

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО»**

На правах рукопису

Гусаров Костянтин Володимирович

УДК 347.95

**ІНСТАНЦІЙНИЙ ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ У ЦИВІЛЬНОМУ
СУДОЧИНСТВІ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Науковий консультант:

Комаров Вячеслав Васильович,
кандидат юридичних наук, професор,
академік Національної академії
правових наук України

ХАРКІВ - 2011

З М І С Т

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	19
1.1. Правосуддя та його функції у цивільному процесі.....	19
1.2. Перегляд судових рішень та судовий контроль у системі цивільної юрисдикції.....	42
1.3. Міжнародно-правові стандарти доступності правосуддя в цивільних справах і перегляд судових рішень.....	59
Висновки до Розділу 1	85
РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМИ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ, ЩО НЕ НАБРАЛИ ЗАКОННОЇ СИЛИ, В АПЕЛЯЦІЙНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	88
2.1. Історія виникнення та розвитку вітчизняного апеляційного провадження...88	88
2.2. Сучасні моделі апеляційного провадження й український досвід.....	108
2.3. Науково-практичні проблеми реалізації права на апеляційне оскарження.....	127
2.4. Проблеми ефективності апеляційного провадження.....	166
2.5. Повноваження суду апеляційної інстанції.....	204
Висновки до Розділу 2	236
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ, ЩО НАБРАЛИ ЗАКОННОЇ СИЛИ, В КАСАЦІЙНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	239
3.1. Історичний дискурс та розвиток норм цивільного процесуального права про перегляд судових рішень, що набрали законної сили.....	239
3.2. Моделі касації та український досвід.....	256

3.3. Проблеми модернізації процесуальної форми касаційного провадження..	273
3.4. Проблеми застосування функціональних повноважень суду касаційної інстанції.....	304
Висновки до Розділу 3.....	323
РОЗДІЛ 4. ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ ВЕРХОВНИМ СУДОМ УКРАЇНИ.....	326
4.1. Верховний Суд України в системі інстанційності цивільних судів.....	326
4.2. Судова процедура перегляду судових рішень Верховним Судом України.....	331
Висновки до Розділу 4.....	353
ВИСНОВКИ.....	355
ДОДАТКИ.....	359
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	362

ВСТУП

Актуальність теми. Справедливе судочинство та належний захист прав і свобод людини можливі лише за наявності досконалого процесуального законодавства. Право людини та громадянина на судовий захист є конституційним правом, закріпленим у Конституції України. Відповідно до ст. 32 Декларації прав та свобод людини і громадянина кожному гарантується судовий захист прав та свобод. Однак реалізація суб'єктивного права на судовий захист інколи ускладнюється ухваленням незаконних та необґрунтованих судових рішень. Ця обставина обумовлюється гарантуванням у ст. 55 Конституції України права на оскарження в суді рішень органів державної влади, в тому числі і судової. Особливе місце тут займають закріплені у цивільному процесуальному законодавстві провадження з перевірки судових рішень при їх інстанційному перегляді. Як одну з основних засад судочинства законодавець у ст. 129 Конституції визначив забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом.

Правосудні судові рішення впливають на стан правосуддя та правопорядку в цілому. Тому перевірка вимог законності та обґрунтованості судових рішень як однієї з ознак правосуддя розглядається як форма реалізації правосуддя по цивільним справам. Ці напрямки дослідження є особливо актуальними на тлі тих кардинальних змін, які близько 20-ти років відбуваються у вітчизняному судоустрої та цивільному процесуальному законодавстві.

Законні, обґрунтовані, справедливі та правильні по суті судові рішення формують судову практику. Тому виправлення судових помилок є реалізацією контрольної функції правосуддя. Вона проявляється в апеляційному та касаційному провадженнях, а також при перегляді судових рішень Верховним Судом України. У роботі не розглядаються проблеми перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами та самоконтролю суду першої інстанції,

оскільки у зазначених процедурах не вирішуються питання законності чи обґрунтованості акта правосуддя.

Діяльність з перевірки не пов'язана з поновленням провадження по справі, оскільки метою перевірки є юридичний контроль над законністю чи обґрунтованістю ухваленого судового рішення або з підстав, встановлених ст. 355 ЦПК України. Разом з тим, слід відзначити існування унікальної системи інстанційного перегляду судових рішень в Україні у зв'язку з набуттям чинності Законом України «Про судоустрій і статус суддів» та визначення процесуально-правового становища Верховного Суду України, що потребує нових підходів до вивчення окремих положень щодо його цивільної процесуальної правосуб'єктності.

Актуальність обраної теми дослідження можна пояснити і впливом європейських стандартів у галузі судового захисту цивільних прав, які визначаються, в першу чергу, Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., Протоколів до неї та актами органів Ради Європи. Так, Комітетом міністрів Ради Європи 7 лютого 1995 р. було прийнято Рекомендацію відносно введення в дію та покращення функціонування систем та процедур оскарження по цивільних та торгових справах. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи дають підстави стверджувати, що судовий контроль, як правило, повинен завершуватися апеляційною інстанцією. Хоча міжнародні стандарти правосуддя (наприклад, ст. 2 Протоколу № 7) не зобов'язують створювати апеляційні і касаційні суди. Вищевикладене дозволяє зробити висновок про те, що має існувати можливість контролю за будь-яким рішенням нижчестоячого суду («суд першої інстанції») з боку вищестоячого суду.

Сучасний стан законодавства свідчить про постійний пошук законодавцем оптимальних шляхів перегляду судових рішень. Зміни у ЦПК України 1963 р., що були внесені у 2001 р. щодо нових форм інстанційного перегляду судових рішень, прийняття ЦПК 2004 р. і внесення змін в інстанційну побудову судів

цивільної юрисдикції Законом України «Про судоустрій і статус суддів» також обумовлюють актуальність теми дисертаційного дослідження.

Різні аспекти перевірки судових рішень у цивільному судочинстві стали предметом досліджень вітчизняних вчених Ю. В. Білоусова, Ю. М. Грошевого, Л. Є. Гузя, І. І. Ємельянової, С. Ю. Каца, В. В. Комарова, О. Ю. Кожемякіна, В. М. Коссака, В. А. Кройтора, Д. Д. Луспеника, Г. О. Світличної, В. В. Сердюка, О. М. Трач, О. І. Угриновської, Ю. М. Чуйкова, П. І. Шевчука, М. Й. Штефана та С. Я. Фурси, радянських учених І. М. Зайцева, В. С. Калмацького, К. І. Комісарова, В. К. Пучинського, П. Я. Трубнікова, Д. М. Чечота, російських процесуалістів Т. Є. Абової, О. О. Борисової, О. Т. Боннера, С. К. Загайнової, Л. Ф. Лесницької, М. Ш. Пацації, Л. О. Терехової, М. К. Треушнікова, В. В. Яркова та ін.

Віддаючи належне їх внеску в розробку проблем інстанційного перегляду судових рішень, слід зазначити, що всі вони переважно стосуються дослідження цивільного процесуального законодавства до прийняття ЦПК України у 2004 р. або до набрання чинності Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Ним були внесені зміни у процедуру інстанційного перегляду судових рішень та інстанційну побудову судів цивільної юрисдикції.

Ідеї, висновки та пропозиції, що містяться в даній роботі, можуть стати основою для подальших наукових досліджень у галузі перевірки та перегляду судових актів не тільки у цивільному процесуальному, але і в адміністративному та господарському судочинствах, а також використовуватись у викладанні та вивченні навчального курсу цивільного процесу в юридичних навчальних закладах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в межах та відповідно до цільової комплексної програми Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого “Проблеми вдосконалення організації та діяльності суду і правоохоронних органів” № 0106u002293. Тема дисертаційного дослідження

«Проблеми судового перегляду та контролю актів в системі цивільної юрисдикції» затверджена вченою радою Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого 18 квітня 2003 р. (протокол №9 від 18.04.03 р.). Перезатверджена тема дисертаційного дослідження вченою радою Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого 2 вересня 2010 р. (протокол №1 від 2 вересня 2010 р.) в редакції назви «Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві».

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є вироблення цілісного підходу і концептуальне осмислення інстанційного перегляду судових рішень, прояву і реалізації функцій правосуддя при інстанційному перегляді цивільних справ враховуючи міжнародні стандарти здійснення правосуддя.

Для досягнення визначеної мети в дисертації поставлено такі завдання:

- визначити аспекти гармонізації міжнародно-правових стандартів здійснення правосуддя та систему факторів, що впливають на стан дотримання законності та обґрунтованості судових рішень;
- з'ясувати генезис форм перегляду в цивільному судочинстві та розвиток законодавства, що регламентує перегляд судових рішень з точки зору функцій судової влади і правосуддя;
- дослідити взаємодію різних форм перегляду судових рішень виходячи з особливостей національної судової системи і українського досвіду законодавчого регулювання;
- доктринально оцінити ефективність інстанційних форм перегляду з точки зору їх впливу на забезпечення єдності судової практики.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані із оскарженням та перевіркою судових рішень та ухвал в апеляційному та касаційному порядках, а також при перегляді рішень Верховним Судом України.

Предметом дослідження є інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві з урахуванням контрольної функції правосуддя по цивільним справам.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації складає діалектичний метод, який надав можливість розкрити природу та зміст інстанційного перегляду судових рішень у цивільному судочинстві, проаналізувати його з позиції впливу на остаточність судового рішення як акту правосуддя. Використання системно-структурного методу дозволило встановити елементний склад права на оскарження судових рішень; системно-функціонального методу – з'ясувати як напрямки негативного впливу на правосуддя порушення основних вимог, що ставляться процесуальним законодавством до судових рішень, так і діяльність судів контролюючих інстанцій як позитивний потенціал з усунення судових помилок в інстанційній побудові судів цивільної юрисдикції; методу факторного аналізу – виділити та дослідити фактори, які впливають на стан і динаміку виправлення судових помилок, що стали приводом для скасування чи зміни актів правосуддя.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження. Дисертація є науковим дослідженням, в якому розроблена концепція інстанційного перегляду судових рішень як одна з форм судового захисту прав та законних інтересів учасників цивільних правовідносин.

Конкретними результатами запропонованого дослідження, що містять наукову новизну, слід визнати такі.

Вперше:

- обґрунтовано доктринальну модель інстанційності в цивільному процесі під час перегляду судових рішень з урахуванням концептів чинного процесуального законодавства та ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка закріплює право на справедливий судовий розгляд. За своєю суттю модель інстанційності визначається природою судової влади та правосуддя, диференціацією інстанційних повноважень суду в цивільних

справах, які відбиваються в рішеннях суду як актах судової влади, їх остаточності відповідно до принципів *restitutio in integrum* (поновлення настільки, наскільки можливо, порушених прав заінтересованої особи) та *res judicata* (правова визначеність та остаточність судового рішення);

- дається інтерпретація принципу двоінстанційності як мінімального стандарту доступності правосуддя, враховуючи діалектику розвитку національного процесуального законодавства у контексті єдності існуючих форм перегляду судових рішень. З огляду на це доводиться, що при інстанційному перегляді судових рішень в порядку цивільного судочинства функціональні повноваження судів апеляційної та касаційної інстанцій і Верховного Суду України виступають як опорні структурні компоненти їх компетенції, що забезпечують взаємозалежність апеляційного і касаційного провадження та провадження у Верховному Суді України в загальному механізмі цивільного судочинства;

- обґрунтовано висновок про співмірність функціонування Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ і Верховного Суду України в контексті формування єдності судової практики та юрисдикційних повноважень цих судових інстанцій враховуючи унікальність національного досвіду законотворчості та суттєвих змін у процесуальному законодавстві щодо перегляду судових рішень у цивільному судочинстві відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.10 р. №2453-VI;

- доводиться наявність контрольної функції правосуддя у цивільному судочинстві виходячи з теорії функцій правосуддя, яка втілюється: а) у діяльності місцевих судів по контролю за актами, діями чи бездіяльністю несудових органів цивільної юрисдикції, б) у діяльності судів контролюючих інстанцій по дотриманню вимог законності і обґрунтованості судових рішень. При цьому розкривається зміст контрольних правовідносин у цивільному процесі та особливості їх реалізації при інстанційному перегляді судових

рішень у цивільних справах. З огляду на зазначене з позицій міжнародно-правових стандартів правосуддя в контексті права на доступ до правосуддя з'ясовано найбільш оптимальні моделі перегляду судових актів у порядку цивільного судочинства та коло суб'єктів, що мають право оскарження судових актів;

- визначаються національні рамки перегляду судових рішень на підставі дослідження форм перегляду судових рішень у цивільному судочинстві з огляду на вимоги ст. 129 Конституції України, яка закріплює в якості засад судочинства апеляційне і касаційне оскарження судових рішень в межах і порядку, визначених законом, а також Конвенції з прав людини та основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини, що обумовлюється унікальністю та динамічністю підходів з боку вказаного суду в різних його рішеннях;

- піддається критиці право апеляційного суду вийти за межі апеляційної скарги при застосуванні ч.3 ст. 303 ЦПК України в аспекті диспозитивних засад цивільного судочинства з огляду на теоретичну модель повної апеляції як форми повторного розгляду цивільної справи. Поряд з цим, виходячи із темпоральності цивільного судочинства, доводиться, що реалізацію права на апеляційне оскарження слід пов'язувати з необхідністю вдосконалення процесуального механізму реалізації права на апеляційне оскарження і доцільністю зміни існуючого механізму та строків апеляційного оскарження (збільшення строків апеляційного оскарження, можливість зміни процедури оскарження шляхом подачі заяви про апеляційне оскарження з подальшою подачею апеляційної скарги, вдосконалення процесуально-правового становища осіб, що приєдналися до апеляційної скарги);

- вносяться пропозиції, з метою вдосконалення апеляційного провадження, про необхідність доповнення ст. 223 ЦПК частиною п'ятою, яка б закріплювала особливості набрання рішенням суду першої інстанції законної сили в тих справах окремого провадження, в яких ухвалення рішення можливе

за відсутності заінтересованої особи. З тих же підстав доводиться, що правила ст. 304-1 ЦПК протирічать міжнародно-правовим стандартам здійснення правосуддя в частині можливості розгляду в апеляційному порядку окремих категорій цивільних справ без виклику осіб, що беруть участь у справі. Обґрунтовується такий висновок ч.1 ст. 6 та ст. 13 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, оскільки розгляд справи за правилами ст. 304-1 ЦПК не можна вважати публічним і, як наслідок, справедливим та ефективним засобом захисту;

- розкривається зміст правильного по суті і справедливого судового рішення та зміст так званих формальних міркувань, з якими процесуальний закон пов'язує неможливість скасування судового рішення, враховуючи важливість застосування Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод щодо права на справедливий судовий розгляд. З огляду на це пропонується на законодавчому рівні збільшити строк розгляду справи апеляційним судом з приводу виконання ним, так би мовити, як функції перегляду судового рішення, так і функції «квасисуду» першої інстанції. Доводиться необґрунтованість окремих положень цивільного процесуального законодавства щодо відсутності в апеляційного суду повноваження направляти цивільну справу на новий розгляд до місцевого суду при скасуванні рішення суду першої інстанції (ст. 307 ЦПК України), а також повноважень, передбачених ст. 318 ЦПК України щодо можливості перегляду апеляційним судом власного рішення. Останнє з вказаних повноважень протирічить функціональній компетенції апеляційного суду, оскільки доктринально суд, що ухвалив рішення, не має права його скасувати чи змінити. Тому пропонується позбавити суд апеляційної інстанції права переглядати у вказаному порядку власні рішення та змінити ч.2 ст. 304-1 та ч.3 ст. 307 ЦПК, які передбачають випадки неможливості оскарження рішення апеляційного суду в касаційному порядку;

- пропонується більш жорстка форма доступу до касації, враховуючи практику Європейського суду з прав людини та сформульований ним принцип *res judicata*. З огляду на існуючу модель касації як процедури дотримання законності та формування єдності судової практики доводиться недоцільність виходу суду касаційної інстанції за межі касаційної скарги відповідно до ч.1 ст.335 ЦПК України. Пропонується системне вдосконалення повноважень касаційного суду в частині повноважень по скасуванню судового рішення і передачі справи на новий розгляд (ст. 338 ЦПК України), виходячи з відсутності чітко визначених у процесуальному законодавстві підстав для безумовного скасування судових рішень;

- перегляд судових рішень Верховним Судом України розглядається як специфічна процесуальна форма ретроактивного перегляду судових рішень, що має на меті формування єдності судової практики та вплив на правопорядок в цілому, виходячи з унікальності національної судової системи, місця і ролі в ній Верховного Суду України. Обґрунтовано, що такий законодавчий підхід обумовлюється законодавчою динамікою, метою якої є вдосконалення системи судоустрою з позицій дотримання європейських стандартів здійснення правосуддя та рішень Конституційного Суду України і національної судової практики. Визначено інстанційний статус Верховного Суду України як органу судової влади, цивільна процесуальна правосуб'єктність якого має свої специфічні межі, у яких забезпечується ефективність правосуддя в цивільних справах з точки зору легітимності судових рішень в контексті підстав для перегляду актів правосуддя. У зв'язку з цим піддається критиці механізм допуску Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ заяви про перегляд рішення до провадження Верховного Суду України;

- тлумачиться поняття неоднаковості застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права з причини відсутності його законодавчого визначення та труднощів у зв'язку з цим при

правозастосуванні. У контексті п.1 ч.1 ст. 355 ЦПК України процесуальна природа «неоднакового застосування одних і тих самих норм матеріального права» полягає у різному тлумаченні та, як наслідок, різному застосуванні судом (судами) касаційної інстанції норм матеріального права, що призвело ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах. Доводиться, що не однакове застосування одного і того самого положення матеріального закону означає також не однакове тлумачення конкретної норми, включаючи окрему її частину. Обгрунтовано доцільність встановлення такої додаткової підстави для перегляду рішень Верховним Судом України, як неоднакове застосування норм процесуального права судами касаційної інстанції в аналогічних випадках з огляду на необхідність дотримання вимог єдності судової практики;

- пропонується надати право на звернення про перегляд судового рішення до Верховного Суду України Генеральному прокурору України чи його заступнику незалежно від участі в розгляді цивільної справи виходячи із закріпленої в Конституції України представницької функції прокуратури та публічних засад діяльності Верховного Суду України.

Удосконалено:

- характеристику і розуміння так званих «процесуальних фільтрів» у контексті недоцільності обмеження права на оскарження судового рішення виходячи з малозначності ціни позову та властивостей окремих категорій цивільних справ. Вважається, що рекомендації відносно можливості допуску осіб до оскарження судового акта та усунення від оскарження рішень по деяким категоріям цивільних справ суперечить судовій практиці Європейського суду з прав людини, оскільки ст. 13 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод передбачає можливість наявності ефективних засобів захисту щодо перегляду судового рішення;

- уявлення про процесуально-правову природу і наслідки висновків суду касаційної інстанції та мотиви, якими він керувався при скасуванні судового

рішення. Доводиться, що обов'язковість висновків і мотивів не слід сприймати як обов'язкові вказівки касаційного суду. У зв'язку з цим наголошується, що ч. 4 ст. 338 ЦПК не має достатнього правового ефекту, а сам процесуальний закон не передбачає жодних наслідків, пов'язаних з обов'язковістю для суду першої чи апеляційної інстанції висновків і мотивів касаційного суду;

- наукові погляди щодо можливих процесуальних наслідків відмови у відкритті касаційного провадження, в тому числі і при необґрунтованості касаційної скарги. При цьому аргументується можливість повторного звернення до касаційного суду за наявності двох умов: 1) усунення особою підстав відмови у відкритті касаційного провадження, закріплених у пп. 2 та 5 ч. 3 ст. 328 ЦПК; 2) подання разом зі скаргою заяви про поновлення строку на касаційне оскарження за умови пропуску особою такого строку, що стало наслідком усунення підстав, зазначених у вищезазначеній умові;

- характеристику окремих компонентів ефективності касаційного провадження в контексті належної процедури розгляду цивільних справ судом касаційної інстанції. Доведена необхідність законодавчого закріплення вимоги щодо форми та змісту заяви про приєднання до касаційної скарги та особливості механізму такого приєднання з боку осіб, що не брали участі у справі, але суд у рішенні вирішив питання про їх права та обов'язки. Виходячи з цього обґрунтовується необхідність доповнення цивільного процесуального законодавства положенням, яке б гарантувало вищезазначеним особам реалізацію права на касаційне оскарження повною мірою не залежно від того, що сама особа, яка подала касаційну скаргу, відкликала її чи відмовилася від неї;

- наукові погляди щодо наявності правосудних функцій у Верховного Суду України. Заперечується точка зору відносно теоретичних позицій щодо відсутності у вказаного судового органу правосудних функцій, враховуючи дуалізм в інстанційному становищі суду касаційної інстанції та Верховного Суду України.

Дістали подальший розвиток:

- пропозиції щодо механізму реалізації принципу правової визначеності та остаточності судового рішення з позицій рішень Європейського Суду з прав людини та положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод на основі узагальнення практики Європейського Суду з прав людини щодо України. До змісту остаточності та правової визначеності судового рішення відноситься його незмінність і неможливість перегляду остаточного рішення;

- теоретичні положення щодо оцінки нових доказів у суді апеляційної інстанції та нових матеріалів при касаційному оскарженні і механізм оскарження судового рішення з боку осіб, що не брали участь у розгляді справи, але суд вирішив питання про їх права і обов'язки. При цьому наголошується на наявності необмеженого по суті кола суб'єктів права оскарження судових рішень, виходячи із законодавчо закріпленої можливості оскарження судового рішення з боку будь-якої особи, яка суб'єктивно вважає своє право порушеним рішенням суду;

- положення про належність до кола об'єктів апеляційного оскарження лише тих актів, що визначені у ст. 292 ЦПК України та інших нормах вказаного Кодексу і, крім того, враховуючи рішення Конституційного Суду України щодо окремих судових ухвал (наприклад, Рішення Конституційного Суду України від 8 липня 2010 р. по справі № 1-43/2010). Поряд з цим доводиться доцільність вдосконалення порядку і строк оскарження судового рішення в апеляційному порядку при відкладенні складання повного тексту рішення судом першої інстанції;

- обґрунтування того, що право на справедливий судовий розгляд слід розглядати як систему процесуальних гарантій та як, власне, матеріальне право, що може бути об'єктом самостійного захисту. Не зважаючи на дискусійність цього питання та практику Європейського Суду з прав людини, обґрунтовується можливість захисту права на справедливий судовий розгляд;

- пропозиції щодо обмеження повноважень судді-доповідача суду касаційної інстанції та вдосконалення процедури касаційного перегляду судового

рішення враховуючи колегіальні засади діяльності суду касаційної інстанції. Дослідження повноважень судді-доповідача свідчить, що чинне процесуальне законодавство по суті легітимізує привласнення функцій суду як колегіального органу конкретній посадовій особі.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів.

Сформульовані в дисертації пропозиції і висновки можуть бути використані:

- у науково-дослідних цілях – для дослідження специфіки перегляду судових рішень в інстанційному порядку в цивільному судочинстві;

- у правотворчій роботі – як теоретичний та практичний матеріал при розробці і прийнятті законів України (в тому числі і про внесення змін до Конституції України та Цивільного процесуального Кодексу України), що визначають процесуальні механізми оскарження судових рішень судами апеляційної, касаційної інстанцій та Верховним Судом України;

- у правозастосуванні – для оптимізації форм і методів діяльності судів по вдосконаленню захисту порушених прав та інтересів суб'єктів цивільних (у широкому розумінні) правовідносин, для вдосконалення механізмів оскарження судових рішень суб'єктами такого права;

- у навчальному процесі – при підготовці відповідних розділів підручників і навчальних посібників з цивільного процесу, складання процесуальних документів, судочинства у господарських справах, у викладанні навчальних курсів з процесуальних галузей права, у науково - дослідній роботі студентів.

Особистий внесок здобувача у наукових публікаціях, опублікованих у співавторстві, полягає у формуванні наукових проблем повноважень судів контролюючих інстанцій, дослідженні судової статистики, аналізу законодавчих новел та формування відповідних наукових висновків враховуючи дослідження науки цивільного процесуального права.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки роботи доповідалися на міжнародних, закордонних, республіканських і

регіональних наукових і науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах: «Конституція – основа державно–правового будівництва і соціального розвитку України» (м. Харків, 2001 р.); «Право власності: проблеми забезпечення, реалізації та захисту» (м. Харків, 2001 р.); «Конституція України – основа модернізації держави та суспільства» (м. Харків, 2001 р.); «Нові Цивільний та Господарський кодекси України та проблеми їх застосування» (м. Харків, 2003 р.); «Науковий потенціал майбутнього України на шляху до європейської інтеграції» (м. Дніпропетровськ, 2004); «Господарське судочинство: подальше його вдосконалення та проблемні питання розгляду спорів, пов'язаних із державним регулюванням економічних відносин» (м. Харків, 2004 р.); «Проблеми правового забезпечення економічної та соціальної політики в Україні» (м. Харків, 2005 р.); «Новеллы гражданского процессуального права» (м. Москва, 2004 р.); «Вища освіта України у XXI сторіччі» (м. Харків, 2006 р.); «Таможенно – правовая политика России в условиях вступления в ВТО» (м. Саратов, 2006 р.); «Від громадянського суспільства до правової держави» (м. Харків, 2006 р.); «Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального Кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України» (м. Харків, 2007 р.); «Гражданское судопроизводство в изменяющейся России» (м. Саратов, 2007 р.); «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 2008 р.); «Развитие процессуального законодательства: к пятилетию действия АПК РФ, ГПК РФ и Федерального закона «О третейских судах в Российской Федерации»» (м. Воронеж, 2008 р.); «Тенденции развития гражданского процессуального права России» (м. Санкт-Петербург, 2008 р.); «История, теория и практика правового регулирования» (м. Шарм-ель-шейх, 2008 р.); «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 2009 р.); «Современное состояние российского законодательства: проблемы и пути совершенствования» (м. Пермь, 2009 р.); «Господарсько-правове, цивільно-правове та фінансово-правове забезпечення розвитку сучасної економіки України» (м. Донецьк, 2009 р.); «Проблеми цивільного права та процесу» (м.

Харків, 2010 р.); «Проблеми процесуальної науки: історія і сучасність» (м. Київ, 2010 р.); «Теорія і практика сучасного права» (м. Херсон, 2010 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки, що були сформульовані в дисертаційному дослідженні, знайшли відображення в 58 наукових працях: 3 монографіях (одна з них одноособова), 32 статтях у фахових наукових виданнях, а також у тезах 23 доповідей на наукових і науково-практичних конференціях.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

1.1. Правосуддя та його функції у цивільному процесі

Стаття 124 Конституції України закріплює, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі. У зв'язку з цим судова юрисдикція розуміється нами як сфера діяльності органів судової влади.

Суди здійснюють свою діяльність шляхом відправлення правосуддя по цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справах. У правосудді полягає вся діяльність органів судової влади, а саме правосуддя здійснюється виключно судами, діяльність яких регламентована нормами як Конституції і процесуального права, так і Законом України «Про судоустрій і статус суддів» [428]. Делегування функцій судів, а також присвоєння цих функцій іншими органами і посадовими особами не допускається [156, с. 9].

Оскільки правосуддя нерозривно пов'язане із функціонуванням судової влади, необхідно проаналізувати ці два правових інститути і визначити функції правосуддя як основні напрями діяльності судів як у цілому, так і при реалізації правосуддя у цивільному процесі.

Дослідженням різних аспектів судової влади і правосуддя в останній час займалися В. В. Городовенко, Ю. М. Грошевий, В. В. Комаров, І. Є. Марочкін, Ю. Д. Притика, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика [124; 155; 250; 321; 412; 522; 538; 674] і багато інших учених. Поряд із зазначеними дослідженнями багато питань сучасного становища та реалізації судової гілки влади розроблялися на науково-практичних конференціях [95; 517; 389; 266].

При характеристиці вказаних інститутів у правовій науці не існує єдності думок відносно поняття, правової природи і змісту правосуддя і судової влади.

Оскільки термін «правосуддя» є похідним від інституту судової влади, видається необхідним піддати аналізу судову владу як вид державної

діяльності і потім перейти до дослідження правосуддя і його функцій у цивільному процесі. В. Лебедев, наприклад, при дослідженні правосуддя і судової влади ототожнює ці поняття [292, с. 14]. На думку інших авторів, правосуддя і судова влада з позиції реалізації права — поняття не тотожні. Правосуддя — форма захисту права судовою владою, де рішення суду є актом правосуддя із захисту порушеного чи оспорюваного права [502, с. 108]. На відміну від згаданих учених, правосуддя, на думку В. Городовенка, — це основний (але не єдиний) напрям діяльності судової влади і є його функцією [126, с. 123]. М. І. Тітов, характеризуючи судову владу, вказує, що восьмий розділ Конституції досить чітко виклав основні напрямки організації правосуддя та його органів у системі загальних судів, яка побудована на принципах територіальності та спеціалізації [555, с. 81-83].

Перелік різноманітних думок відносно змісту правосуддя можна було б продовжити [345; 353; 154; 411]. Проте предметом цього дисертаційного дослідження є дослідження інстанційних проблем перегляду судових рішень у цивільному судочинстві, а тому ми зупинимося на основних проблемах судової влади стосовно предмета цієї роботи.

На думку дисертанта, правосуддя не слід ототожнювати із судовою владою (як це робить В. Лебедев [292, с. 14]), оскільки судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, кримінального, адміністративного, конституційного, господарського судочинства [429, с. 3], а правосуддя, як зазначалося вище, є формою захисту права судовою владою. Не розділяє позиції В. Лебедева й І. Рекецька [446, с. 557]. Крім того, виходячи з конституційних положень про необмежену судову юрисдикцію, вважаємо, що правосуддя є основною формою захисту права і діяльності судової влади щодо виконання покладених на неї завдань.

У юридичній літературі наголошується, що зміцнення державності і розвиток демократичних основ суспільства неможливо забезпечити без створення в Україні судової влади як самостійної і незалежної гілки державної

влади. Це й було передбачено як завдання судово-правової реформи, що отримала свій розвиток у 1992 р. з ухваленням Верховною Радою України Концепції судово-правової реформи. Зазначений документ почав динамічно розвиватися після 1996 р. на основі принципів, закріплених у Конституції України [364, с. 3-4].

Правовий статус органів судової влади принципово по-новому закріплений у Конституції України 1996 р., яка створила нову дієздатну судову владу [537, с. 333] та закріпила необмежену судову юрисдикцію в порівнянні з раніше діючим законодавством. У раніше діючому законодавстві Союзу РСР суд виконував, по суті, каральну функцію, проте в даний час він стає органом державної влади, що забезпечує повноцінний захист прав особистості, державних і суспільних інтересів [441, с. 2; 622, с. 51].

Л. І. Григор'єва відзначає, що ще на початку ХХ ст. юристом С. Познишевим судова влада визначалась як гілка влади державної, яка має здійснюватися окремими органами, що не виконують адміністративних або законодавчих функцій, проте покликані виконувати закон, стверджувати його панування в житті, боротися із свавіллям і насильством.

Суди всіх рівнів складають єдину судову систему, в якій кожен суд за характером своєї діяльності, наданими йому повноваженнями виступає як специфічний державний орган, що зобов'язаний від імені держави захищати права і свободи шляхом здійснення правосуддя. На сьогодні у зв'язку з реалізацією Концепції судово-правової реформи 1992 р. у статтях 6 і 124 Конституції України суд визнаний як незалежний орган державної влади, який у встановлених Конституцією межах реалізує свої повноваження, здійснюючи правосуддя [148, с. 6].

У Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів зазначається, що судову реформу в Україні започатковано в часи здобуття державної незалежності. Головна мета на той час полягала в тому, щоб утвердити судову владу як

незалежну гілку влади в рамках системи поділу влади в демократичному суспільстві.

Незважаючи на позитивні здобутки на цьому шляху, процес становлення незалежного судівництва в Україні характеризувався суперечливістю та непослідовністю. Далися ознаки консерватизму у підходах до реформування та брак чіткого бачення того, якою має бути судова система в державі, що керується верховенством права. За таких обставин на даний час вітчизняні суди ще не стали дієвим інститутом захисту прав людини, рівень довіри до них з боку суспільства лишається вкрай низьким.

Враховуючи наведене, метою вказаної Концепції є забезпечення становлення в Україні судівництва як єдиної системи судового устрою та судочинства, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантує право особи на справедливий суд [421, с. 5].

З огляду на викладене вважаємо такою, що заслуговує на увагу, позицію І. Л. Петрухіна: «Становлення судової влади — результат самозречення держави, що допускає контроль над собою з боку незалежного могутнього органу — суду» [385, с. 15]. Судовій практиці відомі випадки, коли рішенням суду визнавалися незаконними акти органів державної влади та вищих посадових осіб держав [253, с. 8-9; 245, с. 8; 527, с. 123]. У зв'язку з цим І. Є. Марочкін має рацію, що право судової влади оголошувати певні рішення двох інших гілок державної влади неконституційними свідчить про верховенство суду в соціальному житті, про судове всесилля. На даному прикладі проявляється цінність судової влади в механізмі стримувань і противаг [322, с. 180].

Усі заходи законодавця спрямовані на функціональне відокремлення судової влади від інших гілок державної влади з метою забезпечення реальної незалежності і завдяки цьому прийти до функціонування таких судів, які були б здатні реалізовувати конституційні приписи щодо здійснення правосуддя [400, с. 147].

Цікаво, що давньогрецький філософ Арістотель задовго до «народження» класичної теорії поділу влад Монтеस्क'є виділяв три частини державних органів: законодавчий інститут, інститут адміністративної (виконавчої) влади та судовий інститут. Арістотель приділив останньому багато уваги, провів класифікацію судів за видами і підвидами; розглянув порядок формування суддівського корпусу та ретельно дослідив питання участі громадян у роботі судових органів.

Монтеस्क'є детально розглядав проблему поділу влад на законодавчу, виконавчу та судову. Все загинуло б, якби в одній і тій же особі... були об'єднані ці три влади — видавати закони, виконувати загальнообов'язкові постанови, судити злочини і тяжби приватних осіб. Оскільки кожна з влад схильна до зловживань, Монтеस्क'є пропонує механізм взаємного стримування влад, закладаючи при цьому в модель кожної з них відповідні повноваження [77, с. 11, 13].

У теперешній час з історико-правового аспекту заслуговує на увагу робота В. Городовенка, в якій вказаний автор дослідив етапи утворення сучасної судової системи України [126, с. 120-124]. На теоретичному рівні сформулювались пропозиції вдосконалення існуючої моделі принципу поділу влади в Україні [87, с. 20].

О. Р. Дашковська справедливо зазначає, що термін «розподіл влад» є умовним, оскільки державна влада як носій суверенітету є єдиною та неподільною і захищає тільки притаманні їй державні інтереси на підставі їх поєднання з інтересами особистості за відсутності пріоритету будь-якого з цих інтересів [162, с. 43-44].

Ключовим моментом доктринального підходу до поділу влади є визнання самостійного і рівноправного значення судової влади по відношенню до інших гілок влади. В умовах правової державності судова влада є вартовим права і правопорядку. Це виділяє її серед інших гілок влади і наділяє особливим статусом, що дозволяє їй виступати арбітром у відносинах між різними

суб'єктами права і між ними і державою. Як один з елементів поділу влади суд виступає невід'ємною складовою механізму саморегуляції державної влади [185, с. 145].

Формою реалізації судової влади в цивільному судочинстві є, за вірною думкою В. В. Комарова, правосуддя. Такий висновок ґрунтується на тому, що судова влада як влада державна крім як у правосудді втілюватись не може і не повинна. Винятковість судової влади є свого роду ключем до поняття правосуддя. Якщо винятковість судової влади, так би мовити, є генетичною ознакою правосуддя, що стверджує відокремлення судової влади від законодавчої і виконавчої, то повнота судової влади є функціональною ознакою правосуддя та визначає сферу правосуддя, тобто сферу реалізації судової влади. Реалізація судової влади завжди пов'язана з розглядом конкретної юридичної справи [246, с. 17, 18, 20, 22, 23].

Характеризуючи судову владу, неможливо не зупинитися на дослідженні самого поняття «судова влада». Концепцією судово-правової реформи 1992 р. судова влада визначалась як система незалежних судів, які у визначеному законом порядку здійснюють правосуддя. Але у зв'язку з цим слід погодитися з В. Скоморохою, що при використанні терміна «судова влада» в Конституціях багатьох держав не розкривається зміст цього поняття [506, с. 61]. І оскільки Конституція України не дає визначення судової влади, це повинні зробити вчені, а саме наповнити дане поняття конкретним змістом [446, с. 557]. У даний час вдається необхідним дати нову інтерпретацію поняття «судова влада» з урахуванням сучасних конституційних основ правосуб'єктності органів судової влади.

Визначення поняття судової влади ускладнюється і тим, що в правовій літературі не існує єдиного погляду на дане питання. Так, Ю. М. Грошевий і І. Є. Марочкін розглядають судову владу як специфічну гілку державної влади, яка здійснюється уповноваженими на те державними органами — судами, і призначенням якої є вирішення правових конфліктів та здійснення судового

контролю [152, с. 6]. З даного визначення не зрозуміло, що автори мають на увазі під терміном «судовий контроль».

В. Скомороха вважає, що судова влада — це право судових органів, якими вони наділені згідно із законом, здатність здійснювати самостійну судову владу, широкі юрисдикційні повноваження, а також правовий статус судів, їх місце і положення як органів державної влади [506, с. 64]. В іншій своїй роботі вказаний автор розуміє судову владу як право судових органів, яким вони наділені згідно із законом, здійснювати самостійно і незалежно широкі юрисдикційні повноваження, а також їх правовий статус як органів державної влади [505, с. 8]. О. Ф. Скакун характеризує судову владу як незалежну владу, яка охороняє право, виступає арбітром у спорі про право, відправляє правосуддя [502, с. 107]. К. Ф. Гуценко і М. А. Ковальов розглядають судову владу як реалізуючих такими, що займають особливе положення в державному апараті органами (судами) властивих їм можливостей і засобів впливу на поведінку людей і соціальні процеси [161, с. 43]. В. Д. Бринцев зазначає, що судова влада — це законна діяльність усіх ланок судової системи із забезпечення і реалізації конституційного, цивільного, кримінального, адміністративного правосуддя [85, с. 8, 25]. На думку І. Р. Рекецької, судова влада — це виняткова правомочність спеціальних державних органів, що полягає в розгляді й вирішенні соціальних конфліктів правового характеру, метою якої є захист прав і свобод людини і громадянина [446, с. 561].

На відміну від вказаних авторів, судова влада, на думку В. Стефанюка — це той новий політичний і правовий феномен, який адекватно відображає прагнення до побудови правової держави, засноване на доктрині поділу влади [525, с. 21].

На думку А. В. Цихоцького і А. К. Черненко, функцію судової влади характеризує та обставина, що сама влада зв'язана констатацією суб'єктивного права. Визначивши порушення права, судова влада зобов'язана взяти його під захист [641, с. 24].

Т. А. Савельєва, характеризуючи поняття судової влади, відзначає: «Судова влада є перш за все системою закріплених у Конституції судів конституційної, загальної і арбітражної юрисдикції, що здійснюють правосуддя шляхом розгляду і вирішення від імені держави юридичних конфліктів та інших справ між суб'єктами правового спілкування і застосування до них заходів державного примусу. Судова влада є також властивістю органів правосуддя вирішувати конфлікти, які виникають у суспільстві, що виявляється в різних видах судочинства і виражена в широкій системі процесуальних засобів, та забезпечують законне, обґрунтоване і справедливе судове правозастосування й у владній природі судових рішень. Призначення судової влади — відновлення права, справедливості, захист прав і свобод людини як вищої цінності громадянського суспільства» [467, с. 9].

На думку І. Л. Петрухіна, судова влада — це самостійна і незалежна гілка державної влади, створена для вирішення на основі закону соціальних конфліктів між державою і громадянами, самими громадянами, юридичними особами, контролю за конституційністю законів, захисту прав громадян і їх взаємовідносин з органами виконавчої влади і посадовими особами, контролю за дотриманням прав громадян при розслідуванні злочинів і проведенні оперативно-розшукової діяльності; встановлення найбільш значущих юридичних фактів [385, с. 15].

На наш погляд, незалежна судова влада не повинна мати політичний характер. Проаналізувавши існуючі погляди на поняття судової влади, під судовою владою, на нашу думку, слід розуміти систему закріплених у законодавстві судів різних юрисдикцій, які здійснюють свою діяльність шляхом відправлення правосуддя за допомогою вирішення правових спорів та інших справ, пов'язаних із захистом порушених або оспорюваних прав, інтересів або встановлення фактів, що мають юридичне значення, а також юридичних станів громадян, держави або організацій. Поряд з цим, як вбачається, інтерпретація судової влади має здійснюватися в декількох аспектах. Щонайменше мова має

йти про інституційні та функціональні аспекти судової влади та такої основної її форми, як правосуддя.

Дослідивши питання про поняття судової влади, видається необхідним проаналізувати основний і єдиний вид діяльності органів судової влади — правосуддя, а також сформулювати систему функцій правосуддя. Слід зазначити, що в юридичній літературі правосуддя розглядається багатьма авторами як функція судової влади [390; 474; 498; 508; 222; 298] а питання про функції як судової влади, так і правосуддя не було предметом спеціального наукового дослідження на монографічному або дисертаційному рівні. Різні аспекти функцій органів судової влади досліджувалися лише в окремих роботах [262; 500; 469; 660; 566; 623; 445; 264; 618]. У цілому ж до функцій судової влади в правовій літературі часто відносять: 1) правосуддя; 2) конституційний контроль; 3) контроль за законністю й обґрунтованістю рішень і дій державних органів, посадових осіб і державних службовців у разі їх оскарження до суду; 4) роз'яснення по питаннях судової практики; 5) участь у формуванні суддівського корпусу [410, с. 32-33].

Погляд про віднесення правосуддя з єдиним змістом до функцій судової влади не є в літературі панівним. В. Скомороха, наприклад, пише, що правосуддя — це діяльність судів з розгляду і вирішення справ в судових засіданнях за участю сторін у відповідних процесуальних формах [506, с. 64]. На відміну від вказаного автора, І. Є. Марочкін розуміє під правосуддям найбільш цивілізований і надійний спосіб вирішення юридичних справ, що виникають у суспільстві, захисту прав і свобод людини, інтересів громадянського суспільства і держави [322, с. 177].

Щодо змісту правосуддя в юридичній літературі також не склалося єдиної думки. І. Сидоров, наприклад, вважає, що правосуддя — це діяльність органів судової влади з вирішення цивільних, господарських, адміністративних і кримінальних конфліктів [498, с. 100]. Аналогічної точки зору дотримується і Ю. Скорченко, що відносить до змісту правосуддя діяльність

судів з вирішення спорів і конфліктів [507, с. 33]. М. В. Цвік пише, що судова багатофункціональність обмежується здійсненням судами разом з правосуддям також таких самостійних функцій, як тлумачення норм права і контроль [632, с. 24].

Як вказує Л. І. Григор'єва, змістом правосуддя є діяльність судових органів з вирішення справ, яка і є основним засобом реалізації судової влади. Правосуддя здійснюється судами на підставі процесуального закону, що регулює процедуру розгляду й вирішення справ і фактично є способом його здійснення [148, с. 6].

Прихильники ж іншої точки зору вважають, що правосуддя полягає не тільки в розгляді і вирішенні правових спорів і конфліктів. Так, Ю. М. Грошевий та І. Є. Марочкін до змісту правосуддя по цивільних справах відносять разом з розглядом і вирішенням суперечок, пов'язаних із захистом прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб і держави також випадки, коли виникає необхідність в офіційному посвідченні фактів, що мають юридичне значення (безвісна відсутність особи, перебування особи у фактичних шлюбних відносинах і т. п.) [152 с. 12-14]. Аналогічну позицію займає А. А. Мельников, що піддає критиці думку про те, що розгляд справ окремого провадження не є правосуддям [263, с. 12-13].

Проте правосуддя не завжди ототожнюється із судовою владою. Так, В. М. Гапеев обговорює проблему щодо того, чи суперечить правосуддю реалізація правозахисних функцій несудовими органами захисту права [104, с. 6-46].

На наш погляд, аналіз цивільного процесуального законодавства дозволяє зробити висновок про те, що правосуддя — це діяльність органів судової влади, яка пов'язана не тільки з вирішенням і розглядом спорів про право цивільне і правових конфліктів. Наприклад, справам окремого провадження в цивільному процесі правосудний характер діяльності суду визначається предметом судового розгляду. З ним пов'язана і специфічна процедура (форма)

судочинства. Діяльність суду в цьому провадженні має установчий характер, оскільки при розгляді цивільних справ у порядку окремого провадження не повинен мати місце спір про право цивільне. Предметом діяльності суду в окремому провадженні є встановлення юридичних фактів або станів у суворо передбаченій процесуальній формі і за відсутності, як згадувалося вище, спору про право цивільне.

На підставі викладеного можна зробити висновок про те, що правосуддя охоплює собою не тільки розгляд і вирішення спорів і конфліктів у різних сферах суспільного життя, але й роль суду в яких-небудь суспільних відносинах, врегульованих нормами права за наявності волевиявлення зацікавлених осіб на розгляд судовими органами юридичних справ і при обов'язковому віднесенні на законодавчому рівні таких справ до відання судів цивільної юрисдикції.

Може здатися, що прагнення законодавця віднести безспірні справи про встановлення юридичних фактів або станів до юрисдикції цивільних судів (що є специфічним для цивільного судочинства) не відповідає предметній характеристиці судової влади, оскільки предметом судового розгляду в цивільному процесі можуть бути тільки цивільні справи в спорах, пов'язаних із захистом суб'єктивних прав. У той же час такий висновок навряд чи відповідатиме конституційній нормі про розповсюдження судової юрисдикції на всі правовідносини, що виникають у державі.

Оскільки вся діяльність судових органів охоплюється правосуддям (ст. 124 Конституції України), то правосуддя, на думку дисертанта, не слід розглядати як функцію судової влади. Правосуддя — це єдина діяльність судових органів, яка полягає в необмеженій судовій юрисдикції. Функції ж судової влади — це різні форми прояву правосуддя при розгляді цивільних, кримінальних, господарських і адміністративних справ. Безперечним є твердження, згідно з яким функції суду в цілому зводяться до захисту прав

і законних інтересів [251, с. 4], а також те, що делегування судових функцій іншим органам і особам не допускається.

Характерні риси правосуддя, що відрізняють його від інших видів державної діяльності, полягають у такому:

- 1) правосуддя — основна і єдина діяльність органів судової влади із властивими їй функціями;
- 2) здійснюється виключно органами судової влади;
- 3) регламентовано процесуальним законодавством (наявність процесуальної форми);
- 4) виражається в розгляді і вирішенні судами юридичних справ;
- 5) пов'язано не тільки з дозволом і розглядом справ у суді першої інстанції, а виявляється й у формах апеляційного та касаційного провадження;
- 6) рішення, що набрали законної сили, й ухвали є обов'язковими для всіх органів, підприємств, установ, посадових осіб, громадян та держави і підлягають виконанню на території України та за її межами у визначених законодавством випадках.

Говорячи про функції правосуддя, слід враховувати, що сам термін «функція» слід відрізнити від таких схожих, але не однакових категорій, як «мета», «завдання», «компетенція».

Поняття «мета» і «завдання» мають декілька значень. У науковій літературі під метою розуміють той стан системи, який потрібно досягти, або результати, які бажано отримати. При цьому метою можуть бути як такі стани і результати, яких у даний час ще немає, так і ті, які вже досягнуті і які бажано зберегти. Під завданням розуміють те, що потрібно зробити для досягнення мети [33, с. 18; 316, с. 22]. Крім того, компетенція в юридичній літературі розглядається, як правило, як сукупність прав і обов'язків певного органу, закріплених за ним законом [170, с. 1-2; 534, с. 28].

На думку автора даної роботи, «мета» і «завдання» — поняття парні, одне доповнює інше, й одне не може існувати без іншого. Термін «мета» значно

ширший за поняття «завдання», і в рамках однієї мети може бути сформульовано декілька завдань. Під поняттям «компетенція» слід розуміти сукупність повноважень, які держава надала органам судової влади для виконання покладених на них законодавством функцій.

Функції правосуддя в цивільному процесі — це, на нашу думку, закріплені в законодавстві напрями правосуддя з вирішення і розгляду органами судової влади з дотриманням цивільної процесуальної форми спорів про право цивільне (у широкому розумінні) і безспірних справ, віднесених законодавством до компетенції судів. Реалізація функцій правосуддя спрямована на затвердження верховенства права і закону, а також на вирішення завдань правосуддя, що визначають його соціальне призначення. Функції правосуддя в цивільному процесі здійснюються судами цивільної юрисдикції з використанням наданих судам державою повноважень, форм і методів їх реалізації.

Стосовно функцій правосуддя може виникнути питання про те, чи ідентичні вони в існуючих видах судочинства? На наш погляд, у кримінальному, адміністративному, цивільному, господарському і конституційному судочинствах функції правосуддя визначаються перш за все предметом правового регулювання тієї чи іншої галузі права. Функції правосуддя необхідно розглядати залежно від правосуддя як виду державної діяльності і від форм правосуддя, про які мова йде вище. Виходячи зі сказаного, функції правосуддя в названих видах судочинства не завжди є однаковими.

У зв'язку з цим вважається, що функції правосуддя визначають перш за все зміст вказаного інституту. Проте зміст правосуддя в юридичній літературі не завжди визначається його функціями [619, с. 6-38].

Оскільки предметом дослідження в даному підрозділі є вивчення функцій правосуддя в цивільному процесі, то останні, на думку автора, полягають у:

1. Розгляді і вирішенні правових спорів у порядку цивільного судочинства (позовне провадження). У цьому відношенні слід погодитися з К. С.

Юдельсоном, що позовне провадження має першочергове значення, оскільки його метою є захист суб'єктивних цивільних (у широкому розумінні) прав [133, с. 22]. Названа функція зводиться до захисту порушених прав або інтересів суб'єктів матеріальних правовідносин, що охороняються законом. Згідно зі ст. 15 ЦПК України із змінами та доповненнями, в порядку цивільного судочинства суди розглядають справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, які виникають з цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових, а також інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства [636].

Ця функція, на нашу думку, визначає спрямованість цивільного судочинства, а також сферу й об'єкт судового захисту в межах даного судочинства, відрізняє його від інших видів судочинства. У цій сфері судової діяльності особливість цивільних процесуальних правовідносин має специфічний характер і виникають у зв'язку з необхідністю судового захисту суб'єктивних прав або інтересів громадян, організацій і держави, що охороняються законом. Якщо суспільні відносини, що є предметом правового регулювання галузей матеріального права (цивільного, сімейного, житлового, трудового й ін.), виникають для досягнення певних економічних і інших цілей, то суспільні відносини у сфері вирішення правових спорів і конфліктів у цивільному процесі виникають з метою розгляду цивільної справи щодо спору між зацікавленими особами [638, с. 12-13].

2. Контролі і перегляді в системі цивільної юрисдикції (контрольна функція правосуддя), яка складається з двох видів. До першого виду належить контроль за актами, діями або бездіяльністю несудових органів цивільної юрисдикції. Суб'єктами здійснення контрольної функції в цьому випадку є районні, районні в містах, міські і міськрайонні суди як суди першої інстанції, котрі за існуючими правилами підсудності цивільних справ розглядають справи за заявами зацікавлених осіб на дії або бездіяльність органів цивільної юрисдикції в порядку цивільного судочинства.

Другий вид контрольної функції правосуддя є особливою формою діяльності органів судової влади, яка полягає в перегляді тих, що підлягають оскарженню та перегляду, судових рішень. Суб'єктами даного перегляду є суди апеляційної, касаційної інстанцій та Верховний Суд України. Саме ці судові органи в передбаченому процесуальним законодавством порядку здійснюють перегляд судових рішень за скаргами або заявами заінтересованих осіб. Ініціаторами перегляду судових рішень в інстанційній системі судів цивільної юрисдикції можуть бути визначені в цивільному процесуальному праві суб'єкти цивільно-процесуальних правовідносин, що відповідає диспозитивним засадам цивільного судочинства. Виходячи з цього автор даної роботи не є прибічником точки зору, відповідно до якої реалізація контрольної функції можлива й у тому випадку, коли суд контролюючої інстанції повинен мати право самостійно перевіряти судові акти й ініціювати їх перегляд [44, с. 243-244].

Результатом здійснення контрольної функції суду може бути зміна або скасування оскарженого акта чи підтвердження його легітимності.

Детальніше контрольну функцію органів судової влади буде розглянуто далі.

3. Розгляді цивільних справ у безспірному порядку. Ця функція правосуддя поділяється на два підвиди, оскільки відповідно до норм ЦПК України в безспірному порядку розглядаються справи окремого та наказного проваджень.

Говорячи про окреме провадження у структурі цивільного судочинства, слід враховувати, що реалізація цієї «підфункції» властива тільки цивільному процесу. Крім того, генезис окремого провадження також дозволяє зробити висновок про безспірність даного виду провадження [574, с. 106-112].

Відповідно до ч. 1 ст. 234 ЦПК окреме провадження є різновидом непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов

здійснення нею особистих немайнових або майнових прав, чи підтвердження наявності або відсутності неоспорюваних прав. Окреме провадження відрізняється від позовного відсутністю спору про право і, як наслідок цього, відсутністю сторін, що сперечаються, з протилежними юридичними інтересами. Згідно з ч. 6 ст. 235 ЦПК, якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникне спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, — суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам про їх право подати позов на загальних підставах.

Метою окремого провадження є не вирішення спору про право цивільне (що є відмінною рисою першої з функцій правосуддя, що розглядалася раніше), а підтвердження в безспірному односторонньому порядку обставин, що мають юридичне значення, безспірних прав і захист інтересів заявника, пов'язаних з реалізацією тих, що належать йому, безспірних прав [136, с. 300].

У юридичній літературі наголошується, що при встановленні фактів і станів, що мають юридичне значення, можливе застосування декількох порядків констатації відповідних фактів: адміністративний, нотаріальний і судовий. Факти очевидні, тобто здійснювані безпосередньо перед лицем відповідного органу або підтверджені офіційними документами, можуть посвідчуватися в адміністративному порядку (народження дитини, смерть, реєстрація шлюбу, розірвання шлюбу тощо). Факти неочевидні, тобто такі, що взагалі не підлягають офіційній реєстрації (утримання, фактичні шлюбні відносини, визнання батьківства тощо), або не підтверджені офіційними документами зважаючи на їх втрату (факти реєстрації шлюбу, належність документів, що встановлюють право), посвідчуються в судовому порядку, оскільки вимагають дослідження доказів, що підтверджують відповідний факт. Якщо в позовному провадженні встановлення відповідного юридичного факту необхідне для захисту суб'єктивного права, то в окремому провадженні інтерес заявника обмежується констатацією факту. Питання про суб'єктивні права, що

впливають з факту, вирішуватиметься за межами окремого провадження [134, с. 300].

Характеризуючи окреме провадження як розгляд цивільних справ у безспірному порядку як функцію правосуддя, автор не погоджується з позицією І. В. Удальцової про те, що в окремому провадженні відсутні правосудні підстави. Виходячи з цього розгляд зазначених справ не можна віднести до правосуддя, оскільки це не пов'язано з вирішенням спорів про право. Намагання законодавця віднести справи окремого провадження до юрисдикції цивільних судів не відповідає предметній характеристиці судової влади, оскільки предметом судового розгляду в цивільному процесі, по суті, можуть бути лише цивільні справи по спорах у зв'язку із захистом суб'єктивних прав [433, с. 235-236].

Характеристика наказного провадження також визначається безспірністю даного інституту, хоча вказана ознака визначається Д. Д. Луспеником дещо відносною [307, с. 92]. Іншу позицію щодо визначення правової природи наказного провадження займає І. В. Удальцова, яка підтримує положення цивільного процесуального законодавства щодо безспірності справ даної категорії [575, с. 179].

Стаття 96 ЦПК передбачає умови, за наявності яких зацікавлена особа може поставити перед судом питання про необхідність видачі наказу. Слід враховувати, що законодавством можуть бути встановлені й інші випадки, в яких цивільні справи можуть розглядатися в порядку наказного провадження.

Як відзначає А. Н. Кузбагаров, судовий наказ дозволяє оптимізувати судовий розгляд малих позовів при вирішенні вимог про стягнення сум заборгованості за документами. Стягнення на підставі належно оформленого, як правило, в публічному порядку документа ґрунтується на постулаті, що якщо документ оформлений у законному порядку, то боржник, видаючи його, сам присудив себе до платежу. Такі накази видаються без виклику боржника

і мають на меті забезпечити механізм примусового виконання, тобто не що інше, як наказ на дії виконавчих органів.

Сама вимога ставиться на розсуд кредитора. Він може заявити звичайний позов, і тоді цю вимогу суд має розглянути за всіма правилами позовного провадження. Але в цьому випадку йому доведеться заплатити більший розмір мита і, що найголовніше, він не отримає можливого виграшу в часі [281, с. 278].

4. Застосуванні до порушників процесуального закону заходів процесуальної відповідальності. Ця функція визначена М. Й. Штефаном як встановлена нормами цивільного процесуального права і забезпечена державним примусом міра (заходи) впливу на правопорушників у вигляді покладання на нього обтяжливого додаткового обов'язку або позбавлення прав майнового або особистого характеру, що не компенсується, зі здійснення окремих цивільних процесуальних дій або застосування інших заходів державного примусу за здійснення протиправних цивільних процесуальних дій (бездіяльності) [397, с. 200].

В. В. Комаров та О. В. Рожнов вказують, що до прийняття ЦПК України 2004 р. цивільне процесуальне законодавство не містило такого консолідованого інституту, як заходи процесуального примусу, хоча в процесуальній літературі у різні часи ставилось питання про необхідність дослідження проблематики цивільної процесуальної відповідальності. Доктринальну адаптацію таких методологічних підходів можна знайти в постанові Міжпарламентської асамблеї держав — учасниць СНД від 16 червня 2003 р. № 21⁶, якою затверджений перепрацьований варіант концепції та структури Модельного кодексу цивільного судочинства для держав — учасниць СНД. У Модельному кодексі пропонується спеціальна глава «Підстави та заходи процесуальної відповідальності», яка має містити поняття та склад процесуального правопорушення, підстави та заходи відповідальності, порядок розгляду заяв про застосування заходів відповідальності [432, с. 370-371].

Необхідність віднесення заходів процесуальної відповідальності до функцій правосуддя в системі цивільної юрисдикції визначається переважно тим, що прийняття нового ЦПК України поряд з принципово новими процесуальними положеннями припускає встановлення різних наслідків невиконання процесуальних дій сторін і вплив цих наслідків на хід процесу [248, с. 207].

І. М. Зайцев вірно визначав, що немає і не може бути єдиної моделі юридичної відповідальності, що реалізується в різних правовідносинах. Кожна галузь права характеризується своєрідністю відповідальності, що є одним з показників галузевої самостійності. Не є винятком і цивільне процесуальне право, яке в даний час має розвинену систему юридичної відповідальності, здатну забезпечити належну дисципліну в судочинстві при розгляді і вирішенні цивільних справ [191, с. 93, 96].

В. В. Бутнев пише, що відповідальність у цивільному процесуальному праві, так само як і юридична відповідальність узагалі, може бути позитивною і негативною. Позитивна цивільна процесуальна відповідальність — це покладена на суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин необхідність точно виконувати свої процесуальні обов'язки і використовувати надані йому процесуальні права відповідно до їх призначення. Це цивільний процесуальний обов'язок більш загального характеру порівняно з обов'язками в конкретних процесуальних правовідносинах. Позитивна цивільна процесуальна відповідальність, як правило, передбачається нормами-завданнями і нормами-принципами. Свій прояв позитивна цивільна процесуальна відповідальність знаходить у конкретних правах і обов'язках суб'єктів конкретних цивільних процесуальних правовідносин.

Негативна цивільна процесуальна відповідальність є обов'язком правопорушника зазнати юридично несприятливих наслідків правопорушення у вигляді позбавлень особистого чи майнового характеру. Маючи загальні ознаки негативної юридичної відповідальності, вона відрізняється від інших

різновидів юридичної відповідальності тим, що передбачена нормами цивільного процесуального права і застосовується до особи, яка вчинила цивільне процесуальне правопорушення [88, с. 20].

5. Тлумаченні правових норм. У юридичній літературі разом з вивченням даної функції правосуддя на сучасному етапі розвитку судочинства досліджується також її історія розвитку [174, с. 9; 225, с. 5], оскільки без характеристики генезису тлумачення правових норм навряд чи можливо об'єктивно і всебічно досліджувати сучасні аспекти судового тлумачення, надавати пропозиції про внесення змін до чинного законодавства.

Під тлумаченням правових норм прийнято розуміти діяльність щодо встановлення дійсного змісту нормативних правових розпоряджень задля їх практичної реалізації [64, с. 5]. Судове ж тлумачення правових норм розглядається як інтелектуально-вольова юридична діяльність судді (колективного судового органу), яка має офіційний характер і спрямована на розкриття дійсного змісту норм Конституції, міжнародних договорів, законів, інших нормативних актів. Результатом такої діяльності є формування суддівської думки, а кінцевою метою — забезпечення конституційних прав людини й інших суб'єктів права шляхом винесення законного, обґрунтованого і справедливого рішення [510, с. 246-247].

Розглядаючи тлумачення правових норм як комплексну складову процесу реалізації норм права, виділяють два його аспекти. По-перше, це процес мислення особи, що вивчає правову норму, тобто з'ясування дійсного змісту норми права і його усвідомлення. По-друге, тлумачення допускає роз'яснення змісту правових норм, що є необхідною передумовою для правильного розуміння і реалізації вимог правових норм. Воно здійснюється за допомогою певних засобів, які складають відокремлену сукупність прийомів аналізу правових норм [103, с. 324].

Слід зазначити, що доцільність і необхідність тлумачення (роз'яснення) правових норм судами в деяких випадках піддається сумніву. В. Єршов,

наприклад, вважає, що суб'єктами роз'яснення норм можуть бути тільки законотворчі органи, що прийняли тлумачений акт, оскільки за своєю правовою природою тільки вони можуть приймати нормативні акти, зокрема роз'яснення обов'язкового характеру. Суди ж покликані лише розглядати спори, роз'яснюючи норми, роблячи їх зрозумілими з метою розгляду конкретного спору [175, с. 19]. На думку А. І. Осетинського, основна роль найвищого спеціалізованого судового органу полягає у формуванні єдиної практики здійснення правосуддя шляхом забезпечення однакового тлумачення норм матеріального і процесуального права [368, с. 25].

На думку автора цієї роботи, аналіз законодавства про судоустрій і процесуального законодавства дозволяє зробити висновок про те, що до функцій судів цивільної юрисдикції всіх ланок належить тлумачення правових норм. Проте зважаючи на спеціалізацію органів судової влади по юрисдикційних критеріях слід враховувати необхідність розроблення теоретичних аспектів даної функції. Зважаючи на вищевикладене проблема тлумачення юридичних норм органами судової влади, як зазначає В. С. Смородинський, є надзвичайно актуальною і вимагає окремого глибокого вивчення [510, с. 240].

Судове тлумачення є різновидом офіційного тлумачення з огляду на те, що офіційний правозастосовний акт (судове рішення) виноситься не тільки після аналізу фактичних обставин цивільної справи, що розглядається судом, але й після аналізу, тлумачення (роз'яснення) застосовуваних судом правових норм при вирішенні юридичної справи. Теоретичні і практичні питання тлумачення судами норм цивільного процесуального права були висвітлені в роботах О. Т. Боннера, Н. І. Авдеєнко [64; 3, с. 71-99] і деяких інших учених.

Судове офіційне тлумачення, як зазначає Т. В. Кондрашова, може бути казуальним, тобто обов'язковим для конкретної справи, і нормативним, або загальним, тобто обов'язковим для всіх справ певної категорії [261, с. 7]. На думку В. С. Смородинського, офіційне судове тлумачення поділяється на

рекомендаційне й обмежено-обов'язкове (казуальне). Рекомендаційне тлумачення, як відзначає вказаний автор, звернене не тільки до певного суду і навіть не до всіх судових інстанцій, а до всього суспільства. Казуальне ж тлумачення офіційно діє в межах конкретної справи. Проте фактично і його дія не вичерпується одним випадком, оскільки дати тлумачення правової норми, відповідної тільки для одного випадку, неможливо. Норма права завжди розрахована на ряд однорідних випадків, тобто діє неодноразово [510, с. 241-242].

Характеризуючи казуальне тлумачення правових норм органами судової влади, слід враховувати, що винесене в конкретній справі судом рішення містить правило поведінки, яке є обов'язковим для сторін справи, що перебуває на розгляді в суді. У такому разі судове рішення нагадує правову норму. З іншого боку, правова норма розрахована на багаторазове застосування, а судове рішення, як правило, персоніфіковане і стосується тільки певної ситуації. Наприклад, при тлумаченні ряду норм матеріального права суди апеляційних інстанцій виходять зі змісту законодавства і правової природи правовідносин, що виникли. Так, при перегляді рішення місцевого суду Боровського районного суду судова палата по цивільних справах апеляційного суду Харківської області застосувала тлумачення ст. 195 ЦК УРСР 1963 р. і дійшла висновку про те, що у випадках, коли сторони домовилися укласти договір, але відповідно його не оформили, то виплачені в рахунок виконання договору платежі повертаються не як завдаток, а отримані як аванс грошові кошти в рахунок укладення договору в майбутньому [31].

Рекомендаційне тлумачення судами правових норм міститься в постановках Пленумів Верховного Суду України і його Правових позиціях щодо розгляду окремих категорій справ. Від казуального воно відрізняється, по-перше, загальнообов'язковістю, а по-друге, джерелом тлумачення. Необхідно підкреслити, що положення, викладені в джерелах рекомендаційного тлумачення судів цивільної юрисдикції (постановах Пленумів Верховного Суду України і його Правових позиціях щодо розгляду окремих категорій справ) за

своєю правовою природою не є нормами права, оскільки судові органи, як справедливо відзначає О. Ф. Черданцев, не наділені правотворчою функцією [642, с. 151].

Враховуючи викладене, дисертант не поділяє точки зору, що існує в літературі, згідно з якою рішення Пленуму Верховного Суду можуть встановлювати правові норми і є джерелами права. С. В. Васильєв у зв'язку з цим має рацію, що роз'яснення найвищих судових органів не належать до джерел права. Вони є актами судового тлумачення норм права [93, с. 21]. Також заслуговує підтримки думка Л. Г. Матвеевої, згідно з якою вказані акти офіційного тлумачення мають квазінормативний характер, тобто нормативність інтерпретаційних актів Верховного Суду не рівнозначна нормативності актів, що встановлюють право. Квазінормативність роз'яснень пленумів Верховного Суду України полягає в неіндивідуалізації вимог, що містяться в них; у можливості їх неодноразового застосування; у розповсюдженні їх на широке коло суспільних відносин; в обов'язковості приписів чинного законодавства (цей аспект впливає з офіційного характеру тлумачення) [326, с. 127-128].

На завершення відзначимо, що необхідність виділення функцій правосуддя, які властиві органам судової влади різних юрисдикцій, окремо визначається конституційним положенням про спеціалізацію органів судової влади як про один з основоположних принципів побудови сучасної судової системи. Виходячи з цього, як зазначалося раніше, слід розрізняти функції конституційного правосуддя, цивільного, адміністративного, кримінального і т. ін. (ст. 125 Конституції).

Основною ознакою прояву правосуддя в цивільному судочинстві є цивільна процесуальна форма. Тому як правосуддя, так і його функції в різних формах судочинства мають галузеве «забарвлення». Виходячи з цього вказані інститути, вважаємо, необхідно розглядати стосовно окремих видів судочинства з урахуванням конституційних ознак правосуддя.

1.2. Перегляд судових рішень та судовий контроль у системі цивільної юрисдикції

У цьому підрозділі досліджуватиметься контрольна функція судової влади в системі цивільної юрисдикції, яка здійснюється у формах перегляду судових рішень та судового контролю за актами, діями чи бездіяльністю несудових органів цивільної юрисдикції судами першої інстанції.

Під системою цивільної юрисдикції слід розуміти існуючі форми захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. Діяльність органів цивільної юрисдикції поділяється на таку, що здійснюється в рамках судової системи (органи судової влади), і таку, що здійснюється поза нею (органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, Президент України, третейські суди, нотаріат). Діяльність судів, на відміну від інших юрисдикційних органів, має більш змістовний юридичний характер у зв'язку з місцем судів у системі державних органів, відправленням правосуддя та реалізацією принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову.

Інститут судового перегляду і контролю в системі цивільної юрисдикції не був предметом спеціального дослідження. Що ж стосується вивчення судово-контрольної функції в цілому, то до певного часу юридична наука й насамперед теорія права не ставили перед собою спеціального завдання досліджувати природу та зміст контрольної діяльності в цілому, розкрити її структуру, функції, визначити риси, які дозволяють відрізнити контрольну діяльність суду від правотворчості та правозастосування інших юрисдикційних органів. Першим дослідженням, яке розкрило суть контрольної-процесуальної діяльності та обґрунтувало наявність контролю як правової форми діяльності, є монографія харківських учених у галузі юридичного процесу В. М. Горшенева та І. Б. Шахова [128, с. 176]. Аналіз історико-правового аспекту розвитку контрольної діяльності дозволяє погодитися з висловленою в юридичній літературі думкою про те, що питання судового контролю тривалий час не привертало увагу вчених-юристів внаслідок обмеженості сфери його застосування і, отже,

незначної ролі в управлінні суспільними процесами та в державному управлінні [452, с. 234]. Активного розвитку функція судового контролю у сфері суспільних правовідносин набула після прийняття Конституції України 1996 р.

Водночас очевидно, що як вид державної діяльності контроль існує з часів далекого минулого [536, с. 6-15; 675, с. 89-97]. Розглядаючи державний контроль як категорію історичну, М. С. Студенкіна пов'язує його виникнення із суспільним процесом праці, сама природа якої обумовлює необхідність управління, яке усуває узгодженість між індивідуальними роботами і виконує загальні функції, що виникають від руху всього виробничого організму на відміну від руху його самостійних органів [528, с. 5]. У деяких працях судовий контроль справедливо розглядається як одна з форм реалізації судової влади в цивільному судочинстві [189, с. 296-304].

Щодо контролю органів державної влади (за винятком судової) та органів державного управління в суспільних відносинах можна відмітити багато дисертаційних робіт середини минулого століття, в яких досліджується контрольна діяльність відповідних компетентних органів [224, с. 20; 570, с. 15]. В інших галузях права (крім цивільного процесуального) контрольна функція органів судової влади була предметом вивчення в конституційному [36; 548; 669], кримінально-процесуальному [86; 259; 495; 660], адміністративному [107; 503; 535] праві.

Що ж стосується дослідження функції судового контролю в системі цивільної юрисдикції, то доречно відмітити суттєву зацікавленість юристів у вивченні питань, пов'язаних з переглядом судових рішень судами апеляційної та касаційної інстанцій.

У підрозділі 1.1 даної роботи йшлося про існування вказаної функції у двох видах. До першого виду належить контроль за актами, діями або бездіяльністю несудових органів цивільної юрисдикції. Другий вид контрольної функції правосуддя є особливою формою діяльності органів судової влади, яка полягає в перегляді судових рішень, що підлягають оскарженню. Останній вид

контрольної функції правосуддя реалізується судами апеляційної, касаційної інстанції та Верховним Судом України.

Враховуючи вищевказане, можна погодитися з І. Сидоровим у тому, що кожна структурна ланка судів загальної юрисдикції виконує власні контрольні функції [498, с. 101]. Так, ст. 129 Конституції України визначає як одну з гарантій належного здійснення правосуддя перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку. Це положення відображено й у ст. 14 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка доповнює зазначене право гарантією перегляду справи Верховним Судом України, а також у ст. 13 ЦПК України. Виходячи з цього вбачається необґрунтованою позиція деяких учених про те, що існування процедури оскарження судових рішень, побудованих «по вертикалі», має свої недоліки, які полягають у складній побудові судової системи [572, с. 108]. Не уявляється такою, що заслуговує на увагу, пропозиція І. Тоцького про те, що незаконно постановлене рішення не може бути предметом апеляційного та касаційного оскарження; воно не повинно переглядатися вищим судом, а має бути переглянuto та скасовано в тому суді, який його виніс. За необхідністю перегляд справи може відбуватися неодноразово [559, с. 123].

Однак судовий контроль у системі цивільної юрисдикції не обмежується лише переглядом актів органів судової влади з боку судів апеляційної та касаційної інстанцій, а також Верховним Судом України. Як зазначалося, ЦПК України 2004 р. передбачає можливість судового контролю на стадії виконання судових рішень з цивільних справ. Крім того, вітчизняне законодавство містить норми про судовий контроль за наявності волевиявлення заінтересованих осіб за рішеннями третейських судів у випадках, передбачених Законом України «Про третейські суди». Особливе місце в контрольній діяльності суду посідають питання, пов'язані з легітимацією рішення іноземного суду у випадку розгляду справи про видачу дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду (ст. 392 ЦПК).

Однак основною формою реалізації контрольної функції органів судової влади в цивільному процесі виступає те, що предметом її діяльності є перш за все перегляд судових рішень судами вищестоящих інстанцій з метою контролю над дотриманням вимог законності й обґрунтованості зазначених правозастосовних актів, а також формування єдності судової практики поряд із дотриманням Україною взятих міжнародних зобов'язань.

Вивчення контрольної функції суду в системі цивільної юрисдикції неможливе без аналізу основних інститутів контрольної діяльності: поняття контролю та його правової природи, предмета, об'єкта, суб'єктів контрольної діяльності, а також багатьох інших запитань, без яких визначити подальшу структуру нашого дослідження неможливо.

В історико-правовому аспекті категорії контролю та нагляду вперше започаткувались для дослідження в адміністративному праві та державному управлінні.

Характеризуючи діяльність суду із здійснення контролю в певній сфері суспільних відносин, не можна не зупинитися на відмінних рисах, що дозволяють розмежувати контроль від інших, суміжних, видів діяльності органів державної влади (перевірка, нагляд, ревізія). Співвідношення вказаних видів діяльності було предметом досліджень у правовій літературі [65, с. 26-39; 651, с. 79-85; 673, с. 1-17]. Перевірка в усіх вказаних видах діяльності — поняття родове щодо інших. Нагляд — один з видів перевірки й означає втручання компетентних органів у діяльність піднаглядних суб'єктів у багатьох випадках з власної ініціативи, без урахування думки зацікавлених осіб. Слід зазначити, що нагляд у судовій діяльності абсолютно справедливо скасований законодавцем як інститут, що суперечить принципам змагальності та диспозитивності процесуального права. Функція нагляду нині характерна для сфери адміністративних органів державного управління, а також існує як форма реагування органів прокуратури на виявлені порушення законності [157, с. 1-10]. Деякі автори пов'язують виникнення й існування наглядового виду

діяльності з особливостями національного характеру та правосвідомості і вважають, що в особі прокуратури реалізується наглядова гілка влади [230, с. 2-8]. А. Халіулін та В. Назаренко, навпаки, пропонують відмовитися від наглядової функції прокуратури і перейти до судового контролю [629, с. 24-28].

На думку автора дисертаційного дослідження, пропозиції щодо переходу до судової форми контролю повністю відповідає предметній характеристиці вказаних органів. Окрім того, існування наглядової діяльності прокуратури зараз ставиться під сумнів рядом учених-юристів [435, с. 46]. Що ж стосується працівників практики, то приблизно половина позитивно ставляться до наглядової функції прокуратури [670, с. 193].

Ревізія ж, на думку Л. М. Крамаровського, має документальний характер і являє метод здійснення контрольних дій, за яких відповідно до отриманої програми від керівника ревізуючого органу за певний період часу вивчається законність, цілеспрямованість та економічна ефективність проведених господарських операцій та процесів, а також правильність дій відповідних посадових осіб, які беруть участь у їх здійсненні, викриваються промахи та недоліки в роботі, факти безгосподарності, марнотратства, порушення чинних законів та інструктивних вказівок чи зловживань. При здійсненні ревізії встановлюються причини виникнення порушень та винні особи, виявляються внутрішні резерви підвищення ефективності виробництва й узагальнюється позитивний досвід у роботі, перевіряється забезпечення збереження власності, а також дотримання чинних інструкцій з планування, ведення бухгалтерського обліку та складання звітності [273, с. 17].

Відмінність судового контролю від описаних вище форм перевірки, як зазначає В. М. Гаращук, полягає в тому, що він: а) здійснюється судовою гілкою влади; б) проводиться не систематично, не щоденно, як наприклад, контроль з боку спеціалізованих контролюючих органів чи прокурорський нагляд за законністю в державному управлінні, а одночасно при розгляді конкретних цивільних, адміністративних, кримінальних справ [109, с. 152]. У доповнення до

цієї точки зору можна погодитися з О. О. Рисінім, який до особливостей судового контролю відносить особливість ініціативи порушення контрольної діяльності: контроль здійснюється не з ініціативи органів державної влади чи їх посадових осіб, а з ініціативи суб'єктів спірних правовідносин чи осіб, уповноважених захищати чужі інтереси. До особливостей судового контролю доцільно віднести його альтернативність, пасивність (звернення до суду — це право сторони, а не її обов'язок) [452, с. 234].

Контролю, як і будь-якому іншому виду діяльності, притаманні певні етапи чи стадії. Вони характеризуються послідовністю у здійсненні контрольної діяльності. Особливістю контрольно-судової діяльності в цивільному процесі є те, що ці етапи підкорені загальним, класичним стадіям цивільного процесу, рух яких від відкриття провадження до винесення рішення та перегляду судових актів урегульований нормами цивільного процесуального права.

Поняттю контролю та контрольної діяльності в державному управлінні в цілому та судовій діяльності зокрема присвячено низку робіт. Визначення поняття контролю має важливе не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки дає можливість з'ясувати предмет контрольної діяльності суду в системі цивільної юрисдикції. Належним чином сформульоване поняття контролю, крім зазначеного, дозволить також визначити рівень його стану в системі цивільної юрисдикції. Автор даної роботи солідарний з думкою О. В. Мемгадзе про те, що рівень контролю суттєво впливає на якість управління, але водночас він сам безпосередньо залежить від форм і методів діяльності відповідних органів [330, с. 1].

О. В. Кондратьєв разом з тим справедливо зауважує, що судовий контроль — це іманентна функція, змістом якої є захист прав суб'єктів шляхом перевірки застосування до них заходів, пов'язаних з обмеженням їхніх прав [260, с. 4].

У правовій літературі контроль розглядається в багатьох аспектах. Аналіз наукових джерел дозволяє повністю погодитися з О. М. Куракінім, що

у виданій останнім часом літературі поняття та зміст контролю трактується неоднозначно. Досліджуючи ту саму об'єктивну дійсність і зазвичай оперуючи лише одним словом «контроль», багато вчених виходять з різного його розуміння, допускаючи при цьому значну різницю в поглядах на питання про зміст і сутність контролю [287, с. 55-58].

О. Мамишев зауважує, що слово «контроль» виникло від латинського «contra rotulus», від якого потім виникло французьке слово «controle», яке означає «співвідношення» чи «протиставлення». Під контролем зазначений автор розуміє визначення, встановлення чи виявлення фактів, їх співвідношення з цілями компетентних органів [317, с. 6].

Л. П. Щедрина вважає, що контроль — це діяльність, спрямована на виявлення, усунення та попередження порушень закону в діях державних, громадських організацій та посадових осіб. У процесі його здійснення виконується сукупність певних дій, дослідження (перевірка, ревізія) чиєїсь діяльності, застосування конкретних санкцій до винних, поновлення їх порушених прав [672, с. 4].

М. С. Студенкіна вважає контроль повсякденною, позитивною діяльністю творчого характеру, яка постійно розширюється, стає всеохоплюючою, оскільки саме управління неможливе без контролю [528, с. 11].

Як бачимо, багато авторів характеризують контроль як особливу форму діяльності органів управління в цілому. На відміну від них Ю. М. Стариков вважає, що судовий контроль — це реалізація контрольної функції держави при застосуванні судової влади в рамках особливої судово-процесуальної форми [518, с. 74].

Контроль — це перш за все така правова форма діяльності, юридична природа якої визначається тим, що відповідний контрольний орган чи його посадова особа ставляться в умови, за яких вони повинні безпосередньо використовувати норми права для вирішення конкретних юридичних завдань. До того ж як предмет операцій у даному випадку виступають одночасно норми

і матеріального, і процесуального права. Так, контрольний орган чи його посадова особа, реалізуючи свою власну компетенцію, повинні оперувати нормами, які визначають сам характер справи, що вирішується, й одночасно оптимальний порядок досягнення юридичного результату.

Дещо з іншої позиції Д. В. Лученко характеризує контроль виключно як форму адміністративно-правової діяльності уповноважених суб'єктів, яка здійснюється в рамках повноважень, регламентованих нормами адміністративного процесу, і виявляється у здійсненні юридичних дій із наглядом, перевірки додержання підконтрольними суб'єктами правових актів, припинення правопорушень [310, с. 7]. І. Л. Бородін, навпаки, підкреслює, що доречно говорити про різні види контролю, а адміністративний контроль він розглядає як різновид контрольної діяльності [76, с. 102-107].

Різноманітність у підході до поняття контролю дозволяє зробити висновок про існуючу дискусійність цього питання. Разом з тим не можна не зазначити, що стосовно контролю в системі цивільної юрисдикції в науці не існує єдиного поняття, хоча необхідність у цьому обумовлена конституційно закріпленою функцією контролю органів судової влади, у тому числі судів цивільної юрисдикції.

У правовій літературі існує думка, що контрольну функцію слід розглядати в широкому та вузькому сенсі. У широкому сенсі ця категорія являє собою діяльність органів державної влади та державного управління зі здійснення контролю над підпорядкованими їм установами, а також діяльність спеціальних контролюючих органів, діяльність фінансових та планових органів держави [301, с. 3]. Як бачимо, у широкому розумінні контроль включає діяльність усього контрольного механізму держави. Л. П. Щедрина розрізняє контроль двох видів: процесуальний та непроцесуальний. Останній здійснюється судами при узагальненні практики розгляду справ окремих категорій. У процесуальній же формі контроль здійснюється у ході судового розгляду. Крім того, контроль також можна класифікувати на прямий та

опосередкований. Прямий контроль здійснюється при безпосередній перевірці акта, дії чи бездіяльності. Результатом опосередкованого контролю є винесення окремої ухвали [672, с. 6-7].

У цілому, не заперечуючи логічність позиції вказаного автора, ми вважаємо, що в даній роботі слід зупинитися лише на процесуальній формі судового контролю. Такий висновок обґрунтовується тим, що предметом дослідження є діяльність судів цивільної юрисдикції зі здійснення правосуддя та контролю. А непроцесуальна форма контролю не належить до конституційно закріплених функцій органів судової влади. При здійсненні опосередкованого контролю, застосовуючи термінологію Л. П. Щедріної, діяльність суду може вийти за межі контролю в системі цивільної юрисдикції, оскільки випадки винесення окремої ухвали можливі і тоді, коли суд реагує на порушення законом будь-якими суб'єктами правовідносин, у тому числі й тими, діяльність яких не пов'язана із захистом громадянських прав чи охоронюваних законом інтересів. Наприклад, діяльність адвокатів хоча і слід вважати наданням юридичної допомоги суб'єктам права в цивільних, кримінальних, господарських та інших справах, але адвокатура згідно із Законом України «Про адвокатуру» не є органом цивільної юрисдикції [415, ст. 62]. Авторіві відомий ряд випадків, коли органи судової влади виносили окремі ухвали щодо дій адвокатів при розгляді цивільних справ, які ними вчинялися всупереч встановленим законодавчими актами і нормами адвокатської етики правилам [22, с. 134; 32, с. 113-114]. Але це не дає нам підстав розглядати опосередкований судовий контроль як об'єкт дослідження в цій роботі.

«Функція контролю, — зазначає Б. М. Лазарєв, — багатогранна, оскільки включає виявлення й аналіз фактичного стану речей, зіставлення фактичного стану з поставленими цілями, оцінку контрольованої діяльності і застосування заходів з усунення виявлених недоліків. Саме специфічне призначення контролю дозволяє говорити про його самостійність, яка дає змогу відокремити його від інших видів діяльності не лише в науковому, а й в організаційному

плані, як при визначенні компетенції органів, так і при створенні спеціальних контролюючих органів, які не виконують чи майже не виконують інших, окрім контрольних, державних функцій» [289, с 12].

З одного боку, контроль є самостійним видом державної діяльності, а з іншого — необхідним структурним елементом усієї системи державного управління [399, с. 1]. Водночас не можна не брати до уваги галузевий характер судово-контрольної діяльності, який передбачає галузеве «зabarвлення» такої діяльності в кожній галузі права. В адміністративному праві, наприклад, контроль не завжди здійснюється органами судової влади. В. М. Гарашук підкреслює, що в державі сьогодні функціонує декілька десятків державних та недержавних спеціалізованих контролюючих органів (невраховуючи те, що будь-який вищий орган управління є контрольним органом для підпорядкованих йому структур). Досі немає жодного нормативного акта, який би закріплював перелік контролюючих органів, короткий опис їх контрольних повноважень, загальних цілей, форм і принципів контролю, порядок його здійснення та ін. Наявність такого акта дасть можливість уникнути дублювання контролюючими органами одне одного та зменшити їх кількість [108, с. 79].

Така пропозиція стала можливою завдяки пропозиціям багатьох авторів щодо наявності системи поділу влади четвертої гілки — контрольної та необхідності створення єдиного вищого несудового контрольного органу [16, с. 59-69; 312, с. 109-110]. Вважаємо за необхідне надати деякий аналіз вказаної позиції. Прибічники теорії існування відокремленої гілки влади — контрольної, вважають, що саме зараз можна говорити про її відокремленість від інших гілок влади [532, с. 54; 649, с. 109-110]. О. М. Куракін, додатково аргументуючи вищенаведену позицію, зазначає, що виокремлення поряд із законодавчою та виконавчою владою ще й контрольної як самостійної форми діяльності відображає специфіку та сутність реального повновладдя представницьких органів демократичної держави. Органічна єдність усіх цих форм знайшла своє підтвердження в цілому ряді законодавчих актів [286, с. 41]. Аналізуючи

проблему, що розглядається, необхідно брати до уваги, що Конституції деяких держав передбачають існування контрольної гілки влади (Швеція, Алжир, Еквадор, Сирія, Перу, Нікарагуа). Естонія ж, Литва, Латвія, Республіка Білорусь, Португалія, не закріплюючи самого поняття «контрольна влада», все ж виокремлює главу, присвячену контрольному-наглядовим органам [324, с. 14].

У науці існує точка зору, автор якої вважає, що контроль має здійснюватися всіма гілками влади в межах її компетенції, а судовий контроль належить до одного з напрямків державного контролю [14, с. 133-134]. На нашу думку, в умовах існуючої в нашій державі правової системи та конституційного поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки влади, з пропозиціями про доцільність існування четвертої, контрольної, гілки влади не можна погодитися з декількох причин. По-перше, виокремлення контрольної влади призведе до конкуренції компетенції різноманітних контрольних органів із судовими. По-друге, теорія поділу влади Монтеस्क'є, яка була закріплена в Конституції України, сприяє оптимальному розмежуванню як повноважень, так і системи стримувань і противаг між гілками влади. Незважаючи на велику кількість контролюючих органів, лідируючу правосуб'єктність серед них, безсумнівно, займає суд. Рішення будь-якого контролюючого органу може бути предметом судового розгляду. Тому слід визнати обґрунтованим твердження про те, що контроль здійснюється судовою владою [15, с. 208].

Викладене дозволяє зробити висновок про те, що єдиного підходу до визначення поняття контролю (контрольної діяльності) не існує, так само відсутнє поняття контролю в системі цивільної юрисдикції. Хоча слід зауважити, що в таких галузях права, як конституційне, кримінально-процесуальне та адміністративне спостерігаються дослідження з цієї проблеми. Поряд з цим необхідно наголосити, що проблема контрольної діяльності більш детально висвітлювалася вченими-адміністративістами. Представники вітчизняної науки цивільного процесуального права лише констатують

наявність цієї функції в цивільному судочинстві без урахування її галузевих особистостей.

Враховуючи спеціалізацію органів судової влади та теоретичні розробки фахівців інших галузей права, про що мова йшла вище, під контролем у системі цивільної юрисдикції слід розуміти діяльність судів цивільної юрисдикції зі здійснення передбаченої Конституцією України функції контролю за актами, діями чи бездіяльністю органів цивільної юрисдикції (у тому числі й судових), яка порушується виключно з ініціативи тих осіб, яким цивільним процесуальним законодавством надано право на подання відповідної скарги (заяви).

Контрольна функція, як справедливо зазначає О. Г. Трішина, притаманна всім судовим інстанціям незалежно від їх основних завдань. Але при цьому має бути специфіка виконання контрольної функції на кожному рівні, інакше спостерігатиметься повторна її реалізація [565, с. 16].

З двох форм реалізації контрольної функції в системі цивільної юрисдикції, у цій роботі особливу увагу автор приділятиме перевірці законності й обґрунтованості судових рішень у цивільному процесі судами апеляційної та касаційної інстанцій шляхом перегляду рішень, що оскаржуються. Обумовлюється це особливим місцем судів контролюючих інстанцій у судовій системі України виходячи з конституційної тези про гарантування права на оскарження судових рішень у вказаних формах.

Поряд з цим не можна не зазначити, що реалізація вказаної діяльності залежить від структури судової системи тієї чи іншої держави та від того, чи є така система централізованою або децентралізованою.

У вітчизняному судоустрої судову систему складають суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України, який є єдиним органом конституційної юрисдикції. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Стаття 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначає єдність судової системи та її централізованість. Верховний Суд України є найвищим судовим органом

у системі судів загальної юрисдикції та здійснює правосуддя, забезпечує однакове застосування законодавства судами загальної юрисдикції. Аналогічним чином функціонує судова система Італійської Республіки, де діє єдина та централізована судова система [172, с. 203].

Статті 125–127 Конституції Російської Федерації визначають децентралізовану судову систему. Верховний Суд вказаної держави є вищим судовим органом по цивільних, адміністративних та інших справах, які підсудні судам загальної юрисдикції. Зазначений судовий орган також здійснює судовий нагляд за їх діяльністю в передбачених федеральним законом процесуальних формах. Поряд із Верховним Судом Вищий Арбітражний Суд Російської Федерації є вищим судовим органом з вирішення економічних спорів та інших справ, що розглядаються арбітражними судами. Крім того, Вищий Арбітражний Суд здійснює у передбачених процесуальним законом процесуальних формах судовий нагляд за діяльністю арбітражних судів та дає роз'яснення з питань судової практики.

Децентралізована судова система також існує й у Федеративній Республіці Німеччина. Для відправлення правосуддя в загальній галузі (цивільній та кримінальній), адміністративній, фінансовій, трудовій та соціальній юстиції утворені федеральні та земельні суди загальної юрисдикції, адміністративні суди, фінансові суди, суди з трудових справ та суди із соціальних питань. У земельних судах здійснюється розгляд справ по першій та другій інстанціях. Федеральні суди утворюють вищі судові ланки. Таким чином, у ФРН діє декілька самостійних та рівноцінних судових систем, серед яких можна виділити органи судів загальної юрисдикції та структури судів спеціальної юрисдикції. До останніх належить, наприклад, система адміністративної юрисдикції. В адміністративно-територіальних одиницях діють адміністративні суди та вищий адміністративний суд, а у Федерації — Федеральний адміністративний суд з місцезнаходженням у Лейпцизі [4, с. 84].

У Швейцарській Конфедерації розгляд практично по всіх приватноправових спорах починається та зазвичай закінчується в кантональних судах загальної чи спеціальної юрисдикції. Для цього в кожному кантоні діє завершена багатоланкова судова система.

Але найбільшою децентралізацією характеризується судова система Сполучених Штатів Америки, на території яких функціонує 51 судова система. Одна з них є федеральною, а інша — штатів. Кожна судова система має завершену структуру, що складається з декількох ланок, котрі забезпечують розгляд справ по першій і другій інстанції [172, с. 162, 271].

На нашу думку, централізована судова система є найбільш оптимальною при реалізації контрольної функції правосуддя з такої причини. Існування децентралізованих судових систем породжує проблему визначення належного суду контролюючої інстанції для перегляду рішення суду. Прикладом може служити перегляд судових актів у порядку нагляду в судоустрої Російської Федерації. На подальших сторінках даної роботи автор наводитиме приклади, коли Європейським судом з прав людини елементи наглядового перегляду визнаються такими, що суперечать ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Суттєвою рисою контролю в системі цивільної юрисдикції є здійснення його органом судової влади. Але на сторінках юридичних видань інколи трапляються думки, автори яких не вбачають доцільності у здійсненні контролю за тими чи іншими сферами суспільного життя з боку судів. О. О. Сергєєв та В. Г. Розенфельд, наприклад, стверджують, що існуючий зараз механізм судового контролю не здатний необхідною мірою забезпечити законність певних сфер суспільного життя. Перевантаженість судів справами, яка призводить до порушення строків їх розгляду та формалізму, висока вартість юридичних послуг ускладнює, на їх думку, можливість звернення до правосуддя не лише громадян, а й організацій [478, с. 25]. З таким підходом ми не можемо погодитися з декількох причин. По-перше, спеціалізація,

територіальна дислокація судів і організація роботи суддів на сьогодні оптимально забезпечують умови функціонування судової влади з розгляду юридичних справ. По-друге, аналіз розглянутих судами справ показав, що строки розгляду цивільних справ значно скоротилися порівняно, наприклад, з аналізом стану правосуддя у 2003 р. По-третє, недодержання строків розгляду справ майже не спостерігається при перегляді судових рішень судами апеляційної інстанції. По-четверте, порушення строків розгляду касаційних скарг судом касаційної інстанції саме по собі не тягне порушення прав зацікавлених осіб, оскільки касаційне оскарження не призупиняє дії акта, що оскаржується, і, крім того, при його скасуванні цивільне процесуальне законодавство передбачає можливість перегляду цивільної справи за нововиявленими обставинами.

Характеризуючи контрольну функцію правосуддя та її прояв у цивільному судочинстві, не можна не відзначити інституціоналізацію судової контрольної функції. Це означає, що за судовими рішеннями, які приймаються при реалізації правосуддя в порядку цивільного судочинства, існує контроль з боку судів апеляційної та касаційної інстанції. В. М. Гаращук справедливо зазначає, що розширення повноважень судів не слід розглядати як певного роду індульгенцію для виведення суду з-під контролю суспільства. Небезпека безконтрольного суду, штучне створення з нього «істини в останній інстанції» (за прикладом КПРС) є досить реальними. Однак навряд чи можна погодитися з пропозиціями вказаного автора про те, що попередити такий стан можна шляхом залучення зацікавлених осіб у кваліфікаційні комісії суддів зі скаргами на дії (бездіяльність) посадових осіб органів судової влади [106, с. 93-95]. На наше глибоке переконання, саме по собі залучення до кваліфікаційних комісій (і навіть притягнення судді до дисциплінарної відповідальності) не обов'язково є наслідком перегляду акта правосуддя та навпаки. Тому законодавець і передбачив у процесуальному законодавстві та в законодавстві про судоустрій

досить демократичну та розгалужену систему судових органів, до функцій яких входить перегляд судових ухвал і рішень.

Контрольні правовідносини, контрольно-правовий режим, ознаки контрольної діяльності, її структура, предмет, об'єкт та суб'єкти, а також принципи в системі цивільної юрисдикції мають свої особливості. Хоча у той самий час, якщо розглядати контроль у широкому розумінні за прикладом В. М. Горшенева та І. Б. Шахова [127, с. 5-155], слід визнати, що в загальному випадку вказані категорії в повному обсязі можна віднести у тому класичному вигляді, як їх розглядають вищезгадані автори, до контрольного процесу як до одного з різновидів юридичного процесу.

Контрольні правовідносини у структурі юридичного процесу, безумовно, існують. Але в цивільному процесі подібні суспільні відносини, врегульовані нормами права, «підкорюються» загальній теорії цивільних процесуальних відносин. У теорії цивільного процесуального правовідношення існує система індивідуалізованих правових зв'язків, яка передбачає існування зв'язку суду з конкретними учасниками правовідношення [249, с. 11-12]. Тому не слід, на наш погляд, виокремлювати контрольні правовідносини в системі цивільної юрисдикції, оскільки вони підкорені загальному вченню про цивільні процесуальні правовідносини.

Контрольно-процесуальний режим у цивільному судочинстві характеризується цивільною процесуальною формою.

Об'єктом контрольної діяльності судів контролюючих інстанцій виступає дотримання законності у сфері цивільного судочинства, а предметом — рішення органів судової влади, які виносяться у зв'язку з її реалізацією.

Суб'єктами здійснення контролю є як органи судової влади, наділені владними повноваженнями, так і матеріально та процесуально заінтересовані особи, яким законом надано право звертатися за захистом своїх або у визначених законом випадках чужих прав чи інтересів.

Принципи функції судового контролю в системі цивільної юрисдикції потребують особливого підходу до їх вивчення. В адміністративному праві зміст останніх доволі детально розкрив В. М. Гаращук [110, с. 114-118]. При визначенні принципів контролю в системі цивільної юрисдикції автор цього дослідження вважає можливим як основу використовувати концепцію вказаного вченого з урахуванням галузевого «забарвлення» принципів контрольної діяльності в цивільному процесі.

Так, загальноправовий принцип законності слід розглядати разом з конституційним принципом верховенства права. Такий висновок ґрунтується на положенні про те, що при здійсненні правосуддя в цивільних справах після прийняття Конституції України 1996 р. зазвичай правові акти органів судової влади мотивувалися посиланнями не на закони, а на норми Конституції як на норми прямої дії.

Принцип демократизму та гласності визначає відкритість проведення судових засідань з цивільних справ крім випадків, встановлених законом.

Принцип професіоналізму є одним з керівних принципів контролю, який передбачає наявність високої професійної підготовки суддів. Принцип професіоналізму нерозривно пов'язаний з принципом неупередженості посадових осіб органів судової влади, змістом якого є недопустимість прямої чи опосередкованої зацікавленості суддів у результаті розгляду справи.

Принцип універсальності полягає в тому, що в системі цивільної юрисдикції не повинні існувати непідконтрольні сфери, структури чи особи. Виняток складають рішення Верховного Суду України, які оскарженню не підлягають.

Змістом принципу оперативності є: а) вимога швидкого розгляду і вирішення цивільної справи, яке забезпечує наближення реалізації наступної процесуальної дії суб'єктів цивільного судочинства з уже реалізованою попередньою; б) вимога винесення правильного рішення по справі [457, с. 11].

Принцип надання допомоги підконтрольній структурі у виправленні помилок, допущених при розгляді цивільної справи. Прикладом вияву цього принципу може слугувати узагальнення судової практики із вказівкою на допущені помилки, рекомендації компетентних органів щодо застосування тієї чи іншої норми права. Крім того, виявом цього принципу слугують науково-практичні конференції, семінари за участю суддів, де обговорюються найбільш актуальні питання судового правозастосування.

1.3. Міжнародно-правові стандарти доступності правосуддя в цивільних справах і перегляд судових рішень

У юридичній науці проблемам доступності правосуддя віднедавна приділяється пильна увага. Високий науковий рівень дослідження ця проблема отримала у працях Ю. М. Грошевого, В. В. Комарова, В. А. Кройтора, Д. О. Туманова [241; 153; 277; 571] й інших вчених. Доктринальний їх аналіз при відправленні правосуддя по цивільних справах здійснений Н. Ю. Сакарою в дисертаційному дослідженні «Проблема доступності правосуддя по цивільних справах» [472, с. 209]. Інститут доступу до правосуддя на стадіях оскарження акту правосуддя піддавався дослідженням не тільки в цивільному, але й у кримінальному судочинстві [439, с. 138-139; 465].

Аналіз літературних джерел дозволяє зробити висновок про існування різних поглядів на правову природу і зміст доступності правосуддя як міжгалузевої категорії.

Практичний інтерес у вивченні загальної проблеми доступності правосуддя обумовлюється тим, що відповідно до Концепції удосконалення суддівства для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів до основних цілей і завдань названої Концепції належить забезпечення доступності і справедливості суддівства [421, с. 5]. Аналогічні норми містяться у статтях 7-9 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Початком вивчення доступності правосуддя в контексті функції перегляду і контролю в системі цивільної юрисдикції є те положення, що доступність правосуддя як об'єкт наукових досліджень виник у Європі в 60-х рр. ХХ ст. з метою зробити судовий захист ефективнішим [472, с.4]. Проблемам доступності правосуддя на стадіях апеляційного і касаційного провадження приділялася увага О. О. Борисовою в наукових роботах і у виступах на міжнародних науково-практичних конференціях.

У юридичній літературі наголошується, що при буквальному розумінні ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод може скластися враження, що вона прямо не закріплює право зацікавленої особи на вирішення судом виниклого спору про цивільні права й обов'язки, окреслюючи виключно вимоги справедливості розгляду. В той же час очевидно, що якщо в особи відсутній доступ до правосуддя, решта гарантій права на справедливий судовий розгляд стають безглуздими.

На підставі цієї тези Європейський суд з прав людини розробив принцип «права на доступ», який випливає з положень ч. 1 ст. 6 Конвенції. Частина 1 ст. 6 Конвенції гарантує кожному право на звернення до суду з будь-якою вимогою, що стосується спору про його цивільні права й обов'язки («право на суд»). Порушення права на суд, одним з аспектів якого є право на доступ до правосуддя, має місце в тих випадках, коли особа, обґрунтовано вважаючи незаконним втручання будь-яких інших осіб у здійснення своїх цивільних прав, не має можливості звернутися з відповідним позовом до суду, що відповідає вимогам ч. 1 ст. 6 Конвенції. Крім того, право на доступ до правосуддя повинно не тільки формально визнаватися, але й бути «ефективним».

Хоча право на доступ до правосуддя і складає лише один з аспектів права на суд, саме це право робить можливою реалізацію інших вимог справедливого процесу [173, с. 610]. У зв'язку з цим В. В. Комаров та Н. Ю. Сакара пропонують виділяти такі основні складові елементи права на справедливий судовий розгляд:

- необтяжений юридичними й економічними перешкодами доступ до судової установи;
- належна судова процедура;
- публічний судовий розгляд;
- розумний строк судового розгляду;
- розгляд справи незалежним та безстороннім судом, встановленим законом [244, с. 16].

Актуальність дослідження доступності правосуддя в аспекті перегляду судових актів обумовлюється також вимогами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо необхідності розгляду справи компетентним і справедливим судом. О. М. Овчаренко має рацію, що якщо законодавством передбачена можливість судового розгляду цивільної справи декількома інстанціями, то недостатньо, щоб тільки суд першої інстанції діяв у повній відповідності з вимогами справедливого правосуддя. Необхідно, щоб розгляд справи в судах вищих інстанцій відповідав цим вимогам. Так, у рішенні у справі «Екбатані проти Швеції» від 26.05.1988 р. вказується: «У відповідності з практикою Суду до держави, де створені апеляційні або касаційні суди, висувається вимога забезпечити особам, що притягуються до відповідальності згідно із законом, користування в таких судах основними гарантіями, передбаченими нормами Конвенції» [351, с. 37].

Одним з елементів судового захисту в цілому є його доступність в окремих стадіях або провадженнях цивільного процесуального права. Поряд з цим слід мати на увазі, що перегляд судових рішень у структурі судового захисту прав людини не є обов'язковим з точки зору ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Вказана норма закріплює право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. При цьому не визначається, суд якої інстанції є належним з позиції зазначеної статті. Таким чином, Конвенція про захист прав людини

і основоположних свобод наявність форм судового перегляду та інституційну побудову судової влади відносить до компетенції національного законодавства.

Європейські стандарти здійснення правосуддя передбачають, що в принципі повинна існувати можливість контролю за будь-яким рішенням нижчестоячого суду («суд першої інстанції») з боку вищестоячого суду («суд другої інстанції»). Якщо буде визнано доцільним передбачити виключення з цього принципу, то будь-які такі виключення мають бути засновані на законі і відповідати загальним принципам справедливості. Сторонам повинна надаватися інформація про їх право на оскарження і про те, яким чином це право здійснювати, зокрема, про строки, в які слід подавати скаргу [448, с.2].

Отже, за наявності в національному законодавстві Високих Договірних Сторін вказаної Конвенції можливості перегляду судового рішення судові контрольні інстанції мають відповідати ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод з точки зору доступу до правосуддя.

Доступність правосуддя при перегляді судових рішень, таким чином, як загальновизнаний стандарт має існувати в національному законодавстві держав, яким адресовані вказані Рекомендації.

У юридичній літературі не існує єдиної думки щодо змісту доступності правосуддя при перегляді судових актів. І. А. Приходько, наприклад, з метою забезпечення рівних можливостей осіб на реалізацію права на судовий контроль у цивільному й арбітражному процесі, забезпечення доступності правосуддя при оскарженні судових актів, підвищення ефективності роботи контролюючих інстанцій пропонує збільшити передбачені ЦПК строки оскарження рішень судів загальної юрисдикції, встановивши тривалість таких термінів принаймні не менше, ніж терміни на оскарження, встановлені ЦПК. Вказаний автор вважає за доцільне і збільшення термінів для повторного розгляду справи в арбітражному суді апеляційної інстанції [414, с. 22-23].

О. М. Овчаренко вважає, що зміст доступності в апеляційній і касаційній інстанціях полягає в їх завданнях і призначеннях, а також інституційній доступності [351, с. 38].

На нашу думку, зміст доступності правосуддя на стадіях перегляду судових актів судами контролюючих інстанцій слід розглядати з урахуванням таких істотних положень, які є найбільш актуальними у визначенні проблем доступності правосуддя у вищезгаданому контексті і пропозиції заходів з їх вирішення:

- 1) коло суб'єктів права на оскарження судового акта;
- 2) можливість обмеження права на оскарження судового рішення;
- 3) інституційна доступність судів контролюючих інстанцій;
- 4) остаточність законної сили судового рішення, що набрало законної сили.

У зв'язку з оцінкою та можливою модернізацією процедури оскарження судових рішень і судової системи в цілому видається доцільним приділити увагу моделям перегляду судових актів у порядку цивільного судочинства в контексті загальної проблеми доступності правосуддя. На необхідність забезпечення зацікавленим особам права ефективного судового захисту при перегляді рішення звертав неодноразово увагу Європейський суд з прав людини [257, с. 36].

Комітет міністрів Ради Європи в Рекомендації № R (2000) 2 з перегляду справ і відновлення провадження у справі на внутрішньодержавному рівні у зв'язку з рішеннями Європейського суду з прав людини не визначає, хто саме повинен звертатися за переглядом справ. Беручи до уваги, що основною метою рекомендації є забезпечення адекватного захисту потерпілих унаслідок порушень Конвенції, встановлених Судом, логіка системи передбачає, що вказані особи повинні мати право звертатися з необхідним клопотанням до компетентного суду або іншого внутрішньонаціонального органу. Зважаючи

на різні традиції Договірних Сторін, положення подібного характеру не були включені в рекомендацію [447, с. 69].

Як бачимо, Комітет міністрів Ради Європи не передбачає перелік суб'єктів права, що рекомендується, на перегляд судового рішення. Пріоритет законодавчого закріплення кола таких осіб названий орган відносить до національного законодавства Договірних Сторін. Проте ст. 8 Загальної Декларації прав людини передбачене право кожної людини на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення його основних прав, наданих йому конституцією або законом [333, с. 194]. Це положення повною мірою стосується і права зацікавлених осіб на оскарження судових рішень по правилах, передбачених національним законодавством.

Слід погодитися з М. С. Єрьоменко в тому, що доступність засобів перегляду судових актів у першу чергу має на увазі наявність у зацікавленої сторони права на оскарження рішень суду першої інстанції. Незважаючи на те, що ч. 1 ст. 6 Конвенції як така не передбачає і не має на увазі право на апеляційне оскарження судових рішень по цивільних справах, таке право може бути надане сторонам національним процесуальним законодавством. Відповідно, якщо вищестоящий суд вирішує спір про цивільні права й обов'язки, гарантії ч. 1 ст. 6 Конвенції застосовуються і на стадії апеляційного або касаційного перегляду [173, с. 636-637].

Статті 292 і 324 ЦПК України передбачають коло суб'єктів права на апеляційне і касаційне оскарження судових актів. У правозастосовній практиці не виникає проблем при оскарженні акта правосуддя особами, що брали участь у розгляді судом цивільної справи. Закріплюючи як суб'єктів права оскарження осіб, які беруть участь у справі, та осіб, вказаних у статтях 45 і 46 ЦПК, законодавець надав таке право також особам, які не брали участі в розгляді справи, але відносно прав і обов'язків яких суд виніс рішення. Саме

останнім і важко деколи реалізувати гарантоване ст. 13 ЦПК право на апеляційне і касаційне оскарження судових рішень.

Як справедливо зазначається в літературі, ухвалення судом рішення про визнання права власності на майно за певною особою означає, що в разі набрання рішенням законної сили всі інші особи презюмуються такими, що не є власниками того самого майна. Отже, якщо інша особа вважає себе власником цього майна, то для спростування вказаної презумпції дана особа повинна довести в суді, що саме вона, а не особа, вказана в судовому акті, є «справжнім» власником. Інакше ніхто, виключаючи хіба що саме цю особу, не має права вважати його власником. Аналогічна ситуація з висновками суду щодо юридичної долі присудженого майна, дійсності угоди тощо [413, с. 590-651].

Виходячи з цього деколи важко виділити коло суб'єктів, які хоч би гіпотетично можуть претендувати на право власності на майно, яке згідно з рішенням суду належить іншій особі.

На відміну від ЦПК України 1963 р., правом оскарження в даний час наділено, по суті, необмежене коло осіб. Це призводить до певних проблем тлумачення статей 292 та 324 ЦПК України. Труднощі виникають перш за все при визначенні тих критеріїв, якими потрібно керуватися при прийнятті скарг від осіб, які не брали участі в розгляді справи. У зв'язку з цим судам буває важко оцінити судові рішення з позиції того, чи зачіпаються в ньому права й обов'язки осіб, що не брали участі в розгляді справи.

На нашу думку, оскільки статті 292 і 324 ЦПК не обмежують коло суб'єктів права на оскарження судових рішень, то до суду зі скаргою може звернутися будь-яка особа, яка вважає, що її права порушені судовим актом. Причому звернутися з апеляційною або касаційною скаргою до суду може і той суб'єкт, який не брав участі у справі, але права якого прямо або опосередковано порушені названим актом правосуддя. На цій підставі автор не може погодитися з позицією В. Єфименко в тому, що в ЦПК встановлений такий принцип реалізації права особи на оскарження судових рішень, що суперечить

Конституції, згідно з яким особа має право на оскарження в апеляційному і касаційному порядку тільки в тому випадку, якщо це право надане йому законом і встановлений порядок оскарження [176, с. 13].

За правилами статей 582–592 ЦПК Франції право на оскарження як особи, яка не брала участь у справі, належить будь-якій особі, що в ній зацікавлена, за умови, що вона не брала участь як сторона і не мала свого представника у справі, рішення по якій вона оскаржує. Скарга особи, що не брала участь у справі, має на меті перегляд або зміну рішення суду на користь цієї особи. На відміну від цивільного процесуального права України і Російської Федерації, скарга особи, що не брала участь у справі, за правилами ст. 587 ГПК Франції, розглядається тим самим судом, який виніс оскаржуване рішення [349, с. 143-144].

У зв'язку з цим видається спірною позиція О. А. Борисової, яка стверджує і обґрунтовує тезу про те, що особи, які не брали участь у справі, не мають права оскарження судового акта з таких причин.

По-перше, ухвалене судове рішення з юридичної точки зору не має ніякого значення для даних осіб, оскільки суб'єктивні межі законної сили судового рішення, як правило, поширюються на осіб, що беруть участь у справі.

По-друге, однією з обов'язкових умов виникнення процесуального відношення в суді другої інстанції є наявність внутрішньої тотожності спірного правовідношення.

Таким чином, з вказаних причин особи, що не брали участь у справі, не можуть оскаржити судове рішення й інший судовий акт, що порушує їх права. При цьому неможливе оскарження як судового акта (відсутність тотожності спірного правовідношення), що набрав законної сили, так і того, що не набрав законної сили (суб'єктивні межі законної сили рішення) [70, с. 162-168].

Аналогічної думки дотримується В. М. Жуйков, який вважає правильним відхилення пропозиції про надання права оскарження судових рішень особам, що не брали участі у справі. Свою позицію вказаний автор обґрунтовує тим, що

на осіб, що не беруть участь у справі, законна сила рішення суду не поширюється, і вони мають право заявляти в суді ті самі вимоги, які були дозволені судом без їх участі, а також оспорювати в іншому цивільному процесі встановлені судом факти і правовідносини. Особи, що не беруть участь у справі, мають право подати наглядову скаргу на рішення суду, яким порушені їх права або законні інтереси, а винесення рішення про права й обов'язки осіб, не залучених до участі в справі, є істотним порушенням норм процесуального права, яке через ст. 387 ЦПК РФ тягне за собою його безумовне скасування в порядку нагляду [184, с. 82].

І. А. Приходько, навпаки, відзначає можливу непослідовність, з одного боку, при покладенні на суд обов'язку скасувати судовий акт, прийнятий щодо прав і обов'язків не залучених до участі у справі осіб, а з іншого — при ненаданні таким особам можливості самостійного звернення до суду з відповідною скаргою.

Обґрунтовуючи свою позицію, вказаний автор відзначає, що суд вирішує питання про права й обов'язки сторін спору, відповідно. Отже, особа, яка вважає, що судом вирішено питання про його права та обов'язки, потенційно повинна вбудовуватися в систему процесуальних зв'язків, що характеризують протистояння учасників правового конфлікту і визначених трикутником «позивач — відповідач — третя особа, що заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору». Якщо заявник скарги свідомо не вбудовується в цю конфігурацію, тобто навіть гіпотетично не може зайняти в ній одне з указаних місць (зокрема як процесуальний співучасник або правонаступник сторони і т. д.), то доведеться визнати, що питання про його права й обов'язки судом не вирішувалося незалежно від того, згаданий він у судовому акті чи ні і в якому контексті. За таких обставин скаргу можна вважати неприйнятною, у зв'язку з чим вона не може бути прийнята [413, с. 642, 654-655].

Окрім вищеназваних аргументів, якими обґрунтовується наша незгода з викладеними позиціями О. А. Борисової і В. М. Жуйкова, додамо, що згідно

з ч. 3 ст. 61 ЦПК України, до обставин, що не підлягають доказуванню, належать обставини, встановлені судовим рішенням, що набрало законної сили, у цивільній, господарській або адміністративній справі, в яких брали участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлені ці обставини. Тому зміст судового рішення може поширюватися і на тих осіб, які не брали участі в розгляді справи за наявності умов, указаних у ч. 3 ст. 61 ЦПК України.

Суд не вирішує питання по суті в момент прийняття скарги про те, порушені чи ні права особи, яка звертається зі скаргою на судові рішення. У протилежному випадку судам контролюючих інстанцій необхідно було б обґрунтовано відмовляти у прийнятті апеляційних і касаційних скарг на тій підставі, що судові рішення жодним чином не зачіпає права суб'єкта, що звернувся. Цим можна обґрунтувати існуюче положення цивільного процесуального законодавства щодо відсутності підстав для відмови у прийнятті апеляційної скарги. Наприклад, при вирішенні питання про прийняття апеляційної або касаційної скарги до розгляду суд не може зробити висновок про те, порушені чи ні судовим рішенням права особи, яка не брала участі у справі, але є суб'єктом права оскарження. Тому висновок про те, порушуються чи ні судовим рішенням права або інтереси осіб, що не брали участі у розгляді справи судом першої інстанції, робиться судами контролюючих інстанцій після судового розгляду по суті апеляційної (касаційної) скарги.

Стаття 45 ЦПК України передбачає можливість участі в цивільному процесі органів і осіб, яким законом надано право захищати права, свободи й інтереси інших осіб. У випадках, встановлених законом, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть звернутися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних або суспільних інтересів, і брати участь у цих справах.

Названі суб'єкти відповідно до ст. 46 ЦПК мають процесуальні права й обов'язки сторони, на користь якої вони діють, за винятком права укладення мирової угоди.

Для встановлення можливості вказаних осіб оскаржити рішення суду необхідно звернутися до нормативного акта, який регулює діяльність того чи іншого суб'єкта, вказаного в ст. 45 ЦПК. Так, ст. 37 Закону України «Про прокуратуру» передбачає право прокурора або його заступника на оскарження судового рішення в апеляційному і касаційному порядках незалежно від його участі в розгляді цивільної справи судом першої інстанції. Помічники прокурора, прокурори управлінь і відділів можуть вносити апеляційні та касаційні скарги тільки у справах, у розгляді яких вони брали участь [419, ст. 233].

У юридичній літературі відзначається, що суб'єктами оскарження мають бути особи, що беруть участь у справі, а також інші особи, якщо їх права або законні інтереси порушені судовим рішенням [184, с. 146]. На нашу думку, враховуючи практику Європейського суду з прав людини, можна зробити висновок, що правом оскарження судового рішення повинні володіти тільки ті особи, які брали участь у справі, або особи, які не брали участі у справі, але суд у рішенні вирішив питання про їх права й обов'язки. Прокурор, що не брав участі у справі, таким чином, не повинен мати права оскарження судового рішення.

В. М. Жуйков зазначає, що у рішенні по справі «Брумареску проти Румунії» Європейський суд з прав людини відзначив, що суб'єктом оскарження рішення національного суду був Генеральний прокурор Румунії, який був стороною у провадженні й у силу ст. 330 ЦПК Румунії, володів повноваженнями подавати заяви про відміну судового рішення.

У рішенні по справі «Рябих проти Росії» Європейський суд відзначив, що перегляд судового рішення від 8 червня 1998 р. був ініційований головою

Білгородського обласного суду, який не був учасником судового розгляду [184, с. 134-142] .

Як бачимо з наведених рішень Європейського суду, перегляд судового рішення, що стало для сторін обов'язковим, недопустимий за заявою державної посадової особи, що не брала участі в розгляді справи.

До проблеми суб'єктного складу права на оскарження судового рішення примикає доцільність «допуску» осіб до оскарження актів правосуддя з боку органів судової влади і можливе обмеження такого права з боку держави для зацікавлених осіб. Про це наголошується в правовій літературі [70, с. 251-270] та в Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи від 7 лютого 1995 р. № R (95) 5. Згідно з вимогами вказаних Рекомендацій пропонується в законодавчому порядку виключити ряд категорій справ, наприклад позовних вимог на невелику суму; ввести вимогу про отримання дозволу суду на подачу скарги; встановити конкретні граничні терміни для здійснення права на оскарження; відстрочувати здійснення права на оскарження щодо ряду проміжних питань до подачі головної скарги в основній справі [448, с. 2-3]. На думку В. М. Жуйкова, необхідним є обмеження права оскарження до суду другої інстанції рішень судів по деяких категоріях справ (малозначних, як рекомендує Кабінет міністрів Ради Європи, і які відрізняються особливостями, що вимагають негайного набрання винесеними по них рішеннями законної сили).

Вказаний автор вважає за можливе існування законодавчих обмежень по окремих категоріях справ, наприклад, судових наказів, рішень, винесених у справах, підсудних мировим суддям, і т. п. [184, с. 101, 148]

Разом з тим вітчизняне цивільне процесуальне законодавство передбачає процедури допуску зацікавленої особи до оскарження й обмеження оскарження рішень по окремих категоріях цивільних справ. Як зазначалося вище, в ЦПК України не встановлене вичерпне коло суб'єктів права на оскарження судових рішень. У літературі справедливо наголошується, що ст. 8 Конституції України особі гарантується право оскаржити судові рішення в апеляційному або

касаційному порядку безпосередньо на підставі Конституції України, що має найвищу юридичну силу [176, с. 12-13].

За правилами ЦПК Франції клопотання про перегляд рішення суду в ревізійному порядку має на меті відміну рішення, яке набрало законної сили, з метою повторного вирішення спору на підставі фактів і норм права.

О. О. Борисова зазначає, що своєрідний дозвіл на подачу заяви про перегляд рішення в порядку нагляду встановлений Арбітражним процесуальним кодексом РФ, закріпивши як підстави для зміни або відміни судових актів у порядку нагляду порушення одноманітності в тлумаченні та застосуванні арбітражними судами норм права; порушення прав і законних інтересів невизначеного кола осіб або інших публічних інтересів та ін.

В Австрії для звернення до ревізійного суду також необхідний допуск. Відповідно до § 502 ЦПК ревізія допустима лише в тому випадку, коли рішення суду залежить від рішення юридичного питання відносно матеріального або процесуального права, яке має важливе значення для збереження правової єдності, правової безпеки і правового розвитку. Це важливо, тому що апеляційний суд відхиляється від практики Верховного суду або тому що судова практика відсутня або не узагальнена.

Згідно із судовою практикою Верховного Суду юридичне питання має «важливе значення» і тоді, коли мова йде про конкретизацію невизначеного правового поняття або коли предметом спору є основні положення процесуального права.

Розглядаючи допуск до оскарження судового рішення як своєрідний «процесуальний фільтр», О. О. Борисова відзначає, що крім допуску на звернення до суду вищої інстанції існує й інший порядок відкриття провадження щодо перевірки судового акта, що набрав законної сили, який також спрямований на «обмеження кількості справ, що вимагають третього судового розгляду».

Перш ніж скарга зацікавленої особи потрапить на розгляд суду третьої інстанції, вона має пройти через так званий «фільтр», яким служить склад суддів даного суду, що здійснює первинне вивчення скарги, вирішує питання про її значущість, необхідність розгляду в суді третьої інстанції [70, с. 248, 252-254].

У даний час за правилами ЦПК Німеччини апеляційний розгляд справи в останній інстанції можливий, тільки якщо перший апеляційний суд або Федеральний Верховний суд дають відповідний дозвіл. Отримати дозвіл на апеляцію у Федеральному Верховному суді можна тільки тоді, коли в задоволенні апеляційної скарги було відмовлено першим апеляційним судом, оскаржувана сума перевищує 20 000 євро і коли це піднімає питання фундаментальної важливості (п. 1 § 543 ЦПК Німеччини).

Нова схема доступу до апеляційного розгляду справи в останній інстанції внесла низку змін у культуру самого апеляційного провадження Німеччини. Процедура апеляційного розгляду справи в останній інстанції більше не доступна кожній справі зі значною ціною позову. З іншого боку, справи з незначною ціною позову тепер можуть бути передані на розгляд до Федерального Верховного суду, якщо суд першої апеляції дійде висновку, що в справі піднімаються питання першорядної ваги (фундаментального характеру) [131, с. 378-379].

У законодавстві Російської Федерації, як пише І. А. Приходько, цивільному й арбітражному процесуальному законодавству невідомий інститут допуску скарги: будь-яке рішення, незалежно від ціни позову, від того, наскільки принципова відповідна справа, від того, порушений федеральний закон або закон суб'єкта Російської Федерації, підлягає перевірці судом контролюючої інстанції, якщо сторона скористалася своїм правом ініціювати перегляд судового рішення, подавши скаргу [413, с. 602-603].

Аналогічної думки дотримується В. М. Жуйков, який зазначає, що в процесі реформування законодавства про цивільне судочинство всі обмеження

цього права були скасовані і встановлено, що до суду другої інстанції можуть бути оскаржені рішення всіх судів загальної юрисдикції.

Важливу роль у цьому відіграв Конституційний Суд РФ винесенням двох ухвал: від 28 травня 1999 р. № 9-П «У справі про перевірку конституційності частини другої статті 266 і пункту 3 частини першої статті 267 Кодекса РФСФР про адміністративні правопорушення у зв'язку зі скаргами громадян О. А. Арбузової, О. Б. Колегова, А. Д. Кутирева, Р. Т. Насибуліна і В. І. Ткачука»; від 25 грудня 2001 р. № 17-П «У справі про перевірку конституційності частини другої статті 208 Цивільного процесуального кодексу РФСР у зв'язку зі скаргами громадян Г. В. Істоміна, А. М. Соколова, І. Т. Султанова, М. М. Хафізова і А. В. Штаніна», а також деяких інших ухвал, що стосуються норм ЦПК і КПК.

У цих ухилах Конституційний Суд РФ висловив позицію, згідно з якою право на судовий захист, гарантоване ст. 46 Конституції РФ, включає і право на оскарження судових актів (рішень, ухвал) і, отже, не може бути обмежено [184, с. 99].

Вважаємо, що з урахуванням положень цивільного процесуального права України щодо того, що всі процесуальні питання апеляційного і касаційного проваджень вирішуються судами цих інстанцій, вирішувати питання про допуск особи, що звернулася до суду, міг би належний склад того суду, до компетенції якого входить розгляд скарги на судові рішення. Водночас слід зазначити, що Конституція України як нормативний акт, що має найвищу юридичну силу, не передбачає механізму «допуску» зацікавленої особи з боку органу судової влади до оскарження рішення.

У зв'язку з цим вважається, що рекомендації відносно можливості допуску осіб до оскарження судового акта й обмеження оскарження рішень по деяких категоріях цивільних справ суперечить судовій практиці Європейського суду з прав людини в тому, що ст. 13 Конвенції передбачає можливість наявності ефективних засобів захисту щодо перегляду судового рішення.

У випадку, якщо особі не надано національним законодавством право оскарження судового рішення, то така процедура захисту прав не є досить ефективним засобом захисту заявника. У подібних випадках, як відзначає Європейський суд, має місце порушення ст. 2 Протоколу № 7 до Конвенції [257, с. 36].

Міжнародно-правові стандарти правосуддя надають можливість для національного законодавства передбачати в окремих випадках необхідність допуску особи до окремих видів оскарження (перегляду) судових актів. Так, ст. 332 ЦПК України передбачений попередній порядок розгляду справи судом касаційної інстанції, де колегіально вирішується питання про можливість передачі касаційної скарги до судового розгляду судом касаційної інстанції. Така процедура розгляду справи є особливою формою касації у вигляді попереднього розгляду справи. На даному етапі суд касаційної інстанції відхиляє касаційну скаргу і залишає рішення без змін, якщо відсутні підстави для скасування судового рішення. Поряд з цим касаційний суд може скасувати судові рішення за наявності підстав, які тягнуть за собою обов'язкове скасування судового рішення. За відсутності зазначених підстав суд касаційної інстанції призначає справу до судового розгляду. Справа призначається до розгляду і в тому випадку, якщо хоч один суддя із складу суду дійшов такого висновку.

Статтею 360 ЦПК України закріплюється, що питання про допуск справи до провадження Верховного Суду України здійснюється колегією у складі п'яти суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Про допуск справи до провадження або відмову в такому допуску суд касаційної інстанції протягом п'ятнадцяти днів з дня надходження заяви постановлює ухвалу. Ухвала постановляється без виклику осіб, які беруть участь у справі.

На нашу думку, допуск скарги до оскарження повинен мати місце при «винятковому» оскарженні, тобто коли процесуальним законодавством

встановлені обмеження, пов'язані з межами розгляду цивільної справи. У даному аспекті заслуговує підтримки думка В. І. Манукян про те, що не буде порушенням ситуація, коли національний суд має право розглядати виключно питання права, а не факту. У багатьох державах вищі суди мають саме такий дискреційний характер юрисдикції, тобто фактична сторона даної справи може бути поза їх юрисдикцією [318, с. 101-102].

Наприклад, підставами *касаційного оскарження* є тільки неправильне застосування судом (судами) норм матеріального права або порушення норм процесуального права (ч. 2 ст. 324 ЦПК України). Судові рішення по цивільних справах можуть бути переглянуті Верховним Судом України, якщо вони оскаржені з мотивів:

1) неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах;

2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом (ст. 355 ЦПК).

На думку В. А. Канашевського, Рішення Європейського суду може також слугувати підставою для перегляду нормативного акта, що не відповідає Конвенції. Рішення Європейського суду не встановлює цивільні права і обов'язки, а констатує наявність або відсутність порушення Конвенції. Останнє слово в справі відновлення порушених цивільних прав залишається, в усякому разі, за національними судовими інстанціями [207, с. 288].

Перегляд рішення національного судового органу Верховним Судом України передбачений не тільки цивільним процесуальним, але й іншими актами процесуального законодавства України. Історично таке право надавалось Верховному Суду України з часу набрання чинності чинними ЦПК і КАС України. Наприклад, Судова палата по адміністративних справах Верховного Суду України в даний час має право переглядати рішення

Верховного Суду України після визнання рішення названого судового органу міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, таким, що порушує міжнародні зобов'язання України [404, с. 18-20].

Можливість обмеження права на оскарження судового рішення виходячи з малозначності ціни позову передбачена вищезгаданими Рекомендаціями Комітету міністрів Ради Європи. Але, на нашу думку, реалізація в національному законодавстві такого положення сприятиме позбавленню зацікавлених осіб права оскарження судових актів, що суперечить ст. 13 ЦПК і статтям 55, 124, п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України. Крім цього, оскарження рішень за так званими «малими позовами» може зовсім не стосуватися ціни позову. Адже предметом оскарження може бути і мотивувальна частина судового рішення. Іншими словами, оскарження судового рішення зважаючи на незгоду особи, що подала скаргу, зі встановленими судовим рішенням обставинами, які можуть стати в подальшому фактами, що не підлягають доведенню в іншій цивільній справі, має бути гарантовано і не обмежено ціною позову.

Видається справедливим положення глави 1 розділу 5 ЦПК України про те, що законодавством не закріплений граничний строк для відновлення строку на подачу апеляційної скарги, оскільки суб'єкт права на оскарження може дізнатися про порушення свого права рішенням суду першої інстанції набагато пізніше за набрання останнім законної сили. Крім того, ст. 318 ЦПК передбачає за судом апеляційної інстанції повноваження на скасування раніше винесеного рішення (ухвали) у випадку, якщо апеляційна скарга на рішення суду від особи, яка не брала участі в розгляді справи, надійшла до апеляційного суду вже після розгляду апеляційної скарги, поданої за ініціативою осіб, що брали участь у справі. Після розгляду апеляційної скарги суб'єкт права на оскарження має право подати касаційну скаргу до Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ впродовж двадцяти днів з дня набрання законної сили рішенням (ухвалою) апеляційного суду (ст. 325 ЦПК).

Н. Ю. Сакара як елемент доступності правосуддя в цивільному судочинстві виділяє право бідності як механізм усунення фінансових перешкод при зверненні до суду. Проблема оплати судових витрат існує і при зверненні зацікавлених осіб до судів апеляційної і касаційної інстанції. При цьому слід погодитися з указаною авторкою у тому, що судам слід активніше використовувати механізми відстрочення, розстрочки або звільнення від сплати судових витрат щодо конкретних осіб, які через свій майновий стан не можуть їх сплатити [470, с. 38-43].

Інституційна доступність судів контролюючих інстанцій визначається їх територіальним розміщенням і структурною побудовою. Щодо судів апеляційної інстанції слід зазначити, що вони розташовані, як правило, на обласному рівні. Водночас у разі потреби замість апеляційного суду області можуть створюватися апеляційні суди, територіальна юрисдикція яких поширюється на декілька районів області. Наприклад, певні частини апеляційних судів Дніпропетровської і Донецької областей розміщені в містах Кривий Ріг та Маріуполь.

Інституційна доступність Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ як суду касаційної інстанції визначається розглядом касаційної скарги тільки з позиції правильного застосування судами першої і апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права. Вказаний судовий орган не має права перевіряти обґрунтованість і фактичну сторону оскаржуваного рішення. Тому учасники касаційного провадження можуть і не бути присутніми при розгляді справи, оскільки мотиви оскарження викладені в касаційній скарзі на судові рішення.

У зв'язку з цим може бути доцільним передбачити в ЦПК України можливість розгляду скарги судом касаційної інстанції за правилами письмового процесу, як це передбачено ст. 222 Кодексу адміністративного судочинства України. При цьому суб'єкти касаційного провадження можуть не бути присутніми при розгляді скарги Верховним Судом України.

Оскільки система судів цивільної юрисдикції в Україні передбачає, на відміну від судової системи Російської Федерації, існування судів першої інстанції (місцевих судів), апеляційних і суду касаційної інстанції, то видається можливим висловити деякі міркування з приводу інституційності судів цивільної юрисдикції.

Безперечним, на нашу думку, є положення процесуального законодавства про те, що всі цивільні справи розглядаються як суди першої інстанції місцевими судами (ст. 107 ЦПК України). Це відповідає демократичному принципу судового устрою про те, що кожне рішення суду першої інстанції може бути оскаржене до суду контролюючої інстанції.

Суди апеляційної інстанції переглядають рішення судів першої інстанції, що не набрали законної сили, й обмежене коло ухвал вказаних судових органів. У цілому територіальна юрисдикція апеляційних судів відповідає їх предметній компетенції. Апеляційний суд перевіряє рішення місцевих судів з погляду їх законності й обґрунтованості. Суд же касаційної інстанції не має права робити висновки про обґрунтованість оскаржуваного рішення судів першої або апеляційної інстанцій і перевіряє правильність застосування нижчестоячими судами норм матеріального та процесуального права. У зв'язку з цим слід погодитися з думкою І. А. Приходько про те, що апеляційна інстанція має стати основною у виправленні судових помилок. Це дозволить розвантажити касаційну інстанцію. Для цього необхідно, щоб апеляційна інстанція мала достатньо часу для повторного розгляду справи. Встановлений нині для цього термін недостатній: сторони не встигають обмінятися змагальними паперами. Надання відповіді на апеляційну скаргу, ознайомлення з нею, підготовка та представлення заперечень на відповідь і тим більше заперечень на заперечення в зазначений термін практично неможливо [413, с. 605].

Міжнародно-правові стандарти здійснення правосуддя не закріплюють чіткої системи інстанційності судової системи. Однак з огляду на вимоги Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод право за судовий

захист, вважаємо, складається з таких компонентів: а) право на звернення до суду за захистом порушених прав, свобод та інтересів; б) справедливий розгляд справи незалежним і безстороннім судом.

Право на звернення до суду за захистом, у свою чергу, складається з: а) можливості звернення до суду першої інстанції за захистом і б) звернення до суду контролюючої інстанції із скаргою на рішення суду першої інстанції у випадку незадоволення заінтересованою особою останнім. Однак це не означає, що побудова системи судів контролюючих інстанцій залишається поза увагою з боку вказаної Конвенції. Вбачається, що зміст ст. 13 згаданого нормативного акта дає підстави стверджувати про необхідність ефективного судового захисту на будь-якому етапі провадження по справі, в тому числі і при перегляді судових рішень національними судами, створеними відповідно до закону.

Таким чином, існуюча система судів в Україні, на нашу думку, відповідає міжнародно-правовим стандартам правосуддя та складається з таких інстанцій:

1) місцеві суди існують на міському (районному) рівні і розглядають цивільні справи по першій інстанції;

2) існування судів апеляційної інстанції справедливе на обласному рівні. До їх компетенції має входити розгляд апеляційних скарг на рішення (ухвали) місцевих судів, що не набули законної сили. Після проголошення рішення судом апеляційної інстанції набуває законної сили як оскаржуване рішення, так і рішення апеляційного суду;

3) перегляд судового рішення в касаційному порядку з підстав неправильного застосування судами норм матеріального права чи порушення норм процесуального права. Здійснення функцій касаційного суду з боку Верховного Суду України в минулому було пов'язане з деякими труднощами. Так, розгляд цивільної справи за касаційною скаргою Верховним Судом України відбувався часто впродовж декількох років, що пов'язано з великим потоком касаційних скарг. Це нерідко призводило до порушення принципу

розумності процесуального строку, впродовж перебігу якого цивільна справа має бути розглянута. У юридичній літературі наголошувалось, що у зв'язку з величезною завантаженістю Верховний Суд України фізично був не в змозі ретельно вивчати і розглядати по суті всі касації, що надходили з регіонів. Про катастрофічне положення з фінансуванням, штатом співробітників і перевантаженістю справами неодноразово указувалося в ухвалах Верховного Суду України, що було причиною нерозгляду в розумні терміни касаційних скарг [398, с. 21].

Є. В. Васьковський правильно писав про те, що розгляд справ по суті верховним судом було б пов'язано з величезними труднощами для сторін, свідків та інших осіб, що беруть участь у справах, яким доводилося б здійснювати далекі подорожі, для явки в засідання цього суду, що знаходиться в столиці або в іншому центральному місті держави. Таким чином, доцільнішим є обмеження діяльності верховного суду перевіркою судових рішень виключно з юридичного боку, з точки зору правильного й одноманітного тлумачення законів матеріального права і процесу [94, с. 34].

На нашу думку, з урахуванням існуючої правової традиції та значущості правового статусу Верховного Суду України як найвищого судового органу, вважаємо, що, не розглядаючи спір про право цивільне, діяльність Верховного Суду має спрямовуватись на формування єдиної судової практики і відповідності актів правосуддя міжнародним зобов'язанням України. Слід погодитися з тією позицією, що підставами для передачі заяви або скарги до суду найвищої інстанції служитимуть забезпечення одноманітності судової практики, необхідність тлумачення правової норми, застосування якої викликає складнощі, забезпечення публічних інтересів, інтересів суспільства [70, с. 263-264].

В той же час можливість існування «суду третьої інстанції» передбачається Рекомендацією № R(95)5 від 7 лютого 1995 р. Вказана категорія судів не включає конституційні чи аналогічні суди.

Винятковість можливості існування суду третьої інстанції обумовлена особливостями національного законодавства. Якщо буде визнано доцільним передбачити винятки з принципу двоінстанційності, — будь-які такі винятки мають ґрунтуватися на законі та відповідати загальним принципам справедливості.

При розгляді можливості застосування заходів, що стосуються судів третьої інстанції, державам слід мати на увазі, що справи вже пройшли слухання у двох інших судах. Скарги до суду третьої інстанції мають подаватися в першу чергу в рамках таких справ, які заслуговують третього судового розгляду, наприклад справ, які розвиватимуть право або сприятимуть одноманітному тлумаченню закону. Їх коло може бути також обмежене скаргами по тих справах, які стосуються питань права, що мають значення для всього суспільства в цілому. Від особи, що подає скаргу, слід вимагати обґрунтування того, чим його справа сприятиме досягненню таких цілей [448, с. 4].

Тому навряд чи можна погодитися з думкою про те, що Комітет міністрів Ради Європи у своїх рекомендаціях виходить з того, що судовий контроль, як правило, має завершуватися апеляційною інстанцією. Хоча міжнародні стандарти правосуддя (наприклад, ст. 2 Протоколу № 7) не зобов'язує створювати апеляційні і касаційні суди, проте викладене дозволяє зробити висновок про те, що має існувати можливість контролю за будь-яким рішенням нижчестоячого суду («суд першої інстанції») з боку вищестоячого суду («суд другої інстанції»).

Наприклад, ЦПК Німеччини передбачає також і можливість оскарження рішень суду першої інстанції безпосередньо до суду ревізійної інстанції, минувши апеляційну інстанцію, що відповідає п. «d» ст. 7 Рекомендацій Комітету міністрів від 7 лютого 1995 р.

Для здійснення цієї дії необхідно виконання декількох умов. По-перше, потрібна згода протилежної сторони в «обході» суду апеляційної інстанції. По-

друге, «обхід» суду апеляційної інстанції має бути допущений ревізійним судом. Ревізійний суд при вирішенні питання про допуск такої скарги керується загальними підставами, а саме: 1) спір повинен мати принципове значення або 2) рішення ревізійного суду необхідне для вдосконалення права чи забезпечення одноманітного відправлення правосуддя. Подачу стороною клопотання про допуск розгляду справи ревізійним судом, минувши суд апеляційної інстанції, а також згоду на оскарження в такому порядку іншої сторони вважають відмовою від подачі сторонами апеляційної скарги (§ 566 ЦПК).

Окрім допуску на звернення до суду вищої інстанції існує й інший порядок порушення провадження щодо перевірки судового акта, який набрав законної сили, котрий також спрямований на обмеження кількості справ, що потребують третього судового розгляду відповідно до п. «f» Рекомендацій Комітету міністрів № R(95)5 від 7 лютого 1995 р.

У Франції з метою підвищення ефективності діяльності Касаційного суду застосовувалися різні заходи, серед яких при кожній палаті законом від 3 січня 1979 р. були створені спеціальні склади суддів у кількості не менше трьох суддів, до обов'язків яких входить повернення заявникам «очевидно неприйнятні і необґрунтовані» скарги. З 1981 р. ці склади також були наділені повноваженнями виносити касаційні ухвали нарівні з нормальним (звичайним) складом Касаційного суду. Закон № 81–759 від 6 серпня 1981 р. значно розширив повноваження вказаних складів Касаційного суду, надавши їм повноваження виносити касаційні ухвали про відмову в задоволенні касаційних скарг.

Система обмеження кількості справ, що потребують третього розгляду була введена також у Латвії, Литві, Естонії, де нещодавно пройшла реформа цивільного судочинства й були прийняті нові цивільні процесуальні кодекси [70, с. 252-254].

З доступністю інстанцій судів пов'язана проблема остаточності законної сили судового рішення, яке набрало законної сили, та його правової визначеності.

Аналіз рішень Європейського суду з прав людини дозволяє зробити висновок про те, що принцип правової визначеності передбачає неможливість перегляду рішення суду національними судовими установами після винесення остаточного рішення. Жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного судового рішення, що набрало законної сили, тільки з метою нового судового розгляду і винесення по суті нового рішення. Винятки з цього принципу допустимі тільки у разі виявлення виняткових обставин.

Процедура перегляду цивільної справи за нововиявленими обставинами не суперечить принципу правової визначеності в тому випадку, якщо використовується для виправлення помилок, допущених під час здійснення правосуддя. Завдання суду полягає в тому, щоб установити, чи суперечило ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод застосування вказаної процедури в даній справі.

Остаточність рішення передбачає неможливість повторного судового розгляду цивільної справи між особами, що брали участь при первинному розгляді цивільно-правового спору [43, с. 53; 453 с. 28-29; 628, с. 53-55].

Як пише В. М. Жуйков, «остаточним» рішенням у справі, виходячи із змісту п. 1 ст. 35 Конвенції, слід вважати рішення суду першої або другої інстанції, що набрало законної сили: рішення (ухвала) суду першої інстанції — після спливу строку його оскарження чи після залишення його без змін судом другої інстанції; рішення (ухвала) суду апеляційної інстанції або ухвала суду касаційної інстанції про відміну рішення (ухвали) суду першої інстанції і винесення нового рішення (ухвали) або про зміну рішення (ухвали) суду першої інстанції — з дня його винесення. Водночас Європейський суд не визнав провадження в цивільних справах у порядку нагляду, що розглядаються судами загальної юрисдикції, ефективним засобом правового захисту по змісту п. 1 ст.

35 Конвенції, із закінчення якого повинен обчислюватися встановлений у цій статті шестимісячний термін [184, с. 131].

На національному рівні мають існувати адекватні можливості для досягнення, наскільки це можливо, *restitutio in integrum*. Комітет міністрів Європи орієнтує національні правові системи на забезпечення існування для перегляду справ, включаючи відновлення провадження в тих інстанціях, у яких Європейський суд встановив порушення Конвенції й у випадках, коли:

i) на потерпілу сторону триває вплив негативних наслідків рішення національної інстанції, яке не забезпечує справедливої компенсації і не може бути змінено шляхом перегляду у справі, і

ii) рішення Суду дозволяє зробити висновок про те, що:

a) оспорюване рішення національної інстанції по суті суперечить Конвенції або

b) визнане порушення ґрунтується на процедурних помилках або порушеннях, що мають такий серйозний характер, що впливають на результати внутрішньодержавного розгляду.

Вказана Конвенція не містить положень, що зобов'язують Договірні Сторони передбачати у внутрішньому праві можливості для перегляду справ і відновлення провадження у справі. Наявність таких можливостей є за певних умов надзвичайно важливим, а в деяких справах дійсно єдиним засобом досягнення *restitutio in integrum*. Усе більша кількість держав приймає спеціальне законодавство, що забезпечує можливість перегляду справ і відновлення провадження у справі. В інших державах така можливість з'явилася в результаті діяльності судів або національних органів влади в рамках існуючого права [447, с. 56].

На підставі викладеного можна зробити висновок про те, що проблема доступності правосуддя при реалізації апеляційного і касаційного оскаржень судових рішень у контексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також рішень Європейського суду з прав людини,

потребує активної імплементації в національні процесуальні законодавства європейських держав й України зокрема. У той же час слід враховувати особливості національного процесуального законодавства та законодавства про судоустрій.

Викладені в даному розділі дисертаційного дослідження стануть вихідним початком при дослідженні предмета даної роботи на подальших її сторінках.

Після розгляду правової природи й основних положень перегляду судових рішень у системі цивільної юрисдикції як функції судової влади вбачається можливим перехід до вивчення цього принципу в таких формах: при реалізації апеляційного та касаційного перегляду, при перегляді рішень по цивільним справам Верховним Судом України.

Висновки до Розділу 1

В першому розділі дисертаційного дослідження на підставі аналізу доктрини цивільного процесуального права досліджено правову природу та зміст правосуддя по цивільним справам і зроблено висновок про зміст правосуддя по цивільним справам, яке об'єктується у певних його функціях. Під останнім слід розглядати у цивільному судочинстві діяльність судових органів, що полягає у реалізації судової юрисдикції.

При характеристиці функцій правосуддя та особливостей їх реалізації у цивільному судочинстві, виділяються такі його функції, як: 1) розгляд і вирішення правових спорів в порядку цивільного судочинства (позовне провадження); 2) контролі і перегляді в системі цивільної юрисдикції (контрольна функція правосуддя); 3) розгляді цивільних справ у безспірному порядку; 4) застосуванні до порушників процесуального закону заходів процесуальної відповідальності; 5) тлумаченні правових норм.

У контексті аналізу наукових досліджень дається характеристика контрольної функції правосуддя як основоположного елементу інстанційного перегляду судових рішень та особливостей її прояву у цивільному процесі. При

цьому визначається модель інстанційності з урахуванням диференціації інстанційних повноважень судів цивільної юрисдикції.

Складовими зазначеної функції є компетенція судів першої інстанції по контролю за рішеннями, діями чи бездіяльністю несудових органів цивільної юрисдикції та діяльність судів контролюючих інстанцій по перегляду судових рішень в інстанційних провадженнях. Розкрито зміст контрольних правовідносин та особливості їх галузевого «забарвлення» у цивільному судочинстві при здійсненні правосуддя апеляційними судами, Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ та Верховного Суду України.

При характеристиці контрольної функції правосуддя в системі цивільної юрисдикції дисертантом визначаються основні елементи контрольної діяльності: контроль та його правова природа, предмет, об'єкт, суб'єкти контрольної діяльності та інші питання, без яких неможливо було б визначити подальшу структуру дисертації. Розглядаючи в рамках предмету роботи процесуальні форми судового контролю, автором аналізується прояв та реалізація цієї функції при інстанційному перегляді судових рішень. Виходячи з цього, під контролем в системі цивільної юрисдикції розуміється діяльність судів цивільної юрисдикції зі здійснення передбаченої Конституцією України функції контролю за діяльністю органів цивільної юрисдикції, в тому числі і судової. Контрольна функція порушується виключно з ініціативи тих осіб, яким цивільним процесуальним законодавством надано право на подання відповідної скарги (заяви). У зв'язку з цим наголошується, що структура такої діяльності залежить від структури судової системи та від того, чи є така система централізованою або децентралізованою.

Дослідження міжнародно-правових стандартів доступності правосуддя в цивільних справах при перегляді судових рішень дозволило сформулювати теоретичні концепти щодо вдосконалення вітчизняного законодавства шляхом критичного ставлення до допуску справ до оскарження з боку судових органів.

В той же час доведено, що імплементація окремих рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи не є ефективною виходячи з особливостей національного законодавства і сталості судової практики. Мова іде, насамперед, про обмеження щодо оскарження судових рішень за так званими «малими позовами».

З огляду на особливості прояву контрольної функції правосуддя двоінстанційність декларується як мінімальний стандарт доступності правосуддя у цивільних справах. Тому остаточність судового рішення розглядається як важливий його елемент поряд із набранням ним законної сили та дотриманням вимог законності та обґрунтованості.

РОЗДІЛ 2

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ, ЩО НЕ НАБРАЛИ ЗАКОННОЇ СИЛИ, В АПЕЛЯЦІЙНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

2.1. Історія виникнення та розвитку вітчизняного апеляційного провадження

Історія апеляційного перегляду пройшла довгий шлях розвитку. Апеляція (лат. *appelatio* – звернення, скарга) – основний спосіб оскарження судових рішень у кримінальних та цивільних справах, закріплений у законодавстві більшості країн світу [655, с. 50].

В юридичній літературі відмічається, що даний інститут виник у Староримській державі та отримав подальший розвиток у цивільному процесуальному законодавстві та судоустрою європейських країн. Разом з тим апеляція староримської держави та апеляція в країнах Західної Європи, що виникли пізніше, відрізнялись одне від іншого не дивлячись на безумовний вплив римського права в цілому на судочинство європейських країн. Весь хід історичного процесу обумовлював це тому, що національні юристи керувались девізом, сформульованим німецьким юристом Ієрингом – «через римське право, але вперед, далі від нього» [68, с. 177; 466, с. 146].

Однак виникнення можливості апеляційного оскарження сприймалось далеко неоднозначно. Д.Азаревич відмічав, що проти права апеляції висловлювались ще римські юристи, зазначаючи про відсутність підстав вважати, що друге рішення може бути кращим, ніж перше [5, с. 181]. З таким підходом до характеристики апеляційного оскарження неможна погодитись хоча б тому, що перевірка рішень відбувається складом суду найбільш кваліфікованим, котрий критично відноситься до об'єкту перегляду, що дає гарантію правильного судження про винесене судом першої інстанції рішення [466, с. 145].

Під час республіки в Стародавньому Римі у цивільному процесі не було апеляційного провадження, який міг би змінити чи скасувати судові рішення.

Кожний суддя мав право постановляти остаточне рішення в межах свого відомства. В подібних випадках єдиним способом його скасування могло бути клопотання знатних осіб та сановників. Повноваження по скасуванню судового рішення мали й трибуни.

З часів імператора Августа була встановлена система апеляцій. Рішення всіх чиновників можна було оскаржити в апеляційному порядку міському префекту, а від міського префекта до префекта преторії або до самого імператора. М.Аврелій своїм наказом дозволив апеляцію на рішення суду, котра розглядалась посадовою особою. За часів імператора Адріана не допускалась апеляція на рішення сенату до імператора, а також на рішення самого імператора. Костянтин заборонив апеляції до винесення остаточного рішення суду за винятком випадків, коли виникало яке-небудь приватне питання у справі. При Юстиніані всі апеляції повинні були подаватись на протязі десяти днів після проголошення рішення. Цей же імператор постановив, щоб імператорська канцелярія не приймала апеляцій по справам, в котрих ціна позову не перевищувала вартості двадцяти фунтів золота. Інші справи, які не підходили до цієї категорії, розглядались одним або декількома суддями, рішення яких вважались кінцевими [299, с. 361].

В Римському праві, як писав Л.М.Загурський, функції апеляційної інстанції виконував імператор. Він делегував свою апеляційну юрисдикцію по справам в столиці – міському префекту; по справам в провінції – консуларію, який перебував в Римі, утримуючи за собою право судити в останній інстанції після розгляду справи зазначеними делегатами. Апеляція розглядалась як прохання про винесення нового рішення. Характерні її риси зводились до наступного:

- 1) Апеляцію подає сторона або третя особа, зацікавлена в результаті розгляду справи.

- 2) Апеляція подається в суд, який постановив оскаржуєме рішення усно чи письмово в дводенний строк (якщо скарга подається сторонами) або в трьоденний строк (у випадку подачі скарги третіми особами).

3) У скарзі повинно бути пояснено, що просить апелятор та якими обставинами та законами спростовується рішення суду першої інстанції (необґрунтована апеляція не приймалась).

4) На протязі одного місяця від подачі скарги суддя видає апелятору письмове посвідчення про своєчасну подачу скарги, заявляючи при цьому, що він, суддя, погоджується з доводами апелянта або не погоджується. Разом з посвідченням видавалось судове рішення.

5) В апеляційній інстанції (де справа розглядалась усно) апелянт може приводити у підтвердження своєї скарги нові докази, які не надавались в суді першої інстанції.

6) Апеляційна інстанція затверджувала рішення чи скасовує його.

7) На час апеляційного розгляду виконання рішення суду зупиняється.

З часів імператора Констанція порядок подачі апеляції на ім'я імператора був такий. Суддя, що постановив рішення в суді першої інстанції, складав доповідь та повідомляв її зміст сторонам, котрі мали право приєднувати до неї власні письмові пояснення. Після цього справа направлялась до імператорської канцелярії та розглядалась в закритому засіданні таємної ради й вирішувалась імператорським рескриптом [190, с. 590-592].

На українських землях апеляційне оскарження у цивільному та кримінальному судочинствах зародилось за часів Київської Русі, але апеляційною інстанцією виступали не судові органи, а відповідні посадові особи [271, с. 3; 118, с. 368]. В тій частині України, на котру розповсюджувалась юрисдикція Великого князівства литовського, можливість внесення апеляції з'явилась у 1566 році [521, с. 98]. До цього часу у Старому литовському статуті 1529 р. та у Судебнику короля Казимира Ягелловича не передбачено можливості оскаржувати рішення в порядку апеляції [520, с. 482; 195, с. 11-15; 519, с. 106].

Розвиток апеляційного оскарження на території України відбувався поряд із розвитком законодавства тих країн, до складу яких входила та чи інша частина сучасної України. Тому дисертант не погоджується з думкою Р.Н.Достар, що на

території нашої держави до XVII сторіччя національне цивільне судочинство відрізнялось своєю самобутністю [169, с. 308]. Наприклад, існували апеляційні суди в місцевостях Західної України, які перебували у складі Австрійської імперії. Так, у Львові в 1784 році було створено Апеляційний суд для Галичини і Буковини. Пізніше було утворено Чернівецький окружний суд як апеляційну інстанцію виключно для Буковини [228, с. 195]. Вважаємо, не можна вважати самобутнім оскарження в апеляційному порядку лише тому, що на чолі судової системи української держави (Гетьманщини) у 1648-1657 рр. був Гетьман Богдан Хмельницький, який одночасово був і найвищою апеляційною інстанцією [45, с. 12].

Можливість оскарження судового рішення в апеляційному порядку передбачалась і у „Правах, за якими судиться малоросійський народ” 1743 р., які були складені комісією українських правників. В основу цього кодексу законів було покладено Литовський статут, почасти Магдебурзьке право, почасти українське звичаєве право. Кодекс містив закони про права верховної влади, про привілеї шляхетського стану, про військову службу, закони про карні й цивільні злочини, про право власності та його порушення, про порядок судового діловодства, про спадщину, про міську самоуправу, про ставлення дідичів до своїх підданих або кріпаків, про становище чужоземців та іновірців на Україні. Увесь кодекс був перейнятий становим духом, і крізь нього червоною ниткою переходила ідея про привілейоване становище шляхти в державі. Однак російський уряд не затвердив цього кодексу. В 1756 р. він був пересланий із Петербурга гетьманові Розумовському, і в Глухові призначено нову комісію для його розгляду. Але й з цього нічого не вийшло, й кодекс так і не діждався офіційного затвердження. Однак неофіційно його почали вживати по українських судах зараз же по його закінченні в 1743 р., про що свідчить значне число копій кодексу, які збереглися до нашого часу. Але це ні в якому разі не применшує історичної важливості та значення «Прав, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. [334, с. 12].

Особливістю та новизною апеляційного провадження було закріплення того, що судді ніяким чином правильної апеляції нікому забороняти не повинні. Суддям за неправосудне рішення передбачалось штраф і тортури. Скаржнику ж, котрий даремно у неправосудді суддів звинуватив – штраф та покарання. Апеляційний розгляд справи здійснював вищий суд. Закріплювались також причини не допуску апеляції до провадження, зокрема у зв'язку з її неправильністю [221, с. 83, 203-211].

Досліджуючи історичний розвиток апеляційного провадження, Ю.М.Бортник зазначає, що у Російській державі інститут перегляду судових рішень у апеляційному порядку започатковується з кінця XV – початку XVI ст., тобто з часу видання Судебників. Більшої системності та визначеності апеляційні суди почали набувати на межі XVII-XVIII століть. Тільки з початком реформ Петра I на правову систему Росії почали суттєво впливати інші правові системи, насамперед німецька та французька.

Сенат як вищий судовий орган – апеляційний суд – розглядав скарги на рішення нижчих судових органів. Рішення Сенату були остаточними і не могли бути оскаржені, вони могли бути скасовані лише царем. В апеляційну скаргу заборонялось включати додаткові прохання про такі обставини, які не були розглянуті судом нижчестоящої інстанції.

У 1717 р. з'явилися Юстиц-колегії. Вони здійснювали управління губернськими і надворними судами і були для них апеляційною інстанцією. 17 вересня 1720 р. в Указі про порядок подачі апеляційної скарги було поступово визначено межі оскарження: в апеляційній скарзі повинно бути зазначено, в чому полягає неправильність винесеного судом першої інстанції рішення, та вказати, яким наказам воно суперечить. Без цього вони не приймалися. При перенесенні справи у вищу інстанцію наказано надсилати як саму скаргу, так і витяг з неї, за підписом як самих суддів, так і позивачів.

За часів Катерини II, у 1762 р. Указ про складання витягів із справ був скасований та наказано давати сторонам після проголошення рішення його копію

й оголошувати їм, щоб у разі незгоди вони підписали протягом тижня на оригіналі справи свій намір подавати апеляційну скаргу до вищестоящего суду. Сторона повинна була повідомити, всім рішенням чи його частиною вона не задоволена. Якщо частиною, то якою саме. Таким чином, система апеляційного провадження удосконалювалася, зокрема, визначилися вимоги до змісту апеляційної скарги, яка з цього часу могла подаватися не на всі рішення, а лише на частину. Указом 1801 р. було встановлено апеляційне свідоцтво, яке необхідно було обов'язково подавати разом із апеляційною скаргою.

У цей час інститут апеляції займав важливе місце в судовій системі. Апеляція являла собою безперечну користь. По-перше, як спосіб заміни несправедливого рішення, що мало на меті злий умисел чи помилку; по-друге, як спосіб попередження завідомо несправедливих рішень шляхом відібрання надії на їх виконання. Важливим було те, що апеляційний суд не вправі покладати в основу свого рішення інших доказів, крім тих, які вже розглядалися попереднім судом, на рішення якого було подано апеляційну скаргу [83, с. 328-334].

В.М.Грибовським відмічалось, що більшість справ, які розглядалися другим департаментом Сената, - були справи апеляційні. Однак, говорячи про апеляційні справи, необхідно відмітити, що на юридичній мові дев'ятнадцятого сторіччя термін „апеляція” мав більш широке значення, ніж те, в якому він застосовується у теперішній час. В поняття „минулої” апеляції поєднувались і апеляція у точному сенсі цього слова, і касація як форма оскарження недотримання форм процесу чи неправильного застосування закону. Відповідно до Указу Петра Третього від 29 січня 1762 р. апеляційні справи виділялись з числа інших челобітних. Указ Катерини прямо відображав апеляцію як оскарження неправильних рішень незалежно від сутності неправильності. Сенатський Указ від 19 липня 1764 р., передбачаючи класифікацію челобітних, точно визначає апеляційну скаргу як прохання про перенесення вирішення справи з суду нижчої інстанції до більш вищої.

Встановлення подібного визначення апеляції знаходилось у тісному співвідношенні з цивільною інстанційністю. Підстави ж більш-менш систематичного порядку оскарження були закладені у російському процесі Петром Великим. У березні 1714 р. він оголосив, що кожен мешканець міста вправі подавати челобітні віце-комендантам, комендантам, обер-комендантам, віце-губернаторам та губернаторам, дотримуючись вказаної послідовності. На губернатора можна було подавати скарги у Сенат, а на Сенат – до самого Государя.

Однак Петро Перший намагався роз'яснити народу, що судова функція не може відправлятися самим монархом при наявності вірно утворених судових установ [146, с. 199-202].

З 1864 році в Російській імперії почав діяти Статут цивільного судочинства, норми якого започаткували сучасний вигляд апеляційного оскарження судового рішення. У кримінальному ж процесі інститут апеляційного оскарження вироків мирових суддів в Росії виник також у 1864 р. у зв'язку з прийняттям Статуту кримінального судочинства [223, с. 227-229; 442, с. 30; 542, с. 188-194].

На відміну від раніше діючих норм та приписів щодо апеляційного оскарження, Статут цивільного судочинства започаткував струнку систему судів апеляційної інстанції, чіткий процесуальний порядок подачі та зміст апеляційної скарги, коло суб'єктів права апеляційного оскарження, процесуальний порядок прийняття скарги до розгляду, повноваження апеляційного суду та багато інших позитивних рис, що існують і сьогодні у сучасному вигляді у ЦПК Російської Федерації та України.

У коментарі до вказаного Статуту вказувалось, що неправильність судових рішень не завжди відбувається від упередженості або злонаміру судді. Неправильність є часто й плід помилок, які іноді вчиняють й люди чесні та безпристрастні. Цікаво, що на відміну від нині діючого процесуального законодавства, в апеляції могла бути оскаржена лише резолютивна частина

рішення, але не тільки лише мотиви, які лягли в підставу резолютивної частини, хоча б ці мотиви й уявлялись сторонам неправильними. Оскарженню могло підлягати рішення з боку лише тих осіб, права котрих тим рішенням порушені, а не з боку тих, права яких рішенням затверджені. Статут також передбачав можливість подавати прохання про скасування судового рішення з боку осіб, що не приймали участь у справі, але суд першої інстанції у рішенні порушив їх права.

В апеляційній скарзі мало зазначатись: 1) чи на все рішення вносились скарга або на деяку частину й на яку саме; 2) якими обставинами справи але законами спростовується правильність рішення; 3) в чому полягає клопотання особи, що подає скаргу; 4) місце проживання цієї особи.

В апеляційній скарзі не повинно бути вимог, що не пред'являлись до суду першої інстанції. Не вважалось пред'явленням нових вимог випадки, коли особа нараховує відсотки, що зросли за час судового провадження. Якщо сторона наводила в першій інстанції дві обставини, а в апеляційній скарзі вказувала лише на одну з них, - то апеляційна інстанція не повинна оговорювати обставину, не вказану в скарзі. Апеляційний суд не міг прийняти до уваги й заперечення відповідача, відкинуте першою інстанцією та не повторене відповідачем в апеляційній скарзі. Проте сторони могли надавати до суду апеляційної інстанції нові докази в підтвердження власних первісних вимог, оскільки апеляційний суд перевіряв юридичну та фактичну сторони справи.

В Статуті ретельно закріплювались випадки та процедура повернення та залишення без руху скарги. Остання процесуальна дія реалізовувалась судом першої інстанції. Якщо ж скарга разом із справою надходила до апеляційного суду, то останній повинен її вирішити по суті, не повертаючи справу на новий розгляд до суду першої інстанції.

Апеляційний суд був пов'язаний доводами скарги. Палата розглядала лише ті частини рішення, котрі тою чи іншою стороною оскаржені; затверджувала чи скасувала (повністю чи частково) рішення суду першої інстанції.

А.Д.Солодовников, характеризує розгляд скарги в межах доводів апеляційної скарги, справедливо підтримував таке положення законодавства, оскільки апеляція не була ревізійною інстанцією в широкому сенсі, а лише перевірючу, котра перевіряла рішення суду першої інстанції, що не набрало законної сили. Перевірка відбувалась відповідно до вимог та обґрунтувань сторін [513, с. 194-196].

Право апеляції могло бути поновлено судом першої інстанції, якщо строк на оскарження пропущений з вини посадових осіб, завдяки яким відбувалось відправлення рішення. Іншими причинами поновлення строку на оскарження вважалась затримка в шляху, чи внаслідок особливих не передбачуваних обставин: розлив річок, аварія транспортного засобу та т. ін. Прохання про поновлення права на апеляцію подається на протязі двох тижнів з часу проголошення ухвали суду, котрою строк на внесення апеляційної скарги визнаний пропущеним. Строк, пропущений з вини самого апелянта (наприклад, у випадку подачі скарги не до належного суду), - не поновлювався.

В той же час авторами коментаря до вказаного нормативного акту підлягало критиці тривалі строки апеляційного оскарження (для справ, що розглядались спрощеним порядком – один місяць, а для інших категорій справ – чотири місяці з дня оголошення рішення) [578, с. 407-448]. Такий порядок апеляційного оскарження проіснував в Росії до 1917 року [512, с. 175].

Не підлягали апеляційному оскарженню: 1) всі рішення апеляційної інстанції; 2) рішення судів першої інстанції по деяким справам, що були розглянуті в спрощеному порядку (ці рішення одразу підлягали виконанню, якщо суд не зупинив виконання); 3) рішення третейського суду.

Апеляційна скарга поряд з проханням про поновлення строку на оскарження не могла бути подана із спливом десяти років з дати винесення рішення. Після закінчення строку на апеляційне оскарження рішення набирало законної сили та становилось остаточним й апеляції більше не підлягало. Якщо ж

апеляційна скарга була подана після спливу встановленого строку, - то она поверталась за ухвалою суду.

На підставі викладеного та враховуючи досягнення процесуальної науки XIX – початку XX століть, апеляційне провадження за Статутом цивільного судочинства 1864 року уявляло собою нове судочинство по перегляду справи після винесення рішення судом першої інстанції, оскільки перевірялась не лише правова, але й матеріальна правильність оскаржуемого рішення. Д.Азаревич у зв'язку з цим визначав наступні риси розглядаемого інституту:

1. Апеляція є спосіб оскарження передаточний, оскільки справа передається до вищого суду для нового розгляду та перегляду. Це є також відмінність апеляції від перегляду заочного рішення.

2. Апеляція є скарга на рішення по суті справи у протилежність до окремих скарг, що подаються на окремі ухвали, котрі не стосуються сутності спору.

3. Апеляція є скарга на неостаточне рішення, тобто звичайним засобом оскарження.

4. В якості звичайного засобу оскарження апеляція зупиняє, за загальним правилом, виконання судового рішення. Цим апеляція відрізняється від всіх інших засобів оскарження.

5. Апеляція надає суду право заново розглянути справу та винести нове рішення по суті справи [5, с. 182-197].

Наприкінці XIX- початку XX ст. був підготовлений проект нової редакції Статуту цивільного судочинства, який передбачав ряд змін. Щодо апеляційного провадження, укладачі проекту зазначали „... питання про користь апеляційного оскарження і про необхідність збереження його в нашому цивільному процесі на майбутнє ніколи не викликало у нас ніяких сумнівів, і, вищезгаданий принцип розгляду цивільних справ у двох інстанціях є надто загальновизнаним як у сучасній юридичній літературі, так і в сучасному законодавстві, щоб надавалася ще необхідність у його подальшій обґрунтованості та захисті”. Інститут апеляції

передбачалося зберегти в повній його недоторканості, внести зміни лише в деякі окремі норми. Але історія розпорядилася інакше [83, с. 333].

Є.А.Чернушенко пише, що важливий крок на шляху формування власної судової системи зробила Центральна Рада, коли прийняла 30 грудня 1917 року спеціальний Закон „Про заведення апеляційних судів”. 8 липня 1918 року було затверджено Закон „Про судові палати і апеляційні суди”. У зазначений період на території України тимчасово зберігали чинність закони колишньої Російської імперії, зокрема Статут цивільного судочинства, яким деякий час керувались апеляційні суди.

З встановленням радянської влади інститут апеляції припинив своє існування внаслідок Декрету радянської влади „Про суд” №1. Натомість було запроваджено інститут касації, який за змістом суттєво відрізнявся від однойменного інституту світового процесуального законодавства [644, с. 9]. Відмову від апеляційного оскарження радянські процесуалісти пояснювали тим, що кожна справа розглядалась в двох інстанціях: спочатку в першій, а потім – в апеляційній. Це породжувало бюрократизм та волокиту при перегляді справи та в значній мірі ускладнювало всю процедуру судового розгляду. Апеляційні суди були віддалені від населення, а їх віддаленість значно погіршувала процес розгляду справи в цій стадії. Явка свідків та сторін, що приймали участь в апеляційному провадженні, була дуже утруднена. В силу цього апеляційний суд розглядав справи головним чином на підставі письмових матеріалів, що, по суті, не відрізняло його від судів касаційної інстанції. Крім того, наявність апеляційних судів породжувало недовіру народу до судів першої інстанції [167, с. 6-62; 442, с. 17-18]. Так, Д.І.Курський з цього приводу зазначав: „... створивши єдиний народний суд, замість цілого ряду попередніх судів різних устроїв, з великою кількістю інстанцій, радянська влада спростила упорядкування суду, зробивши його абсолютно доступним для населення, усунувши тяганину у веденні справ.” В.М.Кожевніков, досліджуючи питання про історію радянського суду, підкреслював, що відмовившись від того, щоб вищестоящий суд виносив

по суті вирок та рішення, Декрет №1 „Про суд” тим самим підкреслював стійкість вироків та рішень місцевих судів та усунення тяганини у веденні справ. Професор А.Ф.Клейман так пояснював відмову від апеляційного провадження: „Це принципова відмова: потрібно було усунути тяганину, усунути розмаїття судових органів.”

Але цих пояснень недостатньо для того, щоб до кінця зрозуміти, чому відбулося скасування апеляційного провадження. Відповідь на поставлене питання потрібно шукати в загальних теоретичних положеннях, завданнях та меті пролетарської революції і створеної в результаті цього нової держави, її суспільного устрою.

Отже, зникнення інституту апеляційного оскарження в цивільному судочинстві нашої країни виявилось наслідком того, що поряд із знищенням старої судової системи було знищено все дореволюційне судочинство, в тому числі й цивільне, елементом якого була апеляція. Модель нового судочинства передбачала спрощення судової діяльності як результату встановлення нових суспільно-економічних відносин і відкидала інститут апеляції як такий, що втратив своє значення [83, с. 333-334].

У зв'язку з ліквідацією старої судової системи і введенням народного суду в Україні були прийняті Постанова Народного Секретаріату УРСР „Про введення народного суду” від 4 січня 1918 р., а також „Положення про революційні трибунали” від 28 січня 1919 р., які сприйняли найважливіші положення Декрету про суд №1 РРФСР. Зазначені акти не допускали оскарження та перегляду вироків, що призводило до негайного приведення до виконання судових рішень – у порядку класової боротьби. Але вже в тимчасовому Положенні про народні суди та революційні трибунали від 19 лютого 1919 р. було встановлено, що Рада (З'їзд) народних суддів скасовує вирок або рішення суду першої інстанції у випадках: 1) суттєвого, такого, що впливає на силу рішення або вироку, порушення закону; 2) явної несправедливості оскарженого рішення або вироку (ст.52). Подальший розвиток перегляду законності та обгрунтованості рішень, що

не набрали законної сили, пов'язаний з провадженням в касаційному порядку, проіснував до 21 червня 2001 року, коли в Україні було введено апеляційне провадження [55, с. 209].

В касаційному порядку за правилами ЦПК УРСР, право подати касаційну скаргу мали особи, що приймали участь у справі та прокурор незалежно від його участі у розгляді справи судом першої інстанції. Не підлягали касаційному оскарженню рішення Судової колегії Верховного Суду УРСР. Скарга повинна містити: а) вказівку на рішення, яке вважається неправильним; б) зазначення, в чому є неправильність рішення; в) прохання скаргника про повне чи часткове скасування рішення.

Підставами до скасування рішення можуть бути: 1) порушення чи неправильне застосування діючих законів; 2) явне протиріччя рішення обставинам справи, встановленим судом, що розглянув справу. Суд касаційної інстанції при розгляді справи не був пов'язаний доводами касаційної скарги.

Повноваження суду касаційної інстанції зводились до наступного:

1. Суд міг залишити скаргу без задоволення у випадку, коли при перегляді рішення не виявилось підстав для скасування судового рішення.

2. Суд касаційної інстанції вправі був скасувати рішення повністю чи частково та припинити провадження по справі або повернути справу для нового розгляду в іншому складі суду чи у скасованій частині. Якщо суд вищої інстанції знайде рішення по суті правильним, але воно має такі недоліки, котрі можуть бути виправлені без зміни рішення по суті, - суд касаційної інстанції вправі виправити зазначені недоліки.

В ухвалі касаційної інстанції повинні зазначатись міркування, по яким рішення скасовано чи скарга залишена без задоволення. Ці вказівки обов'язкові для суду, що переглядав справу [665, с. 224-229].

В цілому, перегляд судових рішень за радянських часів базувався на інквізиційних публічних засадах. Це обумовлювалось необґрунтованим наданням права оскаржити рішення посадовим особам органу суду та

прокуратури, відсутністю чітко визначеної процедури судового розгляду справи за скаргами, а також відсутністю чітких підстав для скасування оскаржуемого рішення та повноважень суду касаційної інстанції. Проте юристами того часу такі положення цивільного процесуального законодавства не піддавались критиці [666, с. 260-267].

Насьогодні, як пише П.І.Шевчук, інститут апеляції законодавчо закріплений і застосовується в більшості зарубіжних країн (Німеччина, Франція, Австрія, Італія, Японія, Бельгія, Велика Британія та ін.). Після розпаду СРСР цей інститут відновлений у низці колишніх республік, зокрема в прибалтійських державах. Так, у судочинстві Естонської Республіки як основний спосіб оскарження закріплена апеляція. Литовська Республіка також оновила цивільне процесуальне законодавство, ввівши у цивільне судочинство апеляційне оскарження судових рішень. У Російській Федерації інститут апеляції був відновлений у 1995 році в арбітражному процесі [654, с. 5], хоча деякі автори безпідставно вважають введення апеляції передчасним [279, с. 101].

На Україні фундамент реформи по відтворенню судів апеляційної ланки було закладено у 1992 році, коли Верховною Радою України була прийнята Концепція судово-правової реформа. Згідно цього нормативного акту, головною метою реформи є перебудова судової системи, створення нового законодавства, вдосконалення форм судочинства. Концепція 1992 року встановила основні принципові положення щодо судоустрою в Україні, які знайшли своє відображення в Конституції України 1996 року. У червні 2001 року були прийняті Верховною Радою України і підписані Президентом України закони, якими розпочато реформування судової влади. Відповідно до положень прийнятих законів і Конституції України існуючі обласні суди стали іменуватися апеляційними. Але ж чи тільки в назві суду справа? Як виявилось, різниця принципова і дуже суттєва.

Суди не тільки змінили назву, а по суті трансформувалися із обласних судів в апеляційні з меншим колом повноважень до судів районної ланки.

Обласний суд був, по суті, верхівкою судової піраміди в області. З багатьох питань – вищестоящим судовим органом. Він складався з трьох інстанцій: першої, касаційної і наглядової. Другою інстанцією була касаційна. До неї могли звертатися зі скаргами учасники процесу, яких не задовольняло рішення суду першої інстанції (районного чи міського суду). Касаційні скарги мали бути поданими у той період часу, коли рішення не набрали чинності. І третя інстанція – наглядова, яка переглядала судові рішення районних судів, які набрали законної сили. Ці рішення наглядова інстанція, якою була Президія обласного суду, переглядала за поданням голови обласного суду чи його заступника або прокурора області чи його заступника. Таким чином, обласний суд практично в усіх випадках був вищестоящим по відношенню до районних судів, в той чи іншій мірі здійснюючи управління ним.

Апеляційний же суд – зовсім інша структура. У нього ніяких функцій по відношенню до нижчестоящих судів немає. За виключенням однієї – переглянути ті справи та рішення, які вже були прийняті районним судом. Згідно закону, основним завданням апеляційного суду є перегляд судових рішень, винесених судами першої інстанції, в порядку цивільно-процесуального законодавства [205, с. 22].

На нашу думку, введення можливості оскарження судового рішення в апеляційному порядку та відновлення діяльності судів апеляційної ланки відбулось не тільки з причини повернення до історичних джерел перегляду судових рішень. Як слушно зазначає В.М.Коваль, запровадження інституту апеляції в сучасній Україні тісно пов'язано з розвитком демократичних процесів та переорієнтацію діяльності держави на захист прав і свобод людини і громадянина, в тому числі через суд [227, с. 8].

Дослідження історії оскарження рішень в апеляційному порядку у вітчизняному законодавстві дозволяє виділити наступні етапи розвитку апеляційного оскарження.

Перший етап можна визначити з часів Стародавнього Риму до виникнення апеляції у Київській Русі. Цей період характеризується апеляцією як загальною можливістю оскаржити рішення відповідних державних органів та посадових осіб, до компетенції яких належало вирішення цивільних справ. Функції апеляційної інстанції виконували не суди, а посадові особи, уповноважені на це монархом. Причому апеляція розглядалась як єдина форма перегляду.

Другий етап характеризується можливістю оскарження судових актів в порядку апеляції, яка також була єдиним способом перегляду судового рішення. Вважаємо, що виникнення другого етапу можна датувати з часу початку функціонування Статуту Великого князівства литовського 1566 р., а завершенням послужило введення в дію Статуту цивільного судочинства Російської імперії 1864 р. Цікаво, що у сучасному процесуальному законодавстві США та Великої Британії апеляція також зберіглась як єдиний спосіб оскарження судових рішень, про що пишуть М. Міхеєнко та В. Шишкін. Подальша ревізія судового рішення можлива тільки в інтересах закону і правосуддя [335, с. 20, 22].

Третій етап розпочався у 1864 р. закріпленням апеляційного провадження по цивільним справам у Статуті цивільного судочинства Російської імперії та закінчився у 1917 р. скасуванням радянською владою апеляційного оскарження. Цей етап характеризується вдалою спробою закріплення апеляційного оскарження судових рішень струнким процесуальним порядком, з урахуванням інстанційності судової влади, з основними сучасними ознаками апеляційного провадження, з нормативним закріпленням повноважень суду апеляційної ланки.

Четвертий етап розпочався 30 грудня 1917 р., прийняттям Центральною Радою спеціального Закону „Про заведення апеляційних судів”, а 8 липня 1918 року було затверджено Закон „Про судові палати і апеляційні суди”. У зазначений період на території України тимчасово зберігали чинність закони колишньої Російської імперії. Закінчився четвертий етап встановленням у 1920

р. радянської влади на території всієї України та початком дії в повному обсязі законів та декретів радянської влади, які ліквідували апеляційне оскарження.

П'ятий етап розвитку можна найменувати відновленням апеляційного оскарження. Він розпочався у 1992 р. прийняттям Концепції судово-правової реформи, яка вперше закріпила в якості однієї з демократичних засад судочинства перегляд судових рішень у апеляційному порядку. Знаменною датою п'ятого етапу стало запровадження апеляційного провадження у цивільне судочинство в 2001 р., який діє й по цей час.

28 червня 1996 р. була прийнята нова Конституція України. Вона закріпила пріоритет прав людини, зафіксувала в якості принципу те, що права й свободи людини та громадянина захищаються судом. Вона закріпила пріоритет прав людини, зафіксувала як принцип те, що права та саободи людини захищаються судом [242, с. 470].

В той же час ст. 55 вказаного нормативного акту гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, в тому числі і судової. Стаття 129 Конституції визнала однією з основ судочинства перегляд рішень в апеляційному порядку [268, с. 17, 41]. Стаття 12 Закону “Про судоустрій України” передбачала право учасників судового процесу та інших осіб в порядку, передбаченому процесуальним законом, оскаржувати судові рішення в суді апеляційної інстанції [429, ст. 180]. Оскарження рішення суду є елементом конституційного права на судовий захист, котре реалізується в процесуальній формі апеляційного провадження.

Передумовою для законодавчої регламентації інституту апеляційного перегляду судових рішень у вітчизняному законодавстві є положення розділу 2 Концепції судово – правової реформи, де в якості одного з основних принципів судово – правової реформи проголошувалась перевірка законності та обґрунтованості судових рішень в апеляційному, касаційному порядку та за нововиявленими обставинами. Однак вищевказана Концепція нормативним

актом не була, а проголошувалась як документ, котрий був обов'язковим орієнтиром для законодавця [396, с. 46].

Стаття 125 Конституції передбачає діяльність апеляційних судів у відповідності з законом. Суди апеляційної інстанції відносяться до судів загальної юрисдикції, утворюються та ліквідуються Президентом України відповідно до Закону „Про судоустрій і статус судів” по поданню Міністра Юстиції, погодженого з Головою Верховного Суду України чи головою відповідного вищого спеціалізованого суду.

Апеляційними загальними судами у свій час, відповідно до Закону „Про судоустрій України”, були: апеляційні суди областей, апеляційні суди міст Києва та Севастополя, Апеляційний суд Автономної Республіки Крим, військові апеляційні суди регіонів та апеляційний суд Військово-Морських Сил України [431, ст. 1659], а також Апеляційний суд України. У разі необхідності замість апеляційного суду області могли утворюватися апеляційні загальні суди, територіальна юрисдикція яких поширюється на декілька районів області [425, ст. 187]. В загальних апеляційних судах утворюються судова палата по цивільним справам та судова палата по кримінальним справам.

Закон України “Про судоустрій України” передбачав утворення Апеляційного Суду України. Функціонування цього судового органу передбачалось також Указом Президента України ”Про Апеляційний суд України, Касаційний суд України та Вищий адміністративний суд України” [416]. У теперішній час Апеляційний суд України не утворений та не функціонує. Виходячи з цього та спираючись на нижчевикладені аргументи дисертантом не поділяються висловлені у юридичній літературі пропозиції щодо необхідності утворення Апеляційного суду України [120, с. 7].

На нашу думку, існування Апеляційного суду України в системі цивільного судочинства не доцільно. Причин тому декілька.

По-перше, цивільне процесуальне законодавство та законодавство про судоустрій не передбачає функцій та завдань вказаного судового органу при здійсненні правосуддя по цивільним справам.

По-друге, існуюча система апеляційних судів забезпечує перегляд рішень в апеляційному порядку. Нормативне закріплення Апеляційного суду України у вітчизняному законодавстві обумовлювало розгляд ним апеляційних скарг на рішення, котрі постановлялись би судами апеляційної інстанції як судами першої інстанції. Але законодавець пішов іншим шляхом. Закріпивши за судами апеляційної ланки лише функцію по перегляду рішень, що не набрали законної сили, ст.107 ЦПК України передбачає, що усі справи, які підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються районними, районними у містах, міськими та міськрайонними судами.

Відповідно до Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схваленої Указом Президента України від 10 травня 2006 р. №361/2006, апеляційні суди мають діяти в межах території однієї області, або в межах території кількох областей – залежно від потреб у кожному виді судочинства.

Інстанційна організація судів повинна забезпечити правосудність рішення. Особі має бути гарантовано право на перегляд її справи судом апеляційної інстанції з огляду на правильність установлення фактів і застосування права. Виходячи з необхідності однакового застосування права на всій території України, учасник судового процесу після апеляційного перегляду справи має бути наділений правом оскаржити судові рішення першої та апеляційної інстанцій до суду касаційної інстанції (відповідного вищого суду), крім випадків, установлених законом, щодо правильності застосування права.

Систему судових інстанцій потрібно організувати, виходячи з необхідності забезпечення учасникам судочинства рівних прав на оскарження судових рішень. Для цього кожен суд має виконувати функції лише однієї інстанції: місцеві суди – першої інстанції, апеляційні суди – апеляційної

інстанції, вищі суди – касаційної інстанції, Верховний Суд України – касаційної інстанції у виняткових випадках [269].

На нашу думку, визначення у цитуємії Концепції структури та процесуального статусу судів апеляційної інстанції відносно судів цивільної юрисдикції заслуговує на підтримку з огляду на історичний досвід існування апеляційного перегляду справи як на продовження, по суті, розгляду справи в суді першої інстанції. Проте деякими юристами критикується ідея створення апеляційних адміністративних судів, оскільки це може потягти порушення принципу доступності судів з приводу незручності територіального розташування останніх [60, с. 5].

На підставі вищевикладеного та враховуючи положення новітнього процесуального законодавства та законодавства про судоустрій, останніх досягнень юридичної науки, дисертантом пропонуються наступні ознаки сучасного вітчизняного апеляційного провадження.

1. Апеляційне провадження є процедура перегляду апеляційним судом рішення місцевого суду, що не набрало законної сили, з огляду на правильність установлення фактів і застосування права. Винятком може бути перегляд рішення, яке набрало законної сили, якщо суд апеляційної інстанції поновив строк апеляційного оскарження.

2. Перегляд здійснюється судом апеляційної інстанції колегією у складі трьох суддів, які мають більш освічений позитивний досвід відправлення правосуддя.

3. Подача апеляційної скарги та її розгляд в апеляційному суді зупиняє набрання чинності рішенням суду першої інстанції та його виконання, крім випадків негайного виконання судового рішення.

4. З моменту оголошення судом апеляційної інстанції власного рішення останнє набирає чинності та вступає в законну силу оскаржуєме рішення суду першої інстанції. Законна сила судового рішення, як слушно відмічає

П.І.Радченко, - це правова дія судового рішення, сутність якого зводиться до його незмінності та виключності.

Незмінність судового рішення означає неможливість переглядати законність та обґрунтованість судового рішення та піддавати сумніву вказані властивості крім випадків оскарження рішення в касаційному порядку.

Виключність означає неможливість після набрання рішенням законної сили для осіб, що беруть участь у справі та їх правонаступників заявляти в суді ті ж позовні вимоги, по тій же підставі, а також оскаржувати в іншому процесі встановлені судом факти та правовідносини [135, с. 356-357].

Отже, історичний аналіз виникнення та розвитку апеляційного оскарження допоміг авторові визначити правову природу сучасного апеляційного провадження, його ознаки. Вивчення досвіду історії, законодавства та науки цивільного процесуального права має велике значення для правильного підходу до реалізації характеризуемого провадження як однієї з гарантій захисту порушених прав, свобод та охоронюваних законом інтересів суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.

2.2. Сучасні моделі апеляційного провадження й український досвід

Дослідження апеляційного провадження в цивільному судочинстві, враховуючи міжнародно-правові стандарти здійснення правосуддя та генезис апеляційного провадження, неможливе без вивчення сучасних моделей апеляційного провадження та вітчизняного досвіду побудови теоретичної моделі апеляції у цивільному судочинстві.

Найбільш повного уявлення про процесуально-правову природу апеляції як інституту цивільного процесуального права можна досягти шляхом виділення її моделей. Це дає змогу здобути ґрунтовні знання про суть даного правового явища як у цілому, так і про окремі його елементи, прослідкувати і виокремити відмінності, недоліки та переваги кожної з моделей апеляції,

а також визначити, яка модель апеляції передбачена та більш доцільна в українському цивільному судочинстві [347, с. 322].

Великий тлумачний словник сучасної української мови як модель у необхідному нам контексті визначає наукове поняття, пов'язане з методом моделювання. У цьому значенні модель — речова, знакова або уявна (мисленна) система, що відтворює, імітує чи відображає принципи внутрішньої організації або функціонування, певні властивості, ознаки чи характеристики об'єкта дослідження [96, с. 683].

В інших наукових джерелах модель визначається як конструкція будь-якого явища [577, с. 63]; як предметна, знакова чи мисленна (уявна) система, що відтворює, імітує або відображає якісь визначальні характеристики, тобто принципи внутрішньої організації або функціонування, певні властивості чи ознаки об'єкта пізнання [57, с. 391]. Аналогічним чином «модель» визначається та характеризується у філософській літературі [620, с. 391-394].

Таким чином, для повного уявлення про будь-яке явище необхідно дослідити його модель як внутрішню, теоретичну конструкцію. Стосовно предмета нашого дослідження визначення на теоретичному рівні моделі апеляції має не тільки теоретичне, але й практичне значення. Причин тому декілька. По-перше, теоретична конструкція як модель апеляції дозволить визначити фундаментальні ознаки апеляційного провадження в цивільному судочинстві. По-друге, законодавство не визначає поняття моделі апеляції, що викликає певні труднощі при характеристиці апеляційного провадження в цивільному судочинстві.

На підставі викладеного вважаємо, що під моделлю апеляційного провадження слід розуміти його теоретичну конструкцію, яка визначає межі втручання суду апеляційної інстанції у перегляд рішення суду першої інстанції. Як пише О. О. Борисова, первісні теоретичні дослідження, присвячені моделям апеляції, належать перу німецьких та австрійських процесуалістів: К. Канштейну, Фр. Кляйну, Е. Вайсу, Р. Поллаку та ін. [70, с. 103].

У зв'язку з розглядом питання стосовно моделі апеляції в цивільному процесі варто погодитися з позицією, що вибір моделі оскарження, набору інстанцій, їх взаємозв'язок глибоко укорінені в національній правовій культурі та історії. Тому будь-який вплив у даній сфері має бути надзвичайно обережним [362, с. 38].

У теорії цивільного процесуального права М. Й. Штефан, наприклад, виділяв два види апеляції: повна і неповна (обмежена). Характерною рисою неповної апеляції є перегляд рішень судів першої інстанції на підставі фактичних даних, які були надані особами, що беруть участь у справі, до цих судів. За загальними правилами неповної апеляції наводити нові посилання на факти або докази в ході судового розгляду в апеляційному суді не допускається. Разом з тим за певних умов нові докази чи обставини можуть бути допущеними [667, с. 154-162].

При неповній апеляції, коли суд апеляційної інстанції розглядає справу на підставі тільки тих фактичних даних, які були предметом дослідження суду першої інстанції або на які вказували сторони в апеляційній скарзі чи в поясненнях на неї, крім права на залишення рішення суду першої інстанції без змін або його скасування і постановлення нового рішення, апеляційний суд вправі скасувати рішення суду першої інстанції і направити справу на новий розгляд для винесення рішення судом першої інстанції. Існування такого повноваження пояснюється тим, що в умовах неповної апеляції справа по суті фактично не розглядається. Апеляційний суд у цьому випадку лише перевіряє, чи були судом першої інстанції здійснені всі передбачені процесуальним законом дії для постановлення законного й обґрунтованого рішення. За загальними правилами неповної апеляції під час розгляду справи в апеляційному суді не допускається посилання на нові факти, обставини, докази, які не були предметом розгляду суду першої інстанції та не були вказані в апеляційній скарзі і поясненнях на неї. Якщо у сторін виникає необхідність у посиланні на нові факти і докази, котрі необхідні для нового дослідження

справи, суд апеляційної інстанції вправі в такому разі скасувати рішення суду першої інстанції, а справу передати на новий розгляд. Наявність такого повноваження унеможливує перетворення апеляційних судів у суди першої інстанції, дисциплінує сторони й інших учасників судового розгляду, змушуючи їх надавати всі докази, які мають значення для справи, до суду першої інстанції, і служить гарантією послідовного розгляду справи у двох судових інстанціях.

При повній апеляції особам, що беруть участь у справі, дозволяється пред'являти в апеляційних судах поряд із фактами і доказами, які вже були предметом розгляду суду першої інстанції, нові факти і докази. Апеляційні суди, що діють за принципом повної апеляції, не вправі повертати справу на новий розгляд до суду першої інстанції, а мають самі винести рішення [654, с. 5, 6, 10]. Наступною характерною рисою повної апеляції Т. Степанова та О. Ломакіна вважають відносну повільність провадження, оскільки можливість дослідження необмеженого обсягу нових доказів вимагає певних витрат часу. Цей вид апеляції значною мірою змушує сторони брати участь в апеляційному провадженні, оскільки в протилежному випадку вини ризикують програти справу [523, с. 39].

О. Ю. Кожемякін свого часу відмічав необхідність введення окремих елементів апеляції в повноваження судів наглядової інстанції, що давало б можливість останнім не направляти справу на новий розгляд до суду першої інстанції [233, с. 19]. Таким чином, намагання трансформувати ідеї повної апеляції історично відбувалось при висловлюванні пропозицій щодо вдосконалення інших форм перегляду (в нашому випадку — наглядового).

Система повної апеляції відкриває можливості для зловживань з боку осіб, які беруть участь у справі. Це може полягати в умисному відкладенні надання нових доказів з метою їх подання тільки до суду апеляційної інстанції та, вимагаючи відкладення розгляду справи, перешкоджати руху процесу. При повній апеляції по суті не відбувається тільки перевірки правильності рішень

суду першої інстанції на підставі письмових актів судочинства, а справа вирішуються заново.

У правовій літературі вважається, що у випадку закріплення повної апеляції підстави апеляції мають бути сформульовані таким чином, щоб забезпечити максимальну можливість у втручання апеляційного суду в дослідження фактичних обставин справи та всебічність перевірки незалежно від волі та бажання апеляторів. Інша справа, коли в основу апеляції покладені підстави змагального процесу (неповна апеляція), де приватні інтереси та права апеляторів зумовлюють предмет та межі можливої перевірки, початок апеляційного провадження та можливі варіанти закінчення апеляційного перегляду судового акта, коли процес підкорений активності та волі сторін, а не публічній ролі суду [6, с. 109-110].

На підставі викладеного слід погодитися з думкою М. Й. Штефана про доцільність запровадження у вітчизняному законодавстві системи неповної апеляції [667, с. 157]. Хоча в правовій літературі часом зустрічаються думки, автори котрих однозначно не висловлюються про доцільність запровадження конкретного виду апеляції, а відмічають позитивні та негативні риси повної чи неповної апеляції [70, с. 105-107].

За правилами законодавства окремих країн (ст. 345 ЦПК Казахстану, ст. 372 ЦПК Азербайджану), про що зазначав П. І. Шевчук, суд апеляційної інстанції вправі вийти за межі апеляційної скарги (протесту) і перевірити законність оскаржуваного рішення в повному обсязі та додержання судом першої інстанції норм матеріального і процесуального права в інтересах правосуддя [655, с. 53].

І. І. Ємельянова, розглядаючи переваги і недоліки запровадження повної (існує у Франції та Бельгії) та неповної апеляції (притаманна процесуальному праву Німеччині), схиляється до висновку, що неповна апеляція дисциплінує скажників і позбавляє їх можливості навмисно не подавати якісь докази в суд першої інстанції з тим, щоб перенести розгляд справи по суті в апеляційний суд.

При неповній апеляції подання нових доказів можливе тільки в апеляційній скарзі або заперечення на неї. Нові факти чи докази, які мають значення для справи, мають прийматися апеляційним судом лише в тих випадках, коли суд першої інстанції необґрунтовано відмовив у їх прийнятті, або коли неможливість їх подання раніше зумовлена поважними причинами [178, с. 35-38].

Правила неповної апеляції за процесуальним законодавством Австрії та Німеччини приділяють апеляційному судові більш скромну роль. Процес доведення сконцентрований у суді першої інстанції, а апеляційний суд має переглянути рішення на підставі фактичного матеріалу, наданого сторонами в першій інстанції, та виправити помилки і недогляди нижчого суду. У даному апеляційному провадженні, як правило, використовуються письмові засади. Навіть явка сторін у засідання необов'язкова, оскільки справа може бути розглянута на підставі письмових актів і, перш за все, протоколу судового засідання суду першої інстанції, апеляційної скарги та пояснень на неї [523, с. 39].

Д. Луспеник та В. Яцина, характеризуючи межі апеляційного перегляду цивільних справ, відмічають, що загальним правилом ЦПК 1963 р. і ЦПК України 2004 р. є те, що всі докази, якими володіють учасники процесу, мають бути в обов'язковому порядку надані саме до суду першої інстанції. Не змінилося правило про те, що суд апеляційної інстанції перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції лише в межах доводів апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді першої інстанції. У ЦПК 2004 р. конкретніше врегульовано питання щодо порядку дослідження доказів, які вже є у справі. Зміст апеляційного провадження у ЦПК 1963 р. дозволяє стверджувати, що в ньому була запроваджена модель так званої неповної апеляції, оскільки ніяких інших виключень не було [306, с. 6].

Під час вирішення питання допуску до розгляду апеляційним судом нових доказів при неповній апеляції постає питання: на кого ж покладатиметься

обов'язок доводити, що сторона навмисно або навпаки ненавмисно не подала їх до суду першої інстанції. Для вирішення цього питання можуть існувати два підходи. Перший — це покласти доведення ненавмисного неподання на особу, яка подала апеляційну скаргу, а другий — це доведення факту навмисного неподання протилежною стороною, оскільки саме вона зацікавлена в тому, щоб апеляційною інстанцією додаткові докази не були прийняті до уваги [177, с. 18-19].

У господарському судочинстві відповідно до ст. 101 Господарського процесуального кодексу України апеляційний господарський суд при жодній умові не пов'язаний доводами апеляційної скарги та перевіряє законність та обґрунтованість рішення місцевого господарського суду в повному обсязі. Така позиція законодавства знаходить підтримку в роботах деяких юристів. Л. М. Білецька, наприклад, виступає за збереження існуючих меж апеляційного розгляду, за яких суд апеляційної інстанції не пов'язаний доводами апеляційної скарги і має право переглянути справу в повному обсязі з метою виконання завдання господарського судочинства, яким є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд господарських справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів суб'єктів господарювання. Це дозволить зберегти саму сутність апеляційного розгляду, при якому апеляційний суд користується всією повнотою прав, наданих суду першої інстанції, та перевіряє не тільки правильність юридичної оцінки й повноту встановлення обставин справи, а й повторно і в повному обсязі розглядає справу [48, с. 258]. На думку В. І. Плевако, в основу інституту апеляції мають бути покладені принципи змагальності та диспозитивності господарського судочинства, які певним чином впливають на форми (види) апеляції. Чинний ГПК, на його думку, закріплює повну апеляцію, «послаблену» тим, що передбачається можливість сторонам подавати нові докази, які приймаються судом, коли заявник обґрунтував неможливість їх подання суду першої інстанції з причин, що від нього не залежали [391, с. 156-157]. В іншій

роботі він доходить обґрунтованого висновку про те, що в майбутньому законодавець, можливо, віддасть перевагу доцільності введення неповної апеляції при вдосконаленні засад судочинства [393, с. 211].

Згідно із ч. 1 ст. 195 Кодексу адміністративного судочинства України суд апеляційної інстанції переглядає судові рішення в межах апеляційної скарги. В той же час вказаний судовий орган може вийти за межі доводів апеляційної скарги за умови встановлення під час апеляційного провадження порушень, допущених судом першої інстанції, які призвели до неправильного вирішення справи. Таке положення адміністративного процесуального законодавства підтримується у правничій літературі [274, с. 267; 231, с. 389-390].

Уявляється, що вимоги до моделей апеляції та межі розгляду справи судом апеляційної інстанції мають бути єдиними в судах різних юрисдикцій, про які йде мова. Вважаємо, що моделі апеляції мають існувати на основі суду апеляційної інстанції цивільної юрисдикції, враховуючи нижчевикладене.

У сучасному вітчизняному законодавстві немає норми, яка б передбачала чітко закріплену модель апеляції в цивільному судочинстві. Проте ст. 303 ЦПК визначає межі розгляду справи апеляційним судом. Під останніми в науці цивільного процесуального права розуміються моделі перегляду рішення суду першої інстанції в апеляційному порядку, а також допустимі межі втручання суду апеляційної інстанції у юридичну та фактичну сторони справи та оскаржуваного рішення [70, с. 103-144].

Під час розгляду справи в апеляційному порядку апеляційний суд перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді першої інстанції. Це означає, що при перегляді справи в апеляційному порядку учасники матеріально-правових правовідносин не вправі пред'являти нові вимоги та заперечення по суті спору. Апеляційний суд, таким чином, не може розглядати вимоги особи, яка подала апеляційну скаргу, що не були заявлені в суді першої інстанції. Проте, як свідчать матеріали судової практики, саме по собі заявлення

в апеляційній скарзі додаткових позовних вимог не є підставою для визнання апеляційної скарги неподаною, а вирішуються судом під час розгляду справи в контексті вимог ч.1 ст.303 ЦПК [584, с. 29].

Апеляційний суд не обмежений доводами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення. Таке положення законодавства підтримується у юридичній літературі [530, с. 9]. Якщо поза увагою доводів апеляційної скарги залишилась очевидна незаконність або необґрунтованість рішення суду першої інстанції в справах окремого провадження, апеляційний суд перевіряє справу в повному обсязі. Апеляційний суд досліджує докази, які судом першої інстанції були досліджені з порушенням встановленого порядку або в дослідженні яких було неправомірно відмовлено, а також нові докази, неподання яких до суду першої інстанції було зумовлено поважними причинами.

Має велике значення і дослідження проблем доказової діяльності в апеляційному провадженні, що є змістом принципів змагальності та безпосередності в суді апеляційної інстанції [677, с. 13]. У правовій літературі відмічається, що основну групу суб'єктів доказової діяльності в суді апеляційної інстанції становлять особи, які беруть участь у справі, тобто суб'єкти права апеляційного оскарження. Правом на апеляційне оскарження рішення суду першої інстанції володіють також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права й обов'язки. Діяльність суб'єктів доказування спрямовується на встановлення юридичного факту наявності чи відсутності суддівської помилки, яка, власне, полягає в ухваленні незаконного та (або) необґрунтованого рішення судом першої інстанції. Обґрунтування своєї правової позиції по справі, котра об'єктивується в доводах апеляційної скарги, запереченнях на неї чи у заяві про приєднання до апеляційної скарги, здійснюється на основі власної оцінки доказів. Це означає, що особи, які беруть

участь у справі, а також особи, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права й обов'язки, висловлюють власне бачення правильності оцінки доказів судом першої інстанції за допомогою самостійної оцінки доказів, що досліджувалися й оцінювалися судом [346, с. 70].

С. М. Михайлов правий, що формування нової системи перевірки судових рішень, що не набрали законної сили, не могло не відбитися на доказовій діяльності в суді другої інстанції. Зокрема, надання суду права змінити рішення чи винести нове на підставі доказів, що містяться у справі та додатково наданих, — передбачає необхідність ретельного дослідження й оцінки відповідних положень процесуального законодавства [332, с. 3].

Відносно можливості подачі нових доказів під час апеляційного розгляду справи О. Борисова свого часу зазначала: «Посилання особи, яка подає апеляційну скаргу, на нові доводи або докази, що не були надані нею до суду першої інстанції, допускаються лише у випадку обґрунтованості такої особи у скарзі неможливості їх надання до суду першої інстанції, або ж що для ненадання доказів у неї була істотна причина» [73, с. 45]. У зв'язку з цим Д. Луспенік та В. Яцина вважають за можливе пом'якшити положення про прийняття нових доказів виходячи з колізій між ч. 2 ст. 308 ЦПК та ч. 2 ст. 303 ЦПК [306, с. 7].

З такими висновками згаданих авторів важко погодитися, враховуючи нижчевикладене.

Комітет міністрів Європи визначив як принцип положення, відповідно до якого «при розгляді справи по скарзі в суді другої інстанції суд зазвичай не враховує обставини, що не були надані суду першої інстанції, якщо тільки: а) про них не було відомо при розгляді справи судом першої інстанції; б) особа, яка про них заявляє, не була учасником розгляду справи в суді другої інстанції; с) є деякі особливі причини для їх визнання» [70, с. 111].

Згідно з ч. 2 ст. 303 ЦПК суд при розгляді апеляційної скарги досліджує докази, які судом першої інстанції були досліджені з порушенням

встановленого порядку або в дослідженні яких було неправомірно відмовлено, а також нові докази, неподання яких до суду першої інстанції було зумовлено поважними причинами.

Вищевказана норма ЦПК України передбачає три випадки можливого дослідження доказів у суді апеляційної інстанції: 1) при порушенні судом першої інстанції закріпленого процесуальним законом порядку дослідження доказів; 2) при необґрунтованій відмові місцевого суду в дослідженні доказів; 3) надання нових доказів до апеляційного суду обумовлено поважними причинами їх ненадання при розгляді справи у суді першої інстанції. Іншим чином кваліфікує випадки прийняття доказів апеляційним судом О. М. Трач [564, с. 136-137].

Якщо перші два випадки обумовлені порушенням судом першої інстанції норм процесуального права, то третій випадок зумовлений об'єктивною підставою: особа через незалежні від неї причини не надала докази до суду першої інстанції. Законодавство у зв'язку з цим не містить переліку поважних причин, у випадку існування котрих можливе подання доказів до апеляційного суду. Вважаємо, що висновок про поважність таких причин суд апеляційної інстанції має робити виходячи з обставин конкретної цивільної справи та з урахуванням об'єктивної неможливості надання доказів під час розгляду справи в суді першої інстанції. З цього приводу слід підтримати точку зору М. Сірого про те, що умови можливості прийняття апеляційною інстанцією до розгляду нових доказів мають бути вичерпно деталізовані в законі [501, с. 114].

У процесуальній літературі вказується, що питання про причини ненадання доказів суду першої інстанції також має досліджуватись, але таке дослідження має відбуватися під час судового розгляду. При дослідженні причин ненадання доказів ніяких презумпцій не повинно бути (особливо презумпції недобросовісності учасника, який надав до суду другої інстанції додаткові докази).

Не можна обійти увагою роз'яснення, що дав Пленум Вищого Арбітражного суду РФ у постанові від 19 червня 1997 р. № 11 «Про застосування Арбітражного процесуального кодексу Російської Федерації при розгляді справ в апеляційній інстанції». Відповідно до п. 9 цієї постанови при вирішенні питання відносно прийняття нових доказів приймаються до уваги пояснення заявника про *причини* ненадання цих доказів у суді першої інстанції, *про необхідність* їх надання до суду апеляційної інстанції, а також *належність* доказів до обставин, які мають значення для правильного розв'язання спору. Таким чином, значення мають не лише причини ненадання доказів (як це впливає з тексту закону), а також необхідність та належність доказів. Останні є самостійними критеріями, не прописаними в законі [543, с. 190-192].

Пленум Верховного Суду України в п. 14 Постанови № 12 від 24.12.2008 р. «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» не дає однозначної відповіді на можливі варіанти реакції апеляційного суду при подачі суб'єктами апеляційного оскарження певних доказів при розгляді апеляційної скарги. У разі надання для дослідження нових доказів, які з поважних причин не були подані до суду першої інстанції, інші особи, які беруть участь у справі, мають право висловити свою думку щодо цих доказів як у запереченні на апеляційну скаргу, так і в засіданні суду апеляційної інстанції.

Вирішуючи питання щодо дослідження доказів, які без поважних причин не подавалися до суду першої інстанції, апеляційний суд має врахувати як вимоги частини третьої ст. 27 ЦПК щодо зобов'язання особи, яка бере участь у справі, добросовісно здійснювати свої права та виконувати процесуальні обов'язки, так і виключне значення цих доказів для правильного вирішення справи.

При цьому мають враховуватися вимоги ч. 3 ст. 27 ЦПК про те, що особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої права й виконувати процесуальні обов'язки [426, с. 7-15].

Прийняття до розгляду та оцінювання нових доказів при апеляційному перегляді справи приводить до висновку про наявність у вітчизняному цивільному судочинстві повної апеляції. Проте при існуванні правила відносно можливості надавати докази до суду апеляційної інстанції виникає проблема обмеження повноважень суду апеляційної інстанції.

У зв'язку з цим слід зазначити, що суд першої інстанції при розгляді справи оцінює докази, враховуючи правила належності доказів та допустимості засобів доказування. Ці інститути визначаються на більш ранніх етапах доказування, ніж апеляційне провадження, та під час розгляду справи місцевим судом. Виходячи з цього ми не погоджуємося з точкою зору С. М. Михайлова, який піддає критиці вказану позицію [332, с. 16].

Можливість розгляду справи за правилами повної апеляції суперечить, на нашу думку, предметній характеристиці та функціональним повноваженням суду апеляційної інстанції. В апеляційному провадженні здійснюється судовий контроль у формі перегляду рішення суду першої інстанції. В. І. Сліпченко висловив ідею про те, що під час апеляційного перегляду не здійснюється розв'язання спору по суті, що є прерогативою місцевого суду. Суд апеляційної інстанції перевіряє законність та обґрунтованість рішення суду першої інстанції щодо вирішення конкретної цивільної справи [509, с. 510]. О. Трач справедливо зазначає, у вітчизняному законодавстві фактично суди декількох судових інстанцій можуть виконувати те саме завдання, що призводить до зниження ролі суду першої інстанції. Вони дублюють одне одного. Немає сенсу в існуванні різних судових органів для виконання одного завдання. Знаючи про право на повторний розгляд справи, особи, які беруть участь у справі, можуть не дуже турбуватись про надання доказів до суду першої інстанції. У зв'язку з цим постає проблема оптимізації такої інстанційної судової системи з метою уникнення безкінечного розгляду справи. Не можна зводити сутність апеляції лише до повторного розгляду справи й тому, що суд апеляційної інстанції отримує для розгляду судову справу, розглянуту та вирішену судом першої

інстанції та постановлене по спору рішення, а не «чистий» спір. Сутність апеляції полягає не в тому, щоб «переграти» розгляд справи заново, а в тому, щоб перевірити судовий акт, винесений судом першої інстанції за результатами розгляду справи, на якісно іншому рівні. Перевірка законності й обґрунтованості рішень, ухвал суду першої інстанції лежить в основі апеляційної діяльності та становить її зміст [560, с. 308-309].

В обґрунтування позиції дисертанта уявляється доцільним погодитися з існуючою в процесуальній літературі думкою, що специфіка реалізації контрольної функції суду в цивільному судочинстві має передбачатись на кожному рівні судової системи, інакше спостерігатиметься повторне здійснення цієї функції з боку суду більш вищої інстанції [565, с. 16].

До протилежної позиції схиляється І. Б. Факас, яка під апеляцією розуміє новий судовий розгляд справи. Своєю точкою зору вона аргументує тим, що предметом апеляційного розгляду є питання факту та пов'язані з ним порушення закону. У зв'язку з цим апеляційний суд має повноваження дослідити нові докази, оцінити їх разом із доказами, дослідженими в першій інстанції, встановити нові обставини у справі, а потім ухвалити нове рішення щодо спору.

Основне завдання апеляції — надати новим судовим розглядом додаткову гарантію справедливості судовому рішенню, реалізації права на судовий захист. Ця гарантія полягає в тому, що, по-перше, сам факт подвійного розгляду дає змогу усунути помилки, котрі могли виникнути за першого розгляду. По-друге, оскільки рішення по суті ухвалюють дві різні інстанції, зменшується ризик судової помилки загалом. По-третє, забезпечується дотримання законності, адже вища інстанція наділена більшою судовою владою [615, с. 49].

З урахуванням правила ч. 3 ст. 303 ЦПК заслуговує підтримки позиція С. М. Михайлова про те, що оцінка доказів при перегляді судового рішення, що не набрало законної сили, має подвійний характер. З одного боку, її метою буде перевірка правильності оцінки з боку суду першої інстанції. Апеляційній

інстанції необхідно самій оцінити докази, дійти певних висновків про правильність чи неправильність оцінки, що здійснилась місцевим судом. З іншого боку, за наявності висновку про необґрунтованість судового рішення суд другої інстанції може дати власну оцінку доказам, що містяться у справі та додатково наданим. Як видно, в першому випадку оцінка доказів має перевірочний характер, а в іншому вона є засобом виправлення недоліків в оціночній діяльності суду першої інстанції безпосередньо вищестоящим судом [332, с. 20].

Відповідно до ч. 3 ст. 303 ЦПК суд не обмежений доводами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення. Таке положення свідчить про існування в цивільному судочинстві апеляції, за правилами якої суд апеляційної інстанції перевіряє рішення суду першої інстанції як в оскаржуваній, так і не в оскаржуваній частині, здійснюючи, таким чином, перевірку судового рішення шляхом повторного розгляду справи в межах вимог, заявлених у суді першої інстанції.

Прибічником подібного виду апеляційного перегляду справи є Л. О. Терехова, котра вказує на те, що в суді апеляційної (другої) інстанції справа має переглядатись у повному обсязі — саме таким чином і відбувається перевірка законності й обґрунтованості судового рішення. Залежності від доводів скарги бути не повинно [543, с. 202]. Аналогічної думки П. П. Пилипчук, який виступає за надання можливості апеляційному судові у кримінальному процесі перевірити справу в повному обсязі з точки зору як правових підстав, так і фактичних обставин. Перевірка справи в повному обсязі є надійним засобом захисту прав та інтересів тих осіб, котрі з якихось причин не оскаржили судовий вирок чи оскаржили його не в тій частині, яка суперечить вимогам закону. За таких умов збереження в апеляційному провадженні ревізійних засад сприятиме більш повній захищеності підсудного й потерпілого [387, с. 55, 57]. Власну точку

зору на цю проблему висловлюють Д. Луспеник та В. Яцина, обґрунтовуючи можливість суду вийти за межі апеляційної скарги в інтересах законності (і обґрунтованості, оскільки необґрунтоване рішення завжди є незаконним) [306, с. 6]. За можливість виходу за межі апеляційної скарги в обмежених випадках виступає О. М. Перунова [381, с. 131].

Протилежну позицію займають М. Міхеєнко та В. Шишкін: «Вирок суду першої інстанції перевіряється судом апеляційної інстанції лише в тій частині, в якій він був оскаржений в апеляційному порядку, і лише щодо тих підсудних, відносно яких було подано апеляцію. Отже, так званий ревізійний порядок судових рішень виключається» [335, с. 24]. Аналогічну позицію займають фахівці з цивільного процесу А. В. Чернушенко та Є. А. Чернушенко [643, с. 568-569].

Цивільне процесуальне законодавство в зазначеній нормі передбачає можливість апеляційному суду вийти за межі оскарження рішення, якщо під час розгляду справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення. Проте законодавство не визначає конкретних випадків застосування даної норми, як не містить і обов'язкових та факультативних підстав для скасування рішення. Тому вважаємо, що з причини відсутності конкретного правового механізму реалізації цієї частини ст. 303 ЦПК її застосування уявляється проблематичним. Водночас закріплене у ч. 3 ст. 303 ЦПК правило суперечить передбаченим у ч. 1 ст. 303 ЦПК вимогам про необхідність перевірки судового рішення в межах доводів апеляційної скарги. Однак незважаючи на це судова практика містить, на жаль, інші випадки. Так, апеляційний суд, скасовуючи рішення суду першої інстанції та відмовляючи в задоволенні позову в повному обсязі, на порушення вимог ст. 303 ЦПК, вийшов за межі доводів апеляційної скарги. При цьому він безпідставно послався на ч. 3 цієї статті, оскільки не встановив і не зазначив у своєму рішенні обов'язкових підстав для скасування

рішення суду першої інстанції, які б давали право не обмежуватися доводами апеляційної скарги. За таких обставин рішення апеляційного суду підлягало скасуванню з передачею справи до цього суду на новий розгляд із підстав, передбачених ч. 2 ст. 338 ЦПК до внесення змін до ЦПК Законом України «Про судоустрій і статус суддів» [587, с. 313-314].

Крім того, застосування ч. 3 ст. 303 ЦПК може означати погіршення процесуально-правового становища осіб, які не оскаржували судові рішення або оскаржили його в певній частині. Можливість перевірки судового рішення поза межами апеляційної скарги пов'язана з можливістю суду апеляційної інстанції погіршити положення особи, яка подає скаргу. Дослідження так званої заборони повороту до гіршого почало свій розвиток у науці кримінального процесу. І. Л. Петрухін зазначає, що заборона повороту до гіршого означає, що при оскарженні стороною захисту вироку (іншого судового рішення) до вищестоящої судової інстанції положення осудженого (виправданого) не може бути погіршено за відсутності подання прокурора або скарги потерпілого, його представника [383, с. 46].

У науці цивільного процесуального права здатність суду вищої інстанції погіршити положення особи також досліджувалось [647, с. 37-63; 646, с. 58-66] та досліджується у теперішній час. О. О. Борисова, наприклад, вважає, що положення сторони, що оскаржує рішення суду першої інстанції, не повинно погіршуватись у порівнянні з тим, що вона здобула в суді першої інстанції. В певних випадках суд апеляційної інстанції вправі вийти за межі вимог апеляційної скарги та самостійно усунути помилки, що були допущені судом першої інстанції [69, с. 42-44]. На думку Л. О. Терехової, помилка суду першої інстанції підлягає усуненню незважаючи на те, що таке усунення потягне погіршення стану особи, яка подала скаргу. Оскільки після усунення помилки справу можна буде вважати вирішеною правильно, то в цьому випадку взагалі не можна говорити про погіршення положення особи, яка подала скаргу, —

у неї просто відбирається те, що суд першої інстанції присудив їх безпідставно [543, с. 206-207].

Частково погоджуючись із позицією О. О. Борисової та не підтримуючи думку Л. О. Терехової, дисертант вважає, що ч. 3 ст. 303 ЦПК не виключає можливості апеляційному судові застосувати «поворот до гіршого» по відношенню до особи, яка подала скаргу. Це обґрунтовується тим, що вказана норма не забороняє реалізації такого кроку. Вважаємо, що таке положення законодавства потребує уточнення з приводу закріплення на законодавчому рівні заборони для суду апеляційної інстанції виходити за межі доводів апеляційної скарги, оскільки протилежний підхід призводить до порушення принципу диспозитивності та може викликати погіршення процесуального становища особи, яка подала апеляційну скаргу.

Можна погодитися з Д. В. Філіним, що на відміну від радянської касації апеляційне провадження не тільки ініціюється учасниками судочинства, але й направлене на захист й охорону перш за все їх законних інтересів. Тому апеляція має яскраво виражений диспозитивний характер. Якщо суд при апеляційному перегляді виявить помилку суду першої інстанції, але про неї не зазначено в апеляційній скарзі, то така помилка не може бути усунена апеляційним судом за власною ініціативою [617, с. 80-81]. І. Л. Петрухін має рацію, коли зазначає, що вищестоящий суд має перевіряти рішення нижчестоящего суду лише в тій частині, в котрій воно було оскаржене. З урахуванням заборони повороту до гіршого суд не вправі шукати та виявляти обставини, що перебувають за межами скарги [383, с. 49].

Виключення з правила про недопущення виходу за межі апеляційної скарги можна допустити при перегляді рішень по справах окремого провадження з нижчевикладених підстав.

Розгляд справи поза межами апеляційної скарги поширюються і на перегляд в апеляційному порядку рішень по справах окремого провадження. Відповідно до ч. 4 ст. 303 ЦПК, якщо поза увагою доводів апеляційної скарги

залишилась незаконність або необґрунтованість рішення суду першої інстанції в справах окремого провадження, апеляційний суд перевіряє справу в повному обсязі.

Таке положення законодавства обґрунтовується особливою процесуальною природою окремого провадження та прояву принципу змагальності в цих категоріях справ. І. В. Удальцова, характеризуючи однобічність окремого провадження, відмічає й інші особливості даного провадження. Так, у протилежність спірному позовному провадженню окреме провадження набагато менше підкорено принципу змагальності [573, с. 15].

Однобічність окремого провадження та специфіка прояву принципу змагальності обґрунтовується активною роллю суду у сприянні здійсненню та охороні гарантованих Конституцією і законами України прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб, вживання судом заходів щодо всебічного, повного й об'єктивного з'ясування обставин справи. З метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази (частини 1, 2 ст. 235 ЦПК).

Оскільки в деяких категоріях справ вирішується питання про юридичний стан фізичної особи (обмеження цивільної дієздатності, визнання особи недієздатної, усиновлення, надання психіатричної допомоги у примусовому порядку, обов'язкова госпіталізація особи до протитуберкульозного закладу), яка за станом здоров'я може не розуміти значення актів правосуддя та плідно користуватись власними процесуальними правами, — то в подібних випадках суд зобов'язаний сприяти таким громадянам у встановленні законності та обґрунтованості судового рішення відносно затвердження певного юридичного статусу громадянина. Подібним чином активність апеляційного суду шляхом виходу за межі скарги виправдовується у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою з причини розгляду таких скарг за відсутності заінтересованих осіб, а також в інших категоріях справ окремого провадження.

2.3. Науково-практичні проблеми реалізації права на апеляційне оскарження

Міжнародно-правові стандарти правосуддя та прав людини передбачають можливість оскарження судового рішення та реалізацію такої можливості за правилами національного законодавства. Тому як коло суб'єктів права апеляційного оскарження судового рішення, так і порядок його реалізації потребує дослідження та вдосконалення з урахуванням імплементації норм національного процесуального права до вимог європейських стандартів здійснення правосуддя.

Цивільним процесуальним законодавством та законодавством про судоустрій передбачено право учасників судового процесу й інших осіб у випадках і порядку, передбаченому процесуальним законом, оскарження судового рішення в апеляційному суді [194, с. 32-35].

Оскарження рішення суду є елементом конституційного права на судовий захист, яке реалізується у процесуальній формі апеляційного провадження. Проте така конструкція права на судовий захист у минулому не розглядалась у процесуальній літературі [211, с. 135-137; 212, с. 89-95; 252, с. 36-40].

Упродовж розвитку цивільного процесуального права України законодавство по-різному визначало суб'єктів апеляційного оскарження та порядок реалізації останнього. Стаття 292 ЦПК, з одного боку, закріпила демократичний підхід, що сторони й інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права й обов'язки, мають право оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції повністю або частково. З іншого, зміст вказаної норми містить, на жаль, деякі положення, котрі викликають труднощі у практичному застосуванні. Крім того, її реалізація часом ускладнена відсутністю правового механізму процедури ознайомлення певних суб'єктів апеляційного оскарження із

матеріалами справи. Мова йде в даному випадку про осіб, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права й обов'язки.

Однак вказане не є єдиною проблемою суб'єктного складу апеляційного оскарження. Певні труднощі викликає й оскарження судового рішення особами, які захищають у процесі чужий інтерес, а також структурними підрозділами юридичних осіб.

Частина 1 ст. 292 ЦПК визначає коло суб'єктів оскарження судового рішення чи ухвали. Право апеляційного оскарження надано сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, а також особам, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права й обов'язки. До осіб, що брали участь у розгляді справи судом першої інстанції, належать визначені ст. 26 ЦПК суб'єкти, які були належним чином повідомлені про час та місце судового розгляду.

Для реалізації права апеляційного оскарження необхідна наявність таких умов: а) належність особи до кола суб'єктів, які мають право подати апеляційну скаргу на рішення суду першої інстанції; б) належний об'єкт оскарження; в) відсутність пропуску строку на апеляційне оскарження чи відмови у його поновленні. Г. О. Світлична справедливо відмічає, що їх недотримання тягне диференційовані правові наслідки. За загальним правилом, це залишення заяви без руху. В деяких випадках це може бути підставою для повернення скарги [475, с. 116].

До суб'єктів, що мають право апеляційного оскарження, належать, перш за все, сторони (позивач та відповідач). Поряд з цим право оскаржити рішення суду першої інстанції в апеляційному порядку вправі заявники та заінтересовані особи у справах окремого провадження [256, с. 718-720; 150, с. 98-109]. Важливою особливістю правового статусу зазначених суб'єктів є те, що процесуальне становище сторін, заявників та заінтересованих осіб вони набули під час розгляду справи в суді першої інстанції.

Оскільки в апеляційному провадженні вирішується питання про законність та обґрунтованість рішення суду першої інстанції відносно матеріально заінтересованих осіб (сторін), то тут, як і в суді першої інстанції, основними учасниками є дві протилежні сторони, які відстоюють свої інтереси.

Відповідно до ст. 28 ЦПК здатність мати цивільні процесуальні права й обов'язки сторони, третьої особи, заявника та заінтересованої особи мають усі фізичні та юридичні особи. З огляду на це являє інтерес у зв'язку з неоднозначністю практичного застосування дослідження права апеляційного оскарження з боку структурних підрозділів підприємств, установ та організацій, що не мають статусу юридичної особи, як того вимагає ст. 28 ЦПК. Судова практика містить випадки, коли учасниками цивільних процесуальних правовідносин, що склалися в результаті подачі апеляційної скарги, можуть бути й відокремлені структурні підрозділи юридичних осіб, повноваження яких закріплено відповідно до законодавства. Так, Ухвалою судової палати з цивільних справ Верховного Суду України від 23 травня 2002 р. визнано, що відповідно до Положення про філії банку та їх персонал (затверджене Радою банку 17 липня 1991 р.), а також Статуту акціонерно-комерційного банку соціального розвитку «Укрсоцбанк», мережа АКБ складається з центрального банку в м. Києві, дирекцій у містах Києві, Сімферополі та в обласних центрах і відділень банку. Банк зі своїми установами є юридичною особою. Установи банку не є юридичними особами і здійснюють свою діяльність від імені банку в порядку, визначеному Положенням. Як вбачається з п. 31 Положення, філії банку без спеціального доручення в межах наданих їм повноважень можуть бути позивачем і відповідачем в органах судової влади й виступати в цих установах від імені банку й укладати угоди [597, с. 21-22].

Таким чином, реалізація права апеляційного оскарження з боку структурних підрозділів юридичних осіб можлива за умови делегування їм або їх представникам процесуальних прав, у тому числі і права апеляційного оскарження з боку тієї юридичної особи, до складу якої входить той чи інший

підрозділ. Таке делегування відбувається шляхом закріплення відповідних процесуальних прав у довіреності або у відповідному статутному документі, котрий закріплює правове становище структурного підрозділу й організаційно-правове відношення до юридичної особи. Особливістю реалізації права апеляційного оскарження структурними підрозділами юридичних осіб є те, що таке право вони реалізують від імені та в інтересах юридичної особи, до складу якої вони входять.

Іншими суб'єктами апеляційного оскарження є треті особи як ті, що заявляють самостійні вимоги на предмет спору, так і треті особи, що не заявляють самостійних вимог (статті 26, 27 ЦПК). При дослідженні їх права апеляційного оскарження рішення суду першої інстанції не виникає проблем у спеціальному дослідженні, враховуючи таке. Оскільки третя особа із самостійними вимогами має у справі самостійний інтерес, пред'являє самостійні вимоги на предмет спору, то вона може користуватися правом оскаржити в апеляційному порядку судові рішення, яким не задоволено в тій чи іншій частині її вимоги. Навіть якщо рішення не було оскаржене сторонами, третя особа із самостійними вимогами вправі подати апеляційну скаргу, якщо вважає, що цим рішенням порушені її права.

Треті особи, що не заявляють самостійних вимог на предмет спору, також мають право на апеляційне оскарження, оскільки, по-перше, вони мають заінтересованість у справі, та по-друге, винесене судом першої інстанції по справі рішення безпосередньо впливає на їх права й обов'язки та в подальшому може мати преюдиціальне значення для винесення іншого рішення [494, с. 55-92].

До суб'єктів апеляційного оскарження належать правонаступники зазначених осіб (ст. 37 ЦПК). У відповідності із загальними правилами здійснення правонаступництва для допуску до участі у справі правонаступника необхідно надання доказів правонаступництва, тобто певних документів, які підтверджують законність правонаступництва. Усі дії, вчинені в процесі до

вступу правонаступника, є обов'язковими для нього такою самою мірою, якою вони були б обов'язковими для особи, що він замінив [220, с. 366; 392, с. 202]. Якщо правонаступником стала особа, яка не має процесуальної правоздатності, — їй необхідно призначити законного представника. Порядок здійснення правонаступництва в суді апеляційній інстанції підкоряється правилам здійснення правонаступництва в місцевому суді. Але особливістю вступу у процес правонаступника на стадії апеляційного провадження є те, що питання про процесуальне правонаступництво вирішує суд апеляційної інстанції [426, с. 7-8].

Подати апеляційну скаргу на судові рішення (ухвалу) має право й судовий представник. Це право може бути здійснено представником тільки в тому випадку, якщо його реалізація не заборонена представляваною особою в документі, що посвідчує повноваження представника [529, с. 137-138]. Зазначена вимога не стосується законних представників, які можуть здійснювати без спеціальної довіреності чи іншого документа, що підтверджує повноваження договірному представника, всі процесуальні дії, в тому числі й оскаржувати в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції. Однак адвоката як процесуального представника закон не наділяє правом на оскарження судового рішення тільки на підставі ордеру, як свідчить практика Верховного Суду України [529, с. 137-139].

Проблемним питанням суб'єктного складу апеляційного провадження є надання права апеляційного оскарження особам, які не брали участь у розгляді справи судом першої інстанції з причини неоднозначності розуміння окремих аспектів реалізації такого права. Доктринальний аналіз процесуально-правового становища таких осіб досліджено у монографії російського вченого О.В.Іванової «Лица, не привлеченные к участию в деле, права которых нарушены решением суда» [202, с. 272].

Однією з особливостей правового статусу вказаних осіб є те, що законодавець надав можливість оскарження рішення в апеляційному порядку

особам, які не набули статусу осіб, що беруть участь у справі й не були повідомлені про час та місце судового розгляду за умови, якщо рішенням суду вирішено питання про їх права й обов'язки. Це відрізняє вказаних осіб, як слушно пише С. Я. Фурса, від тих суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, які набули статусу осіб, що беруть участь у справі при її розгляді судом першої інстанції, але фактично не брали участі в розгляді справи через те, що належним чином вони не були повідомлені про час і місце судового розгляду [635, с. 715]. Аналогічне правило міститься у ст. 185 КАС України. У ст. 91 ГПК України Законом України «Про судоустрій і статус суддів» надано право оскарження судового рішення в апеляційному порядку зазначеним особам. Про необхідність нормативного закріплення такого права зверталось увага в юридичній літературі [226, с. 98-99]. Раніше положення господарського процесуального законодавства щодо ненадання права апеляційного оскарження особам, що не брали участі у справі, але суд у рішенні припустився порушень прав і законних інтересів цих осіб, було предметом справедливої критики в правовій літературі [38, с. 1, 16].

Проте в таких випадках судова практика при розгляді господарських справ часом формувалась іншим чином. Як приклад Д. Кулашев наводить справу № 22/401-05-10793 Господарського суду Одеської області та справу № 32/372пд Господарського суду Донецької області. В обох справах господарські суди апеляційної інстанції своїми ухвалами від 6 лютого 2006 р. та від 23 березня 2006 р. відмовили особі, які не була стороною у справі, по відношенню до прав та обов'язків котрої господарським судом першої інстанції було винесене рішення, в прийнятті апеляційної скарги на це рішення з посиланням на ст. 91 ГПК.

Обидві ухвали були залишені без змін постановами Вищого господарського суду України.

Однак постановою Верховного Суду України від 26 вересня 2006 р. одне із зазначених постанов Вищого господарського суду України разом

з відповідною ухвалою господарського суду апеляційної інстанції було скасовано, а справу направлено на розгляд в апеляційний господарський суд для прийняття апеляційної скарги.

Таким чином, судова практика Верховного Суду України демонструє, що особи, котрі не брали участь у справі, але судовим рішенням вирішено питання про їх права й обов'язки, все ж таки мали право оскаржити рішення суду першої інстанції в апеляційному порядку. Для цього в апеляційній скарзі особі необхідно посилатись, перш за все, на норму ст. 129 Конституції України та на постанову Пленуму Верховного Суду України № 9 від 1 листопада 1996 р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», у ч. 1 п. 2 котрого визначено, що, оскільки Конституція України має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії, — суди при розгляді конкретних справ повинні оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з точки зору його відповідності Конституції та у всіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії. Незайвим при цьому посилання на норми Закону, що регулює судову систему і основні засади судоустрою держави [285, с. 1, 16]. Вказані особи мають право на оскарження рішення також і в силу ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зазначена норма передбачає право кожного, чий права та свободи, визнані Конвенцією, порушені, на ефективне відновлення у державному органі [531, с. 389-390].

У правовій літературі інколи з'являються сумніви відносно надання у цивільному процесуальному законодавстві права апеляційного оскарження судового рішення особам, що не брали участі у справі, але суд вирішив питання про їх права й обов'язки. Ю. Радзієвський пише, що надання особам, які не брали участі в розгляді справи, права на апеляційне оскарження рішень судів, що стосуються їх прав та інтересів, обумовлено в першу чергу змістом ст. 55 Конституції України. Відповідно до неї кожному гарантується право на оскарження в суді рішень державних органів. При цьому необхідно зазначити, що ні ст. 292, ні інші норми ЦПК прямо не передбачають право осіб, які не

є учасниками процесу, на апеляційне оскарження актів правосуддя, що стосуються прав та обов'язків таких осіб. Зазначений автор вважає, що відсутність у ЦПК норми, яка встановлює право осіб, що не брали участі у розгляді справи, на оскарження ухвал, котрі стосуються їх прав та обов'язків, є помилкою законодавця, а не усвідомленим рішенням [440, с. 17].

На відміну від Ю. Радзівського, К. Пясецька справедливо вважає, що законодавець закріпив у ЦПК України норму, що встановлює право осіб, які не беруть участі в розгляді справи, на оскарження ухвал, які стосуються їх прав та обов'язків, в апеляційному та касаційному порядках [438, с. 10].

Раніше діюче цивільне процесуальне законодавство не надавало права апеляційного оскарження особам, які не брали участі у справі, але суд вирішив питання про їх права й обов'язки. Стаття 290 ЦПК 1963 р. у редакції Закону України № 2540-III від 21.06.2001 р. право апеляційного оскарження судового рішення надавала сторонам, а також іншим особам і прокурору, які брали участі в розгляді справи в суді першої інстанції. З огляду на це в радянській процесуальній літературі пропонувалось надати право оскарження судових рішень, що не набрали законної сили, особам, котрі не були суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин у суді першої інстанції, але відносно прав та обов'язків яких було ухвалено рішення суду [288, с. 244-245].

На відміну від ЦПК 1963 р., у чинному цивільному процесуальному законодавстві право оскарження надається, по суті, невизначеному колу осіб. Це призводить до певних проблем тлумачення даної норми. Труднощі виникають насамперед при визначенні тих критеріїв, якими слід керуватись при прийнятті апеляційних скарг від осіб, які не брали участі в розгляді справи. Судам апеляційної інстанції часом важко визначити можливість давати оцінку судовому рішенню з позиції того, чи стосується воно прав та обов'язків таких осіб.

На нашу думку, оскільки ст. 292 ЦПК не обмежує кола суб'єктів апеляційного оскарження, то до суду зі скаргою може звернутися будь-яка

особа, яка вважає, що її права порушені рішенням суду, що оскаржується. В даному випадку не виключена можливість зловживання процесуальними правами з метою затримання набрання рішенням законної сили з боку будь-якої особи, на думку якої судовим рішенням зачеплені її права чи інтереси.

Зазначене не дає підстав погодитись із пропозицією С. Л. Дегтярьова про необхідність встановлення наявності юридичної заінтересованості під час звернення до суду [163, с. 11, 28], оскільки за змістом як позовної заяви та доданих до неї матеріалів, так і апеляційної скарги важко визначитись із наявністю в особи права на судовий захист, одним з елементом якого є право на оскарження судового рішення. Крім того, підхід зазначеного автора в силу ст. 124 Конституції України суперечить праву на звернення до суду кожної особи, яка вважатиме порушеним своє право чи охоронюваний законом інтерес.

Тому суд відповідно до норм ЦПК не вирішує питання по суті в момент прийняття апеляційної скарги про те, порушені чи ні права особи, яка звертається зі скаргою на судові рішення. У противному разі суду апеляційної інстанції необхідно було б із численними обґрунтуваннями відмовляти у прийнятті апеляційних скарг з тієї підстави, що судовим рішенням права апелянта жодним чином не зачеплені. Цим можна обґрунтувати існуюче положення цивільного процесуального законодавства стосовно відсутності підстав для відмови у прийнятті апеляційної скарги.

У зв'язку з цим вбачається нелогічним положення п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» відносно того, що питання про прийняття апеляційної скарги до розгляду у випадку оскарження судового рішення особою, яка не брала участі в розгляді справи, має вирішуватися суддею-доповідачем на етапі прийняття до розгляду апеляційної скарги. Крім того, не відповідає цивільному процесуальному законодавству рекомендація Верховного Суду України про необхідність відмовляти у прийнятті апеляційних скарг у випадку оскарження рішення особами, які не мають права апеляційного оскарження [426, с. 7-15].

Такий висновок автора ґрунтується на тому, що ні ст. 292 ЦПК, ні ч. 3 ст. 297 ЦПК, на які посилається Пленум Верховного Суду України в зазначеній постанові, ні інші норми цивільного процесуального законодавства не передбачають для суду апеляційної інстанції можливості винесення ухвали про відмову у прийнятті апеляційної скарги.

Вважаємо, що надання права апеляційного оскарження особам, які не брали участь у справі, але по відношенню до прав та обов'язків яких суд ухвалив рішення, відповідає вимозі законності судового рішення. Це зумовлюється й тим, що можливість оскарження рішення для вказаних суб'єктів сприятиме захисту прав та законних інтересів зазначених осіб. Прикладом може служити така справа. 17 травня 2006 р. Т. А. Степанко звернулася із позовом до виконавчого комітету Держинського району м. Харкова з позовом про визнання права власності на житловий будинок та надвірні будівлі в порядку забудови, зобов'язати КП «Харківське міське бюро технічної інвентаризації» (далі — КП) зареєструвати право власності на зазначений будинок за нею, а також зобов'язати КП анулювати правову реєстрацію старого житлового будинку та надвірних будівель, вказаних в договорі дарування від 12.05.04 р., розташованих за адресою: м. Харків, вул. Коломенська, буд. 68. В обґрунтування позову позивачка посилалася на те, що їй на підставі договору дарування від 12 травня 2004 р. належить житловий будинок з надвірними будівлями, розташований за вказаною адресою. На підставі рішення № 112/5 від 22.06.04 р. виконавчого комітету Держинської районної ради м. Харкова Т. А. Степанко був наданий дозвіл на будівництво нового двоповерхового житлового будинку та гаражу, а 13.09.05 р. рішенням виконкому № 133/14 був наданий дозвіл для будівництва господарської будівлі та лазні. У зв'язку з вищевикладеним позивачка просила визнати за нею право власності на новостворене майно.

Рішенням Держинського районного суду м. Харкова від 30 травня 2006 р. вимоги позивачки задоволено в повному обсязі. За Т. А. Степанко визнано

право власності на двоповерховий житловий будинок літ. «Ж-2» з підвалом, мансардою літ. «Жи», «Жм», «ж», «ж1», «ж2» і вбиральною літ. «М», а також гаражем з прибудованими господарськими приміщеннями — сараєм літ. «Г» і «Л», лазнею літ. «К» і огороженнями по периметру ділянки № 3-5, яка розташована по вул. Коломенській, 68, у м. Харкові. Цим рішенням суд зобов'язав КП анулювати правову реєстрацію старого житлового будинку та надвірних будівель, вказаних у договорі дарування від 12.05.04 р., розташованих за адресою: м. Харків, вул. Коломенська, буд. 68.

На судове рішення подав апеляційну скаргу В. І. Тарасенко як особа, яка не брала участі у справі, але суд вирішив питання про його права й обов'язки. В. І. Тарасенко просив рішення районного суду скасувати та направити справу на новий розгляд для залучення його до участі у справі як третя особа. Він посилався на порушення в рішенні його прав, оскільки в порушення норм державних будівельних норм господарська будівля (лазня) літ. «К» знаходиться на відстані 1 м від стіни його житлового будинку. В. І. Тарасенко також вважає, що, зобов'язавши КП зареєструвати право власності на ім'я позивачки, суд першої інстанції порушив норми ЦПК України, оскільки не залучив КП до участі у справі.

Судова колегія, заслухавши суддю-доповідача, пояснення сторін, що з'явилися, відповідно до ст. 303 ЦПК перевіривши законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді першої інстанції, обговоривши доводи апеляційної скарги, вважала за необхідне її задовольнити.

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 311 ЦПК рішення суду підлягає скасуванню з направленням справи на новий розгляд, якщо суд вирішив питання про права й обов'язки осіб, які не брали участь у справі. Розглянувши справу за позовом Т. А. Степанко до виконавчого комітету Дзержинського району м. Харкова і не притягнувши В. І. Тарасенка до участі у справі, районний суд порушив його права, оскільки зазначене рішення впливає на його права користування

житловим будинком, розташованим за адресою: м. Харків, вул. Коломенська, буд. 66. Відповідно до положень ст. 36 ЦПК Т. А. Степанко зобов'язана була повідомити суд про те, що при будівництві лазні не була отримана згода сусіда В. І. Тарасенка, щоб суд міг його повідомити про бажання взяти участь у справі.

Виходячи з наведеного районний суд у рішенні від 30 травня 2006 р. вирішив питання про права В. І. Тарасенка, який не брав участі у справі, що відповідно до вказаної норми процесуального закону є безумовною підставою для його скасування повністю з направленням справи на новий розгляд.

Окрім того, суд зобов'язав КП здійснити не лише технічні, а й певні правові дії, не притягнувши його до участі у справі, чим вирішив питання про його обов'язки [26, с. 67-69].

Реалізація права на апеляційне оскарження судового рішення особами, які не брали участі в розгляді справи, але суд вирішив питання про їх права й обов'язки, ускладнюється також відсутністю механізму ознайомлення вказаних суб'єктів з матеріалами цивільної справи. Відповідно до ст. 27 ЦПК таке право надано лише особам, які беруть участь у розгляді справи. Проте ч. 9 ст. 6 ЦПК передбачає право на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду відповідної справи особами, які не брали участі у розгляді справи, але суд вирішив питання про їх права й обов'язки.

Враховуючи наведене можна зробити висновок, що в таких випадках зазначені особи, безумовно, вправі оскаржити судові рішення. Але після подачі апеляційної скарги така особа як особа, що подає заяву чи скаргу (п. 2 ч. 2 ст. 295 ЦПК), вправі знайомитися з матеріалами справи в суді апеляційної інстанції. У зв'язку з цим слід наголосити, що подача скарги особою викликає певні правові наслідки — виникнення процесу у цій стадії. Особи, що подали скаргу, стають суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин та можуть здійснювати процесуальні права й обов'язки, встановлені для них ЦПК [142, с. 254].

У зв'язку із зазначеним не можна погодитися з положеннями п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» про те, що вказані особи набувають права осіб, які беруть участь у справі, лише при розгляді справи в апеляційній інстанції. А знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії документів, долучених до справи, одержувати копії рішень і ухвал вказані особи вправі, відповідно до змісту п. 1 зазначеної постанови, навіть до подачі апеляційної скарги [426, с. 7-15].

Реалізація права апеляційного оскарження з боку зазначених суб'єктів може істотно ускладнитись, оскільки дізнатись про своє порушене право вони можуть після спливу строку на оскарження рішення (у деяких випадках без їх вини). Як наслідок, їх конституційне право на судовий захист і справедливий суд, про що закріплено у ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, буде порушено [295, с. 360]. З огляду на зазначене, в разі необхідності, відповідно до ч. 3 ст. 294, ч. 1 ст. 300 ЦПК вказаним суб'єктам за їх клопотанням (ч. 1 ст. 73 ЦПК) апеляційний суд має поновити строк апеляційного оскарження поряд із строком для доповнення чи зміни апеляційної скарги з підстав, передбачених законом.

Однак поновлення строків апеляційного оскарження у вказаних випадках має відбуватися виключно за умови порушення судом першої інстанції прав (інтересів) особи, яка звернулась до суду із апеляційною скаргою на рішення. Якщо права чи інтереси апелянта не порушені (що з'ясувалось при розгляді заяви про поновлення строків на апеляційне оскарження), то в поновленні зазначених строків немає правових підстав.

Якщо визначені у ст. 292 ЦПК України суб'єкти мають право на апеляційне оскарження рішень суду першої інстанції як матеріально та процесуально заінтересовані особи, то належність даного права прокурору, Уповноваженому Верховної Ради з прав людини та іншим органам і особам, що захищають чужий інтерес у визначених законодавством випадках, потребує

уточнення та системного тлумачення. Зміст ч. 1 ст. 46 ЦПК дозволяє зробити висновок, що до суб'єктів права апеляційного оскарження належать визначені у ст. 45 ЦПК особи лише в разі їх звернення до суду в передбачених законом випадках в інтересах інших осіб, державних чи суспільних інтересах.

Інтерес до дослідження права апеляційного оскарження в цивільному процесі органів та осіб, яким за законом надано право захищати права, свободи й інтереси інших осіб пояснюється й тим, що при дослідженні участі вказаних суб'єктів у цивільному судочинстві їх роль у апеляційному провадженні часом не досліджується [331, с. 317-319].

Органи державної влади й органи місцевого самоврядування, які беруть участь у справі для подання висновку, мають процесуальні права й обов'язки, встановлені ст. 27 ЦПК і право висловити свою думку щодо вирішення справи по суті. Оскільки ст. 27 ЦПК не містить вичерпного кола процесуальних прав, то на підставі викладеного можна зробити висновок про наявність в органів державної влади й органів місцевого самоврядування, які беруть участь у справі для подання висновку, права апеляційного оскарження як такого, що закріплене ст. 14 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Однак реалізувати право апеляційного оскарження вказані суб'єкти мають право лише в тих випадках, коли порушуються їх права (інтереси) або права осіб, в інтересах яких вони беруть участь у розгляді справи з метою надання висновку. В інших випадках не можна говорити про наявність у них права апеляційного оскарження. В окремих випадках органи державної влади й органи місцевого самоврядування, зловживаючи своїми процесуальними правами, намагаються поновлювати строк на апеляційне оскарження з метою перешкоджання набранню рішення суду першої інстанції законної сили.

Позитивним прикладом може служити така справа. 4 березня 2009 р. колегія суддів судової палати з цивільних справ Апеляційного суду Дніпропетровської області, розглянувши у відкритому судовому засіданні заяву Новомосковської районної державної адміністрації про поновлення строку на

апеляційне оскарження рішення Новомосковського районного суду Дніпропетровської області від 26 січня 2005 р. по справі за позовом Х.Ю.В. та Х.Ж.В. до Ф.О.Д. про визнання договору купівлі-продажу недійсним, — встановила таке. Рішенням Новомосковського районного суду Дніпропетровської області від 26 січня 2005 р. задоволено позов Х.Ю.В. та Х.Ж.В. до Ф.О.Д. про визнання договору купівлі-продажу житлового будинку недійсним.

10 лютого 2009 р. Новомосковська районна державна адміністрація подала на вказане рішення апеляційну скаргу та заяву про поновлення строку на апеляційне оскарження рішення. При цьому посилялась на те, що до участі в розгляді справи не була залучена опікунська рада при Новомосковській районній державній адміністрації, яка є органом, метою якого є забезпечення дотримання законодавства з питань поліпшення становища дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Ставлячи питання про поновлення строку на апеляційне оскарження судового рішення, Новомосковська районна державна адміністрація посилялась на Закон України «Про основи соціального захисту бездомних громадян та безпритульних дітей», яким передбачено, що для здійснення будь-яких правочинів стосовно нерухомого майна, право власності чи користування на яке мають діти, потрібні попередня згода органів опіки та піклування, а також наявність у заінтересованих осіб неповнолітніх дітей. Проте вказаний закон був прийнятий 2 червня 2005 р. і не розповсюджується на рішення суду, ухвалене 26 січня 2005 р.

Згідно з правилами ч. 1 ст. 292 ЦПК України оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції мають право сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки.

Як вбачається з матеріалів справи, суд не вирішував питання про права та обов'язки дітей позивачів чи опікунської ради при Новомосковській районній

державній адміністрації. Тому в неї немає підстав для апеляційного оскарження даного рішення.

На підставі викладеного та керуючись статтями 73, 294 ЦПК України колегія суддів ухвалила відмовити Новомосковській районній державній адміністрації в поновленні строку на апеляційне оскарження рішення Новомосковського районного суду Дніпропетровської області від 26 січня 2005 р., повернувши їй апеляційну скаргу [581, с. 103].

Особи, визначені у ч. 1 ст. 45 ЦПК, мають право апеляційного оскарження за умови участі при розгляді справи судом першої інстанції. Незважаючи на те, що ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» закріплює право вказаної посадової особи бути присутньою в будь-яких судових засіданнях, цей нормативний акт не передбачає право Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини оскаржувати рішення суду в тих цивільних справах, у яких він не брав участь як особа, що бере участь у справі в порядку ч. 1 ст. 45 ЦПК [430]. На нашу думку, така позиція законодавця цілком відповідає закріпленню у ст. 11 ЦПК диспозитивним засадам цивільного судочинства. Крім того, відповідно до інформації, розміщеної на інтернет-сайті Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, зазначена посадова особа за весь час своєї діяльності жодного разу не використовувала право апеляційного оскарження судових рішень по цивільних справах [198].

Тому нами не підтримується положення законопроекту, внесеного в недалекому минулому народним депутатом України Н. Карпачовою на розгляд Верховної Ради, який передбачає можливість Уповноваженого Верховної Ради з прав людини чи його представників брати участь в апеляційному та касаційному провадженнях незалежно від участі при розгляді справи судом першої інстанції [526, с. 7]. Але вказане не виключає на сьогодні можливості Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини звертатися до суду першої інстанції із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших

осіб. У цьому випадку він наділений правосуб'єктністю особи, в інтересах якої подає заяву (крім права укласти мирову угоду), в тому числі і правом апеляційного та касаційного оскарження рішення суду першої інстанції.

У зв'язку з цим можна погодитися з позицією К. Ткаченко, котра зауважує, що за традицією омбудсмен не має влади над судовою системою. Однак у багатьох європейських державах захисник прав людини ефективно впливає на суди як складова парламентського контролю за судовою владою. У низці країн омбудсмени наділені правом від імені заявника звертатися до прокуратури та брати участь у судовому розгляді. Так, у Польщі уповноважений з прав людини, як і прокурор, має право в певних випадках вносити протести на судові рішення.

Слід зазначити, що обсяг повноважень національних омбудсменів також істотно відрізняється. Омбудсмен Швеції, наприклад, наділений правом діяти за власною ініціативою, без заяви про порушення прав людини. Омбудсмени Данії, Норвегії, Нової Зеландії, Канади, Австралії, США таку практику використовують рідше.

Уповноважені з прав людини також здійснюють інспекцію діяльності державних органів, які належать до сфери їх нагляду. Наприклад, у Швеції в рамках таких перевірок омбудсмени вивчають кримінальні та цивільні справи, перевіряють дотримання строків їх розгляду, правильність винесених по справах рішень [342, с. 22; 557, с. 16].

Не визначаючи прокурора як особу, що бере участь у справі, законодавець у ст. 46 ЦПК наділяє прокурора, а також органи й осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та законні інтереси інших осіб, — правами сторони, в тому числі й правом апеляційного оскарження. Зазначеним особам у ч. 1 ст. 46 ЦПК не надається лише право закінчувати справу мировою угодою.

Виходячи з ч. 4 ст. 46 ЦПК прокурор, який не брав участі у справі, з метою вирішення питання про наявність підстав для подання апеляційної скарги має право ознайомлюватися з матеріалами справи в суді. Тому право

апеляційного оскарження законодавством надається прокурору незалежно від його участі у розгляді справи судом першої інстанції. За даними узагальнення прокурорської практики, у 2008 р. посадовими особами органів прокуратури всього було подано 1356 апеляційних скарг на судові рішення по цивільних справах. З них 681 скарга подана у справах, у яких прокурор брав участь при розгляді справи судом першої інстанції, а 675 апеляційних скарг подано по справах, у яких прокурор не брав участі при розгляді справи судом першої інстанції.

Для аналізу положень цивільного процесуального законодавства щодо оскарження судового акта прокурором необхідно виходити з конституційних аспектів правового статусу прокурора як суб'єкта цивільного процесуального права. Стаття 121 Конституції закріплює за ним здійснення функції представництва в суді інтересів держави або громадянина, якою, як зазначено в Рішенні Конституційного суду від 8 квітня 1999 р. по справі № 1-1/99, слід розуміти правовідносини, в яких прокурор, реалізуючи окреслені Конституцією та законами України повноваження, вчиняє в суді процесуальні дії з метою захисту інтересів зазначених суб'єктів [98, с. 39]. Ці дії включають подання прокурором до суду позовної заяви, його участь у розгляді справи за позовною заявою, а також у розгляді судом будь-якої іншої справи за ініціативою прокурора чи за визначенням суду, якщо це необхідно для захисту інтересів держави. Статті 36¹ і 37 Закону України «Про прокуратуру» передбачають форми здійснення вказаної функції, однією з яких є право прокурора чи його заступника на представництво інтересів громадян або держави шляхом внесення апеляційного подання на акт правосуддя по цивільних справах, розглянутих без його участі. Зміст норм ЦПК, що регламентує участь прокурора в цивільному процесі, не дає підстави стверджувати про закріплення в зазначеному нормативному акті конституційних положень щодо його представницької функції в цивільному судочинстві.

В. В. Комаров слушно зазначає, що законодавцю вдалося знайти формулу, що звузила діяльність прокурора в цивільному процесі до меж, сумісних з принципами правової держави і правом сторін на судовий захист. Однак ці новели не вирішили всіх питань, пов'язаних з реалізацією правового становища прокурора [242, с. 470].

У зв'язку з цим у юридичній науці підтримується положення чинного законодавства щодо оскарження судового рішення прокурором, який не брав участі в розгляді справи судом першої інстанції [280, с. 21; 171, с. 156-165].

Л. Є. Гузь, додатково аргументуючи можливість оскарження судового акта прокурором, який не брав участі в розгляді справи судом першої інстанції, зазначає, що в подібних випадках прокурор реалізує функцію представництва інтересів громадян або держави в суді: «Так, згідно зі ст. 37 Закону України «Про прокуратуру» прокурор чи його заступник у межах своїх повноважень мають право на внесення апеляційного подання незалежно від того, чи брали вони участь у цій справі, а помічники прокурора, прокурори управлінь та відділів — у тому випадку, якщо вони брали участь у цій справі [159, с. 30].

На тих самих умовах прокурор і його заступники на підставі ст. 36¹ Закону України «Про прокуратуру» вправі представляти інтереси громадян і держави шляхом внесення апеляційної скарги на рішення й ухвали по справах, що були розглянуті без їх участі. Підстави для такого представництва вказуються прокурором в апеляційній скарзі.

З нашої точки зору, право оскарження судового рішення має надаватися прокуророві не як посадовій особі органу, що за чинним законодавством сприяє дотриманню законності в судах, а виключно як суб'єктові цивільного процесуального права, оскільки прокурор має статус учасника судового процесу з правами сторони у справі [497, с. 19].

Закон України «Про прокуратуру» у ст. 37 містить положення, згідно з якими прокурор може реалізувати право на апеляційне оскарження судових рішень незалежно від участі в розгляді справи судом першої інстанції [424, ст.

793]. Відповідно до ч. 4 ст. 47 ЦПК прокурор, який не брав участь у справі, з метою вирішення питання про наявність підстав для подання апеляційної чи касаційної скарги, має право ознайомлюватися з матеріалами справи в суді.

На нашу думку, право апеляційного оскарження повинен мати тільки прокурор, який брав участь у розгляді справи, оскільки надання прокурору, який не брав участі в розгляді справи, права на апеляційне оскарження судового рішення містить елементи нагляду за судовою діяльністю. Водночас, з прийняттям Конституції України (1996 р.), така функція за прокуратурою не передбачається. Згідно зі ст. 121 Конституції України прокурор у цивільному процесі реалізовує тільки функцію представництва інтересів громадян або держави у випадках, вказаних законом. Проте в юридичній літературі зустрічаються публікації, в яких обґрунтовано визначається сучасний стан та зміст наглядової функції прокуратури, котра не охоплює собою функцію прокуратури з представництва інтересів громадянина та держави в суді [461, с. 46-51].

Наведена позиція про недоцільність надання прокурору, який не бере участі в розгляді справи судом першої інстанції, права оскаржувати судові рішення в апеляційному порядку, кореспондується із закріпленими у ст. 11 ЦПК України диспозитивними засадами цивільного судочинства, оскільки воля прокурора на оскарження судового акта може не збігатися з волею на дану процесуальну дію матеріально та процесуально заінтересованих осіб. Окрім того, практика оскарження судового рішення прокурором, що не брав участі в розгляді справи судом першої інстанції, була предметом критики з боку Європейського суду з прав людини. Подібні випадки описуються В. М. Жуйковим [184, с. 134-142].

Виходячи з цього вважаємо, що прокурор у цивільному судочинстві не повинен бути «замісником» сторони при захисті її порушених прав та інтересів. Протилежне буде порушенням передбаченого Конституцією принципу

добровільності звернення суб'єкта спірних матеріальних правовідносин до судової форми захисту.

Стаття 45 ЦПК передбачає можливість порушення цивільної справи на користь інших осіб поряд із заявою прокурора також за заявами органів державної влади, органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб. Тому виникає суттєва проблема щодо співвідношення права на звернення до суду органів державної влади та прокурора. М. Руденко та В. Глаговський з цього приводу зазначають, що означені органи, як і прокуратура, можуть звертатись до суду на захист інших осіб лише тоді, коли закон передбачає це.

Тому в кожному конкретному випадку прокурор повинен переконатися в існуванні такого порушення закону, яке потребує лише його втручання. Якщо є органи державного контролю й управління, які за законом мають право (зобов'язання) пред'являти відповідні позовні заяви до суду на захист інтересів інших осіб, то саме вони, а не прокурор, насамперед повинні порушувати цивільний процес [462, с. 61].

На нашу думку, в перспективі права й охоронювані інтереси окремих громадян, для яких з тих чи інших причин важко самотійно звернутися до суду, мають захищатись або їх представниками (законними или договірними), або ж відповідними органами державного управління, які вправі встановити над недієздатною, похилою, неповнолітньою особою опіку (піклування) та виходячи із цього й мати повноваження щодо захисту порушених прав чи інтересів особи. Прокурор, як вбачається, повинен представляти в суді інтереси держави та (або) суспільства, а також груповий (масовий) інтерес необмеженого кола осіб, на що вказує М. В. Косюта [272, с. 11]. Однак на відміну від ст. 5 ЦПК України 1963 р. ЦПК 2004 р. не передбачає права прокурора звернутись до суду на захист інтересів невизначеного кола осіб [323, с. 17], у зв'язку з чим ст. 45 ЦПК необхідно доповнити положенням про можливість реалізації представницької функції прокурора шляхом подачі до суду заяви в інтересах невизначеного кола осіб.

При реалізації прокурором у цивільному чи у господарському судочинстві функції представництва *інтересів держави* прокурор діє як представник інтересів держави, представляючи її в судовому процесі, а також має, як правильно зазначає М. В. Руденко, державний характер заінтересованості по справі. Тому у випадках представництва інтересів держави право апеляційного оскарження судового акта повинен мати прокурор у випадку, якщо він брав участь у процесі здійснення цивільного чи господарського судочинства, а також незалежно від його участі в розгляді справи судом першої інстанції [460, с. 17, 21].

Вважаємо, викладені пропозиції відносно вдосконалення реалізації правосуб'єктності прокурора щодо апеляційного оскарження судових рішень будуть спрямовані на подальше реформування цивільного процесуального законодавства в бік посилення винесення судами законних та обґрунтованих рішень з дотриманням принципів законності, диспозитивності й інших принципів цивільного процесуального права.

Дослідження суб'єктного складу апеляційного оскарження неможливе без аналізу строків та механізму такого оскарження. Дослідження даних питань викликано тим, що неналежне дотримання строків та механізму апеляційного оскарження позбавляє заінтересовану особу можливості відновлення своїх порушених прав та інтересів у суді апеляційної інстанції.

На відміну від раніше діючого законодавства, у чинному ЦПК в редакції Закону України «Про судоустрій і статус суддів» принципово по-іншому визначаються строки та механізм апеляційного оскарження. Реалізація права на апеляційне оскарження є складним юридичним фактом, що пов'язаний як з діями особи щодо подачі передбаченої процесуальним законодавством апеляційної скарги, так і з відповідними діями суду відносно визначення руху апеляційного провадження та вирішення юридичної долі оскаржуваного рішення в цілому.

За правилами ст. 294 ЦПК після проголошення рішення судом першої інстанції заінтересована особа вправі впродовж десяти днів подати апеляційну скаргу, що зупиняє набрання рішенням законної сили та тягне певні правові наслідки, з чим не погоджуються А. Г. Ярема та Г. І. Давиденко [676, с. 140].

Вважаємо, що у статті 294 ЦПК нової редакції істотно обмежені строки апеляційного оскарження. Законодавчі приписи, що діяли раніше, передбачали можливість подачі в десятиденний строк після проголошення рішення (п'ять днів – ухвали) заяви про апеляційне оскарження. Протягом двадцяти днів після подачі вказаної заяви особа могла подати апеляційну скаргу. Факт подачі заяви про апеляційне оскарження зупиняв набрання рішенням законної сили, а у апелянта була можливість впродовж двадцяти днів після подачі до суду вказаної заяви підготувати та подати апеляційну скаргу. Тепер такої можливості, нажаль, немає. Апелянт поставлений в жорстку умову підготувати та подати апеляційну скаргу протягом десяти днів з моменту проголошення рішення судом першої інстанції. Встановлений законодавством десятиденний строк апеляційного оскарження уявляється необґрунтовано коротким. Такий висновок обґрунтовується тим положенням, що процесуальний строк апеляційного оскарження покликаний максимально забезпечити заінтересованій особі можливість підготувати належним чином процесуальний документ, завдяки якому порушуються цивільні процесуальні правовідносини в суді апеляційної інстанції.

На підставі викладеного вважаємо доцільним запропонувати встановлення у процесуальному законодавстві такого порядку апеляційного оскарження, при якому апеляційна скарга подається після подачі заяви про апеляційне оскарження. На нашу думку, встановлення процесуальним законодавством порядку і строків подачі заяви про апеляційне оскарження відповідатиме процесуально-правовим наслідкам проголошення судового рішення, інтересам заінтересованих осіб та оптимізації апеляційного оскарження в цілому. Факт подачі заяви про апеляційне оскарження впродовж десяти днів з дня проголошення судового рішення зупиняє набрання останнім законної сили та дає можливість апелянтові належним чином

підготувати апеляційну скаргу разом із необхідними документами. Враховуючи наведене, вважаємо недоцільним прийняття змін до ЦПК України, запропоновані народним депутатом України Ю. Мирошниченком стосовно того, що заява про апеляційне оскарження судового рішення суду першої інстанції може бути подано протягом десяти днів починаючи з дня складання його в повному обсязі, а не з дня проголошення [203, с. 6].

Сама апеляційна скарга має подаватись протягом двадцяти днів після подання заяви про апеляційне оскарження. Строк подачі апеляційної скарги залежатиме не від строку, який обчислюється днями, починаючи з дня проголошення рішення, а від дня подачі заяви про апеляційне оскарження. Процесуальний строк апеляційного оскарження, за вірним визначенням В. І. Плевако, покликаний забезпечити зацікавленій особі можливість виконати всі передбачені законом формальності, сформулювати правову позицію з урахуванням кваліфікації підстав для скасування чи зміни рішення суду, тактику захисту з урахуванням меж перегляду в апеляційній інстанції та інших обставин [395, с. 69].

Для оскарження ухвал суду першої інстанції законодавством встановлений більш короткий проміжок часу. Апеляційну скаргу на ухвалу суду першої інстанції може бути подано протягом п'яти днів з дня проголошення ухвали.

Уявляється, що умовою оскарження рішень і ухвал суду першої інстанції має бути подача заяви про апеляційне оскарження. І тільки при дотриманні саме такого порядку сторона, яка не згодна з рішенням суду, може в більш-менш розумні строки скласти апеляційну скаргу та подати її до суду. Однак апеляційну скаргу можна б було подати і без попереднього подання заяви про апеляційне оскарження. У цьому випадку скарга має подаватись у строк, встановлений для подання заяви про апеляційне оскарження, тобто впродовж 10 днів для оскарження рішення і 5 — для оскарження ухвали суду.

Строки апеляційного оскарження та порядок його здійснення може ускладнюватись відкладенням складання повного тексту рішення. Так, згідно із ч. 3 ст. 209 ЦПК складання повного рішення може бути відкладено на строк не більше п'яти днів. Виходячи з цього обчислення десятиденного строку для подачі заяви про апеляційне оскарження починається з дня, після якого проголошено вступну та резолютивну частину рішення. Такий висновок ґрунтується на аналізі ч. 3 ст. 209, ст. 218, ст. 223 та ст. 294 ЦПК.

Відповідно до ч. 3 ст. 294 ЦПК, якщо апеляційна скарга подані з пропуском встановлених строків, то останні можуть бути поновлені апеляційним судом за заявою особи, що їх подала. Причому заява про поновлення пропущених строків має містити причини пропуску з обґрунтуванням їх поважності. Якщо апеляційний суд не знайде підстав для поновлення пропущених строків, то апеляційна скарга залишається без розгляду. Про поновлення пропущених строків на апеляційне оскарження суд апеляційної інстанції виносить ухвалу. Якщо ж заяву про поновлення строку до апеляційного суду не подано, а апеляційну скаргу подано з порушенням строку подачі останньої, то суддя апеляційного суду залишає апеляційну скаргу без розгляду, оскільки в цьому випадку немає підстав для будь-яких правових висновків стосовно поважності чи безпідставності пропуску строку для реалізації права на апеляційне оскарження.

Вбачається справедливим зміст процесуальної норми відносно вирішення питання про поновлення строку на апеляційне оскарження з боку суду апеляційної інстанції, що позбавляє можливості зловживання з боку суду першої інстанції при вирішенні питання про поновлення строку на апеляційне оскарження. Виходячи з цього ми не можемо погодитися з позицією А. О. Згами, яка виступає за те, щоб питання про поновлення строку на апеляційне оскарження має вирішувати суд першої інстанції [199, с. 96-97].

Як свідчить практика Верховного Суду України, поважність причин пропуску строку на апеляційне оскарження не має вичерпного характеру. Але

суд з урахуванням конкретних обставин пропуску строку має оцінити доводи, що наведені на обґрунтування клопотання про його відновлення, та зробити мотивований висновок стосовно поважності чи неповажності причин пропуску строку [489, с. 12]. Причини пропуску такого строку мають об'єктивний і суб'єктивний характер.

До об'єктивних умов можна віднести пропуск строку на апеляційне оскарження з причин, що не стосуються особи — суб'єкта права на апеляційне оскарження [358, с. 23]. Суб'єктивний характер пропуску мають будь-які властивості особи чи її стану здоров'я, котрі заважали суб'єкту права апеляційного оскарження належно та своєчасно реалізувати надане право [359, с. 23]. Такими причинами можуть також бути: відсутність у повноважного представника сторони можливості своєчасно подати апеляційну скаргу та незначний строк, з порушенням якого подана заява про апеляційне оскарження [360, с. 20, 21].

Згідно зі ст. 73 ЦПК суд апеляційної інстанції поновлює встановлений законом строк на подачу апеляційної скарги за клопотанням заінтересованої особи у випадку пропуску такого строку з поважних причин, перелік яких процесуальне законодавство не містить. Інститут поновлення пропущеного строку на подачі скарги гарантує, за вірним визначенням О. В. Жукової, реалізацію заінтересованими особами права на оскарження судового рішення, що не набрало законної сили [186, с. 394].

У зв'язку з викладеним ми не можемо погодитися з позицією А. Ф. Фадєєнко, котра зводиться до визнання такою, що заслуговує уваги, практики тих суддів апеляційних судів, які вирішують питання, пов'язані з поновленням строку незалежно від того, є письмова заява про поновлення строку чи її немає. Зазначений автор зазначає, що це відбувається остільки, оскільки у процесуальному законі — ст. 73, ч. 3 ст. 294 ЦПК України відсутня пряма вказівка на обов'язковість письмової заяви про поновлення строку [613, с. 143].

Стаття 296 ЦПК закріплює порядок реалізації права апеляційного оскарження. Апеляційна скарга подається апеляційному суду через суд першої інстанції, який ухвалив оскаржуване судове рішення, що необґрунтовано, на нашу думку, критикується О. М. Перуновою [381, с. 130]. Суд першої інстанції на наступний день після закінчення строку для подання апеляційної скарги надсилає її разом зі справою до апеляційного суду. Апеляційні скарги, що надійшли після цього, не пізніше наступного робочого дня після їх надходження направляються до апеляційного суду [544, с. 191-192].

Практичний інтерес дослідження проблем реалізації права апеляційного оскарження виникає й у зв'язку з подачею апеляційної скарги не за правилами, встановленими ст. 296 ЦПК. Наприклад, мова йде про подачу апеляційної скарги безпосередньо до суду апеляційної інстанції. У науковій літературі пропонується закріпити на законодавчому рівні процесуальний порядок подачі апеляційних скарг не через суди першої інстанції, а безпосередньо до апеляційного суду [380, с. 4]. У зв'язку з цим Пленум Верховного Суду України дає роз'яснення про те, що апеляційні скарги, які надійшли безпосередньо до апеляційного суду, надсилаються останнім до суду, який ухвалив судове рішення, для виконання вимог, передбачених ст. 296 ЦПК. У разі подання в такому випадку скарги у встановлені законом строки ця обставина може бути підставою для поновлення пропущеного строку [426, с. 7-15]. На нашу думку, така позиція Верховного Суду України потребує критичної оцінки виходячи з такого. Стаття 296 ЦПК на законодавчому рівні передбачає порядок подачі апеляційної скарги. У зв'язку з цим вказаний судовий орган не наділений правом рекомендувати судам застосовувати іншим чином, ніж закріплено в законодавстві, правові норми. Виходячи з цього, як вбачається, суд апеляційної інстанції не повинен надсилати апеляційні скарги до суду першої інстанції, про що вказано в абз. 2 п. 3 вищевказаної постанови Пленуму Верховного Суду України, оскільки це не передбачено нормами процесуального права. Поряд з цим цілком відповідало б положенням ЦПК надсилання

зазначених процесуальних документів з боку апеляційного суду особі, що подала апеляційну скаргу, з роз'ясненням порядку подачі апеляційної скарги. У подібних випадках у разі повторної реалізації права апеляційного оскарження в належному порядку особа, що подає апеляційну скаргу, вправі ставити питання про поновлення строку апеляційного оскарження.

На відміну від раніше діючого законодавства, роль місцевого суду при надходженні апеляційної скарги в новому ЦПК зводиться лише до направлення справи разом з апеляційною скаргою до апеляційного суду у визначені процесуальним законом терміни. Суд першої інстанції, що розглядав цивільну справу, позбавлений можливості впливати на рух справи після винесення рішення. Усі процесуальні дії (поновлення пропущених строків на апеляційне оскарження, залишення скарги без руху тощо) виконуватиме тільки суд апеляційної інстанції. За правилами ст. 292 ЦПК 1963 р. апеляційні скарги та подання прокурора, подані після закінчення строків на подачу вказаних документів, залишались місцевим судом без розгляду, якщо він за заявою особи, що їх подала, не знайде підстав для поновлення строку, про що виноситься ухвала. Зазначений суд вправі був залишити апеляційну скаргу (подання) без руху та винести ухвалу про її повернення в разі невідповідності вимогам форми і змісту. Такі повноваження надавались місцевому судові відповідно до ст. 89 ЦПК 1963 р., згідно з якою питання про поновлення пропущеного строку вирішував той суд, до якого слід було подати відповідний документ.

В. Єфименко звертає увагу на проблему реалізації права апеляційного оскарження рішення за правилами КАС по справах, у яких винесення останнього законодавство допускає за відсутності заінтересованої особи [176, с. 12,13]. Така проблема існує й у цивільному судочинстві. Так, не є обов'язковою участь у судовому засіданні заінтересованої особи, відносно якої вирішується питання про обмеження її цивільної дієздатності чи визнання її недієздатною (ст. 240 ЦПК), про визнання безвісно відсутньою або оголошення померлою (ч.

1 ст. 249 ЦПК), про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю (ч. 1 ст. 289 ЦПК).

Оскільки судові рішення є правозастосовним актом і тягне виникнення, зміну чи припинення правовідносин, то набрання рішенням законної сили є підставою настання певних наслідків (як правило, негативного характеру) для заінтересованих осіб, про які йшла мова в попередньому абзаці. Ці особи можуть і не знати про винесення рішення стосовно їх прав чи охоронюваних законом інтересів. У подібних випадках, на нашу думку, цивільне процесуальне законодавство в частині реалізації права на апеляційне оскарження таких рішень потребує вдосконалення, у зв'язку з чим пропонується доповнити ст. 223 ЦПК частиною п'ятою такого змісту:

«5. Набрання рішенням суду законної сили по справах, у яких винесення останнього можливе за відсутності заінтересованої особи у справах окремого провадження, — зупиняється з моменту подачі заінтересованою особою заяви про поновлення строку на апеляційне оскарження в апеляційний суд до розгляду справи судом апеляційної інстанції за умови поновлення строку на апеляційне оскарження.

Якщо строк на апеляційне оскарження не поновлений, рішення суду першої інстанції набирає законної сили після проголошення ухвали апеляційного суду про відмову в поновленні строку на апеляційне оскарження».

З точки зору реалізації права на апеляційне оскарження науково-практичний інтерес має питання щодо об'єктів апеляційного оскарження. Виходячи із сутнісних ознак апеляції до об'єктів апеляційного оскарження належать, перш за все, рішення місцевого суду, які не набрали законної сили. У порядку цивільного судочинства можна оскаржити будь-яке рішення суду першої інстанції, котрим вирішується цивільна справа. Інша ситуація спостерігається в адміністративному процесі. За правилами КАС виняток встановлено лише для деяких постанов апеляційного суду у виборчих спорах та спорах, пов'язаних з процесом референдуму [373, с. 105].

У порядку цивільного судочинства підлягає оскарженню рішення суду першої інстанції як у повному обсязі, так і частково. Оскаржуючи в повному обсязі судове рішення, суб'єкт права апеляційного оскарження ставить під сумнів його законність чи (та) обґрунтованість у повному обсязі. У зв'язку з цим слід погодитись із Г. В. Фазикош, що фундаментальним аспектом у розумінні вимоги законності судового рішення є його легітимність — відповідність існуючому правопорядку, яка є складовою законності і відтворює його правосудність. Досліджуючи стандарти законності судового рішення, вказаний автор обґрунтовує необхідність удосконалення його законодавчої регламентації, у тому числі шляхом закріплення та конкретизації принципу верховенства права в чинному ЦПК. Вимога обґрунтованості, у свою чергу, відтворює одночасну якісну характеристику і судового акту, і діяльності суду в цілому [614, с. 12, 13].

Об'єктом апеляційного оскарження може бути й ухвала суду першої інстанції. У сучасному цивільному процесуальному праві судові ухвали виступають у двох аспектах: 1) як проміжні судові акти, котрі супроводжують усю діяльність з відправлення правосуддя; 2) як підсумкові судові акти, що завершують розгляд справи в певній судовій інстанції або є заключним судовим актом з певної категорії справ [188, с. 35].

На відміну від судового рішення, можна оскаржити окремо від судового рішення не всі ухвали. Чіткий перелік ухвал, що підлягають апеляційному оскарженню окремо від рішення суду, не завжди був законодавчо закріпленим. Так, П. Я. Трубников свого часу відмічав неоднозначність вирішення в судовій практиці та в процесуальному законодавстві питання про оскарження ухвали суду першої інстанції про залишення заяви без руху [569, с. 12]. За правилами сучасного законодавства, що підтверджується практикою Верховного Суду України, ухвала суду першої інстанції про залишення позовної заяви без руху та надання строку для усунення її недоліків апеляційному оскарженню не підлягає [592, с. 311, 312].

Перелік ухвал, які можуть бути предметом апеляційного оскарження окремо від судового рішення, міститься у ст. 293 ЦПК, а також закріплено в ч. 4 ст. 135, ст. 211, ст. 397 вказаного нормативного акта. Частиною 1 ст. 293 ЦПК визначено перелік ухвал суду першої інстанції, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку окремо від рішення суду. Наприклад, оскаржувана в апеляційному порядку ухвала районного суду про відмову в прийнятті та об'єднанні в одне провадження з первісним позовом зустрічної позовної заяви до цього переліку ухвал не входить, а тому не може бути оскаржена в апеляційному порядку окремо від рішення суду [588, с. 104, 105].

Однак практика апеляційних судів часом формується, на жаль, іншим чином. Так, ч. 1 ст. 366 ЦПК передбачено, що ухвала суду першої інстанції про задоволення заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами оскарженню не підлягає. Однак апеляційний суд, порушуючи норми цивільного процесуального права, вирішив по суті апеляційну скаргу на вказаний акт правосуддя незважаючи на те, що ухвала суду першої інстанції, що оскаржується, не належить до об'єктів апеляційного оскарження. Це стало підставою для скасування ухвали апеляційного суду, ухваленої за результатами розгляду апеляційної скарги, та направлення справи на новий розгляд до суду апеляційної інстанції [589, с. 117-119].

У юридичній літературі зустрічаються обґрунтовані пропозиції щодо розширення кола ухвал, котрі можуть оскаржуватись окремо від рішення суду в апеляційному порядку. Зокрема, пропонується встановити, що окремо від рішення суду можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції відносно відмови в задоволенні заяви про відвід [102, с. 5; 339, с. 2]. Сприйняття цієї пропозиції законодавцем дозволить удосконалити реалізацію встановленого міжнародно-правовими актами права на судовий розгляд справедливим та неупередженим судом. Тому автор не поділяє точку зору О. В. Колісник про те, що оскарження вказаної ухвали

окремо від судового рішення є недоцільним і буде додатковим засобом затягування процесу [235, с. 185].

Відповідно до редакції ст. 24 ЦПК питання про відвід вирішується суддею, який розглядає справу. Проте такий підхід уявляється нелогічним, оскільки дає підстави ставити під сумнів висновок судді про власне ставлення до справи, що розглядається.

Розширити коло ухвал суду першої інстанції, що підлягає оскарженню в апеляційному порядку та вдосконалення механізму розгляду апеляційних скарг пропонується і в господарському процесі [145, с. 19]. В цілому погоджуючись із такими висновками, вважаємо, що в будь-якому випадку у процесуальному законодавстві завжди мають чітко визначатися такі ухвали. Наприклад, у правовій літературі А. Г. Ярема та Г. І. Давиденко цілком справедливо вбачають позитивним невідтворення неконкретної формули про апеляційне оскарження ухвал суду першої інстанції, що перешкоджають подальшому провадженню у справі [676, с. 137], що залишалось часом поза увагою вчених-процесуалістів [139, с. 102].

У той же час вважаємо цілком обґрунтованою точку зору відносно того, що право на апеляційне оскарження будь-яких ухвал суду першої інстанції заклало б можливість зловживати цим правом з метою затягнути процес — заявляти необґрунтовані клопотання й оскаржувати ухвали про відмову в задоволенні таких клопотань. Тому законодавець обмежив коло ухвал, що може бути оскаржено в апеляційному порядку окремо від рішення суду [373, с. 106]. Наприклад, за кілька останніх років у господарському процесі випадків зловживання процесуальними правами шляхом оскарження ухвал, що не підлягають оскарженню, з метою затягування процесу не лише зменшилось, а навпаки, збільшилось [661, с. 11, 12].

Г. О. Жилін справедливо відзначає такі ознаки ухвал — об'єктів апеляційного оскарження. Зазначені акти правосуддя характеризуються тим, що безпосередньо зачіпають основні права суб'єктів апеляційного провадження.

Затримка в їх оскарженні може призвести до втрати самої можливості судового захисту відповідних прав, у зв'язку з чим закон і передбачає можливість їх самостійного оскарження. Наприклад, ухвала з питань забезпечення позову може призвести до неусуненого порушення майнових прав; зупинення провадження по справі може порушити вимогу розумності строків судового розгляду й істотно ускладнити виконання майбутнього рішення [180, с. 134]. У зв'язку з цим Конституційний Суд України справедливо визначив, що положення п.2 ч.1 ст. 293 ЦПК стосовно можливості апеляційного оскарження ухвал суду щодо забезпечення позову, а також щодо скасування забезпечення позову у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України необхідно розуміти як такі, що передбачають право оскаржувати окремо від рішення суду в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції як про забезпечення позову і щодо скасування забезпечення позову, так і ухвали про відмову в забезпеченні позову і скасуванні забезпечення позову [455, ст. 1199].

Характеризуючи ухвали суду першої інстанції як об'єкти апеляційного оскарження, слід зазначити доцільність уточнення положення п. 23 ч. 1 ст. 293 та ст. 376 ЦПК щодо оскарження окремо від рішення ухвали суду першої інстанції щодо примусового проникнення до житла. Норми ЦПК не передбачають процесуального порядку розгляду подання державного виконавця в порядку ст. 376 ЦПК про примусове проникнення до житла чи іншого володіння особи. За правилами ч. 2 ст. 376 ЦПК вказане подання розглядається судом негайно без виклику чи повідомлення сторін та інших заінтересованих осіб за участю державного виконавця. Такий підхід може призвести до пропуску строку апеляційного оскарження з боку особи, з приводу проникнення до житла чи іншого володіння якої винесено ухвалу, оскільки подання державного виконавця розглядається без виклику чи повідомлення заінтересованої особи. Слід також зазначити, що цивільне процесуальне законодавство не передбачає можливості оскаржити ухвалу про відмову

в задоволенні подання про примусове проникнення до житла чи іншого володіння особи, що необхідно виправити.

На підставі наведеного можна зробити висновок про те, що питання, розгляд яких передбачено ст. 376 ЦПК, необхідно вирішувати за участю як заявника подання, так і сторін та інших заінтересованих осіб.

Уявляється таким, що протирічить функціональній компетенції суду першої інстанції закріплене у ч.2 ст. 293 ЦПК правило про те, що у випадку подачі апеляційної скарги на судову ухвалу, яка не підлягає оскарженню окремо від рішення суду, суд першої інстанції повертає її заявникові, про що постановляє ухвалу, котра не підлягає оскарженню. Такий підхід, на думку дисертанта, призводить до виконання судом першої інстанції функцій апеляційного суду. Вважаємо, що всі питання апеляційного оскарження та всі процесуальні дії у зв'язку з цим має вирішувати суд апеляційної інстанції як суд, що здійснює розгляд апеляційної скарги та такий, що має лідируючою правосуб'єктністю в апеляційному провадженні.

Викликає заперечення і доповнена до статті 293 ЦПК частина четверта, котра закріплює правило про те, що подача апеляційної скарги на ухвалу суду першої інстанції не перешкоджає продовженню розгляду справи цим судом. Уявляється більш справедливим застосувати таке правило до оскарження тих ухвал, від результату розгляду апеляційних скарг на які не буде залежати правильність застосування судом при розгляді спірних правовідносин норм матеріального і процесуального права (наприклад, при оскарженні ухвали про забезпечення позову). Якщо ж оскаржується в апеляційному порядку ухвала суду першої інстанції, від результату розгляду скарги на яку може залежати компетентність належного суду, - то в подібних випадках розгляд справи по суті судом першої інстанції слід зупинити до розгляду апеляційної скарги на судову ухвалу. Наприклад, п.5 ч.1 ст.293 ЦПК передбачає можливість оскарження в апеляційному порядку окремо від судового рішення з мотивів недотримання правил підсудності ухвали місцевого суду про відкриття провадження по справі.

Якщо ж, за правилами ч.4 ст. 293 ЦПК в новій редакції, провадження в суді першої інстанції у зв'язку з оскарженням зазначеної ухвали не зупинити, то при скасуванні ухвали, що оскаржується, може виникнути питання про неналежний склад суду першої інстанції, котрий розглядав цивільну справу поряд із розглядом судом апеляційної інстанції апеляційної скарги на ухвалу місцевого суду про відкриття провадження по справі.

Самостійним об'єктом апеляційного перегляду можуть бути також окремі висновки суду, які містяться у рішенні або ухвалі [220, с. 366], або певні частини судового акту. У цілому погоджуючись із резолютивною частиною рішення (тобто не оспорюючи його законність), особа вправі оскаржити висновки, що містяться у вступній або описовій частині рішення. Поряд з цим суб'єкт права апеляційного оскарження вправі оскаржити мотиви, якими керувався суд при розв'язанні тієї чи іншої справи [329, с. 109-118]. Мотивувальна частина ухвали, як зазначав Д. М. Чечот, включає фактичні та юридичні підстави зазначеного судового акту. Резолютивна частина ухвали являє собою викладення змісту тієї процесуальної дії, котру суд оформлює у вигляді ухвали [645, с. 139].

Допустимість самостійного оскарження мотивувальної частини судового рішення обґрунтовується й тим, що законної сили поряд з резолютивною частиною рішення набирають також його мотиви в частині встановлення фактів та правовідносин, що в майбутньому можуть мати преюдиційне значення. Крім того, як зазначав Г. Ф. Добровольський, не оспорюючи правильність рішення по суті, особа в ряді випадків може бути зацікавлена у виключенні з мотивувальної частини компрометуючих обставин [344, с. 163].

Оскарження частини рішення відбувається й у випадку оскарження резолютивної частини рішення не в цілому, а лише стосовно певних позовних вимог, про які робиться висновок у заключній частині судового рішення. Апеляційна скарга може бути подана не тільки на рішення суду по суті позовних вимог, але може торкатись висновків суду про допуск негайного

виконання рішення, порядку та строків його виконання, про розподіл судових витрат. Так, рішенням районного суду від 20.11.2005 р. частково задоволено позов Н. П. та М. П. до автогаражного кооперативу з експлуатації та зберігання транспортних засобів (далі — Автогаражний кооператив) про відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Постановлено стягнути на користь позивачів на відшкодування моральної шкоди 5000 грн, витрати на правову допомогу — 3100 грн, витрати зі сплати державного мита — 363 грн. 23.02.2006 р. Колегія суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду м. Києва частково задовольнила апеляційну скаргу Автогаражного кооперативу на рішення районного суду про відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Рішення суду першої інстанції змінено в частині стягнення судових витрат. Зменшено розмір компенсації зі сплати державного мита з 363 грн до 290,67 грн. У решті рішення залишено без змін [551, с. 19].

У випадку часткового оскарження рішення його неоскаржена частина не набирає законної сили. Властивості, характерні для судового рішення, що набрало законної сили, виникають у всього рішення в цілому з моменту проголошення рішення чи ухвали судом апеляційної інстанції.

У листопаді 2002 р. З. звернувся до суду з позовом до відкритого акціонерного товариства «Перший Київський авторемонтний завод» (далі — ВАТ), товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Газ-Дніпро» (далі — ТОВ), О., М., третіх осіб — Ш., А., Г., Б., С. про визнання незаконними рішень загальних зборів акціонерів ВАТ та розірвання договорів оренди, мотивуючи позовні вимоги тим, що загальні збори акціонерів ВАТ проведені з порушенням вимог закону. Крім того, позивач просив розірвати договори оренди приміщень, укладені між ВАТ і ТОВ, посилаючись на те, що орендоване майно використовується не за призначенням.

Києво-Святошинський районний суд Київської області позов задовольнив у частині розірвання договорів оренди та відмовив у визнанні незаконним рішень загальних зборів акціонерів ВАТ. Оскаржуючи рішення,

ТОВ порушило питання про його скасування в частині розірвання договорів оренди і закриття провадження у справі, пославшись на неправильне застосування судами норм матеріального та процесуального права. Задовольняючи скаргу, суд визначив, що посилання в рішенні суду на те, що укладені договори можуть вплинути на отримання позивачем частки прибутку товариства, мають характер припущення і не можуть бути визнані обґрунтованими. Крім того, позовні вимоги про розірвання договорів оренди в цьому випадку пред'являються в інтересах однієї юридичної особи до іншої юридичної особи, а справи за такими позовами підвідомчі господарським судам [604, с. 9-10].

Пленум Верховного Суду України звертає увагу на те, що додаткові та заочні рішення суду першої інстанції можуть бути оскаржені в апеляційному порядку як у цілому, так і в частині, а також щодо обставин (фактів), встановлених судом (незалежно від того, чи вплинули висновки суду про ці обставини (факти) на вирішення справи по суті), або резолютивної частини з питань розподілу судових витрат між сторонами, порядку та способу виконання рішення тощо.

Зміст ст. 220 ЦПК дозволяє дійти висновку, що оскарження додаткового рішення не має будь-яких особливостей. Строки, процедура та порядок оскарження вказаного процесуального документа підкоряється загальним правилам апеляційного оскарження рішення суду першої інстанції, яке ухвалюється за результатами розгляду справи.

Відповідно до статей 231, 232 ЦПК оскарження заочного рішення відповідачем в апеляційному порядку може мати місце лише в разі залишення заяви про перегляд заочного рішення без задоволення.

Вирішуючи питання про можливість апеляційного оскарження в загальному порядку рішення, яке визначене судом як заочне, судам необхідно враховувати, що відповідно до ч. 5 ст. 124 Конституції України судові рішення є чинними й обов'язковими до виконання на всій території

України, доки вони не скасовані в апеляційному чи касаційному порядку або не переглянуті компетентним судом в іншому порядку, визначеному процесуальним законом. Тому особи, які оскаржують таке рішення, повинні враховувати, що рішення, яке визначене судом як заочне, має оскаржуватися в порядку, встановленому для оскарження заочних рішень.

У разі подання відповідачем до місцевого суду заяви про перегляд заочного рішення з клопотанням про поновлення строку на подання заяви про перегляд, у той час як відповідне рішення оскаржене позивачем в апеляційному порядку й апеляційна скарга прийнята до розгляду, апеляційне провадження не може бути проведене до розгляду місцевим судом цієї заяви. У такому випадку справа повертається до місцевого суду [426, с. 7-15].

Новелою у цивільному процесуальному законодавстві України є і ст. 304-1 ЦПК, що регламентує особливості розгляду в апеляційному порядку окремих категорій справ. Вказана норма закріплює можливість розгляду апеляційних скарг на рішення судів першої інстанції по деяким категоріям справ без виклику осіб, що приймають участь у справі, та по наявним у справі матеріалам. Рішення суду апеляційної інстанції, ухвалене за результатами розгляду зазначених справ, є остаточним та оскарженню в касаційному порядку не підлягає.

Законодавство про судоустрій України закріплює апеляційну форму перегляду судових рішень як основну (включаючи перевірку як законності, так і обґрунтованості рішення суду першої інстанції) та таку, що визначає, по суті, набрання рішенням місцевого суду законної сили. Виходячи з цього не слід, на погляд дисертанта, виключати можливість для заінтересованих осіб приймати участь в розгляді справи апеляційним судом, як це передбачено у ч.1 ст. 304-1 ЦПК. Такий законодавчий припис протирічить, як уявляється, ст. ст. 6 та 13 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, оскільки обмежує право на доступ до правосуддя та принцип відкритості розгляду цивільної справи, відповідно до якого особа має право бути присутньою в судовому засіданні та відстоювати свої позиції з урахуванням особливостей

національного права. В науковій літературі таке право характеризується як «право бути вислуханим» [471, с. 143].

Вважаємо також спірними положення ч.2 ст. 304-1 та ч.3 ст. 307 ЦПК, котрі передбачають випадки неможливості оскарження рішення апеляційного суду в касаційному порядку (наприклад, ухвалу апеляційного суду про відхилення апеляційної скарги на судовий наказ та залишення судового наказу без змін, ухвалу апеляційного суду про скасування судового наказу). Можливість обмеження реалізації права на касаційне оскарження по деяким категоріям цивільних справ підтримується В.В.Сердюком [479, с. 165, 166]. Вважаємо, такі законодавчі правила та теоретичні пропозиції протирічать закріпленому в Конституції України праву на апеляційне і касаційне оскарження судового рішення з урахуванням ін станційної побудови судів цивільної юрисдикції. З цього витікає, що виключень з права апеляційного та касаційного оскаржень не повинно бути у цивільному судочинстві, оскільки заінтересованим особам необхідно гарантувати оскарження рішення суду першої інстанції як в апеляційному, так і в касаційному порядках. Інша побудова існує в системі адміністративних судів, де в якості суду першої інстанції може виступати касаційний суд, яким є Вищий адміністративний суд України. В такому випадку навряд чи можна говорити про забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду касаційної інстанції, що розглядав справу як суд першої інстанції.

Науково-практичний інтерес має проблема оскарження дій (бездіяльності) суду, не викладених у формі рішень або ухвал. Про неоднозначність вирішення вказаної проблема свідчить як дослідження у юридичній науці [41; 282; 284; 283; 336], так і судова практика [605; 405; 406].

Вважаємо, що об'єктом апеляційного оскарження можуть бути лише документи, визначені у ст. 292 ЦПК та інших нормах вказаного Кодексу. Тому, на нашу думку, не є такою, що відповідає чинним нормам процесуального права, позиція Верховного Суду України з даного приводу. Зазначений орган

судової влади зазначає, що листи, записки, постанови, повідомлення й інші документи суду можуть бути оскаржені в порядку, встановленому чинним на час учинення дії процесуальним законом. Правило про апеляційне оскарження поширюється і на випадки, коли суд (суддя) протягом визначеного законом процесуального строку не вчиняє процесуальну дію та не ухвалює за нею рішення, створюючи тим самим перешкоди для подальшого руху справи (допускає процесуальну бездіяльність) [403, с. 31-33].

2.4. Проблеми ефективності апеляційного провадження

Стаття 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплює право кожного, чиї права та свободи, визнані в цьому правовому акті, було порушено, — на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі навіть за умови, якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження [258, с. 270]. З огляду на нормативне закріплення можливості ефективного захисту порушених прав вважаємо за необхідне дослідити ефективність апеляційного провадження як однієї з форм судового захисту.

Враховуючи нормативне закріплення гарантій ефективності юридичного захисту порушених прав на міжнародно-правовому рівні, в науковій літературі приділяється значна увага поняттю, змісту та природі вказаного інституту [100; 300; 348; 354; 371; 372].

Необхідність дослідження ефективності правосуддя та його прояву в окремих провадженнях цивільного судочинства обумовлюється також наявністю неоднозначних поглядів на зміст ефективності правосуддя та його функцій. Так, наприклад, В. В. Городовенко, В. В. Онопенко та Ю. В. Романець розглядають ефективність правосуддя з позицій спеціалізації судів [125; 355; 459].

За визначенням І. Л. Петрухіна, ефективність права визначається ступенем його корисної дії на суспільні відносини, оптимальним

співвідношенням правових та інших засобів у механізмі соціального управління. Вказаний автор поєднує ефективність з оптимальністю правосуддя поєднанням таких ознак:

- 1) обумовленість правосуддя соціальними потребами (соціальна цінність правосуддя);
- 2) надання правосуддю корисних цілей;
- 3) ефективність правосуддя у вузькому сенсі;
- 4) раціональне використання ресурсів: людей, грошових фондів, техніки, інформації і т. ін.;
- 5) надання ресурсів та управлінських впливів [384, с. 126, 131].

Стосовно предмета нашого дисертаційного дослідження вбачається необхідним приділити увагу ефективності діяльності суду апеляційної інстанції при виконанні ним функцій, визначених законодавством.

Поряд з існуванням багатьох точок зору щодо ефективності правосуддя та його функцій у процесуальній літературі мають місце різні підходи до визначення ефективності апеляції в цивільному судочинстві. У літературі ефективність правосуддя в судах контролюючих інстанцій поділяють на такі групи: 1) кількість судових помилок, що вдалося виявити; 2) кількість судових помилок, котрі залишились невиявленими; 3) кількість помилок, що допускаються самими контролюючими судами [386, с. 308-321].

За визначенням М. Ш. Пацації, ефективність — одна з найважливих європейських вимог до сучасного правосуддя. Під ефективністю процесуальної діяльності судів перевірочних інстанцій він розуміє їх здатність досягати в процесі своєї процесуальної діяльності поставлених перед ними законодавцем цілей, а в результаті — забезпечити вирішення соціального завдання, що стоїть перед судом як органом правосуддя. Розглядаючи ефективність діяльності судів контролюючих інстанцій через критерій результативності розгляду скарг на судові рішення, вказаний автор досліджує ефективність процесуальної діяльності перевірочних інстанцій на окремих стадіях апеляційного перегляду

судового рішення: на стадіях порушення провадження, підготовки справи до розгляду та розгляду апеляційної скарги та ухвалення судового акта [378, с. 73, 279-316, 323-430].

На нашу думку, ефективність апеляційного перегляду рішень і ухвал суду першої інстанції визначається рухом цивільної справи в суді апеляційної інстанції та роллю апеляційного суду в дотриманні принципів верховенства права та законності при здійсненні правосуддя. Будь-які процесуальні дії суду апеляційної інстанції відбуваються в межах цивільної процесуальної форми, яка трактується в правовій літературі як певний порядок здійснення правосуддя в цивільних справах [42; 116; 215; 402; 458].

Сутність прояву цивільної процесуальної форми в апеляційному провадженні полягає в детальній та жорсткій регламентації процесуальної діяльності суду й інших учасників процесу, по-перше, з точки зору конкретного змісту цієї діяльності (іншими словами, що можуть та чого не можуть робити в процесі його учасники); по-друге, з точки зору логічної послідовності процесуальних дій; по-третє, з точки зору місця та часу їх здійснення [374, с. 98].

Апеляційне провадження складається з таких етапів: порушення справи, підготовка до розгляду та розгляд справи в суді апеляційної інстанції. У зв'язку з цим В. І. Тertiшніков вважає, що апеляційний перегляд судових рішень у цивільному процесі є провадженням як сукупність декількох стадій [545, с. 320].

В. В. Комаров, навпаки, відносить перегляд судових рішень, що не набрали законної сили, до стадій цивільного процесу. Всі вони утворюють систему, загальну модель цивільного процесу. Цивільний процесуальний закон, встановивши для всіх справ єдину процесуальну форму їх розгляду і допускаючи в окремих випадках винятки із загальних правил, виходить із того, що цивільний процес є загальною формою захисту прав і охоронюваних законом інтересів, а ті чи інші особливості розгляду цивільних справ не можуть

створити самостійного порядку їх розгляду. Зміст ЦПК, який визначає рух судочинства від розгляду в суді першої інстанції до виконавчого провадження, ґрунтується на ознаці єдності процесуальної форми [246, с. 33, 44].

Цивільна справа може пройти всі стадії, однак частіше справа проходить лише обов'язкові стадії — від відкриття провадження по справі до судового розгляду, оскільки не завжди судові рішення по справі оскаржується або переглядається за нововиявленими обставинами [135, с. 28].

Прийняття апеляційної скарги до розгляду передбачає реєстрацію цивільної справи в апеляційному суді у порядку, встановленому частинами другою і третьою статті 11-1 ЦПК, та не пізніше наступного дня передачу її судді-доповідачу. Як зазначено в ч.ч. 1 та 3 ст. 297 ЦПК, протягом трьох днів після надходження справи суддя-доповідач вирішує питання про прийняття апеляційної скарги до розгляду апеляційним судом шляхом винесення ухвали.

У ЦПК вперше введено норму, яка регулює порядок розподілу справ серед суддів апеляційного суду. Метою цієї норми є забезпечення принципу незалежності суддів та унеможливлення незаконного впливу на суддів при порушенні апеляційного провадження. Тому порядок розподілу справ серед суддів набуває виключно важливого значення, що позитивним чином позначається на зміцненні незалежності суддів. Встановлений порядок розподілу справ серед суддів відповідає рекомендації № (92) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів», ухваленій Комітетом міністрів Ради Європи на 518 засіданні 13 жовтня 1994 р. [449, с. 10-11].

Прийняття правильного процесуального рішення судом апеляційної інстанції на етапі прийняття апеляційної скарги до провадження безпосередньо впливає на ефективність апеляційного провадження. Так, до апеляційної скарги, яка не оформлена відповідно до вимог, встановлених ст. 295 ЦПК, а також у разі несплати суми судового збору чи неоплати витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи, застосовуються положення ст. 121

вказаного Кодексу. Про прийняття апеляційної скарги до розгляду або повернення скарги суддя-доповідач постановляє ухвалу.

Законодавством передбачено, що після вивчення апеляційної скарги у судді є можливість винести декілька варіантів ухвал. Так, у разі прийняття апеляційної скарги до розгляду суддя-доповідач постановляє ухвалу. У цьому сенсі слід погодитись із справедливим твердженням Д. Д. Луспеника про те, що при вирішенні питання про прийняття апеляційної скарги суддя-доповідач не вправі давати оцінку обґрунтованості чи необґрунтованості скарги. З цього випливає те, що не можна відмовити у прийнятті апеляційної скарги, наприклад, від особи, яка не брала участі у справі, з тих підстав, що рішення суду не порушує прав цієї особи [308, с. 70, 71].

Суд може винести ухвалу про залишення скарги без руху в разі невідповідності її формі та змісту, яка встановлена ст. 295 ЦПК, а також у випадку несплати суми судового збору чи неоплати витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи. Якщо особа у встановлений судом строк виконає вказівки суду щодо виправлення недоліків скарги, то остання вважається поданою в день первинного її подання до суду [149, с. 132; 278, с. 377-383].

У випадку невиконання особою, що подала скаргу, вимог суду у визначений термін, скарга вважається неподаною та повертається особі, про що виноситься ухвала. Ухвалу судді про повернення апеляційної скарги може бути оскаржено в касаційному порядку. Чинний ЦПК не закріплює випадків відмови у прийнятті апеляційної скарги. Проте суди (в тому числі й суд касаційної інстанції) в деяких випадках не враховують вказане положення, у зв'язку з чим потребують критичної оцінки пункти 4 та 8 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» [426, с. 7-15]. Так, відмовляючи представнику сторони у прийнятті апеляційної скарги, суд посилався на те, що довіреність, додана до апеляційної скарги, підписана особою, яка не має на це повноважень. З таким висновком суду погодитись не можна, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 297 ЦПК

до апеляційної скарги, яка не оформлена відповідно до вимог, встановлених ст. 295 ЦПК, а також у разі несплати суми судового збору чи неоплати витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу застосовуються положення ст. 121 ЦПК, яка не передбачає можливості відмови у прийнятті апеляційної скарги [356, с. 23].

Слід зазначити, що процесуальне законодавство не регулює питання про продовження строку, встановленого судом для виправлення недоліків форми та змісту апеляційної скарги, а також для належної сплати судового збору чи витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу. Наприклад, при постановленні ухвали про залишення скарги без руху апеляційний суд запропонує особі протягом 10 днів сплатити судовий збір. У вказаний строк ухвала суду залишається невиконаною, але надішла заява про продовження строку. На наш погляд, питання про продовження строку, встановленого судом, повинен вирішувати суд апеляційної інстанції в порядку, передбаченому ст. 73 ЦПК України.

Як свідчить практика судів апеляційної інстанції, при залишенні апеляційної скарги без руху суд має надати особі належний та розумний строк для виправлення недоліків скарги. Так, ухвалою суду відповідачеві був наданий строк для усунення недоліків скарги до 1 грудня 2003 р. 27 листопада 2003 р. копія цієї ухвали була направлена відповідачу й отримана ним 1 грудня 2003 р., тобто в день, коли закінчується строк на виправлення недоліків апеляційної скарги. Зазначені обставини свідчать про те, що відповідач фактично був позбавлений можливості виправити недоліки апеляційної скарги у встановлені судом строки, про що суд був повідомлений відповідним клопотанням про продовження цього строку. Оскільки у виправленому варіанті апеляційна скарга на рішення суду відповідала вимогам форми та змісту, а державне мито за її подачу було сплачено на належні банківські реквізити, то у суду не було підстав для визнання апеляційної скарги неподаною та повернення її відповідачеві [582, с. 16].

Проблема поважності пропуску строків апеляційного оскарження та їх поновлення є міжгалузевою та транснаціональною [278, с. 377-384]. На нашу думку, належність і розумність при встановленні строків виправлення недоліків апеляційної скарги у випадку залишення останньої без руху слід вирішувати виходячи з необхідності своєчасного повідомлення апелянта про необхідність виправлення недоліків з урахуванням необхідного часу як для виправлення, так і для направлення належно оформленої апеляційної скарги до апеляційного суду. Вважаємо, що суд апеляційної інстанції має встановлювати строк виправлення недоліків апеляційної скарги з урахуванням надання апелянту щонайменше десяти днів для усунення вказаних недоліків.

Ефективність апеляційного провадження ускладнюється надходженням неналежно оформленої справи, з нерозглянутими зауваженнями на правильність і повноту фіксування судового процесу технічними засобами або з нерозглянутими письмовими зауваженнями щодо повноти чи неправильності протоколу судового засідання, або без вирішення питання про ухвалення додаткового рішення. У таких випадках суддя-доповідач повертає справу до суду першої інстанції, про що постановляє ухвалу із зазначенням строку, протягом якого суд першої інстанції має усунути недоліки.

Частина 4 ст. 297 ЦПК передбачає випадки повернення справи судові першої інстанції із зазначенням строку, протягом якого місцевий суд має усунути недоліки. Якщо в матеріалах справи залишились нерозглянутими заява про роз'яснення рішення чи про виправлення описки (явної арифметичної помилки), то судові апеляційної інстанції необхідно і в цих випадках повертати справу до місцевого суду з тієї підстави, що справа неналежним чином оформлена судом першої інстанції.

Законодавство не визначає наслідків невиконання місцевим судом вказівок апеляційного суду при поверненні справи судом апеляційної інстанції. На наш погляд, у разі невиконання судом першої інстанції в передбачений апеляційним судом строк приписів закону, визначених в ухвалі про повернення

скарги, апеляційну скаргу не можна визнавати неподаною, оскільки в протилежному випадку визнання апеляційної скарги неподаною внаслідок невиконання місцевим судом вказівок апеляційного суду тягне порушення права заінтересованої особи на розгляд справи належним судом. У законодавстві слід чітко закріпити процесуальні наслідки невиконання судом першої інстанції умов ухвали апеляційного суду про повернення апеляційної скарги.

Постановлення ухвали про прийняття апеляційної скарги до розгляду означає початок провадження по справі судом апеляційної інстанції. Не пізніше наступного дня після винесення зазначеної ухвали апеляційний суд, що переглядатиме цивільну справу, має надіслати особам, що беруть участь у справі, копії заяви про апеляційне оскарження, апеляційної скарги та доданих документів. Крім того, суд встановлює строк, протягом якого особи, яких стосується судове рішення, вправі подати заперечення на апеляційну скаргу. Виконуючи вказану дію, суду необхідно враховувати реальний строк для реалізації зазначеними особами права подачі заперечень на заяву про апеляційне оскарження й апеляційну скаргу. Якщо особа з поважних причин несвоєчасно подала заперечення чи пояснення, то вправі просити суд продовжити встановлені ним строки з наданням доказів, які б свідчили про поважність причин пропуску. Визначення поважності причин пропуску зазначених строків залежить від суду апеляційної інстанції та має встановлюватися залежно від обставин конкретної справи.

Для розгляду апеляційної скарги судом апеляційної інстанції законодавець встановив необґрунтовано короткий термін. Відповідно до ст.303-1 ЦПК, апеляційна скарга на рішення суду першої інстанції має бути розглянута протягом двох місяців з дня постановлення ухвали апеляційним судом про прийняття апеляційної скарги до розгляду, а апеляційна скарга на ухвалу суду першої інстанції – впродовж п'ятнадцяти днів з дня постановлення ухвали про прийняття скарги до розгляду. У виключних випадках за клопотанням сторони з

урахуванням особливостей розгляду справи апеляційний суд може продовжити строк розгляду справи, але не більше ніж на п'ятнадцять днів, про що має постановити ухвалу.

Вважаємо, що судам апеляційної інстанції буде вкрай важко дотримуватись таких строків розгляду апеляційних скарг при тій умові, що з урахуванням змін до ст. 307 ЦПК суд апеляційної інстанції позбавлений тепер права направляти цивільну справу на новий розгляд до суду першої інстанції. Таким чином, апеляційний суд у теперішній час є «квасісудом першої інстанції», що зобов'язує його заново розглядати спірні правовідносини. Як наслідок, і виконувати всі процесуальні дії, притаманні суду першої інстанції (призначати експертизи, допитувати свідків та ін), включаючи ухвалення рішення по суті спору. А у двомісячний термін (для рішення суду першої інстанції) чи п'ятнадцятиденний строк (для ухвали місцевого суду) виконати вказані процесуальні дії суду апеляційної інстанції буде вкрай важко.

З ефективністю діяльності суду апеляційної інстанції пов'язане визначення комплексу прав та обов'язків осіб, які беруть участь у справі.

Одним з таких проблемних питань залишається реалізація вказаними суб'єктами права приєднатися до апеляційної скарги, що подана особою, на стороні якої вони виступали. Таке саме право передбачено для осіб, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права й обов'язки.

Стаття 297 ЦПК 1963 р. передбачала можливість приєднання до апеляційної скарги тільки для співучасників та третіх осіб, котрі виступали в процесі на стороні тієї особи, яка оскаржувала рішення [220, с. 372]. На відміну від раніше діючого законодавства, ст. 299 ЦПК передбачає можливість приєднання до апеляційної скарги значно більше коло суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. Мова йде про передбачених у ст. 26 ЦПК осіб, які виступали в суді першої інстанції на стороні особи, що подала апеляційну скаргу. Наприклад, приєднатись до апеляційної скарги вправі треті особи, які не заявляли самостійних вимог на предмет спору. Крім того, до апеляційної скарги

мають право приєднатися також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права й обов'язки.

Згідно із ч. 2 ст. 299 ЦПК приєднання до апеляційної скарги можливе шляхом подачі відповідної заяви до початку судового засідання в апеляційному суді. Законодавство не передбачає зміст такої заяви. Вважаємо, що заява про приєднання до апеляційної скарги вправі надаватись особою із зазначенням про те, до чиєї апеляційної скарги приєднується особа та по якій цивільній справі. Відсутність законодавчого визначення змісту такої заяви обумовлюється тим, що ЦПК не передбачає можливості для особи, яка приєднується до апеляційної скарги, пред'являти самостійні вимоги щодо визначення юридичної долі оскаржуваного рішення. Крім того, приєднання до апеляційної скарги не має характеру самостійного оскарження судового рішення. Тому форма та зміст такої заяви не має юридичного значення ні для суду, ні для осіб, що беруть участь у розгляді справи судом апеляційної інстанції. Але якщо особи, що приєднуються до апеляційної скарги, у відповідній заяві обґрунтовують та висувають інші підстави скасування чи зміни судового рішення у порівнянні з апеляційною скаргою, то така заява не може розглядатись як процесуальний документ, що зумовлює приєднання до апеляційної скарги. Обов'язковою умовою для приєднання є тотожність визначених у апеляційній скарзі та заяві вимог. Наприклад, заява про приєднання не може містити вимогу про скасування судового рішення, якщо в апеляційній скарзі мова йде лише про його зміну, та навпаки. У протилежному випадку подана заява про приєднання буде, по суті, самостійною апеляційною скаргою, до якої мають застосовуватись відповідні вимоги законодавства про строки подачі, форму та зміст, оплату судовим збором та ін.

У ЦПК не визначено також початку строку, з якого особи мають право приєднатись до апеляційної скарги. На нашу думку, такий строк починається з моменту подання апеляційної скарги, до якої приєднується відповідна особа, до суду першої інстанції.

Стаття 300 ЦПК містить правомочності особи, що подала апеляційну скаргу стосовно визначення юридичної долі апеляційної скарги, її зміни чи доповнення. Доповнення апеляційної скарги передбачає надання до суду додаткових обґрунтувань апеляційної скарги чи додаткових прохань на адресу суду апеляційної інстанції відносно визначення юридичної долі оскаржуваного рішення. Зміна апеляційної скарги передбачає зміну вимог щодо визначення юридичної долі оскаржуваного рішення. Так, особа первісно в апеляційній скарзі вправі просити рішення суду першої інстанції скасувати та направити цивільну справу на новий розгляд, а потім вправі змінити апеляційну скаргу та просити суд скасувати рішення та винести нове рішення по суті позовних вимог. Правила про зміну апеляційної скарги поширюються й на зміну певної частини обґрунтування апеляційної скарги.

Зазначена норма містить певні строки, впродовж яких можна виконувати певні процесуальні дії. Так, доповнити чи змінити скаргу можна протягом строку на апеляційне оскарження. У зв'язку з цим Л. Є. Гузь зазначає, що доповнення чи зміна апеляційної скарги не свідчить про те, що апелянт має право подавати її у скороченому варіанті. Законодавець у цьому випадку має на увазі доповнення до мотивів скарги, надання додаткових доказів з посиланням на них, уточнення норм матеріального чи процесуального права, уточнення чи доповнення останньої частини скарги, де апелянт просить визначити юридичну долю оскаржуваного акта [159, с. 43-45].

Іншим диспозитивним правом відповідно до ч. 2 ст. 300 ЦПК є право особи, яка подала апеляційну скаргу, відкликати її до початку розгляду справи в апеляційному суді. Друга сторона має право визнати апеляційну скаргу обґрунтованою в повному обсязі чи в певній частині. Оскільки принцип диспозитивності цивільного процесуального права діє у всіх стадіях цивільного судочинства, то його прояв у апеляційному провадженні полягає в наданні можливості особі відкликати скаргу до початку її розгляду в апеляційному суді, а друга сторона вправі визнати апеляційну скаргу обґрунтованою повністю або

частково. При відкликанні апеляційної скарги суддею, який готує справу до розгляду в апеляційному суді, постановляється ухвала про повернення скарги.

Виходячи із змісту частин 2 та 4 ст. 300 ЦПК можна зробити висновок, що відкликання апеляційної скарги не позбавляє особу права повторно подати апеляційну скаргу, оскільки неможливість повторного звернення до суду зі скаргою передбачено тільки в разі прийняття відмови від апеляційної скарги і закриття на підставі цього апеляційного провадження.

Поряд з відкликанням апеляційної скарги ефективність апеляційного провадження визначається також можливістю її визнання другою стороною обґрунтованою в повному обсязі чи в певній частині. Подібні права передбачаються у процесуальних законодавствах інших держав [679, с. 93-96]. Визнання апеляційної скарги передбачає можливість погодитись із доводами апеляційної скарги особам з протилежними матеріально- та процесуально-правовими інтересами. Визнання апеляційної скарги другою стороною враховується апеляційним судом у частині наявності або відсутності фактів, які мають значення для вирішення справи. Вказане означає, що визнання апеляційної скарги можливе тільки стосовно обставин та фактів, які оспорується в апеляційній скарзі та мають значення для вирішення справи.

Особа, яка подала апеляційну скаргу, має право протягом усього часу розгляду справи відмовитися від неї повністю або частково [293, с. 179]. На відміну від повернення скарги (про що ухвалу постановляє суддя, який готував справу до розгляду), в разі відмови від апеляційної скарги повністю або частково питання щодо прийняття відмови і закриття на цій підставі апеляційного провадження вирішується апеляційним судом у судовому засіданні. Д. Д. Луспеник зазначає, що апеляційне провадження не може бути закрите, якщо інші учасники процесу подали апеляційну скаргу чи приєдналися до скарги, оскільки приєднання до апеляційної скарги розглядається як самостійна вимога [303, с. 387].

Умовою відмови від апеляційної скарги повністю чи частково є відмова особи від продовження процесу в суді апеляційної інстанції, визнаючи, таким чином, законність та обґрунтованість оскаржуваного рішення та відмовляючись від свого права на апеляційне оскарження. Одночасно особа відмовляється від своєї матеріально-правової заінтересованості на користь інших суб'єктів, які вважають рішення суду першої інстанції законним та обґрунтованим. Наслідками прийняття відмови від апеляційної скарги є закриття судом апеляційної інстанції провадження по справі та неможливість повторного оскарження цього рішення або ухвали з тих самих підстав.

При розгляді цивільної справи в суді апеляційної інстанції важливе значення для правильного, повного та всебічного розгляду справи має підготовка розгляду справи судом, яка є обов'язковою при апеляційному розгляді будь-якої цивільної справи [61, с. 4]. У структурі апеляційного провадження проведення підготовки розгляду справи має також значення для ефективного розгляду апеляційної скарги по суті заявлених вимог.

Важливість правильного проведення підготовки справи до розгляду в апеляційному суді має і велике практичне значення. Як свідчить практика Верховного Суду України, порушення апеляційним судом норм процесуального права, встановлених ЦПК щодо підготовки цивільної справи до розгляду в апеляційному порядку, є підставою для скасування ухвали апеляційного суду [590, с. 98-99].

Відповідно до ст. 301 ЦПК протягом десяти днів з дня отримання справи суддя-доповідач вчиняє такі підготовчі дії:

- 1) з'ясовує питання про склад осіб, які беруть участь у справі;
- 2) визначає характер спірних правовідносин та закон, який їх регулює;
- 3) з'ясовує обставини, на які посилаються сторони й інші особи, які беруть участь у справі, як на підставу своїх вимог і заперечень;
- 4) з'ясовує, які обставини визнаються чи заперечуються сторонами й іншими особами;
- 5) вирішує питання про поважність причин неподання доказів до суду першої інстанції;
- 6) за

клопотанням сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, вирішує питання про виклик свідків, призначення експертизи, витребування доказів, судових доручень щодо збирання доказів, залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача; 7) за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, вирішує питання про вжиття заходів забезпечення позову; 8) вчиняє інші дії, пов'язані із забезпеченням апеляційного розгляду справи.

З урахуванням чисельності підготовчих дій, визначених у ст. 301 ЦПК, уявляється можливим їх класифікувати, враховуючи правову регламентацію останніх у ст. 301 ЦПК, на такі групи: 1) дії, спрямовані на визначення суб'єктного складу справи; 2) дії, спрямовані на визначення характеру спірних правовідносин; 3) дії щодо дослідження законності й обґрунтованості рішення суду першої інстанції; 4) інші дії, пов'язані із забезпеченням належного апеляційного розгляду справи.

Стаття 301 ЦПК, як і відповідна норма, що регламентує підготовчі дії суду першої інстанції до розгляду справи по суті, не містить вичерпних дій суду апеляційної інстанції з підготовки справи до розгляду. Залежно від характеру та складності справи суд апеляційної інстанції може вчиняти і ті дії, які прямо не передбачені в переліку підготовчих дій, зазначених у ст. 301 ЦПК [343, с. 457]. Особливість підготовки справи до розгляду проявляється й у тому, що при підготовці справи до розгляду в суді апеляційній інстанції не діють такі принципи цивільного процесу, як гласність та усність [182, с. 10], що є особливістю цієї частини апеляційного провадження, оскільки підготовка справи до розгляду проводиться без виклику осіб, що беруть участь у справі, та без проведення попереднього судового засідання. Таке положення законодавства вважаємо цілком обґрунтованим, оскільки провадження по перегляду рішень, що не набрали законної сили, характеризується оперативністю та кваліфікованістю, які виступають як гарантії законності перевірки цивільних справ.

Після проведення підготовчих дій суддя-доповідач доповідає про них колегії суддів, яка в разі необхідності вирішує питання про проведення додаткових підготовчих дій та призначення справи до розгляду. Якщо підготовчі дії здійснює суддя-доповідач одноособово, то вже призначення справи до розгляду відбувається колегіально судовою колегією. Це обумовлено необхідністю проведення додаткових підготовчих дій за рішенням судової колегії в тому разі, якщо остання вважатиме проведені підготовчі дії недостатніми після доповіді судді-доповідача про проведені підготовчі дії. Після вирішення питання про належність проведених підготовчих дій судова колегія призначає справу до розгляду.

Відповідно до ч.2 ст. 302 ЦПК, справа має бути призначена до розгляду у розумний строк, але не пізніше семи днів після закінчення дій підготовки справи до розгляду. Таке положення процесуального законодавства справедливо критикується Д. Луспеником, оскільки встановлений законодавцем строк для призначення справи до розгляду в апеляційній інстанції є об'єктивно нереальним. А намагання законодавця забезпечити якомога скоріше вирішення справи насправді призводить до зворотного результату — невиправданого затягування строків розгляду справи, вимушеного порушення строків призначення справи до розгляду [305, с. 7].

У зв'язку з цим слід погодитися з О. В. Рожновим про те, що дотримання процесуальних строків при розгляді цивільних справ можна вважати однією з обов'язкових передумов ефективності цивільного судочинства, оскільки соціальні та юридичні результати правозастосовної діяльності безпосередньо залежать від часу її здійснення. Крім того, процесуальні строки дисциплінують учасників процесу, орієнтуючи їх на своєчасну реалізацію суб'єктивних прав, якими вони наділені як суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин [456, с. 61].

При дослідженні ефективності апеляційного провадження не можна залишити поза увагою питання належного строку в цивільному судочинстві,

котре в процесуальній науці та правозастосовній практиці є дискусійним. Н. Ю. Сакара пише, що вказане поняття не має чіткого визначення ні в міжнародному, ні в національному законодавстві. Європейський суд з прав людини при розгляді скарг на порушення цієї вимоги вирішував два основні питання: який саме період слід брати до уваги та чи був такий період розумним у контексті ч. 1 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Практика Європейського суду однозначно підкреслює необхідність брати до уваги весь період провадження, який починається з моменту подання позову до суду. Розумність тривалості судового провадження слід оцінювати у світлі обставин справи та критеріїв, встановлених Судом у своїй практиці, зокрема беручи до уваги складність справи, поведінку заявника та відповідних органів державної влади, а також значущість для заявника даного питання або особливе становище сторони в цивільному процесі [473, с. 67]. Вказаний автор в іншій роботі виділяє три критерії визначення розумності строків: складність справи, поведінка заявника та поведінка державних органів [244, с. 30-33].

На нашу думку, розумність строку призначення справи до апеляційного розгляду в контексті ст. 302 ЦПК має обмежений характер. Підтримуючи вищенаведену позицію Д. Д. Луспеника відносно необхідності збільшення часових меж розумності вказаного строку, зазначимо, що ознакою розумності визначеного вказаною нормою строку має бути така обставина: в його межах не повинна втрачатись така мета апеляційного провадження, як об'єктивний, неупереджений та своєчасний розгляд апеляційної скарги на предмет дотримання законності й обґрунтованості рішення суду першої інстанції.

У цілому функція даних строків визначається темпаральністю дій з призначення справи до розгляду в апеляційному суді. Іншими словами, темпаральність обумовлює темпи руху відповідних процесуальних дій, урегульованих нормою процесуального права.

Цивільне процесуальне законодавство не передбачає, яким саме процесуальним документом оформлюється призначення справи до розгляду

в апеляційному суді, як це має місце в ч. 3 ст. 297 ЦПК. Виходячи зі ст. 302 ЦПК судова колегія саме в ухвалі повинна визначати всі обставини, що передбачені цією статтею. Такий висновок автора ґрунтується на тій обставині, що судова ухвала виноситься в процесі судового розгляду [17, с. 94] при вирішенні процедурних питань, визначених цивільним процесуальним законодавством. У той же час вказаний процесуальний документ можна характеризувати як акт застосування норм процесуального права, направлений на виникнення процесу, його розвиток і закінчення. Ухвала не торкається матеріально-правового спору і стосується питань процедури [634, с. 247]. В. В. Комаров та П. І. Радченко визначають такі умови набрання ухвалою ознак акту правосуддя: а) винесення ухвали має передбачатись законом; б) ухвала повинна постановлятися судом; в) винесенню ухвали повинні передувати передбачені цивільним процесуальним законом дії, приведення та встановлення саме таких обставин, з наявністю яких закон пов'язує можливість винесення відповідної ухвали; г) ухвала повинна оформлюватись у встановленій законом процесуальній формі та містити передбачені ЦПК реквізити [433, с. 215].

Ефективність апеляційного провадження залежить і від належної процедури розгляду. Справа розглядається апеляційним судом за правилами, встановленими для розгляду справи судом першої інстанції, з винятками і доповненнями, встановленими главою ЦПК, яка передбачає апеляційне провадження. Це правило визначає порядок розгляду справи апеляційним судом. Розгляд справи є основним елементом апеляційного провадження та здійснюється у формі перевірки законності й обґрунтованості судового рішення фактично через повторний розгляд справи. Розгляд справи в суді апеляційної інстанції здійснюється у відповідній процесуальній формі в судовому засіданні, яке складається з чотирьох частин: підготовча, з'ясування обставин і перевірка їх доказами, судових дебатів, ухвалення та оголошення рішення чи ухвали.

У процесуальній літературі справедливо зазначається, що в підготовчій частині засідання суд зобов'язаний вирішити, чи можна вирішувати справу

в даному складі суду, розглянути її за відсутності осіб, що не з'явилися у судові засідання. Крім того, роз'яснює права й обов'язки особам, що беруть участь у справі, та їх представникам; вирішує заявлені клопотання. До початку розгляду справи по суті головує з'ясовує, чи наполягає особа, що оскаржує рішення, на розгляді скарги, чи визнає вимоги апеляційної скарги протилежна сторона, чи не бажають сторони укласти мирову угоду [136, с. 504-506].

Розгляд справи в апеляційному суді відбувається за правилами, встановленими для судового розгляду в суді першої інстанції (статті 158–196 ЦПК). Однак слід враховувати, що розгляд справи в апеляційному суді має підпорядковуватися також правилам розгляду справи в суді апеляційної інстанції, встановленим главою 1 розділу 5 ЦПК. Мова йде про особливості дослідження й оцінки доказів апеляційним судом, розгляд справи в межах доводів, заявлених у суді першої інстанції. Також слід враховувати, що правила, які встановлено тільки для розгляду справ у першій інстанції, застосуванню апеляційним судом не підлягають. Зокрема, не повинні застосовуватись апеляційним судом правила про об'єднання позовних вимог, про подання зустрічного позову [130, с. 199].

Специфічність розгляду справи судом апеляційної інстанції полягає також у тому, що в судовому засіданні суду першої інстанції сторони можуть ставити питання один одному, свідкам, експертам тощо. У суді апеляційної інстанції сторони такими правами не наділені, з чим не погоджується О. Трач [561, с. 280-281]. Її позицію вважаємо необґрунтованою, оскільки судовий процес при перегляді рішення в порядку апеляції більш динамічний та оперативний. Це означає, що провадження в апеляційній інстанції побудоване на тих самих принципах цивільного процесу, що й у суді першої інстанції.

Проблемним питанням розгляду цивільних справ судом апеляційної інстанції є більш вузька направленість повторного процесу. Зокрема, це відображено у ст. 303 ЦПК України, згідно з якою суд апеляційної інстанції перевіряє законність і обґрунтованість рішення лише в межах позовних вимог,

заявлених у суді першої інстанції. Більш того, така перевірка здійснюється, як правило, ще й у межах доводів апеляційної скарги. Тому, якщо в апеляційній скарзі не вказане прохання дослідити в судовому засіданні, наприклад, висновок експерта, то апеляційний суд і не зобов'язаний це робити.

Повною мірою в суді апеляційної інстанції діє також принцип диспозитивності, з чим не погоджуються П. І. Шевчук та В. В. Кривенко [652, с. 15]. Якщо в суді першої інстанції сторона вправі протягом усього часу розгляду справи по суті змінити підстави або предмет позову, збільшити або зменшити розмір позовних вимог, то в суді апеляційної інстанції вона таких прав не має. Особливості реалізації диспозитивних прав суб'єктами цивільного судочинства не втрачає науковий інтерес не лише в юридичних колах України, але і за її межами [54; 275; 337; 664].

У цілому діяльність суду апеляційної інстанції як складова частина цивільного судочинства при розгляді апеляційної скарги по суті підпорядкована тим самим принципам, що і діяльність суду першої інстанції [436, с. 29]. Особливістю прояву основоположних засад цивільного судочинства при перегляді рішень, що не набрали законної сили, є також виключний характер колегіальності розгляду справи апеляційним судом [552, с. 40, 41]. При розгляді справ у колегіальному складі професійних суддів усі судді мають рівні з головою права, і судові рішення вважається прийнятим за умови, якщо за нього проголосувала більшість суддів [363, с. 78; 493, с. 101-104].

Проте на будь-якій стадії цивільного процесу сторони можуть закінчити справу мировою угодою (ст. 306 ЦПК). Закриття провадження в даному випадку відбувається відповідно до загальних правил про ці процесуальні дії незалежно від того, хто подав апеляційну скаргу. При цьому процесуальне законодавство не передбачає обов'язкового зупинення провадження по справі перед вирішенням питання про можливість закриття провадження по справі з метою надання сторонам часу, необхідного для примирення. Протилежного висновку дотримується Е. Ф. Демський [166, с. 360]. Більш справедливою

вбачається думка О. Г. Бортнік, яка зазначає, що при укладанні сторонами мирової угоди під час перегляду судового рішення в апеляційному порядку суд вправі, *а не зобов'язаний*, як вказує Е. Ф. Демський (курсив мій. — К. Г.), з метою додаткової перевірки обставин, що мають значення для визнання мирової угоди, — витребувати матеріали, а також оголосити перерву для надання сторонам часу для примирення [84, с. 13].

Д. М. Сібільов зазначає, що процедура розгляду судом клопотання про закриття провадження по справі у зв'язку з укладанням мирової угоди викладена у ст. 175 ЦПК. Згідно із зазначеною нормою сторони можуть укласти мирову угоду і повідомити про це суд, зробивши спільну заяву. У разі укладання сторонами мирової угоди суд постановляє ухвалу про закриття провадження у справі. З іншого боку, ст. 175 ЦПК встановлює й інші правила затвердження мирової угоди. Закриваючи провадження по справі, суд за клопотанням сторін може постановити ухвалу про визнання мирової угоди. Якщо умови мирової угоди суперечать закону чи порушують права, свободи чи інтереси інших осіб, суд постановляє ухвалу про відмову у визнанні мирової угоди і продовжує розгляд справи. Таким чином, закон встановлює дві моделі закінчення справи шляхом укладання мирової угоди: без перевірки її на предмет відповідності закону та з такою перевіркою [499, с. 311, 312].

Як і в суді першої інстанції, виклик до судового засідання апеляційного суду здійснюється загальним порядком шляхом надсилання відповідним особам судових повісток за правилами, встановленими статтями 74–78 ЦПК. Враховуючи спрямованість цивільного процесуального законодавства на оперативний та розумний строк розгляду справи, ст. 305 ЦПК закріплює наслідки неявки в судове засідання осіб, які беруть участь у справі. Обставини, які можуть бути причинами як відкладення розгляду справи, так і розгляду справи у відсутності особи, що бере участь у справі, поділяють на два види. Апеляційний суд обов'язково має відкласти розгляд справи за умови неявки в судове засідання особи, яка бере участь у справі, відносно якої немає

відомостей про вручення їй судової повістки. Відкладення розгляду справи може відбутись і у випадку, якщо від такої особи надійшло клопотання про відкладення розгляду справи у зв'язку з її неявкою за умови, якщо причини такої неявки будуть визнані судом поважними (ст. 305 ЦПК).

У разі повідомлення належним чином сторін, інших осіб, які беруть участь у розгляді справи, про місце і час розгляду справи, та неявки вказаних осіб за таких умов, суд апеляційної інстанції вправі розглянути цивільну справу у їх відсутності. Аналіз норм ЦПК, що регламентують апеляційне провадження, дає змогу зробити висновок про те, що особи, які є учасниками спірних правовідносин — основні суб'єкти, з якими апеляційний суд встановлює цивільні процесуальні правовідносини. Останні також встановлюються з іншими судами й іншими особами, що беруть участь у справі; із суб'єктами, що не мають юридичної заінтересованості [193, с. 101].

За результатами розгляду справи апеляційний суд виносить рішення або ухвалу [437, с. 21, 22]. Правила винесення зазначених актів визначаються ст. 19 ЦПК та правилами щодо винесення рішення судом першої інстанції з урахуванням особливостей, що зазначені у статтях 314–316 ЦПК. Будь-яких труднощів у застосуванні вказаних норм суди апеляційних інстанцій не зазнають. Тому автор не може погодитися з думкою О. М. Перунової про те, що загальнотеоретичні аспекти процесуальної форми та змісту апеляційної скарги є досить новими поняттями в юридичній літературі, і формування їх триває дотепер [380, с. 12].

Процесуальні акти апеляційного суду мають вноситися з додержанням таємниці нарадчої кімнати. В нарадчій кімнаті питання на обговорення суду повинен ставити головуючий, а оформлювати рішення — суддя-доповідач. Рішення приймається більшістю голосів, головуючий голосує останнім. Рішення чи ухвала суду апеляційної інстанції має відповідати тим самим головним вимогам, що й ухвала (рішення) суду першої інстанції, тобто законності й обґрунтованості, повноті, чіткості, ясності.

Загальним правилом ухвалення рішень та постановлення ухвал апеляційним судом є надання суду апеляційної інстанції можливості скласти й оголошувати в день розгляду справи тільки вступну та резолютивну частини рішення, а оформлення її повного тексту відкладати на строк не більше п'яти днів (ч. 2 ст. 209 ЦПК). Проголошення вступної та резолютивної частини можливе не в усіх випадках, а лише у випадках складності справи чи в інших встановлених законодавством випадках. Рішення суду апеляційної інстанції оголошується прилюдно в залі судового засідання крім випадків проведення закритого судового засідання. Можна погодитися з позицією О. Трач про те, що законодавче закріплення інституту проголошення ухвал, рішень суду апеляційної інстанції свідчить про демократизм цивільного судочинства. Крім того, воно сприяє здійсненню судочинством запобіжної та виховної функції. Процесуальна діяльність суду апеляційної інстанції з проголошення рішень, ухвал відбувається у словесній формі. Таким чином, при проголошенні рішень та ухвал здійснюється реалізація принципу усності судового розгляду [562, с. 307].

Стаття 314 ЦПК передбачає випадки винесення двох видів судових рішень: ухвали суду апеляційної інстанції та рішення апеляційного суду. Постановлення двох видів судових актів обумовлюється різним процесуальним змістом ухвали та рішення апеляційного суду. Ухвалу суд апеляційної інстанції виносить у випадках, передбачених ч. 1 ст. 314 ЦПК:

- 1) відхилення апеляційної скарги і залишення рішення суду без змін;
- 2) скасування ухвали, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направлення справи для продовження розгляду до суду першої інстанції;
- 3) скасування рішення суду із закриттям провадження у справі або залишенням заяви без розгляду;
- 4) відхилення апеляційної скарги і залишення ухвали суду без змін;
- 5) зміни ухвали суду першої інстанції;

б) скасування ухвали та вирішення питання по суті.

Рішення суд апеляційної інстанції виносить у випадках скасування судового рішення й ухвалення нового рішення або зміни останнього. Ухвалення рішення апеляційним судом обумовлюється розв'язанням справи по суті, а винесення ухвали не пов'язано з кінцевим розглядом цивільної справи по суті вимог.

Ухвала суду апеляційної інстанції складається:

1) зі вступної частини із зазначенням часу і місця її постановлення; найменування суду; прізвищ та ініціалів головуючого і суддів; прізвища та ініціалів секретаря судового засідання; найменування справи та повних імен (найменувань) осіб, які беруть участь у справі [552, с. 47, 48];

2) описової частини із зазначенням короткого змісту вимог апеляційної скарги і судового рішення суду першої інстанції; узагальнених доводів особи, яка подала апеляційну скаргу; узагальнених доводів та заперечень інших осіб, які беруть участь у справі; встановлених судом першої інстанції обставин;

3) мотивувальної частини із зазначенням мотивів, з яких суд виходив при постановленні ухвали, і положення закону, яким він керувався [192, с. 27-28];

4) резолютивної частини із зазначенням висновку апеляційного суду; розподілу судових витрат; строку і порядку набрання ухвалою законної сили та її оскарження [401, с. 73, 74; 504, с. 657].

Ухвала суду апеляційної інстанції має відповідати вимогам ст. 315 ЦПК щодо її форми та змісту. Зокрема, при відхиленні апеляційної скарги і залишенні рішення суду першої інстанції без змін у порядку ч. 1 ст 308 зазначеного Кодексу, — містити мотиви такого відхилення. Обґрунтування ухвали суду апеляційної інстанції лише посиланням на рішення суду першої інстанції є недостатнім і таким, що не відповідає вимогам ст. 315 ЦПК.

Неврахування зазначеного положення судом апеляційної інстанції призводить до скасування ухвали апеляційного суду судом касаційним та направлення справи на новий апеляційний розгляд [591, с. 27, 28].

У разі відхилення апеляційної скарги в ухвалі зазначаються мотиви її відхилення. При скасуванні рішення суду першої інстанції в рішенні має бути зазначено, які порушення закону були допущені судом першої інстанції.

ЦПК України 2004 р. недостатньо повно виклав зміст описової частини рішення. У зв'язку з цим підтримуємо нижченаведену думку П. І. Шевчука відносно необхідності більш детального опису в ухвалі обставин справи з урахування думок осіб, що беруть участь у справі.

В ухвалі суд апеляційної інстанції має право посилатись і на роз'яснення Вищого спеціалізованого суду чи правові позиції Верховного Суду України. Так, скасовуючи ухвалу місцевого суду Дзержинського району м. Харкова про відмову в порушенні (відкритті) провадження по справі, суд апеляційної інстанції крім відповідних норм процесуального права, посилався також на роз'яснення, які містяться у п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 25.12.92 р. № 13 та від 25.05.98 р. № 15 «Про практику застосування судами процесуального законодавства при розгляді цивільних справ по першій інстанції» [24]. Посилання апеляційного суду на вищевказані документи в цілому не підлягає запереченню, але необхідно враховувати, що вони не є джерелами права, і тому їх недотримання не тягне застосування відповідних санкцій.

Відхиляючи апеляційну скаргу, суд апеляційної інстанції має навести в ухвалі конкретні обставини й факти, що спростовують докази апеляційної скарги. У разі скасування рішення і ухвалення нового або зміни рішення в рішенні апеляційного суду зазначається, в чому полягає неправильність рішення. Згідно з практикою, що склалася, в рішенні, як правило, зазначається, які обставини справи апеляційний суд з'ясував, які докази дослідив, а також які ще дії виконав суд апеляційної інстанції.

В описовій частині ухвали необхідно стисло викласти зміст заявлених вимог (вимоги позивача, заперечення відповідача, позиція третіх осіб), після цього — зміст резолютивної частини суду першої інстанції. Виклавши зміст

рішення, слід навести: узагальнені доводи апеляційної скарги; надані додаткові докази; пояснення осіб, які беруть участь у розгляді справи в суді апеляційної інстанції. При викладенні змісту апеляційної скарги слід зазначити не лише прохання особи, яка її подала, а й докази, згідно з якими вона вважає рішення неправильним.

У мотивувальній частині ухвали суд апеляційної інстанції має вказати, на якій підставі дійшов висновку про необхідність залишити ухвали без зміни, її скасування або зміни. Відповідним чином слід аргументувати і висновок суду про закриття провадження у справі або залишення заяви без розгляду. Висновок про законність (незаконність), обґрунтованість (необґрунтованість) судового рішення суд апеляційної інстанції робить на основі аналізу як матеріалів, що містяться у справі, так і додатково наданих, відповідно до чинного законодавства, особами, які мають на це право особами. Свої висновки апеляційний суд має порівняти з висновками, яких дійшов суд першої інстанції, що дає змогу з'ясувати питання про їх правильність або неправильність.

Суд апеляційної інстанції зобов'язаний викласти в мотивувальній частині ухвали власні правові висновки щодо правильності застосування судом першої інстанції матеріальних і процесуальних норм і послатись на закон, котрим керувався при прийнятті ухвали [653, с. 23-24].

Резолютивна частина ухвали має містити наслідки розгляду апеляційної скарги й інші відомості, які містяться в п. 4 ч. 1 ст. 315 ЦПК. Висновки суду мають узгоджуватися з мотивувальною частиною ухвали і відповідними повноваженнями, наданими судові апеляційної інстанції. Як при скасуванні рішення, так і при залишенні його без змін у резолютивній частині ухвали слід зазначити, рішення якого суду і в якій справі скасовується або залишається без зміни.

У разі часткового скасування рішення (п.3 ч.1 ст.314 ЦПК) точно зазначається, в якій частині воно скасовується, а в якій залишається без зміни. Якщо провадження у справі, в якій рішення вже виконано, закривається судом

апеляційної інстанції, в резолютивній частині ухвали має бути зазначено про поворот виконання рішення (ст. 380 ЦПК).

При частковому скасуванні ухвали суду, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направлення справи для продовження розгляду до суду першої інстанції в ухвалі має бути зазначено, які порушення закону були допущені судом першої інстанції. Ухвала суду апеляційної інстанції за апеляційною скаргою набирає чинності негайно після її проголошення.

Суд, який розглядає справу в апеляційному порядку, має зазначити правові підстави відхилення апеляційної скарги у випадку реалізації судом апеляційної інстанції повноваження, закріпленого у п. 1 ч. 1 ст. 314 ЦПК. На порушення судом першої інстанції норм процесуального права апеляційний суд повинен вказати у власній ухвалі при скасуванні рішення суду першої інстанції.

У юридичній літературі пропонується доповнити вимоги процесуального законодавства щодо вдосконалення змісту ухвали апеляційного суду [563, с. 334-340]. Вбачається, що така позиція цілком прийнятна з урахуванням сучасного законодавчого регламентування змісту вказаного акту правосуддя. Поряд з цим прийняття на законодавчому рівні пропозиції О. Трач дозволить більш ретельно відображати в судових актах зміст правовідносин, що з'ясувались під час апеляційного розгляду справи.

У ст. 316 ЦПК передбачається зміст рішення суду апеляційної інстанції, яке виноситься у випадках скасування судового рішення й ухвалення нового або зміни рішення. Зміст рішення суду апеляційної інстанції незначною мірою відрізняється від змісту рішення суду першої інстанції з тією особливістю, що в рішенні апеляційного суду має відображатись юридична доля оскаржуваного рішення. Наявні ж відмінності є похідними від реалізації апеляційним судом покладених на нього повноважень. Якщо апеляційний суд дійде висновку про законність та обґрунтованість рішення суду першої інстанції, то в рішенні це має обґрунтовуватися конкретними даними з посиланням на матеріали справи. У разі скасування або зміни рішення суду першої інстанції апеляційний суд

у своєму рішенні має вказати, в чому полягає незаконність та необґрунтованість суду першої інстанції, який закон і в чому порушено, якими матеріалами справи спростовуються мотиви суду першої інстанції, покладені в основу рішення. Якщо ухвала апеляційного суду не відповідає зазначеним вимогам закону, вона може бути скасована судом касаційної інстанції на підставі ст. 336 ЦПК [592, с. 307-309].

Рішення апеляційного суду, як і ухвала вказаного судового органу, має складатися із вступної, описової, мотивувальної та резолютивної частин. У цілому в законодавстві вичерпно надано перелік відомостей, які має містити зміст рішення. Резолютивна частина рішення апеляційного суду крім висновків щодо правової долі оскарженого акта місцевого суду має містити також інші відомості, про які йдеться у п. 4 ч. 1 ст. 316 ЦПК.

Стаття 316 ЦПК не містить вимог щодо вказівки на спосіб виконання рішення суду апеляційної інстанції, але вивчення судової практики дозволяє зробити висновок про необхідність доповнення зазначеної правової норми положеннями про порядок та спосіб виконання такого рішення. Так, у квітні 2003 р. мати одного з відрахованих студентів звернулась до Деснянського районного суду м. Чернігова в інтересах свого неповнолітнього сина та просила скасувати наказ від 17 січня 2003 р. № 15 про відрахування сина з Чернігівського державного технологічного університету (надалі — Наказ), поновити його як студента першого курсу та допустити до складання іспитів та заліків. Дослідивши обставини справи, суд першої інстанції відмовив у задоволенні вимог заявниці. Апеляційний суд Чернігівської області, розглянувши апеляційну скаргу заявниці, прийняв рішення, яким скасував рішення суду першої інстанції та Наказ, зобов'язавши Університет поновити сина заявниці студентом першого курсу Університету «...з вирішенням питання про складання ним академічної заборгованості». Враховуючи наведене, суд апеляційної інстанції зобов'язав Університет поновити сина заявниці як студента першого курсу групи МА-021 (місце держзамовлення).

Рішення Апеляційного суду Чернігівської області було прийнято 6 жовтня 2003 р., тобто після того, як почався 2003–2004 навчальний рік, а студенти групи МА-021, переставши бути студентами першого курсу, перейшли на другий. При цьому група МА-021 так і залишилась групою МА-021, тобто вона стала групою другого курсу, але назва її не змінилась. Вказаної групи на першому курсі Університету немає. А в рішенні апеляційного суду чітко вказано: «зобов'язати поновити... студентом першого курсу Університету за спеціальністю... групи МА-021 (місце держзамовлення)». Надана Міністерством освіти і науки України квота місць державного замовлення розподілена приймальною комісією серед абітурієнтів у серпні 2003 р., а вакантних бюджетних місць на першому курсі немає. Таким чином, у теперішній час виконати зазначене рішення суду апеляційної інстанції не уявляється можливим [270, с. 13].

Суд апеляційної інстанції проголошує винесені рішення й ухвали за загальними правилами вчинення зазначених дій у суді першої інстанції (статті 209, 213, 216 ЦПК). Виходячи з цього, рішення чи ухвала суду або вступна та резолютивна частини зазначених документів проголошуються негайно та прилюдно після закінчення судового розгляду та виходу складу суду із нарадчої кімнати. У разі проголошення в судовому засіданні тільки вступної та резолютивної частин рішення чи ухвали суд повідомляє, коли особи, які беруть участь у справі, зможуть ознайомитися з повним текстом рішення чи ухвали суду.

Головуючий роз'яснює зміст рішення (ухвали), порядок і строк оскарження. У юридичній літературі піддається критиці порядок постановлення судом апеляційної інстанції рішень і ухвал як перевантажений та непродуманий [78, с. 38, 39]. Однак такий складний, з першого погляду, порядок проголошення акту правосуддя апеляційного суду пов'язаний з особливими правовими наслідками проголошення рішення апеляційного суду. Після вказаної дії рішення набуває законної сили. Таким чином, проголошення

апеляційним судом власного рішення є юридичним фактом, від якого залежить виникнення, розвиток та припинення цивільних процесуальних правовідносин, тобто настання певних процесуально-правових наслідків [539, с. 159].

У юридичній літературі зазначається, що з позиції процесуального права визнання рішення суду як самостійного матеріального юридичного факту означає наділення його властивостями й ознаками, які притаманні іншим юридично значущим обставинам. Судове рішення, будучи процесуальним актом, впливає на існування матеріальних та процесуальних правовідносин і тим самим набуває значення самостійного елемента механізму правового регулювання [630, с. 39]. Поряд з цим рішення апеляційного суду можна розглядати як правозастосовні акти, оформлені у вигляді процесуального документа, що владно підтверджує правовідносини сторін на підставі встановлених фактичних даних [540, с. 68].

Після проголошення судової постанови апеляційний суд не може сам скасувати або змінити це рішення за винятком випадків, встановлених ч. 2 ст. 318 ЦПК. Відповідно до ст. 318 ЦПК апеляційний суд може скасувати раніше винесене ним рішення чи змінити його в окремих випадках.

Приписи ст. 318 ЦПК є винятком із загального правила про те, що рішення апеляційного суду не може бути переглянуте судом, який його виніс. Слід зазначити, що перегляд рішення за цим правилом не є переглядом рішення за нововиявленими обставинами виходячи з нижчевикладеного.

Вказана норма передбачає наслідки надходження до апеляційного суду скарг осіб, які мають право на апеляційне оскарження судових рішень після закінчення апеляційного розгляду справи та винесення рішення (ухвали) судом апеляційної інстанції або коли строки на подання апеляційної скарги у зв'язку з пропусшенням їх з поважних причин були поновлені або продовжені й особа, яка подала апеляційну скаргу, не була учасником первинного розгляду справи судом апеляційної інстанції. У зазначених випадках суд апеляційної інстанції розглядає цивільну справу за правилами глави 1 розділу 5 ЦПК. Необхідно

зазначити, що ст. 318 ЦПК містить додаткові можливості реалізації передбаченого Конституцією та нормами процесуального законодавства права оскарження судових постанов, оскільки передбачає, по суті, відновлення апеляційного провадження після винесення судом апеляційної інстанції рішення чи ухвали. Можна зробити висновок, що розгляд апеляційної скарги в такій формі, що визначається в названій нормі, є винятком із загального правила про те, що суд (у даному випадку — апеляційний) не вправі переглядати та скасовувати за результатами розгляду справи раніше винесене ним рішення.

Виходячи із змісту вказаної норми будь-яка особа, яка вважає своє право порушеним судовим рішенням, що вже було предметом розгляду судом апеляційної інстанції, може звернутись із апеляційною скаргою на таке рішення суду першої інстанції. Апеляційний суд у такому випадку має ретельно перевіряти наявність порушень прав особи, що звернулася з апеляційною скаргою. У протилежному випадку апеляційний перегляд рішення суду першої інстанції може перетворитись у нескінченний перегляд рішення апеляційного суду на підставі ст. 318 ЦПК.

Прикладом може служити справа, яка нещодавно підлягала розгляду за правилами цивільного судочинства. 30 вересня 2005 р. А. М. Чалий, ЗАТ «Укртехсервіс» подали до суду апеляційні скарги на рішення Київського районного суду м. Харкова від 19 серпня 2005 р. по справі за позовом В. В. Білоусової до ТОВ фірми «Співдружність», ЗАТ «Агрофірма «8 березня» про визнання дій реєстратора незаконними та визнання недійсними рішень загальних зборів акціонерів.

Рішенням Київського районного суду м. Харкова від 19.08.05 р., яке було залишено в силі ухвалою судової колегії судової палати з цивільних справ апеляційного суду Харківської області від 13.09.05 р., були частково задоволені позовні вимоги В. В. Білоусової. Визнано недійсним рішення позачергових загальних зборів акціонерів ЗАТ «Агрофірма «8 березня» від 30.06.05 р. У частині визнання незаконними дії ВАТ «Співдружність» щодо реєстрації

30.06.05 р. акціонерів для проведення позачергових загальних зборів акціонерів ЗАТ «Агрофірма «8 березня» було відмовлено.

Ухвалою Київського районного суду м. Харкова від 05.12.05 р. було роз'яснено зміст рішення суду і визнано, що всі рішення, які були прийняті акціонерами ЗАТ «Агрофірма «8 березня» 30 червня 2005 р. на позачергових зборах, є недійсними.

Не погоджуючись із рішенням суду, апелянти А. М. Чалий і ЗАТ «Укртехсервіс» подали апеляційну скаргу, в якій посилались на те, що вони не брали участі в судовому засіданні, хоча з 30.06.05 р. генеральним директором ЗАТ «Агрофірма «8 березня» обрано А. М. Чалого, а ЗАТ «Укртехсервіс» володіє 58 % акціями ЗАТ «Агрофірма «8 березня», рішення суду зачіпає їх інтереси, але вони не були притягнуті до участі у справі. Апелянти просили скасувати рішення суду, а справу направити на новий розгляд.

Вислухавши суддю-доповідача, осіб, що брали участь у справі, дослідивши матеріали справи, судова колегія вважає можливим задовольнити апеляційні скарги з таких підстав.

Як вбачається із матеріалів справи, апелянти А. М. Чалий і ЗАТ «Укртехсервіс» не були притягнуті до участі у справі, хоча рішення суду зачіпає їх інтереси, у вересні 2005 р. подали апеляційні скарги із заявами про поновлення строку на апеляційне оскарження рішення суду першої інстанції. Ухвалою судової колегії судової палати з цивільних справ Апеляційного суду Харківської області від 31 січня 2006 р. було поновлено строк на апеляційне оскарження рішення Київського районного суду м. Харкова від 19.08.05 р. Виходячи з наведеного судова колегія вважає за необхідне задовольнити вимоги апеляційних скарг, скасувати рішення Київського районного суду м. Харкова від 19.08.2005 р. і ухвалу Київського районного суду м. Харкова від 5 грудня 2005 р. про роз'яснення рішення суду, а також ухвалу судової колегії судової палати з цивільних справ Апеляційного суду Харківської області від 13 вересня

2005 р., а справу повернути на новий розгляд до суду першої інстанції в іншому складі.

Враховуючи наведене, судова колегія ухвалила апеляційні скарги А. М. Чалого та ЗАТ «Укртехсервіс» задовольнити. Рішення Київського районного суду м. Харкова від 19 серпня 2005 р., ухвалу Київського районного суду від 5 грудня 2005 р. про роз'яснення рішення суду від 19 серпня 2005 р., ухвалу судової колегії судової палати з цивільних справ Апеляційного суду Харківської області від 13 вересня 2005 р. скасувати з направленням справи до Київського районного суду м. Харкова на новий розгляд в іншому складі [25, с. 76].

Маючи по суті унікальний характер, котрий дозволяє апеляційному суду переглянути власні рішення за межами існуючих у процесуальному законодавстві форм перегляду, визначений у ст. 318 ЦПК спосіб перегляду судового рішення є «дифузією» функціональних повноважень суду касаційної інстанції. Вбачається, що всі помилки, які впливають на законність рішення апеляційного суду, має виправляти процесуальним шляхом суд касаційної інстанції. Винятком у цьому випадку може служити перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами, а не в порядку ст. 318 ЦПК, як має місце в чинному цивільному процесуальному законодавстві. Така форма перегляду по суті рішення апеляційної інстанції тим судовим органом, який його ухвалив, є особливістю ЦПК України та не передбачено процесуальними нормативними актами ряду закордонних країн (Російська Федерація, Азербайджанська Республіка) [138, ст. 4532; 144, с. 188]. При прийнятті діючого ЦПК України така норма була передбачена у всіх проектах вказаного Кодексу, що були предметом розгляду Верховною Радою України. Активну участь в обговоренні цієї статті брали народні депутати Верховної Ради України третього скликання В. В. Онопенко та В. Л. Мусяка, представники харківської правової школи [636].

Рішення або ухвала апеляційного суду набирають законної сили з моменту їх проголошення. Під законною силою рішення (ухвали) суду

апеляційної інстанції слід розуміти його незмінність та виключність. З точки зору об'єктивних меж законна сила судового рішення означає дію судового рішення з приводу тих правовідносин, прав і обов'язків, котрі були предметом рішення суду, а також з приводу тих юридичних фактів, які послужили його основою. Законна сила судового рішення з точки зору суб'єктивних меж поширюється на сторони й інші особи, які брали участь у справі. Такі суб'єкти не можуть вдруге звернутися з апеляційною скаргою на судові рішення.

Правові наслідки набрання рішенням (ухвалою) законної сили залежить від її характеру. Так, якщо апеляційним судом ухвалу по справі скасовано і справу направлено для продовження розгляду до суду першої інстанції, то у останнього виникає обов'язок знову розглянути справу; особи, які беруть участь у справі, мають ті самі права, що й при первинному розгляді справи; не поновлюється перебіг строків позовної давності й ін. Якщо ж судом апеляційної інстанції змінюється рішення або вноситься нове, то настають такі самі наслідки, як і при набранні законної сили рішенням суду першої інстанції.

Особливим видом правозастосовного акта є окрема ухвала апеляційного суду. Суд апеляційної інстанції, виявивши під час розгляду справи окремі помилки, допущені судом першої інстанції, а також недоліки в роботі підприємств, установ, організацій і службових осіб може разом із винесенням рішення (ухвали) постановити окрему ухвалу з приводу цих недоліків та помилок і надіслати її відповідним порушникам правових норм [468, 28]. Постановлення окремої ухвали можливе за умови не тільки виявлення самого факту порушення закону, але й при встановленні причин та умов такого порушення [66, с. 48, 49].

Ю. М. Чуйков свого часу зазначав, що суб'єктом реагування з приводу визначених негативних явищ може бути лише суд, що здійснює правосуддя з цивільних справ. Така судова діяльність:

- а) спеціального державного органу — суду;
- б) відбувається в умовах особливої процесуальної форми;

в) пов'язана з охороною суспільного і державного ладу, системи господарства та власності, захистом особливих та майнових прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів правовідносин;

г) спрямована на попередження порушень правопорядку.

Відзначальною особливістю окремої ухвали є те, що по одній справі може бути постановлено декілька таких ухвал незалежно від характеру та значення інших судових актів, ухвалених по тій самій справі, стосовно тих самих учасників процесу. Тоді як судові рішення може постановлятися лише одне [648, с. 7, 23].

Судова практика знає випадки винесення окремих ухвал відносно неналежної реалізації своїх повноважень особами, які беруть участь у справі. Так, рішенням судової палати з цивільних справ Апеляційного суду Харківської області від 09.02.2005 р. скасовано рішення Близнюківського районного суду Харківської області від 01.10.2004 р. і справа направлена до того ж суду на новий розгляд іншим суддею.

Інтереси ПСП «Компакт» представляв адвокат С., який надав ордер і свідоцтво № 783. При розгляді справи апеляційним судом були встановлені порушення адвокатом норм Закону України «Про адвокатуру» та Правил адвокатської етики.

Зазначені норми вимагають від адвоката у своїй професійній діяльності дотримуватися законності (п. 6 Правил), мати високий рівень професійної підготовки та фундаментальне знання чинного законодавства (п. 10 Правил), поважати права, законні інтереси, честь, гідність, репутацію та почуття осіб, з якими він спілкується в різних відносинах (п. 11 Правил), вимог процесуального законодавства та закону про статус суддів, не проявляти неповагу до суду, не пред'являти процесуальних документів, які не ґрунтуються на чинному законодавстві (п. 53 Правил), у відносинах з учасниками процесу бути коректним (п. 59 Правил). Відповідно до п. 77 Правил адвокатської етики

за порушення цих вимог до адвоката можуть бути застосовані заходи дисциплінарної відповідальності.

Оскаржуючи в апеляційному порядку зазначене рішення суду першої інстанції, адвокат у своїй (підписаній ним за дорученням) апеляційній скарзі вказував на факти, які не відповідають дійсності та порушують повагу до інших учасників процесу, повагу до суду тощо.

Наприклад, у скарзі містяться висловлювання про те, що позивач мав умисел на крадіжку грошових коштів, що підтвердилося в майбутньому, оскільки він вкрав сільгосптехніку; що позивач є шахраєм; що він вступив у злочинний зговір з іншими особами; що на руку шахраю грають Близнюківський райсуд, Лозівський райсуд Харківської області, які винесли незаконні рішення (це відносно рішень, які набрали законної сили); що свідки дають бредові показання; що суд першої інстанції не вчинив по совісті та за законом тощо.

При цьому в засіданні суду апеляційної інстанції адвокат підтвердив, що при написанні скарги він не мав даних про засудження позивача (цього факту й немає), чим порушив конституційний принцип невинуватості; що рішення судів, які набрали законної сили, не скасовані, тому в цьому випадку з боку адвоката виявляється неповага до суду тощо.

За таких обставин судова колегія Апеляційного суду Харківської області в окремій ухвалі про зазначені факти довела до відома кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури Харківської області для належного реагування і прийняття заходів впливу та повідомлення про вжиті заходи у встановлений законом строк [22].

Однак в окремих випадках ухвалення окремої ухвали відносно адвоката не є допустимим. Так, обґрунтовуючи окрему ухвалу відносно адвоката за грубе порушення ним правил адвокатської етики під час розгляду справи апеляційним судом, суд апеляційної інстанції в окремій ухвалі зазначив, що адвокат безпідставно звинуватив суддів у незаконному поновленні строку апеляційного

оскарження рішення суду першої інстанції. Крім того, адвокат назвав суддів апеляційного суду порушниками закону, у засіданні тривалий час критикував відповідну ухвалу, хоча вона не може бути оскаржена. Заявив, що відносно суддів апеляційного суду, які ухвалили процесуальний документ про поновлення строку на апеляційне оскарження, звертатиметься зі скаргами до правоохоронних органів. Окрема ухвала була оскаржена адвокатом К. до Верховного Суду України з мотивів неправильного застосування апеляційним судом норм процесуального права. Колегія суддів Судової палати з цивільних справ Верховного Суду України касаційну скаргу задовольнила, скасувавши окрему ухвалу, враховуючи таке.

Право заявляти відвід окремим суддям чи складу суду є правом учасника процесу, що закріплено статтями 23, 27 ЦПК. Таким чином, адвокат К., заявляючи відвід окремим суддям апеляційного суду та надаючи пояснення відносно підстав відводу, був вправі обґрунтовувати клопотання фактами та доказами, що підтверджують ту чи іншу підставу.

На думку Верховного Суду України, заявляючи відвід та надаючи пояснення стосовно підстав відводу, адвокат діяв у межах наданих йому законодавством процесуальних прав, не порушуючи при цьому Закон України «Про адвокатуру» та Правила адвокатської етики. Суд касаційної інстанції також вказав, що сам по собі той факт, що ухвала суду про поновлення пропущеного строку на оскарження рішення суду не підлягає оскарженню, не дає достатніх підстав стверджувати, що учасник процесу не має права мотивувати відвід суддям, посилаючись на порушення судом норм закону при постановленні відповідної ухвали, якщо в такого учасника виникли сумніви в об'єктивності суддів. Також із заяви про відвід та пояснень до заяви суду касаційної інстанції не вбачав, що вони виражені в неприпустимій чи образливій формі.

Таким чином, використання процесуальних прав адвокатами не може стати підставою для постановлення відносно них окремих ухвал. Судам

необхідно ретельно досліджувати питання про те, чи містились у діях та (або) висловлюваннях учасників процесу (в першу чергу адвокатів) прояви неповаги до суду та порушення закону [119, с. 9].

В окремій ухвалі може бути вказано також і на порушення законодавства при розгляді справи судом першої інстанції, які не тягнуть за собою скасування судового рішення чи ухвали (наприклад, порушення строків розгляду справи, правил діловодства в суді першої інстанції). Допущення подібних порушень законодавства судьями місцевих судів може стати підставою для застосування до них дисциплінарного впливу. В юридичній літературі зазначається, що найпоширенішими є порушення процесуальних строків — 57 % випадків від загальної кількості порушень процесуального закону і 37 % від загальної кількості порушень суддівських обов'язків. Мабуть, з цієї причини законодавець окремо наголошує на обов'язку суддів дотримуватися встановлених у законі строків. Посилання на тяганину при вирішенні правових спорів у національних правових системах найбільш характерні і для скарг, що надсилаються до Європейського суду з прав людини. Ця проблема існує в багатьох європейських країнах [338, с. 270].

Адресат окремої ухвали зобов'язаний повідомити апеляційний суд протягом місяця з дня надходження окремої ухвали про вжиті заходи щодо усунення порушень закону, причин та умов відповідного порушення. Зазначеною особою окрему ухвалу, яка постановлена апеляційним судом, може бути оскаржено до суду касаційної інстанції відповідно до ст. 324 ЦПК.

Оформлення судових рішень апеляційним судом, видача або направлення їх сторонам та іншим особам, які брали участь у справі, відбувається за загальними правилами вчинення зазначених дій місцевим судом. Судове рішення виготовляється та підписується суддею (судьями), який його ухвалив, і скріплюється печаткою суду [114, с. 33]. Копії повного судового рішення видаються особам, які брали участь у справі, негайно після проголошення такого рішення. У разі проголошення тільки вступної та резолютивної частин

рішення, особам, які брали участь у справі і були присутні у судовому засіданні, негайно після його проголошення видаються копії судового рішення із викладом вступної та резолютивної частин. Копії судових рішень апеляційного суду повторно видаються судом першої інстанції, де зберігається справа (ст. 321 ЦПК).

Особам, які брали участь у справі, але не були присутні в судовому засіданні, копії повного судового рішення надсилаються рекомендованим листом з повідомленням про вручення протягом двох днів з дня його складання або за їх зверненням вручаються їм під розписку безпосередньо в суді. Це правило поширюється й на ті випадки, коли справа розглянута без участі однієї зі сторін в апеляційній інстанції. Так, у травні 2001 р. М. О. звернувся в суд із позовом до відкритого акціонерного товариства «Сумське машинобудівне науково-виробниче об'єднання ім. М. В. Фрунзе (далі — ВАТ), треті особи: М. С., комітет профспілки ВАТ — про зобов'язання виконати договір щодо надання житла, мотивуючи свої вимоги тим, що він працював у відповідача та перебував на квартирному обліку за місцем роботи для поліпшення житлових умов. У серпні 1992 р. був переведений у товариство з обмеженою відповідальністю «Домобудівник» (далі — ТОВ) для роботи бетонником. Переведення на іншу роботу було пов'язане з погіршенням умов праці та зменшенням заробітної плати.

Ковпаківський районний суд м. Суми рішенням від 29 квітня 2002 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Сумської області від 22 липня 2002 р., зазначений позов задовольнив.

Суд апеляційної інстанції при цьому відсутньому при розгляді справи представнику відповідача, який належним чином був повідомлений про час і місце судового розгляду, не надіслав копію ухвали. Це стало підставою для поновлення строку на касаційне оскарження ухвали апеляційного суду [606, с. 15].

Після закінчення апеляційного провадження справа у семиденний строк направляється до суду першої інстанції, який її розглянув, де вона зберігається. Семиденний строк, встановлений процесуальним законодавством для направлення справи до суду першої інстанції, починається з дня проголошення рішення (ухвали) суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги.

Ефективність апеляційного провадження, таким чином, є одним із засобів реалізації завдання цивільного судочинства. Ним виступає поновлення порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів суб'єктів права [304, с. 144]. Виходячи з цього при належній реалізації апеляційним судом механізму розгляду цивільної справи за апеляційною скаргою залежить ефективність поновлення прав, свобод чи інтересів вищевказаних осіб. Поряд з цим від руху цивільної справи, яким визначається ефективність апеляційного провадження, залежить належна реалізація судом апеляційної інстанції наданих процесуальним законодавством повноважень для усунення судової помилки, про що йтиметься далі.

2.5. Повноваження суду апеляційної інстанції

Цивільне процесуальне законодавство визначає повноваження апеляційного суду, для правильної характеристики яких необхідно дослідити правову природу та зміст вказаних повноважень.

Результатом діяльності суду апеляційної інстанції та оцінки його ефективності є правильне визначення висновку щодо законності (обгрунтованості) рішення суду першої інстанції, що оскаржується. Суд апеляційної інстанції здійснює судовий контроль по відношенню до місцевого суду. Виходячи з цього він має широке коло повноважень, які дозволяють запобігати порушенню законів й інших актів та нормалізувати діяльність підконтрольних суб'єктів [553, с. 465]. Повноваження складаються не лише з прав апеляційного суду. С. Ю. Кац справедливо зазначав, що повноваження

судів контролюючих інстанцій необхідно трактувати ще як обов'язки з точки зору положення, що займають вищестоящі суди по відношенню до нижчих. Перші зобов'язані на підставі норм судоустрою та процесуальних перевіряти законність та обґрунтованість рішень судів першої інстанції та ухвалювати при цьому законні та обґрунтовані рішення [219, с. 186]. Інші вчені визначають повноваження апеляційного суду як сукупність прав і обов'язків останнього, пов'язані із застосуванням процесуально-правових наслідків щодо такого рішення суду першої інстанції [117, с. 38].

Автор даної роботи солідарний з наведеною позицією С. Ю. Каца щодо змісту повноважень органів судової влади. Дійсно, повноваження являють собою нерозривну єдність певних прав та обов'язків судових органів. Поряд з цим вони визначають юридичне положення судді, його взаємовідносини зі всіма іншими учасниками процесу. А реалізація повноважень має своїм безпосереднім результатом рух справи — виникнення, розвиток і завершення цивільних процесуальних правовідносин [92, с. 24, 25]. Кожне право є одночасно й обов'язком та навпаки, обов'язок суду є в той же час і його правом. Разом взяті вони складають повноваження [234, с. 52].

За своєю суттю повноваження можуть бути предметними та функціональними. Предметними повноваженнями є такі повноваження органу судової влади, котрі визначають межі юрисдикції вказаного суб'єкта правовідносин. Для суду апеляційної інстанції в межах специфічної компетенції судових органів, про яку пише Ю. О. Тихомиров [554, с. 178], предметні повноваження визначаються об'єктами перегляду: рішеннями й ухвалами місцевих судів, що не набрали законної сили.

Функціональні повноваження — це різного роду дії того чи іншого суду в процесі відправлення правосуддя, пов'язані з рішучими діями суду щодо керівництва процесом та ухваленням рішення. Деякими авторами пропонується всі без винятку повноваження суду щодо розгляду скарг на рішення, що не

набрали законної сили, класифікувати на предметні, функціональні та предметно-функціональні [204, с. 43-47].

На відміну від вказаних авторів, В. К. Пучинський визначав, що зміст, який використовується в законодавстві відносно повноважень суду певної інстанції, не є поняттям, котре об'єднує всі без винятку права й обов'язки вищестоящего суду на різних етапах провадження [437, с. 24].

На нашу думку, зміст функціональних повноважень апеляційного суду має трактуватись обмежено та охоплює лише ті процесуальні права апеляційної інстанції, від яких безпосередньо залежить доля рішення, що оскаржується в апеляційному порядку. Інакше кажучи, мова йде про те, що може зробити суд в результаті розгляду апеляційної скарги.

Стосовно предмета дисертаційного дослідження, повноваження апеляційного суду розглядатимуться відносно повноважень зазначеного судового органу, котрі застосовуються ним за результатом розгляду апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції [541, с. 137]. Такі повноваження передбачені у ст. 307 ЦПК.

У вказаній нормі цивільне процесуальне законодавство закріплює систему повноважень, які, власне, визначають сутність апеляційного провадження [117, с. 38-45]. Виходячи з цього зміст діяльності апеляційного суду спрямовано на забезпечення законності, обґрунтованості рішень суду першої інстанції, на вирішення справи судом апеляційної інстанції у випадку розв'язання справи по суті та на виправлення судових помилок, які вплинули на правосудність судової постанови. Під правосудністю рішення суду слід розуміти сукупність вимог, що пред'являються до постанови як до акта правосуддя.

Відповідно до норм процесуального законодавства з урахуванням змін, що внесені Законом України «Про судоустрій і статус суддів», за наслідками розгляду апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції апеляційний суд має право:

- 1) постановити ухвалу про відхилення апеляційної скарги і залишення рішення без змін;
- 2) скасувати рішення суду першої інстанції і ухвалити нове рішення по суті позовних вимог;
- 3) змінити рішення;
- 4) постановити ухвалу про скасування рішення суду першої інстанції і закриття провадження у справі або залишення заяви без розгляду.

Стаття 307 ЦПК передбачає повноваження апеляційного суду не тільки при перегляді ним рішень суду першої інстанції, але й при перегляді ухвал місцевого суду. Слід зазначити, що повноваження суду апеляційної ланки стосовно перегляду рішення більш розширені, ніж повноваження, яким наділений вказаний судовий орган при перегляді судової ухвали. Це зумовлюється тим, що в разі винесення ухвали справа по суті не вирішується, і тому, як правило, скасування останньої відбувається тільки при порушенні місцевим судом при винесенні ухвали норм процесуального права.

Поряд з цим, ч.3 ст. 307 ЦПК вперше визначає коло повноважень суду апеляційної інстанції, що реалізуються за наслідками розгляду скарги на судовий наказ. Так, апеляційний суд має право:

- 1) постановити ухвалу про відхилення апеляційної скарги і залишення судового наказу без змін;
- 2) постановити ухвалу про скасування судового наказу та роз'яснити, що заявлені стягувачем вимоги можуть бути розглянуті в позовному провадженні з додержанням загальних правил щодо пред'явлення позову;
- 3) змінити судовий наказ.

Ухвала апеляційного суду про відхилення апеляційної скарги на судовий наказ і залишення судового наказу без змін є остаточною і оскарженню не підлягає. Таке положення процесуального законодавства уявляється спірним, як і вимоги ст. 304-1 ЦПК. На думку дисертанта, такі законодавчі приписи протирічать закріпленому Конституцією України праву на касаційне

оскарження судового рішення з урахуванням інстанційної побудови судів цивільної юрисдикції. Тому виключень з права апеляційного та касаційного оскарження не повинно міститись у цивільному процесі, оскільки заінтересованим особам необхідно гарантувати оскарження рішення суду першої інстанції як в апеляційному, так і в касаційному порядках.

Необхідність дослідження повноважень апеляційного суду в межах дисертаційного дослідження обумовлюється ефективністю апеляційного провадження та можливою протидією зловживанню суб'єктами апеляційного провадження їх процесуальними правами. Останнє обумовлюється оскарженням рішення суду першої інстанції не лише з точки зору перевірки їх законності та обґрунтованості, а й з метою зупинення набранням рішенням законної сили.

Зазначені у ч. 1 ст. 307 ЦПК повноваження суду апеляційної інстанції щодо перегляду рішення суду першої інстанції можна поділити на такі групи. До першої групи належать повноваження, при реалізації яких апеляційний суд визнає законність та обґрунтованість оскаржуваного рішення. До другої групи належать такі повноваження, які реалізуються при розгляді справи з частковим чи повним вирішенням справи по суті (зміна рішення суду першої інстанції або винесення нового рішення). Третя група повноважень зводиться до закінчення розгляду справи без її вирішення. Суд у цьому випадку закриває провадження по справі або залишає заяву без розгляду.

Завдяки реалізації своїх повноважень апеляційний суд забезпечує виправлення судових помилок, які є наслідками незаконності та необґрунтованості рішень суду першої інстанції. Судова статистика свідчить про кількісні та якісні показники діяльності апеляційних судів щодо перегляду судових рішень.

У 2008 р. у провадженні апеляційних судів за апеляційними скаргами на рішення та ухвали місцевих судів перебувало 110,2 тис. цивільних справ і матеріалів. Розглянуто за апеляційними скаргами 77 тис. справ, або 69,9 % від

тих, що перебували у провадженні (без урахування повернених та залишених без розгляду). У тому числі розглянуто 53,8 тис. цивільних справ за апеляційними скаргами тільки на рішення (без ухвал) місцевих судів. Апеляційні скарги задоволено в 25,6 тис. справ, або 47,6 % від кількості розглянутих [9].

Упродовж 2009 р. апеляційними судами збільшився. До апеляційних судів у вказаному році за апеляційними скаргами на судові рішення місцевих судів надійшло 112,3 тис. справ та матеріалів, що на 15,5 % більше, ніж у 2008 р.; у тому числі 74,7 тис. скарг на рішення місцевих судів, або 8,2 % від числа справ, розглянутих з ухваленням рішення. За апеляційними скаргами на рішення та ухвали місцевих судів у 2009 р. розглянуто 83,6 тис. справ, або 68,3 % від тих, що перебували у провадженні (без урахування повернених та залишених без розгляду). У тому числі розглянуто 57,6 тис. цивільних справ за апеляційними скаргами тільки на рішення (без ухвал) місцевих судів, з яких апеляційні скарги задоволено в 27,3 тис. справ, або 47,4 % від кількості розглянутих [12].

У першому півріччі 2010 р. порівняно з аналогічним періодом 2009-го року кількість цивільних справ за апеляційними скаргами на рішення та ухвали місцевих судів, що перебували у провадженні апеляційних судів, збільшилась у 3,6 раза і становила 244,7 тис. Збільшення відбулося за рахунок оскарження до апеляційних судів судових рішень, прийнятих місцевими судами за результатами розгляду спорів з приводу призначення, обчислення, перерахунку, здійснення, надання, одержання пенсійних виплат, соціальних виплат непрацездатним громадянам, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням та інших соціальних виплат, соціальних послуг, допомоги, захисту, пільг, речового майна, пайків або грошової компенсації. Згідно з даними Державної судової адміністрації України у I півріччі 2010 р. до апеляційних судів надійшло 170,3 тис. справ за апеляційними скаргами на зазначені рішення. На розгляді апеляційних судів перебувало майже 43 тис.

цивільних справ за апеляційними скаргами тільки на рішення (без ухвал) місцевих судів, що на 5,8 % менше. Розглянуто 26,9 тис. справ, або 62,5 % від тих, що перебували в провадженні [7].

Проблеми дослідження першої групи повноважень апеляційного суду є актуальними у зв'язку із визнанням законності й обґрунтованості рішення, що оскаржується. Також це пов'язано із протидією зловживань заінтересованими особами правом апеляційного оскарження з метою зупинити набранням рішенням суду першої інстанції законної сили. Апеляційний суд відхиляє апеляційну скаргу і залишає рішення без змін, якщо визнає, що суд першої інстанції ухвалив рішення з додержанням вимог матеріального і процесуального права. Так, розглянувши у відкритому судовому засіданні в місті Донецьку апеляційну скаргу Управління Пенсійного фонду України в Калінінському районі м.Горлівки Донецької області на рішення Калінінського районного суду м.Горлівки від 21 червня 2010 р. по справі за позовом П. до вищевказаного управління про оскарження дій та зобов'язання здійснити перерахунок пенсії суд апеляційної інстанції постановив ухвалу про відхилення апеляційної скарги та залишення рішення Калінінського районного суду м.Горлівки від 21 червня 2010 р. без змін. Правовою підставою ухвали стало правильне дотримання судом першої інстанції під головуванням судді Круподері Д.О. при розгляді справи норм матеріального і процесуального права [30].

Як відомо, ч. 2 ст. 308 ЦПК закріплює неможливість скасування правильного по суті і справедливого рішення суду з одних лише формальних міркувань. При цьому у процесуальному законодавстві не закріплюється зміст «справедливості» рішення. О. Т. Боннер зазначає, що поняття «справедливість» найтіснішим чином пов'язано з поняттям законності й обґрунтованості. У той же час це різні речі, котрі визначають якісні характеристики судового або іншого правозастосовного акта. Поняття «справедливість» судового рішення включає моральний, соціальний та юридичні аспекти, котрі нерозривним чином пов'язані між собою. При здійсненні правосуддя суд повинен намагатись

досягти не історичної, соціальної, моральної чи ще будь-якої, а правової справедливості. Законне й обґрунтоване рішення, за загальним правилом, є також справедливим у моральному та соціальному відношенні. Так, відмовляючи Т. у позові про відібрання дитини до подружжя Є., суд посилався на погодження позивача на усиновлення дитини, а також на нерівність соціальних можливостей сторін щодо виховання дитини. Остання обставина й мала рішуче значення. У даному випадку рішення суду є явно несправедливим у соціальному відношенні. Крім того, існують і певні сумніви в його законності [62, с. 470-471; 516-519].

На нашу думку, правильним по суті рішення є в тому випадку, коли воно відповідає вимогам законності й обґрунтованості, оскільки при порушенні останніх рішення суду першої інстанції підлягає зміні або скасуванню. У випадку порушення інших вимог, які ставляться до судового рішення (чіткість, ясність), останні можуть бути виправлені тим судом першої інстанції, який розглянув справу по суті, а не апеляційним судом. У юридичній літературі зазначається, що норму процесуального права щодо заборони скасування правильного і справедливого по суті рішення з одних лише формальних міркувань не можна розширено тлумачити. Вбачається, рішення суду слід залишати без змін за наявності незначних порушень закону, які були усунуті при розгляді справи місцевим судом, або ж таких, які можуть бути виправлені судом першої чи апеляційної інстанції. Це стосується випадків, коли такі недоліки не призводять до порушення основних принципів цивільного процесуального права, охоронюваних законом прав та інтересів осіб, які беруть участь у справі. Крім того, такими недоліками можуть бути: сплата судового збору після відкриття цивільної справи, відсутність у позовній заяві підпису позивача (коли він брав участь у справі та підтримував свої вимоги), відсутність підпису в журналі судового засідання секретаря або судді, невідповідність дат у журналі судового засідання та в рішенні суду, помилки у визначенні даних

про сторони, необговорення відводу, коли підстави для цього відсутні [159, с. 80-81].

Незважаючи на законодавчу заборону скасування правильного по суті і справедливого судового рішення, не можна не зважати на наявність випадків у діяльності апеляційних судів, коли рішення судів першої інстанції скасовуються виключно за формальними ознаками, що є недопустимим. Наприклад, у справах про визнання угод недійсними як треті особи без самостійних вимог, як правило, притягаються нотаріуси. Будь-яке рішення у справах цієї категорії інтереси нотаріусів не зачіпає, тому найчастіше вони до судового засідання не з'являються, рішень не оскаржують. Як справедливо зазначають В. В. Комаров та В. В. Баранкова, спори про право цивільне, що виникають з правовідносин, які одержали нотаріальне оформлення, традиційно розглядаються в позовному провадженні. Труднощі тут викликає визначення процесуального становища нотаріуса як суб'єкта цивільного процесу. Нерідко в судовій практиці нотаріуси в таких справах виступають співвідповідачами, що є неправильним. Варіанти визначення процесуального становища нотаріуса полягають у такому: нотаріус може бути свідком або третьою особою, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, оскільки заінтересованості у предметі спору, яким є спірні матеріальні правовідносини, нотаріус не має. При цьому слід виходити зі складу фактів, що становлять предмет доказування у тій чи іншій справі [243, с. 25, 26].

У той же час розгляд судом першої інстанції справи за відсутності вказаних суб'єктів, як правило, тягне скасування рішення з ухваленням нового рішення або зміною рішення. На нашу думку, така судова практика обґрунтована лише в тих випадках, коли нотаріуси не повідомлялись про час та місце розгляду справи. Відповідно до ч. 3 ст. 309 ЦПК таке порушення норм процесуального права є підставою для скасування рішення суду першої інстанції і ухвалення нового рішення або зміни рішення.

При застосуванні судом апеляційної інстанції повноваження щодо відхилення апеляційної скарги і залишення рішення без змін у випадку, якщо рішення суду першої інстанції містить недоліки, які не є підставою для його скасування чи зміни (наприклад, порушення строків провадження у справі до судового розгляду чи строків розгляду справи), то суд апеляційної інстанції постановляє ухвалу про відхилення апеляційної скарги і залишення рішення (ухвали) без змін. В останньому випадку судом апеляційної інстанції має бути вказано на допущені судом недоліки у спеціально винесеній окремій ухвалі.

При характеристиці повноважень апеляційного суду одним з проблемних питань є визначення підстав для скасування рішення місцевого суду й ухвалення нового рішення або його зміни. Їх визначення, на думку А. В. Гнатенка та Д. Д. Луспенника, є складними для правозастосовної практики [117, с. 41]. Такий погляд обумовлюється необхідністю досконалого дослідження кожної підстави для скасування судового рішення.

У той же час слід зазначити, що відповідно до ч. 2 ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» скасування або зміна судового рішення не тягне за собою дисциплінарної відповідальності судді, який брав участь у його ухваленні, крім випадків, коли порушення допущено внаслідок умисного порушення норм права чи неналежного ставлення до службових обов'язків [428].

Проте зазначена норма не закріплює заборони застосування дисциплінарного стягнення до судді за винесення рішення, що не було об'єктом оскарження, але зміст котрого дає підстави мати сумніви щодо дотримання суддею присяги. Так, 21 лютого 2007 р. відбулося засідання Вищої ради юстиції (ВРЮ). Серед основних питань даного засідання був і розгляд дисциплінарних справ відносно суддів. Особливої уваги заслуговують дві з них — щодо суддів Ворошиловського району м. Донецька. На засіданні ВРЮ обговорювалась пропозиція члена ВРЮ Л. Ізовітової про звільнення В. Івашури та І. Бухтиярової з посади судді вищевказаного суду за порушення присяги.

Зазначалося, що дії цих суддів є очевидним «рейдерством». До такого висновку члени ВРЮ дійшли, вивчивши матеріали, які свідчать про те, що ухвали цих суддів передбачали засоби із забезпечення позовних вимог безпідставно вище, ніж це було необхідно.

За результатами обговорення члени ВРЮ прийняли рішення задовольнити пропозицію члена ВРЮ Л. Ізовітової та внести подання про звільнення вищевказаних суддів із займаних посад [58, с. 3].

Аналогічне подання було прийняте ВРЮ відносно судді Апеляційного суду Автономної Республіки Крим М. Соболюка. Свого часу цей суддя виніс ухвалу про забезпечення позову у спорі за ВАТ «Нікопольський завод феросплавів». Даним рішенням було заборонено все, що можна було заборонити при використанні корпоративних прав відносно пакета акцій цього господарського товариства. Зокрема, суддя заборонив проводити загальні збори акціонерів, реєстратору було заборонено передавати реєстр для проведення загальних зборів акціонерів, Фонду державного майна заборонялось брати участь у загальних зборах акціонерів, акціонерам було заборонено голосувати і приймати рішення... і всі ці пункти ухвали про забезпечення позову були прийняті по справі володаря акції номіналом 2 грн. [59, с. 3].

Винесення різного роду судових рішень з боку суддів стали підставами для обговорення питання про необхідність внесення подання про їх звільнення і в інших випадках [40; 123; 111; 340]. Як зазначає С. Ф. Василюк, за період з 2002–2005 рр. ініційовано до кваліфікаційних комісій суддів питання щодо дисциплінарної відповідальності 47 суддів судів загальної юрисдикції у зв'язку з грубим порушенням ними чинного законодавства при здійсненні правосуддя. Адже усталена в Україні практика судочинства показала, що судді, які перебувають під присягою, нерідко її порушують, приймаючи неправосудні рішення [90, с. 96, 97].

У Російській Федерації з прийняттям Пленумом Верховного Суду Російської Федерації постанови «Про практику розгляду судами справ щодо

оскарження рішень кваліфікаційних колегій суддів відносно притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності» проблема розмежування дисциплінарної відповідальності за порушення законодавства при розгляді справ та за порушення правил суддівської етики остаточно також не вирішена. Вказаний документ регламентує можливість притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за порушення встановлених законодавством обов'язків та Правил суддівської етики [341, с. 5].

На нашу думку, притягнення судді до дисциплінарної відповідальності у зв'язку з неправильним застосуванням правових норм при відправленні правосуддя може мати місце тільки у випадках доведення умисності та систематичності допущення порушення того самого порушення закону, незважаючи на те, що судами вищестоящих інстанцій такі помилки судді неодноразово виправлялись. Лише при сукупності зазначених ознак можна вести мову про порушення суддею присяги, текст якої закріплений у ст. 55 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». У протилежному випадку притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за неналежне (з точки зору інших осіб) застосування законодавства при здійсненні правосуддя є порушенням ст. 83 вказаного Закону.

Окрім зазначених випадків порушення законодавства підставами для притягнення до дисциплінарної відповідальності є порушення правил суддівської етики, оскільки, як пише Л. Є. Виноградова, особистість судді, що допустив аморальну прояву, підриває авторитет судової влади, викликає сумнів у справедливості, неупередженості і можливості його діяльності [97, с. 293].

З урахуванням викладеного можна погодитися з позицією А. О. Селіванова про те, що для встановлення підстав відповідальності суддів, дії яких підпадають під дисциплінарну відповідальність за допущені порушення при здійсненні судочинства, необхідно з урахуванням об'єктивних чинників визначити та розмежувати категорії дисциплінарного вчинку і судової помилки,

за які на суддів не накладаються стягнення в порядку застосування дисциплінарних проваджень кваліфікаційними комісіями і Вищою радою юстиції [476, с. 46]. Поряд з цим слід враховувати і вимоги принципу I (2) a (i), d Рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи № R (94) 12, що факт перегляду, зміни чи скасування судового рішення апеляційною інстанцією не може бути підставою для порушення дисциплінарного провадження відносно судді. У той же час відповідно до прийнятої Європейською асоціацією суддів Резолюції по дисциплінарному провадженню стосовно суддів, прийнятої у травні 2006 р., будь-яка спроба представників законодавчої та виконавчої влади притягнути суддю до дисциплінарної відповідальності за ухвалення конкретного рішення не є оправданим втручанням у судовий процес та складає пряму загрозу незалежності суддів [101, с. 5].

На нашу думку, притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності з приводу скасування чи зміни судового рішення або з підстав припущення щодо незаконності й необґрунтованості акта правосуддя, що ухвалювався суддею, суперечить міжнародно-правовим актам, що встановлюють стандарти дисциплінарної відповідальності суддів.

Як пише В. Валанчус, у більшості країн підстави дисциплінарної відповідальності суддів включають вчинення представниками судових органів протизаконних діянь, порушення етичних стандартів, які застосовуються щодо суддів, або невиконання правил щодо неприпустимості поєднання суддівської діяльності з іншими видами діяльності (наприклад, діяльність суддів у політичних партіях прямо заборонена ст. 5 Закону України «Про статус суддів», ч. 2 ст. 113 Конституції Литовської Республіки тощо). Дисциплінарна відповідальність суддів тісно пов'язана з вимогами щодо суддівської етики і, згідно з формулюванням Європейського суду з прав людини, «об'єктивної безсторонності» суддів.

Дотримуючись вимог щодо принципу суддівської незалежності, очевидним є те, що скасування або перегляд судового рішення в апеляційному порядку само

по собі не може слугувати належною підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Рекомендація № R (94) 12 встановлює, що «...рішення суддів не повинні розглядатися як предмет будь-якого перегляду, за винятком здійсненого в межах апеляційного провадження, передбаченого законом», «...судді повинні мати повну свободу вирішувати справи безсторонньо, відповідно до їх переконання та власного тлумачення певних фактів, а також відповідно до правил, встановлених чинним законодавством» та що «...суддів не слід зобов'язувати давати пояснення щодо конкретних обставин справи будь-кому, за винятком представників судової влади» [89, с. 103, 140].

Скасування судового рішення й ухвалення судом апеляційної інстанції нового рішення відбувається за умови порушення вимог законності й обґрунтованості судового рішення. Це повноваження апеляційного суду сприяє найбільш оперативному розгляду цивільної справи з винесенням рішення по суті спору та виходячи з цього є основними із повноважень апеляційного суду. У правовій літературі вірно визначається, що таке повноваження відповідає цілям апеляційного провадження — завершити провадження у справі на цій стадії цивільного процесу й усунути судову помилку [117, с. 41]. Характеризуючи дане повноваження, В. В. Віхров виступає за недоцільність надання апеляційному судові повноваження щодо винесення власного нового судового акта за результатами розгляду апеляційної скарги [99, с. 476], з чим дисертант не може погодитись.

Підставами для скасування рішення суду першої інстанції і ухвалення апеляційним судом нового рішення є:

- 1) неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи;
- 2) недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд вважав встановленими;
- 3) невідповідність висновків суду обставинам справи;
- 4) порушення або неправильне застосування норм матеріального або процесуального права, а також розгляд і вирішення справи неповноважним

судом; участь в ухваленні рішення судді, якому було заявлено відвід на підставі обставин, що викликали сумнів в неупередженості судді, і заяву про його відвід визнано судом апеляційної інстанції обґрунтованою; ухвалення чи підписання постанови не тим суддею, який розглядав справу.

Норми матеріального права вважаються порушеними або неправильно застосованими, якщо застосовано закон, який не поширюється на ці правовідносини, або не застосовано закон, який підлягав застосуванню.

Порушення норм процесуального права можуть бути підставою для скасування або зміни рішення, якщо це порушення призвело до неправильного вирішення справи.

Насьогодні не існує офіційного узагальнення судової практики апеляційних судів щодо застосування вказаного повноваження, оскільки зміст останнього по-новому викладений у Законі України «Про судоустрій і статус суддів».

Раніше динаміка статистичних даних діяльності судів апеляційної інстанції свідчила про підвищення якісного рівня винесених рішень судами першої інстанції. Це зумовлювалось поступовим скороченням рішень місцевих судів, котрі оскаржуються в апеляційному порядку [10, с. 42; 514, с. 38, 39; 11, с. 27].

Зміни у ст. 309 ЦПК щодо кола повноважень апеляційного суду стосуються, насамперед, позбавлення судів апеляційної інстанції повноваження щодо скасування судового рішення і направлення справи на новий розгляд до суду першої інстанції. Такі зміни до цивільного процесуального законодавства пропонувались, наприклад, М.М. Бородіним [82, с. 90]. В іншій роботі вказаний автор доводить недоцільність застосування апеляційними судами вищевказаного повноваження. Так, Апеляційним судом Харківської області переглянуто рішення Червонозаводського районного суду м. Харкова від 13 листопада 2003 р. за апеляційною скаргою ТОВ «Мелодія». Цим рішенням було відмовлено ТОВ «Мелодія» у позові до гр. Б. про відшкодування шкоди,

заподіяної проривом опалювальної системи. Суд першої інстанції внаслідок п'ятирічного розгляду справи дійшов висновку, що Б. не винна у заподіянні шкоди. На думку районного суду, винними у цьому є комунальні служби.

Судова колегія апеляційного суду, скасовуючи рішення і направляючи справу на новий розгляд до суду першої інстанції, вказала, що не всі мешканці квартири гр. Б. були притягнуті до участі у справі. При цьому в ухвалі судової колегії не наведено жодного аргументу щодо оцінки суті рішення.

Суду першої інстанції фактично запропоновано притягнути всіх повнолітніх мешканців та співвласників квартири Б. та ще раз відмовити у позові ТОВ «Мелодія». Така редакція ухвали судової колегії апеляційного суду є спірною, оскільки рішення суду першої інстанції ніяким чином не порушує права і обов'язки не притягнутих до участі у справі інших осіб [81, с. 74, 75].

Однак в правовій літературі існують наукові погляди, автори яких не підтримують законодавчу закріпленість відсутності у апеляційного суду такого повноваження, як скасування судового рішення і направлення справи на новий розгляд до суду першої інстанції. О.О.Борисова, наприклад, вважає, що позбавлення апеляційного суду такого повноваження призведе до низці порушень: буде порушене конституційне право на розгляд справи тим судом, до підсудності якого воно віднесено законом та право особи, не повідомленого належним чином про час та місце судового засідання; страждатимуть нормативні вимоги процесуальної форми; знизяться гарантії судового захисту для осіб, що приймають участь у розгляді справи в суді апеляційної інстанції [72, с. 171].

В цілому, на думку дисертанта, позбавлення апеляційного суду повноваження скасування судового рішення і направлення справи на новий розгляд до суду першої інстанції, має позитивні риси. Однак в той же час вважаємо, що доцільно все-ж таки передбачити існування такого повноваження до таких порушень законодавства, які взагалі нівелюють судовий захист

порушених прав (інтересів). Так, в окремих випадках не можна говорити про здійсненність судового захисту навіть з порушенням норм матеріального і процесуального права, а судові рішення має тільки зовнішні атрибути процесуального документу. Мова в даному випадку іде про розгляд цивільної справи неповноважним судом, про ухвалення чи підписання рішення не тим суддею, який розглядав справу. В таких обставинах неможна говорити про здійсненність судового захисту навіть в тому разі, якщо рішення ухвалено та справа розглянута з дотриманням норм матеріального і процесуального права.

В той же час слід погодитись із О.О.Борисовою про те, що повноваження апеляційного суду, спрямоване на скасування рішення місцевого суду і направлення справи на новий розгляд може іменуватись касаційним, оскільки характерно для суду касаційної інстанції, котрий в порядку касаційного провадження здійснює перевірку правового боку судового рішення, що набрало законної сили [67, с. 186]. Саме така «касаційна» характеристика зазначеного повноваження є додатковим аргументом, що свідчить про логічність позиції законодавця щодо зміни кола повноважень апеляційного суду.

Науковцями даються різні тлумачення зміни рішення суду першої інстанції як засобу усунення судової помилки [34, с. 503-507; 117, с. 38-45; 160, с. 278-362]. Враховуючи багато поглядів на зміст вказаної дії, уявляється, що зміна рішення суду першої інстанції відбувається у випадках зміни будь-якої його частини без зміни суті рішення (наприклад, зміна мотивувальної частини судового рішення або резолютивної в частині вимог, заявлених у суді першої інстанції). У зв'язку з цим слід погодитися з Л. М. Павловою щодо того, що законодавство не розкриває змісту понять «зміна», «скасування» та «винесення нового рішення» [376, с. 436].

У юридичній літературі вказувалось на те, що зміна судового рішення обумовлюється таким: на підставі висновків суду першої інстанції апеляційний суд вправі виправити допущену помилку у застосуванні норми матеріального права, виправивши розмір присудженої суми або у розподіленні між сторонами

судових витрат. Зміна рішення суду першої інстанції або ухвалення нового рішення без передачі справи на новий розгляд відбувається за умови, якщо по справі не вимагається зібрання або додаткової перевірки доказів, обставини справи встановлені судом першої інстанції повно та правильно, але допущена помилка у застосуванні норм матеріального права [220, с. 381-385].

За правилами ст. 309 ЦПК зміна рішення можлива не тільки при допущенні помилки у застосуванні норм матеріального, але й процесуального права. Зміна рішення при порушенні норм процесуального права відбувається, наприклад, при зміні розміру судових витрат, встановлених судом першої інстанції.

За правилами ЦПК УРСР 1963 р. законодавець не визначав суттєвих відмінностей між законністю й обґрунтованістю рішень судів першої інстанції. Обговорюючи питання про законність і обґрунтованість рішення, суд касаційної інстанції не вправі був встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті судом першої інстанції, змінювати чи постановлювати нове рішення з цих підстав або на підставі додаткових матеріалів, що не розглядалися судом першої інстанції. Змінювати чи постановляти нове рішення суд касаційної інстанції міг лише у разі, коли у справі не вимагалось збирання або додаткової перевірки доказів, обставини справи встановлені судом першої інстанції повно та правильно, але допущено помилку в застосуванні норм матеріального права [422, с. 58-59].

Пункт 4 ст. 305 ЦПК 1963 р. у редакції Закону України від 21.06.2001 р. № 2540-III також передбачав можливість зміни рішення або ухвалення нового рішення, але ст. 309 ЦПК 1963 р. у редакції вищевказаного Закону та інші норми ЦПК не конкретизували випадки зміни судового рішення, а закріплювали лише підстави для скасування рішення суду першої інстанції і ухвалення нового рішення.

За змістом ЦПК обґрунтованість судового рішення являє собою взаємозв'язок доведеності й аргументованості всіх висновків, що містяться

в рішенні. Обґрунтованість як вимога, яка пред'являється законодавцем до судового рішення, має включати також посилання на докази, що були досліджені під час розгляду справи.

Як підстава для скасування судового рішення, неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи, пов'язане з невірним визначенням судом першої інстанції предмета доказування — кола матеріально-правових фактів. Реалізація вказаної підстави для скасування рішення суду першої інстанції може мати місце у випадку неякісного проведення провадження у справі до судового розгляду. Скасування рішення за зазначеною підставою може мати місце також при неналежній оцінці доказів, що мають значення для правильного розгляду цивільної справи. Скасовуючи рішення у зв'язку з неповним з'ясуванням обставин, що мають значення для справи, суд апеляційної інстанції повинен дати оцінку тому, яке значення для винесення рішення могло б мати встановлення того чи іншого факту. Якщо встановлення такого факту не могло привести суд до іншого кінцевого висновку, то рішення суду першої інстанції не повинно скасовуватись. Так, у серпні 2001 р. Р., Б., О. та інші звернулись до суду з позовом до ВАТ «Кримавіабуд» (далі — ВАТ) щодо бездіяльності посадових осіб та просили відшкодувати заподіяну їм моральну шкоду, обґрунтовуючи свої вимоги тим, що у травні 2001 р. вони звернулися з письмовою заявою до голови правління ВАТ з проханням оформити документи для отримання ордерів і переписки та надати їм письмову відповідь. Однак голова правління ВАТ відповіді їм не надав на порушення Закону України «Про звернення громадян».

Залізничний районний суд м. Сімферополя позов задовольнив: постановив стягнути з відповідача на користь позивачів для відшкодування моральної шкоди по 2 тис. грн кожному. Апеляційний суд Автономної Республіки Крим ухвалою від 13 січня 2003 р. рішення районного суду в частині відшкодування моральної шкоди змінив та постановив стягнути на користь кожного з позивачів по 200 грн. Апеляційний суд, діючи в межах своїх повноважень і з урахуванням

фактичних обставин справи, зменшив розмір стягуваної моральної шкоди до 200 грн. кожному з позивачів. У цьому випадку суд першої інстанції неповним чином з'ясував обставини справи та розмір моральної шкоди, заподіяної позивачам [607, с. 17].

Недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд вважає встановленими, є наслідком реалізації апеляційним судом права вільної оцінки доказів по справі з приводу неналежної їх оцінки судом першої інстанції. До висновку про недоведеність обставин, що мають значення для справи, суд апеляційної інстанції доходить у випадках, коли в нього є сумніви в достовірності доказів, їх повноті, правильності даної їм оцінці. Висновок про доведеність чи недоведеність обставин, що мають значення для справи, можливий лише на підставі оцінці доказів. Призначення оцінки доказів апеляційною інстанцією складається з перевірки правильності їх оцінки судом першої інстанції.

У той же час слід визнати справедливою існуючу в науковій літературі точку зору про те, що апеляційна інстанція не може змінити або винести нове рішення на підставі обставин, котрі не були обговорені та перевірені судом першої інстанції з урахуванням думки осіб, що брали участь у розгляді справи судом першої інстанції [296, с. 136]. Поряд з цим зазначається, що суд скасовує винесене рішення і в тому випадку, коли судовий акт ґрунтується на доказах, які не переконують у правильності прийнятого рішення. При наявності двох суперечливих висновків експертів призначення третьої комплексної експертизи обов'язкове, якщо висновки перших двох не дозволяють віддати перевагу одному висновку перед іншим. У зв'язку з цим варто підкреслити недопустимість явного перебільшення доказової сили висновків експертів. Висновок експерта — лише один із засобів доказування. В залежності від його оцінки в сукупності з іншими доказами воно може бути покладено в обґрунтування рішення, але може бути відвернуте як доказ по справі [567, с. 174-175].

Необґрунтованість судового рішення у вигляді недоведеності обставин, що мають значення для справи від такого виду необґрунтованості, як неповне з'ясування обставин, що мають значення для справи, полягає в тому, що в першому випадку суд першої інстанції, правильно визначивши предмет доказування та визнавши встановленими істотні по справі обставини (юридичні факти матеріального права), не привів достатньо доказів їх існування. У другому ж випадку суд поряд з неповним з'ясуванням обставин справи не визначив предмет доказування по колу цих обставин. У випадку обґрунтування висновків суду на недостатньо досліджених і неналежно оцінених ним доказах рішення суду не може бути визнане законним та обґрунтованим і підлягає скасуванню. В рішенні суд повинен дати належну оцінку доказам або зазначити причини, з яких не взяв їх до уваги [585, с. 57-59].

Невідповідність висновків суду обставинам справи має місце в тих випадках, коли з повно та правильно встановлених фактичних обставин справи суд першої інстанції зробив невірний висновок про фактичні взаємовідносини сторін. Нерідко невідповідний обставинам справи висновок суду, викладений у рішенні, породжує в апеляційного суду сумніви або у повноті з'ясуванням судом першої інстанції обставин, що мають значення для справи, або у їх доведеності.

Невідповідність висновків суду обставинам справи може проявлятися двояко. По-перше, у протиріччі висновків суду, викладених у рішенні, встановленим їм фактам. По-друге, у протиріччі висновків суду щодо правовідносин сторін або відносно обставин справи.

Важливо чітко уявляти зазначені відмінності, оскільки від цього залежить правильність дій апеляційного суду.

Невідповідність висновків суду обставинам справи може бути і наслідком того, що суд не навів мотиви, по яких він відхилив одні докази та визнав достовірними інші. Часом такі випадки відбуваються при урахуванні обставин справи, які стали приводом для задоволення позовних вимог про стягнення

моральної шкоди. У липні 2003 р. Ж. звернулася до суду із заявою про відшкодування шкоди, заподіяної їй незаконними діями органів досудового слідства і прокуратури. Жовтневий районний суд м. Полтави 19 квітня 2004 р. позовні вимоги позивача задовольнив: стягнув з державного казначейства України на користь заявниці 14 тис. 73 грн на відшкодування матеріальної шкоди та 1 млн грн — як компенсацію моральної шкоди.

Апеляційний суд Полтавської області рішенням, зміненим Судовою палатою у цивільних справах Верховного Суду України, рішення суду першої інстанції змінив, зменшивши розмір стягнення до 150 тис. грн шляхом зобов'язання Державного казначейства України списати зазначену суму з відповідного рахунку, на якому обліковуються кошти Державного бюджету України. Таким чином, суд апеляційної інстанції визнав невідповідними обставинам справи висновки суду першої інстанції стосовно наявності у спірних правовідносинах матеріальної шкоди [608, с. 6-7].

На нашу думку, невідповідними обставинам справи висновки суду, викладені у рішенні, мають визнаватись і в тому випадку, якщо ці висновки немотивовані чи мотивовані непереконливо.

У юридичній літературі зазначалося, що невідповідність висновків суду фактичним обставинам справи може мати місце і тоді, коли у процесі використовуються непрямі докази, і їм суд надає перевагу [437, с. 33]. Вважаємо, що з наведеним положенням навряд чи можна погодитись, оскільки в протилежному випадку можна говорити про порушення принципу свободної оцінки доказів, у відповідності з котрим жодні докази не мають для суду наперед встановленої сили.

Окремою підставою для скасування рішення суду першої інстанції і ухвалення нового рішення або зміни рішення є порушення або неправильне застосування норм матеріального або процесуального права.

Норми матеріального права вважаються порушеними або неправильно застосованими, якщо судом застосовано закон, який не поширюється на ці

правовідносини. Так, рішенням Київського районного суду м. Харкова від 18.08.05 р. задоволені позовні вимоги гр. С. до гр. Л. та інших про визнання угоди недійсною. Задовольняючи позовні вимоги по справі, суд першої інстанції вказав, що гр. Л. без згоди дружини — гр. С. передав 33 % належної йому частки у статутному фонді ТОВ «НВЦ Даніка — Плюс» гр. Ф. Скасовуючи рішення районного суду і відмовляючи в позові, судова колегія Апеляційного суду Харківської області вказала, що за ч. 1 ст. 115 ЦК України господарське товариство є власником майна, яке передане йому учасниками у власність як внесок до статутного фонду. Таким чином, після внесення гр. Л. майна до статутного фонду «НВЦ Даніка — Плюс» воно стало власністю товариства. Згідно з п. 4 ст. 116 ЦК України учасник господарського товариства має право здійснити відчуження частки у статутному капіталі товариства. Чинним законодавством не передбачено отримання згоди подружжя на передачу частки у статутному фонді товариства з обмеженою відповідальністю [23].

Неправильно застосованим слід розцінювати закон у тому випадку, коли не застосовано закон, який підлягав застосуванню. Характеризуючи зазначені випадки порушення чи неправильного застосування норм матеріального права, необхідно враховувати таке: порушення норм матеріального права, яке проявляється у незастосуванні закону, що підлягає застосуванню, або у застосуванні закону, який не підлягає застосуванню, не завжди можливо чітко розрізнити. Тому для їх розмежування необхідно мати на увазі, що у випадку застосування закону, який не підлягає застосуванню, суд помилково до відносин сторін застосовує не той закон, який має бути застосований; суд при вирішенні правового спору не застосовує в повному обсязі норми матеріального права та виносить рішення, яке суперечить чинному законодавству.

Неправильне застосування закону об'єднує і випадки, коли суд взагалі не керувався при розгляді справи жодним законом або у випадку, коли суд хоч і керувався законом, але не тим, що регулює спірні правовідносини. Згідно із ст.

8 ЦПК при неврегулюванні спірних правовідносин певною, конкретною нормою права, суд не вправі повільно вирішувати справу, а має застосовувати закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого — суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права). Суд, переглядаючи рішення в апеляційному порядку, має зазначити у своєму рішенні на недолік суду першої інстанції та вказати закон, на підставі якого слід розв'язувати справу.

При порушенні норм матеріального права суд посилається на недіючі правові норми, неналежно вирішує питання належного застосування законодавства у випадку колізії законів, а також застосовує нормативний акт, виданий некомпетентним органом. Таким чином, перевіряючи законність рішення, суд має перш за все враховувати дію закону в часі та просторі. Матеріально-правові відносини регулюються нормами, чинними в момент виникнення конкретних правовідносин, якщо закон, який пізніше набрав чинності, на час розгляду справи не має зворотної сили [255, с. 20-23].

Порушення норм процесуального права також можуть бути підставою для скасування або зміни рішення за умови, якщо ці порушення призвели до неправильного вирішення справи.

При розгляді справи судом першої інстанції можуть мати місце і процесуальні порушення, які не впливають на суть рішення та не можуть бути підставою до його скасування. Наприклад, при порушенні строків розгляду справ чи при розгляді справи в закритому судовому засіданні з наступним встановленням апеляційною інстанцією, що підстав для цього не було. Подібні порушення мають формальний характер, а згідно з процесуальним законом жодне правильне по суті рішення не може бути скасовано з одних лише формальних міркувань. Тому процесуальні порушення, які в конкретному випадку не могли вплинути на правильність розгляду спору про матеріальне право, не можуть служити причиною скасування рішення.

При виявленні судом апеляційної інстанції порушень норм процесуального права, що не впливають на правильність судового рішення та не є підставами для скасування останнього, апеляційний суд вказує на такі порушення відповідному суду першої інстанції окремою ухвалою, застерігаючи його тим самим від повторювання таких помилок.

Цивільне процесуальне законодавство у ст. 309-1 в редакції Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вперше закріпило підстави для скасування судового наказу. Вказаний документ підлягає скасуванню в апеляційному порядку, якщо апеляційний суд встановить відсутність між стягувачем та боржником спірних правовідносин, на основі яких була заявлена вимога. Однак потребує, на думку дисертанта, критичної оцінки положення ч.2 ст. 309-1 ЦПК щодо остаточності та неможливості оскарження в касаційному порядку ухвали апеляційного суду про скасування судового наказу, оскільки положення вказаної норми протирічить п.1 ч.1 ст.324 ЦПК щодо кола об'єктів касаційного оскарження. Поряд з цим правила передбачені ч.2 ст.309-1 ЦПК, уявляються такими, що протирічать гарантованому Конституцією України праву заінтересованому особи на касаційне оскарження судового рішення у випадках, встановлених законом.

Наступне функціональне повноваження закріплено у ст. 310 ЦПК. Відповідно до вказаної норми рішення суду підлягає скасуванню в апеляційному порядку із закриттям провадження у справі або залишенням заяви без розгляду з підстав, визначених статтями 205 і 207 ЦПК. Як зазначає М. М. Бородін, при застосуванні вказаного повноваження апеляційні суди будь-яких суттєвих труднощів не зазнають [79, с. 4, 5].

У той же час не можна не зазначити таке. Якщо судом першої інстанції ухвалено законне й обґрунтоване рішення, смерть фізичної особи чи припинення юридичної особи — сторони в спірних правовідносинах після ухвалення рішення, що не допускає правонаступництва, не може бути підставою для застосування вимог ч. 1 зазначеної норми.

Згідно із ст. 310 ЦПК рішення суду підлягає скасуванню в апеляційному порядку із закриттям провадження по справі або із залишенням заяви без розгляду з підстав, зазначених у статтях 205 і 207 ЦПК. Повноваження на скасування рішення із закриттям провадження у справі чи залишенням заяви без розгляду виникають, на відміну від повноважень на винесення нового рішення або зміну раніше винесеного рішення, котре застосовується у зв'язку із порушенням норм матеріального права, за наявності порушень *процесуального* закону.

Закриття провадження по справі та залишення заяви без розгляду обумовлюють закінчення розгляду цивільної справи без винесення судового рішення. Наслідком залишення заяви без розгляду є можливість повторного звернення до суду з тотожним позовом після усунення умов, що були підставою для залишення заяви без розгляду.

При закритті провадження по справі повторний розгляд справи судом того самого позову між тими ж сторонами неможливий. Ця форма закінчення цивільних справ застосовується у випадках, коли суд незаконно прийняв справу до судового провадження або коли продовження процесу стає неможливим або недоцільним [638, с. 459, 460].

Скасування судового рішення із залишенням заяви без розгляду відбувається за умов існування обставин, передбачених ст. 207 ЦПК. У науковій літературі вказується, крім зазначеного, на таку особливість реалізації вищевказаного повноваження: якщо при розгляді справи в порядку окремого провадження виникає спір про право, що вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах. Перелік підстав залишення заяви без розгляду є вичерпним та розширеному тлумаченню не підлягає [567, с. 130-131].

Для правильного застосування апеляційними судами повноваження щодо скасування рішення суду першої інстанції із закриттям провадження по справі

останні можна поділити на три групи: першу складають підстави, які свідчать про помилку суду у зв'язку з відсутністю у позивача права на судовий захист по даній справі; другу — підстави, підґрунтям котрих є принцип диспозитивності цивільного процесу (відмова позивача від позову в разі прийняття її судом, укладання сторонами мирової угоди за умови визнання останньої судом); третю — випадки вибуття сторони із процесу, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва.

Закриття провадження по справі судом апеляційної інстанції має певні наслідки: сторони та інші учасники судового процесу повертаються в те положення, в якому вони перебували до пред'явлення позову; настає поворот виконання рішення суду першої інстанції (у випадку, коли закон допускає негайне виконання судового рішення); повторне пред'явлення тотожного позову неможливо. Суд апеляційної інстанції закриває провадження по справі за наявності підстав, встановлених ст. 205 ЦПК.

Провадження в цивільній справі може бути закрито з підстав наявності рішення суду в іншій справі, що набрало законної сили в тому разі, коли в обох справах сторони, підстави і предмет спору є тотожними. Так, 12 березня 2001 р. М. Н. звернулася до суду з позовом до М. М. про витребування майна з чужого незаконного володіння. Позивачка зазначила, що з 16 жовтня 1993 р. до 18 січня 2001 р. перебувала з відповідачем у зареєстрованому шлюбі. У цей період вона одержала за договором дарування холодильник «Норд-214/6», пральну машину «Донбас» і газову плитку «Норд». Окрім того, її особистими речами є шкіряна жіноча куртка вартістю 3 тис. грн, норкова шапка — 3 тис. грн та золоті сережки — 150 грн. Оскільки відповідач не повертає це майно, позивачка просила задовольнити її вимоги. Рішенням Любарського районного суду Житомирської області від 5 квітня 2001 р. позов було задоволено частково: зобов'язано М. М. повернути М. Н. холодильник «Норд-214/6» вартістю 750 грн, пральну машину «Донбас» — 250 грн та газову плитку «Норд» — 300 грн, в іншій частині позову відмовлено.

Ухвалою судової колегії в цивільних справах рішення районного суду було скасовано, а провадження у справі закрито з приводу наявності рішення суду, яке постановлено щодо тих же сторін, про той самий предмет і з тих самих підстав. Проте такі висновки обласного суду не є обґрунтованими. Як видно з матеріалів справи, Любарський районний суд 14 грудня 2000 р. вирішив питання про поділ майна подружжя та констатував, що холодильник, пральна машина, газова плитка, належність яких позивачці підтверджено договором дарування, а також шкіряна жіноча куртка, норкова шапка, золоті сережки є її особистим майном і поділу не підлягають. При цьому питання про витребування майна із чужого незаконного володіння суд не вирішував. Таким чином, спір щодо того самого предмета із тих самих підстав між тими самими сторонами судом не вирішувався і рішення не постановлялось, а отже, підстав для скасування рішення Любарського районного суду від 5 квітня 2001 р. у справі про витребування майна з чужого незаконного володіння і для закриття в ній провадження судова колегія не мала [598, с. 13].

Відповідно до ч. 2 ст. 310 ЦПК, якщо судом першої інстанції ухвалено законне й обґрунтоване рішення, але після цього відбулася смерть фізичної особи чи ліквідація юридичної особи — сторони в спірних правовідносинах, що допускає правонаступництва, — то в цих випадках судом апеляційної інстанції не можуть застосовуватись повноваження, спрямовані на закриття провадження у справі або залишення заяви без розгляду. Так, смерть позивача у справі про розірвання договору довічного утримання не може бути підставою для закриття провадження в цій справі, якщо є спадкоємці за законом чи заповітом [599, с. 52-53].

ЦПК 2004 р., на відміну від ЦПК 1963 р., значно розширює коло повноважень апеляційного суду при розгляді скарг на ухвали суду першої інстанції. За раніше діючим законодавством повноваження щодо розгляду скарг на судові ухвали зводились до: 1) залишення ухвали без змін, а скаргу чи окреме подання прокурора — без задоволення; 2) скасування ухвали і передачі

питання на розгляд суду першої інстанції; 3) скасування ухвали і вирішення ухвали по суті. Розширення та деталізація випадків реалізації повноважень відносно перегляду ухвали місцевого суду у ЦПК 2004 р. обумовлено можливістю суду апеляційної інстанції розв'язувати питання по суті, змінюючи оскаржувану ухвалу чи постановляючи нову. При розгляді апеляційної скарги на ухвалу суду першої інстанції суд апеляційної інстанції має визначені у ч. 2 ст. 307 ЦПК повноваження. Їх зміст спрямований на залишення ухвали без змін; на вирішення питання з приводу постановленої ухвали по суті; на зміну ухвали; на скасування ухвали, що перешкоджає подальшому провадженню у справі і направлення справи для продовження розгляду до суду першої інстанції.

За змістом ст. 312 ЦПК, розглянувши скаргу на ухвалу суду першої інстанції, апеляційний суд:

1) відхиляє скаргу і залишає ухвалу без змін, якщо судом першої інстанції постановлено ухвалу з додержанням вимог закону;

2) змінює або скасовує ухвалу суду першої інстанції і постановляє ухвалу з цього питання, якщо воно було вирішено судом першої інстанції з порушенням норм процесуального права або при правильному вирішенні було помилково сформульовано суть процесуальної дії чи підстави її застосування;

3) скасовує ухвалу і передає питання на новий розгляд до суду першої інстанції, якщо останній порушив порядок, встановлений для його вирішення.

За даними судової статистики, у 2007 р. апеляційна інстанція скасувала і змінила 9,4 тис. ухвал місцевих судів, або 2,1 % від ухвалених, із них: скасовано 9,1 тис., у тому числі з прийняттям нової ухвали (вирішенням питання по суті) — 1,7 тис., або 18,5 % від скасованих; змінено 347, або 0,1 % від постановлених [515].

Протягом 2008 р. судами апеляційної інстанції скасовано і змінено 12,6 тис. ухвал місцевих судів, або 2,4 % від ухвалених, із них: скасовано 12,3 тис., у

тому числі з прийняттям нової ухвали (вирішенням питання по суті) — 2,2 тис., або 17,8 % від скасованих; змінено 321, або 2,6 % від постановлених [11, с. 28].

В апеляційному порядку у 2009 р. скасовано і змінено 14 тис. ухвал місцевих судів, або 2,7 % від ухвалених, із них: скасовано 13,7 тис., у тому числі з прийняттям нової ухвали (вирішенням питання по суті) — 2,4 тис., або 17,6 % від скасованих; змінено 382, або 0,1 % від постановлених [12, с. 29].

У першому півріччі 2010 р. у апеляційному порядку скасовано і змінено 6,8 тис. ухвал місцевих судів, або 2,7 % від ухвалених, із них: скасовано 6,6 тис., у тому числі з прийняттям нової ухвали (вирішенням питання по суті) — 1,2 тис., або 18,5 % від скасованих; змінено 161, або 0,1 % від постановлених. Найбільший відсоток скасовано і змінено ухвал, прийнятих місцевими судами м. Севастополя — 4,3 %, а також областей: Закарпатської — 4,2 %, Запорізької — 3,7 %, Дніпропетровської — 3,2 %, Одеської — 3,2 % [7].

Перша група повноважень, що застосовується апеляційним судом при перегляді ухвали суду першої інстанції, зводиться до залишення ухвали, що оскаржується, без змін. Суд апеляційної інстанції відхиляє скаргу і залишає ухвалу суду першої інстанції без змін, якщо останню постановлено з додержанням вимог закону. Так, Х. звернулась до суду з позовом до Ф., третя особа — Українська товарна біржа, про визнання дійсним правочину (домашньої угоди) купівлі-продажу від 15 червня 1998 р. домоволодіння, та про визнання за Х. право власності на вказану нерухомість.

Ухвалою суду першої інстанції від 10 червня 2008 р. у відкритті провадження у справі Х. відмовлено відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 122 ЦПК з тих підстав, що із змісту її позовної заяви і доданих документів вбачається, що даний спір уже було вирішено рішенням Новомосковського міськрайсуду Дніпропетровської області від 26 січня 2005 р. по цивільній справі № 2-57/04: укладений між Ф. та Х. 15 червня 1998 р. договір купівлі-продажу домоволодіння, посвідчений Українською товарною біржею, визнано

недійсним, сторони повернуті у попереднє становище, вказане рішення суду набрало законної сили.

В апеляційній скарзі Х. просила скасувати зазначену ухвалу суду першої інстанції і направити справу на розгляд суду першої інстанції з таких підстав: Х. не зверталася раніше до суду з таким же позовом і її позовні вимоги не рівні між собою. Вона також вважала, що суд не звернув увагу на ту обставину, що під час судового засідання по цивільній справі № 2-57/04, по якій Новомосковський міськрайсуд Дніпропетровської області ухвалив рішення 26 січня 2005 р., вона не ставила питання про визнання дійсним правочину (домашньої угоди) купівлі-продажу нерухомості, а стояло питання про визнання правочину, який був укладений і зареєстрований третьою особою, — недійсним.

Перевіривши законність та обґрунтованість ухвали суду першої інстанції в межах доводів апеляційної скарги, колегія суддів дійшла висновку, що вона задоволенню не підлягає з таких підстав.

Дійсно, відповідно до рішення Новомосковського міськрайсуду Дніпропетровської області від 26 січня 2005 р. Х. звернулася до суду з позовом до Ф. про визнання укладеної між ними угоди купівлі-продажу зазначеного житлового будинку недійсною з поверненням сторін у попереднє становище. Ці позовні вимоги задоволено з тих підстав, що сторони не є членами Української товарної біржі і договір купівлі-продажу житлового будинку має бути завірений нотаріально.

У даній справі Х. ставить питання про визнання того самого договору купівлі-продажу від 15 червня 1998 р. того самого житлового будинку дійсним, посилаючись на те, що рішення суду від 26 січня 2005 р. з боку Ф. тривалий час не виконувалося, і тільки в серпні 2007 р. Ф. вирішив повернути їй одержані за зазначеним договором 45 000 грн, але за таку суму купити собі інше житло Х. можливості вже не має.

Інакше кажучи, предметом та підставами позовів у кожному разі виступає дійсність чи недійсність угоди купівлі-продажу нерухомості у зв'язку з порушенням встановлених законом вимог при її укладанні.

На підставі викладеного колегія суддів зазначає, що суд першої інстанції, посилаючись на положення п. 2 ч. 2 ст. 122 ЦПК, правильно і обґрунтовано відмовив Х. у відкритті провадження по справі. Тому суд апеляційної інстанції ухвалив апеляційну скаргу Х. відхилити, а ухвалу суду першої інстанції про відмову у відкритті провадження по справі залишити без змін [20, с. 15-16].

Друга група повноважень зводиться до зміни або скасування ухвали суду першої інстанції за наявності підстав, зазначених у п. 2 ч. 1 ст. 312 ЦПК. На відміну від ЦПК 1963 р., норма чинного законодавства закріплює умови зміни ухвали суду першої інстанції або її скасування із постановленням ухвали по суті. Помилкове формулювання суті процесуальної дії передбачає неналежну кваліфікацію змісту останньої при правильному вирішенні вказаного питання. Під помилковим формулюванням підстави застосування процесуальної дії слід розуміти неналежну правову кваліфікацію процесуальних правовідносин, з приводу яких виноситься ухвала.

На відміну від повноважень щодо розгляду апеляційної скарги на рішення місцевого суду, де підставою для скасування останнього може бути порушення та неправильне застосування норм матеріального права, підставою для скасування судової ухвали може бути тільки порушення чи неправильне застосування норм процесуального права, з цим не погоджується О. В. Дем'янова [165, с. 323-324]. Порушення норм процесуального права відбувається у випадках незастосування закону, який слід застосовувати в конкретному випадку. Неправильне застосування норм процесуального права передбачає застосування останніх не на ті процесуальні правовідносини, які склались у результаті розгляду справи судом першої інстанції.

Остання група повноважень апеляційного суду при перегляді ухвали місцевого суду зводиться до скасування ухвали і передачі питання на новий

розгляд до суду першої інстанції, якщо останній порушив встановлений порядок для його вирішення. Це передбачає порушення процесуальної форми вирішення того чи іншого процесуального питання (відмова у відкритті провадження по справі, повернення позовної заяви, закриття провадження по справі). Прикладом може служити юридична доля ухвали Дзержинського районного суду м. Харкова від 23.03.05 р., якою залишена без розгляду позовна заява Ш. до підприємства «Харківський завод електроапаратури» про визнання недійсним договору. Ухвалою судової колегії апеляційного суду Харківської області від 26.10.05 р. ухвала суду першої інстанції скасована та справа направлена до місцевого суду для розгляду по суті. При цьому підставою для скасування послужила та обставина, що позивач належним чином не повідомлявся про час та місце слухання справи, що є порушенням процесуального порядку розгляду справи [28].

Висновки до Розділу 2

На підставі аналізу перегляду судових рішень в апеляційному порядку та історії його виникнення автором визначені етапи генезису вітчизняного апеляційного провадження. Застосування історичного методу дослідження дозволило зробити висновки щодо основних ознак сучасної апеляції. Ними є: 1) перегляд судових рішень суду першої інстанції поряд із виконанням функцій «квазісуду» першої інстанції з мотивів дотримання вимог законності і обґрунтованості; 2) розгляд справ в колегіальному складі судом апеляційної інстанції; 3) особлива процедура набрання рішенням суду апеляційної інстанції законної сили та його незмінність і виключність.

Виходячи з різних законодавчих та теоретичних традицій (підходів) до визначення моделей апеляції, останні характеризуються як теоретичні конструкції апеляції, що визначають межі втручання суду апеляційної інстанції у перегляд рішення (ухвали) суду першої інстанції. З огляду на це обґрунтовується висновок про недоцільність при розгляді апеляційної скарги

виходити за межі доводів скарги. Винятком можуть бути деякі справи окремого провадження, розгляд яких та ухвалення рішення по котрим законодавство допускає без повідомлення заінтересованих осіб. Характеризуючи процедуру доказової діяльності у апеляційному провадженні, автором доведено, що існування можливості надавати нові докази при апеляційному розгляді цивільної справи може привести до «повороту на гірше» для особи, яка незадоволена рішенням місцевого суду.

Не зважаючи на існування у національному законодавстві повної апеляції, в роботі робиться висновок про доцільність існування апеляції неповної. Такий висновок ґрунтується на змагальних засадах останньої та враховуючи процесуальну природу апеляції як одієї з контрольних стадій цивільного процесу.

Право на апеляційне оскарження є невід'ємним елементом права на судовий захист. Досліджуючи суб'єктів права апеляційного оскарження та порядок його реалізації, дисертант доводить необхідність обмеження прокурора та інших осіб, що захищають в процесі «чужий» інтерес, у реалізації ними права апеляційного оскарження. Поряд з цим звертається увага на відсутність у цивільному процесуальному законодавстві певних ознак, які б характеризували процесуально-правову заінтересованість в оскарженні судових рішень осіб, що подають апеляційну скаргу. В той же час в роботі обґрунтовується необхідність зміни строків та порядку апеляційного оскарження на законодавчому рівні.

Враховуючи необхідність підвищення ефективності апеляційного провадження зроблено висновок, що об'єктами апеляційного провадження не може бути бездіяльність суду першої інстанції. Доводиться існування можливості розширення кола судових ухвал як об'єктів апеляційного оскарження з метою забезпечення реалізації конституційних прав на оскарження судових рішень суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин. З огляду на зазначене піддається критиці існуючі законодавчі

обмеження щодо оскарження рішень апеляційного суду по окремим категоріям цивільних справ.

У контексті підвищення ефективності апеляційного провадження, ефективність розглядається як інструмент оптимального юридичного захисту відповідно до статті 13 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Ефективність апеляційного провадження визначається рухом цивільної справи в суді апеляційної інстанції та роллю апеляційного суду в дотриманні принципів верховенства права та законності при здійсненні правосуддя. Позитивно оцінюється імплементація рекомендації № (92) 12 Комітету міністрів Ради Європи у національне цивільне процесуальне законодавство щодо розподілу справ серед суддів апеляційного суду. В межах проблем ефективності апеляційного провадження обґрунтовується необхідність вдосконалення реалізації диспозитивних прав учасниками апеляційного провадження. Пропонується вдосконалити процедуру підготовки справи до судового розгляду та розгляд апеляційної скарги в суді апеляційної інстанції з позицій Європейського суду з прав людини, а також зміст судового рішення апеляційного суду. В окремих випадках вбачається доцільним закріплення повноваження за апеляційним судом, спрямованого на скасування судового рішення і направлення справи на новий розгляд до суду першої інстанції.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ, ЩО НАБРАЛИ ЗАКОННОЇ СИЛИ, В КАСАЦІЙНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

3.1. Історичний дискурс та розвиток норм цивільного процесуального права про перегляд судових рішень, що набрали законної сили

Досліджуючи історію перегляду судових рішень, що набрали законної сили, можна встановити проблеми, котрі існували раніше та залишились невирішеними в системі цього інституту. Аналіз основних моментів цього інституту покаже певні тенденції в його розвитку. Враховуючи потреби правозастосовчої практики у сучасний період, можна буде відповісти як на основне питання про систему судового перегляду рішень, що набрали законної сили, так і на інші питання, пов'язані з вдосконаленням окремих інститутів та елементів цієї системи.

Введення в дію у 1864 р. Статуту цивільного судочинства Російської Імперії поклали корінний перелом в галузі судоустрою та процесуального порядку розгляду справ. Система судоустрою та цивільного судочинства була поставлена на високий рівень західноєвропейської теорії та практики. Замість складної та заплутаної системи судових установ з'явився простий поділ останніх на установи загальні та мирові з встановленням трьох інстанцій: першої, апеляційної та касаційної. Правосуддя, хоча й відправлялось від імені Імператора, було цілком самостійним [147, с. 161].

До вказаного часу перегляд судових рішень, що набрали законної сили, на різних етапах розвитку правової системи здійснювався різними колегіальними органами (Сенатом, Верховною Таємною радою, Кабінету при Дворі Імператора) або посадовими особами (рекмейстером чи особисто Імператором).

З запровадженням у 1711 р. Сенату останньому доручалось повноваження відносно безпосереднього здійснення правосуддя та щодо контролю над

правосуддям взагалі. На рішення Сенату можна було подавати скарги лише Імператору. У пункті 6 Указу про створення Сенату від 2 березня 1711 р. встановлювалась мережа представників нагляду, які давали б Сенату можливість наглядати за законністю на всіх теренах російської держави.

Відповідно до п.1 Указу, учасники судочинства мали право подавати скарги Сенату на неправильні рішення судів нижчих інстанцій. Але не передбачався порядок такого оскарження та його послідовність з урахуванням інстанційності судової системи того часу.

Указами від 17 березня та 8 грудня 1714 р. Сенат оголошувався вищою апеляційною інстанцією, на який подаються скарги Його Царській Величності. Але вже Указом від 22 грудня 1718 р. Сенат названий високоповіреном та за оскарження його рішення в окремих випадках призначалась смертна кара. Однак можливість оскарження припускалась з огляду на те, що особисте знайомство монарха із справою забезпечувало безпристрасність в прийнятті чи неприйнятті скарги (чолобитної), а його підпис прирівнювався до іменного указу, котрий сенатори були зобов'язані виконати.

13 травня 1720 р. запроваджується особлива посада для прийняття скарг на повільність судочинства та неправосуддя колегій та канцелярій (рекмейстер). Останній не лише перевіряв підстави апеляційних скарг, але й особисто слідкував за своєчасним розглядом судових справ в підлеглих місцях та реєстрував чолобитні.

З 28 січня 1721 р. функції контролю над Сенатом виконують штаб-офіцери гвардії до призначення з цією метою державного фіскала, однак у 1722 р. були засновані посади прокурорів для нагляду над судом.

За часів царювання Катерини Першої та Петра Другого над Сенатом став наглядати Верховна Таємна Рада, куди можна було вносити скарги на дії Сената.

В епоху Ганни Іоанівни Маніфестом 4 березня 1730 р. Верховна Таємна Рада була ліквідована, а Сенату повернуті всі втрачені ним у попередні

царювання права. Імператриця разом з тим утворила свій особистий контроль за діяльністю Сенату. Кожної суботи приписувалось надавати їй з Сенату два рапорти: один – по справам вирішеним, а другий – по справам, які не могли вирішуватись без доповіді Її Величності. 1 червня 1730 р. відбувся розподіл Сенату на департаменти з призначенням кожному особливого роду справ.

У 1731 р. Сенат попав під нагляд утвореного Кабінету при Дворі Її Імператорської Величності.

За часів царювання Іоанна Антоновича 12 листопада 1740 р. була утворена посада особливого рекмейстера, але вже не при Сенаті, а при Височайшому Дворі. Рекмейстеру доручалось приймати скарги на всі колегії, канцелярії та на сам Сенат.

Сенат був поновлений у правах в епоху Єлизавети, однак роль рекмейстера як „процесуального фільтра” посилювалась. В Указі від 12 грудня 1741 р. зазначеній посадовій особі приписувалось докладати імператору про чолобитниках, котрі не отримали жодного рішення по поданим проханням, а Указом від 6 квітня заборонялось подавати самодержцю скарги опріч рекмейстера. Але Єлизавета Петрівна спочатку відступила від прийнятого правила та, захоплюючись благородними намірами, 8 січня 1742 р. дозволила надавати скарги на її ім'я, котрі стосуються будь-якої кривди та зловживань, потижнево по вівторкам.

Завдяки сенатській реформі Катерини Другої у 1774 р. було оголошено, що крім встановлених інстанцій подавати чолобитні Імператриці суворо заборонялось, та Сенат знову перетворився у вищу судово-урядову установу імперії. Поряд з цим в разі необхідності скарги на рішення Сенату належало надавати спеціально призначеній посадовій особі, а при надзвичайних обставинах дозволялось навіть надавати запечатані пакети з надписами: ”У власні Її Імператорській Величності руки”. Опосередково Сенат попав ще під нагляд обер-секретарів [146, с. 5-190].

У дореформені часи Сенат був органом вищої судової інстанції та нагляду. В той же час оскарження рішення Сенату розглядалось як форма найвиключного оскарження та була пов'язана з проходження через чисельні „фільтри”, про які мова йшла вище.

За правилами Статуту цивільного судочинства 1864 р. касація розглядалась як одна з трьох форм скасування рішень поряд з проханням про перегляд рішення та проханням про це осіб, що не приймали участі у розгляді справи. Предметом касаційного оскарження були постанови апеляційної інстанції за умови, якщо вони закінчували розгляд справи по суті. Касаційному оскарженню підлягали відмови апеляційної інстанції у поновленні строку на апеляцію.

Якщо апеляційне оскарження за правилами Статуту цивільного судочинства 1864 р. можливе при будь-якому неузгодженні судового рішення з позицією сторони, то прохання про касацію рішень допускались:

- 1) у випадку явного порушення прямого сенсу закону або неправильного його тлумачення;
- 2) при порушенні обрядів та форм судочинства, але таких істотних, що внаслідок їх недотримання залишити рішення в силі неможливо;
- 3) у випадку порушення меж відомства чи влади, наданих законом судовій палаті.

Як бачимо, у касаційному порядку рішення підлягали оскарженню у випадку істотного порушення норм матеріального та процесуального права. Таке правило збереглося і у нині діючому законодавстві. Варто зазначити, що обґрунтованість рішення у касаційному порядку також не оскаржувалась. Це підкреслює історичні витоки виключного характеру касаційного оскарження у цивільному судочинстві.

Повторне касаційне оскарження рішення після залишення першої касаційної скарги без наслідків не було можливим за нормами Статуту

цивільного судочинства 1864 р., хоч ще б і залишався строк на касаційне оскарження рішення.

Крім учасників процесу право касаційного оскарження надавалось також особам, що не брали участі при розгляді справи, але рішення суду, що набрало законної сили, порушує їх права. Наприклад, заставаотримувач вправі вимагати скасування рішення за позовом третьої особи до заставаодавця стосовно закладеного майна. За сенсом вказаного Статуту, права осіб, що не приймали участі при розгляді справи, повинні бути порушені в резолютивній частині судового рішення. Судове рішення, що оскаржується такими особами, може бути скасовано лише в тій частині, яка стосується їх прав, навіть якщо інші частини такого рішення пов'язані з нею у нерозривній єдності.

Судом касаційної інстанції був Касаційний департамент Урядового Сенату. У проханні про касацію повинно визначатись, що саме особа вважає незаконним та підлягаючим скасуванню та з яких підстав. Всі прохання про скасування остаточних рішень, що надходили до Касаційного департаменту Урядового Сенату, - розглядалися попередньо у розпорядчому засіданні Департаменту: 1) для усунення тих з клопотань, котрі надані з порушенням встановлених законом формальних умов; або які не містять в собі ніяких прохань чи вказівок на підстави до скасування рішення; 2) для розподілу решти справ до слухання у судових засіданнях Департаменту чи його відділення. Ухвалена у розпорядчому засіданні резолюція приводилася до виконання без складання ретельної ухвали.

Присутністю Департаменту розглядалися справи, по котрим виникала необхідність у роз'ясненні точного сенсу законів для керівництва до єдиного їх тлумачення та застосування. Всі інші справи вирішувались відділеннями Департаменту. Якщо при слуханні справи у відділенні будь-хто з присутніх сенаторів висловить думку про необхідність роз'яснити сенс законів для єдиного їх тлумачення, - то справа передається на розгляд Присутності Департаменту, яким і вирішується остаточно.

При розгляді справи в касаційному порядку не викликались як сторони та інші особи, що брали участь у розгляді справи судами попередніх інстанцій, так і ті особи, котрі не приймали участі у розгляді справи та подали касаційну скаргу за умови, якщо у рішенні порушуються їх права.

За результатами розгляду скарги суд касаційної інстанції вправі був скасувати рішення та направити справу на новий розгляд в іншому складі суду. При перегляді рішення касаційна інстанція могла не обговорювати правильність чи неправильність попереднього рішення, а ухвалити нове рішення не зважаючи на зміст попереднього [579, с. 409-450].

Розгляд цивільних справ у касаційному порядку Касаційним департаментом Урядового Сенату в вищеописаному порядку проіснував до початку дії законодавства радянської влади. С.Ю.Кац зазначав, що з перших днів існування Радянської держави у цивільному судочинстві була встановлена принципово нова система оскарження рішень, яка корінним чином відрізнялась від раніше існуючих форм перегляду судових рішень [217, с. 61].

У підрозділі 2.1 цієї роботи система судоустрою у радянські часи характеризувалась як інквізиційна, оскільки в перші роки існування радянського законодавства оскарження судового рішення було практично неможливим. Аналогом сучасного касаційного оскарження в радянські часи був інститут наглядового провадження. Так, як і сучасна касація, судовий нагляд також можна назвати виключною формою оскарження судових рішень з декількох причин.

По-перше, правом опротестування судового рішення в порядку нагляду не мали особи, що брали участь у розгляді справи судами попередніх інстанцій. Право внесення протесту належало лише посадовим особам органів суду та прокуратури навіть в тому випадку, якщо вони не були учасниками цивільних процесуальних правовідносин на більш ранніх стадіях цивільного процесу. Таке положення суперечило принципу диспозитивності цивільного процесуального права, відповідно до якого право на вчинення будь-якої не забороненої законом

дії відносно предмету або підстав спору чи можливості оскарження судового рішення залежить від процесуальної волі матеріально й процесуально – заінтересованих осіб.

По-друге, право на опротестування рішення, що набрало законної сили, можна було реалізовувати в будь-який час незалежно від строків набрання судовим рішенням законної сили. Це нівелювало принцип остаточності рішення суду відносно змінених чи встановлених в судовому розгляді між учасниками спору правовідносин.

Вважаємо, що втручання у судові процеси з боку держави в особі її посадових осіб шляхом оскарження рішень в порядку нагляду базувалось на догматах відсутності приватних засад та інтересів у цивільному судочинстві, наслідком чого став нагляд за судовою діяльністю у практично необмежених формах. Яскравим прикладом цього є висловлювання М.О.Рейхеля: „Активність нашого суду, притому активність ядро-класового забарвлення є одним з основних принципів нашого процесу та в якості такого підлягає відносно його дотримання постійній та уважній перевірці та контролю з боку вищестоящої інстанції” [137, с. 239].

С.Ю.Кац, досліджуючи історію даного інституту, писав, що його система розвивалась наступним чином: з моменту виникнення та до 1926 р. існував централізований нагляд, з 1926 р. по 1938 р. – децентралізований, з 1938 по 1954 р. – централізований, а з 1954 р. на новій основі в законодавстві закріплено та діяла система децентралізованого судового нагляду [216, с. 128].

Первісними органами, що здійснювали судовий нагляд, не були органи судової влади. М.М.Андреев, досліджуючи історію радянського наглядового порядку перегляду рішень, відмічав, що вже в Декреті про суд №2 стаття 6 передбачала, що з метою досягнення єдиної касаційної практики засновувався верховний судовий контроль. Хоча про право цієї установи скасовувати вироки мови не було в Декреті, але за змістом останнього можна зробити висновок, що таке право у вищого судового контролю було. Пункт 4 Положення про місцеві

органи юстиції від 21 серпня 1920 р. надавав право Губернським Відділам Юстиції робити подання до Наркомюсту про скасування в порядку нагляду вироків та рішень, що набрали законної сили. Постановою Народного Комісаріату Юстиції від 26 листопада 1920 р. засновувався спеціальний відділ судового контролю, задачі якого були сформульовані наступним чином: „розгляд в порядку нагляду окремих вироків та рішень Народних Судів, поновлення справ за нововиявленими обставинами, направлення скарг та клопотань окремих громадян та установ, що подаються до Народного Комісаріату Юстиції (далі – НКЮ) на незаконні дії посадових та приватних осіб.”

Функції НКЮ по перегляду справ в порядку нагляду були уточнені Декретом ВЦВК та Сов наркому від 10 березня 1921 р., підписаний Леніним та Калініним. Цей Декрет містив в собі „Положення про вищий судовий контроль” та встановлював наступні принципи: а) НКЮ належить загальний нагляд за діяльністю судових органів; б) не може залишитись в силі вирок чи рішення, винесене з порушенням ст.2 цього „Положення”, хоча б ці рішення й набрали законної сили; та в) НКЮ належить право роз’яснення питання про поновлення судових справ за нововиявленими обставинами не залежно від того, яким органом Республіки ці справи були розглянуті. Відповідно до п.2 Положення, підставами для визнання вироків чи рішень судових органів такими, що не мають законної сили, могли бути: а) явне порушення або незастосування законів Радянської влади; б) прийняття судовими органами до свого провадження справ, що не підлягають судовому розгляду; в) явне протиріччя рішення керівним засадам радянського законодавства та загальній політиці Робітниче – Селянського Уряду.

Цим Положенням та інструкцією НКЮ від 15 вересня 1921 р. „Про порядок направлення та розгляду справ по Декрету про Вищий Судовий контроль” був встановлений наступний порядок. Скарги на вирoki та рішення суду, що набрали законної сили, мали надаватись як безпосередньо до Відділу

Судового Контролю НКЮ, так до губернських відділів юстиції. У першому випадку, коли Відділ Судового Контролю не знаходив певних вказівок на обставини, що вимагали визнання рішення таким, що не мали законної сили, - він залишав скаргу без задоволення. У протилежному випадку надсилав справу на висновок колегії відповідного губюсту, який свій висновок разом із справою направляв до НКЮ. При подачі скарги до Губюсту останній при відсутності підстав виносив постанову про залишення скарги без наслідків, та копію цієї постанови разом із скаргою надсилав до НКЮ. Якщо губюст знаходив у скарзі вказівки на обставини, що вимагають опротестування вироку, - то витребував справу з суду, а потім із своїми зауваженнями направляв до НКЮ. У відділі Судового Контролю справи розглядались у складі голови – завідуючого відділом чи його заступника та двох членів, котрі призначалися Колегією НКЮ. Постанови Відділу про визнання рішення таким, що не мало законної сили, підлягали затвердженню Наркомом чи його заступником. Повторна скарга по справі, яка вже розглядалась Відділом, не розглядалась. Після скасування рішення справа направлялась у відповідний орган на новий розгляд [13, с. 6-8].

Положення про Вищий судовий контроль, котре затверджувалось Декретом від 10 березня 1921 р., було тією основою, на якій в майбутньому розвивався радянській інститут судового нагляду. Цим же Декретом НКЮ реформувався у єдиний централізований орган по нагляду та керівництву всіма судовими органами.

Нове Положення про Верховний судовий контроль УРСР було прийнято Всеукраїнським центральним виконавчим комітетом 11 травня 1921 р. За змістом цього документу Верховний судовий контроль зобов'язаний був здійснювати нагляд за правильним та єдиним застосуванням законів судами на території республіки та за відповідністю судової практики принципам соціалістичного права та політиці робоче – селянського уряду.

Верховний судовий контроль користувався правом витребування та перевірки справ в порядку нагляду, зупинення виконання судових рішень,

скасування рішень, що набрали законної сили, а також закриття в необхідних випадках провадження по справі. Він міг давати судовим органам керівні роз'яснення та вказівки з приводу застосування правових норм.

Підставою до скасування рішення могло бути порушення постанов радянської влади, істотне порушення форм судочинства або протиріччя між змістом судового рішення та принципами соціалістичної правосвідомості та загальною політикою радянського уряду.

Централізований судовий контроль та нагляд у той період здійснювався Народним Комісаріатом юстиції при допомозі його органів – Уотюстів, Губюстів та Верховного Судового Контролю. Однак струнка система судового нагляду в той час ще не існувала, оскільки нагляд здійснювався органом державного управління – Наркомюстом. Разом з тим слід зазначити, що вже в той період були розроблені основні принципи судового нагляду та форми його реалізації.

Створені у складі НКЮ РСФСР та НКЮ УРСР Вищий (та Верховний) судовий контроль зіграли, безперечно, велику роль як органи судового нагляду. Але їх утворення та діяльність слід розглядати як попередні передумови до утворення справжньої системи судового нагляду в майбутньому. Значення цього періоду для створення в майбутньому системи судового нагляду у тому, що в той період були законодавчо закріплені та реалізовувались деякі принципові положення судового нагляду. До них відносилось те, що:

1. Централізований орган судового контролю та нагляду мав право не тільки скасовувати судові рішення, що набрали законної сили, а разом з тим був органом, що здійснював керівництво судовою практикою та користувався правом дачі керівних роз'яснень з питань застосування законодавства судами. Крім того він користувався, в необхідних випадках, законодавчою ініціативою.

2. Були дані вказівки з питання про суб'єктах контрольного провадження. Принципові положення, закріплені в законодавстві, були в наступному:

а) правом порушення наглядового провадження користувались не тільки центральні органи радянської влади, а й місцеві. Цим в законодавстві була закріплена ідея, що органи радянської влади, які покликані зберігати та захищати права трудящих, мають право вимагати скасування незаконних судових рішень, що набрали законної сили. Те також означало, що органам радянської влади були привласнені функції по нагляду за дотриманням законності судовими органами;

б) суб'єктами наглядового провадження були й органи державного управління, в першу чергу НКЮ та його відділи;

в) у зв'язку з тим, що правом порушення наглядового провадження користувались не лише центральні, але й місцеві органи державної влади та управління, - в цьому аспекті була тенденція до децентралізації судового нагляду;

г) вже в цей період у законодавстві були закріплені правила, в силу яких з клопотанням про скасування рішень, що надрали законної сили, можуть звертатись не тільки особи, що приймали участь у справі, а й сторонні особи: установи, організації, посадові та приватні особи, що не приймали участі у розгляді справи.

3. Були сформульовані та законодавчо закріплені підстави до скасування рішень, що набрали законної сили. Законодавець відмежував підстави для скасування рішень в порядку нагляду від касаційних підстав, зазначивши при цьому, що підставою до скасування рішення в порядку нагляду може бути явне порушення чи незастосування норм радянської влади, а також явне протиріччя рішення основним засадам радянського законодавства та загальній політиці робітниче – селянського уряду.

Вказані положення свідчать про те, що в той історичний період були зроблені перші серйозні кроки до створення системи судового нагляду. Але багато важливих питань ще не було вирішено, оскільки це було неможливо в такий короткий строк існування даного інституту. Зокрема, не були детально

врегульовані питання, пов'язані з розглядом заяв та скарг про перегляд рішень, що набрали законної сили. Не був врегульований сам порядок перегляду справи контрольним органом, його повноваження та велика кількість інших важливих питань наглядового провадження.

Значну роль у вдосконаленні інституту судового нагляду зіграли положення, закріплені у тимчасовій Інструкції Наркомюсту УРСР „Про основні норми цивільного процесу” від 19 травня 1923 р. Пунктом 8 цієї Інструкції встановлювалось, що „право скасування судового рішення, що набрало законної сили в порядку нагляду належить виключно Верховному Суду.” Справи, котрі повинні розглядатись Верховним Судом в порядку нагляду, могли порушуватись з ініціативи представників прокурорського нагляду або по заявам та клопотанням зацікавлених установ та приватних осіб через прокурора, який працював при відповідному губернському суді. Та лише при визнанні прокурором скарги обґрунтованою він зобов'язаний був направити скаргу разом із своїм висновком по справі прокурору Верховного Суду для передачі справи до Верховного Суду. Скарги ж приватних осіб та організацій, що направлялися безпосередньо до Верховного Суду, минаючи прокуратуру, згідно Інструкції повинні були залишатись без розгляду (крім скарг та заяв центральних органів та губвиконкомів).

Таким чином, тимчасова Інструкція „Про основні норми цивільного процесу” закріплювала принципи централізованого нагляду, визначаючи право Верховного Суду на розгляд справ в порядку нагляду [216, с. 128-142].

Починаючи з 1923 р. на території Радянського Союзу приймаються Цивільні процесуальні кодекси. Згідно з правилами ЦПК УРСР 1923 р., реалізація права протесту в порядку нагляду здійснювалось незалежно від наявності у справі формальних порушень, якщо є вказівки на явне порушення інтересів держави, окремого її органу чи трудящих мас, коли залишення рішення в силі повинно потягнути порушення цих інтересів, коли воно не відповідає загальному напрямку політики уряду. Право внесення протесту в

порядку нагляду мали Прокурор республіки, Голова Верховного Суду та Прокурор Верховного Суду до Пленуму Верховного Суду на протязі семи днів з моменту винесення ухвали касаційною інстанцією. Також головуєчий в засіданні касаційної інстанції вправі протягом трьох днів з моменту винесення ухвали перенести справу на розгляд у Пленум Верховного Суду, надавши при цьому у письмовому вигляді своє мотивовану особливу думку. Опротестування ухвали касаційної інстанції зупиняло в той час набрання нею чинності.

Вирішення питання про перегляд судових рішень, по яким касаційна скарга залишена без наслідків чи для котрої сплинув касаційний строк, належало виключно Верховному Суду [137, с. 250-255]. За правилами ЦПК СРСР 1923 р., таким чином, існувала централізована система судового нагляду за рішеннями суду.

Рішення Судової колегії Верховного Суду УРСР по цивільним справам мали право опротестовувати прокурор республіки та прокурор Верховного Суду у семиденний строк з дня оголошення рішення. Лише посадові особи прокуратури, а не сторони, мали право опротестовувати в наглядовому порядку ухвали суду касаційної інстанції. Відносно касаційних ухвал Верховного Суду опротестування їх прокуратурою до Пленуму Верховного Суду допускалось з будь-якої підстави, але з обмеженням цього права семиденним строком. Інше відношення до касаційних ухвал пояснювалось тим, що вони, не дивлячись на формальну необов'язковість для нижчих судів все-ж фактично мають керівне значення для судової практики; тому як прокуратурі, так і Голові Верховного Суду, котрий особисто керував касаційними колегіями, надавалась можливість віднести на вирішення Пленуму ті правові питання, які, за їх думкою, касаційна інстанція вирішила неправильно. З цих же міркувань для касаційної колегії Верховного Суду містилось виключення з того загального правила, що особлива думка судді не змінює нормального руху справи [141, с. 253, 261]. Централізований характер судового нагляду зберігся і у ЦПК УРСР 1929 р. [640, с. 76-82].

На відміну від вищевказаних нормативних актів, в яких закріплювалось практично необмежене право посадових осіб суду та прокуратури опротестовувати будь-яке рішення, що набрало законної сили, ст.328 ЦПК УРСР 1963 р. передбачала право посадових осіб опротестовувати рішення судів певної ланки. Так, прокурор області і голова обласного суду мали право опротестовувати рішення, ухвали районного (міського) народного суду, а також касаційні ухвали судової колегії в цивільних справах обласного суду; прокурор Української РСР, Голова Верховного Суду УРСР та їх заступники – рішення, ухвали і постанови будь-якого суду Української РСР, за винятком постанов Пленуму Верховного Суду УРСР; заступники Голови Верховного Суду СРСР – рішення і ухвали судової колегії в цивільних справах Верховного Суду Української РСР, яка діє як суд першої інстанції...

Я.В.Гробовенко у зв'язку з цим писав, що утворення Президій Верховних судів союзних республік й обласних судів та надання їм широких повноважень по перегляду судових рішень, що набрали законної сили, - не лише підняли значення та роль місцевих судових органів. Це також ліквідувало занадту централізацію в галузі відправлення правосуддя [151, с. 49].

ЦПК УРСР 1963 р. не визначав підстав для витребування справ та вивчення можливості внесення протесту. Ними могли бути так звані скарги в порядку нагляду, повідомлення у засобах масової інформації про незаконність рішення, ініціатива самої особи, котра мала право опротестовувати судові рішення тощо.

Проте ст.330 ЦПК УРСР 1963 р. поклала початок децентралізації системи судового нагляду. Справи в порядку судового нагляду розглядали:

1) президія обласного суду – за протестами Генерального Прокурора СРСР, Прокурора Української РСР, Голови Верховного Суду Української РСР та їх заступників, прокурора області і голови обласного суду – на рішення і ухвали районних (міських) народних судів та касаційні хвали обласних судів;

2) судова колегія в цивільних справах Верховного Суду Української РСР – за протестами Генерального прокурора СРСР, Прокурора Української РСР та їх

заступників – на рішення і ухвали районних (міських) судів, обласних судів, а також і на постанови президій обласних судів;

3) Пленум Верховного Суду Української РСР – за протестами Генерального Прокурора СРСР, Прокурора Української РСР, Голови Верховного Суду Української РСР та їх заступників – на рішення і ухвали судової колегії в цивільних справах Верховного Суду Української РСР.

При розгляді справи в порядку нагляду суд перевіряв законність і обґрунтованість судових рішень по наявних у справі і додатково поданих матеріалах [639, с. 114-120], що робило безкінечним судові тяганини по правилам наглядового провадження. Крім того, перевіряючи як законність, так і обґрунтованість рішення, наглядова інстанція практично розглядала справу по суті, що прирівнювало її до суду першої інстанції. Право осіб, що брали участь у розгляді справи, на подання додаткових матеріалів у суд наглядової інстанції, провокувало зловживання процесуальними правами з метою затягування розгляду справи та необмежене скасування раніше винесених рішень і їх розгляд заново.

Підставами для скасування в порядку нагляду рішень, ухвал чи постанов суду були їх необґрунтованість або істотні порушення норм матеріального чи процесуального права [639, с. 118]. Проте процесуальне законодавство не визначало змісту „істотності” порушень правових норм. Дане питання залишалось без уваги і в деяких науково – практичних коментарях до ЦПК УРСР [140, с. 446-449]. На цю прогалину в різні часи намагалися звернути увагу законодавця К.С.Банченко – Любімова, С.Ю.Кац, О.Ю.Кожемякін, П.Я.Трубніков, М.С.Шакарян [35, с. 51-53, 87, 89, 92; 219, с. 170-171; 232, с. 136-139; 568, с. 178-180; 650, с. 29].

Пункт 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України „Про практику розгляду цивільних справ в порядку нагляду” №2 від 26.01.90 р. оговорював, що питання про те, чи допущене порушення норм матеріального або процесуального права є істотним, слід вирішувати залежно від його характеру,

потягло чи могло потягти воно неправильне вирішення справи. До істотних порушень, що тягнуть скасування рішення, зокрема, відносились закону, зазначені в ст.314 ЦПК 196, порушення принципів безпосередності, усності, безперервності судового процесу, допустимості засобів доказування. Разом з тим в силу правил ст.312 ЦПК 1963 р., не підлягало скасуванню правильне по суті рішення з одних лише формальних міркувань, наприклад, порушення підсудності, окремі недоліки у викладі рішення, які не позначилися на його суті або можуть бути усунені без скасування рішення, помилкове посилання на норму права при відповідності рішення чинному законодавству [423, с. 84-90].

Відмову від наглядового провадження неоднозначно сприйняла юридична громадськість. А.Ф.Осетинський в деяких своїх роботах підтримував ідею створення трансформування наглядового провадження у касаційне [366, с. 42-48], визначаючи інститут касації як останній рубіж судового захисту, що набуває визначального значення для гармонійного та злагодженого функціонування системи розгляду справ, а відтак – і єдиної владної системи судових органів [370, с. 5]. В іншій роботі вказаний автор, характеризуючи касаційне провадження, зазначає, що інститут судового нагляду може існувати в судовій системі правової та демократичної держави. Такий висновок ґрунтується на тому, що наглядова інстанція має більш широке коло повноважень при перегляді судових актів, які вступили в законну силу, ніж суд касаційної інстанції, що забезпечує додаткові можливості судового контролю за законністю [365, с.10]. Вважаємо, відмова від наглядового провадження в українському праві обґрунтована. Категорично неможна припустити залишення як форми перегляду судових актів перегляд в порядку нагляду по протестам відповідних посадових осіб на предмет законності судових рішень. Дана форма перегляду, оскільки заснована на протесті на предмет законності судового акту, протирічить принципу правової держави, оскільки зменшує вимоги правової безпеки, інституту законної сили судових актів, права сторін на розпорядження своїми процесуальними правами, а також принцип незалежності судів та суддів.

Поряд із касацією як формою перегляду судових рішень існує і ревізійний порядок перегляду. І.Л.Петрухін пише: „Ревізія як правовий інститут виник у середні століття як інструмент державного, публічного контролю за вирішенням судових спорів. В подальшому роль ревізії змінилась, та вона перетворилась в одну з гарантій повноти судового розгляду, що забезпечують захист прав громадян, не спроможних в повній мірі реалізувати надані їм можливості” [383, с. 49]. Ревізійна форма перегляду судових рішень, що набрали законної сили, існує у цивільному процесуальному законодавстві багатьох держав Європи. За правилами ЦПК Австрії, наприклад, основною метою ревізії є перевірка рішення апеляційного суду. Доступ до Верховного Суду Австрії істотно обмежений, щоб не допустити його перевантаження та забезпечити здійснення „керівної функції”. Звернення до Верховного Суду з ревізією на рішення апеляційного суду залежить від двох факторів: ціни позову та наявності питання права, що має істотне значення. Розрізняють два види касації: звичайну та надзвичайну. Який вид припустимий в конкретному випадку, залежить від ціни позову та оговори апеляційного суду. Звичайна ревізія розглядається вищестоящим судом та зупиняє набрання чинності судового акту та його виконавчість. Надзвичайна ревізія зупиняє набрання пов’язаних з прийняттям постанови наслідків, але не його виконавчість. Аналогічні правила існують у ЦПК Федеративної Республіки Німеччина.

За правилами ревізійного провадження, рішення переглядається з метою формування єдиної судової практики, а центральною формою перегляду є апеляція [434, с. 39-43, 149-153].

Відмінність ревізії від касації є у тому, що при ревізії апеляційна скарга була відхилена судом апеляційної інстанції з причини її неприпустимості. Ревізійна ж скарга може бути подана особами, що приймали участь у справі у випадках, коли розгляд справи здійснювалось неправомочним складом суду,

порушені правила про підсудність, принцип гласності судочинства (ст.ст. 545-566 – А ЦПК Німеччини).

3.2. Моделі касації та український досвід

Уперше інститут касаційного перегляду судових рішень у його сучасному вигляді у судочинство України введений Законом від 21 червня 2001 р. «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України». З цього часу втратили чинність норми процесуального законодавства, що регламентували наглядове провадження. Подальше реформування і розвиток касаційне провадження отримало в новому ЦПК України, який набрав чинності з 1 вересня 2005 р. [80, с. 72-76]. Останні зміни касаційне провадження цивільного судочинства набули в редакції Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [428, с. 7-26]. Важливо відмітити, що у системах судоустрою європейських держав касаційне оскарження розглядається, як правило, вже як екстраординарний засіб оскарження [294, с. 389].

При характеристиці перегляду судових рішень у касаційному порядку важливе значення має дослідження моделей касації з позиції вітчизняного досвіду побудови судової системи. Під моделлю касації, враховуючи попередні висновки щодо моделей апеляційного провадження, слід розуміти теоретичну конструкцію касації, яка визначає межі втручання суду касаційної інстанції у перегляд рішення судів першої чи апеляційної інстанцій. В. В. Комаров існуючу модель касації характеризує як недосконалу [432, с. 594].

У той же час вітчизняна модель касації має багато схожих рис із касаційним провадженням Франції [549, с. 328–349]. Як і Верховний Суд України, Касаційний суд Франції не переглядає справи нижчестоящих судів по суті, а здійснює юридичну перевірку правильності винесених ними рішень з питань застосування норм матеріального та процесуального права. На думку окремих правознавців, касаційний суд розглядає не судові справи, а «судить рішення», винесені нижчестоящими судами. Позиція Касаційного суду Франції

в тій чи іншій справі є орієнтиром при розгляді судами аналогічних справ чи в трактуванні тих чи інших правових інститутів. До французької моделі касації наближені суди касаційних інстанцій Бельгії, Італії, Нідерландів [369, с. 24].

У зв'язку з цим, характеризуючи моделі перегляду рішень, що набрали законної сили, слід зазначити таке. Своєрідною ревізійною формою перегляду судових рішень є наглядове провадження, передбачене Главою 41 ЦПК Російської Федерації. На сьогодні можливість оскарження судового рішення надана законодавцем учасникам процесу, крім посадових осіб прокуратури та суду, як це мало місце у раніше діючому процесуальному законодавстві Російської Федерації. Як зазначив Конституційний Суд Російської Федерації у п. 9.1 постанови від 5 лютого 2007 р. № 2-П «По справі про перевірку конституційності положень статей 16, 20, 112, 336, 376, 377, 380, 381, 382, 383, 387, 388 та 387 Цивільного процесуального кодексу Російської Федерації у зв'язку із запитом Кабінету Міністрів Республіки Татарстан, скаргами відкритих акціонерних товариств «Нижньокамськнафтохім» та «Хакасенерго», а також скаргами низки громадян», процедура оскарження в порядку нагляду судових постанов, що набрали законної сили, допускає можливість подачі наглядової скарги (подання) та перевірки судової постанови послідовно в трьох наглядових судових інстанціях протягом року починаючи з дня набрання рішенням законної сили. Причому, відповідно до правозастосовної практики, що склалась, до цього строку не включається ні час розгляду наглядової скарги (подання), ні час розгляду справи в суді наглядової інстанції. Не визначений і період, упродовж якого може бути поновлений пропущений строк оскарження (ч. 4 ст. 112 ЦПК РФ) [409].

В. Некрошюс слушно відмічає про існування таких ознак сучасного касаційного провадження:

а) правосуддя здійснюється по конкретній справі між конкретними сторонами (приватна мета касаційного провадження). Досягнення цієї мети обумовлюється тим, що лише учасники процесу можуть подати касаційну

скаргу; тільки вони встановлюють межі її розгляду. Це означає, що в касаційному порядку вирішується спір конкретних суб'єктів відносно застосування права;

б) реалізується публічний інтерес, котрий обумовлюється забезпеченням однакового застосування судами права та його тлумачення [434, с. 199].

На нашу думку, у вітчизняному процесуальному законодавстві саме такими ознаками характеризується касаційне провадження, а ревізійні засади має інститут провадження у зв'язку з винятковими обставинами. Центральне ж місце з точки зору інстанційності цивільних процедур при наданні висновку про законність та обґрунтованість судового рішення займає суд апеляційної інстанції виходячи із задач останнього [160, с. 10-11], оскільки законодавством йому надано повноваження щодо перевірки не тільки законності акта правосуддя, що оскаржується (як при касаційному провадженні), але й обґрунтованості судового рішення.

У судовій системі України, на відміну від зазначених держав, не існує наглядового порядку перегляду судових рішень. Нещодавно, до введення в дію Закону України «Про судоустрій і статус суддів», касаційною інстанцією в цивільних справах у системі судоустрою України визначалась Судова палата в цивільних справах Верховного Суду України. Судом касаційної інстанції, відповідно до ст. 323 ЦПК, є Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, котрий почав функціонувати з 1 жовтня 2010 р. [418].

Незважаючи на зміни в інстанційній судовій системі України у 2001 та 2010 роках, ЦПК 2004 р. досконало не вирішує проблем моделей касаційного провадження в контексті обґрунтування її теоретичних засад та відповідності європейським стандартам. Це стало, на нашу думку, причиною появи пропозицій Президента України В.А.Ющенко щодо змін процедури касаційного розгляду та касаційного провадження в цілому [421, с. 6-13]. Вважаємо, що визначальним для вирішення моделі касації виходячи з конституційних норм

є те, що Верховний Суд України є найвищим судовим органом. У зв'язку з цим слід зазначити, що думка більшості суддів Верховного Суду України зводиться до того, що судова система має складатися із судів першої інстанції, апеляційних судів та Верховного Суду України як суду касаційної інстанції [112, с. 7]. Причому розгляд більшості справ має закінчуватися в апеляційній інстанції та лише в деяких випадках — у суді касаційної інстанції. На думку В.Хрусталь, мета забезпечення розвитку права та єдності судової практики обумовлює зі свого боку централізацію касації та утворення на території держави лише одного суду касаційної інстанції [631, с. 8]. В. І. Тertiшніков, навпаки, вважає невдалим і практично нездійсненим визначення Верховного Суду України як касаційного, а його завдання переглядати в касаційному порядку рішення і вироки всіх судів України — нереальним. Вихід тільки один — утворення в апеляційних судах ще й касаційного суду [546, с. 11].

Характеризуючи можливі варіанти розвитку судової системи, О. Богаченко-Мишевський пише про те, що на думку Конституційного Суду України у справі № 20-рп/2003 система судів загальної юрисдикції визначена Конституцією України. У такому випадку утворення Вищого кримінального та Вищого цивільного судів також можна вважати таким, що не відповідає Конституції, оскільки ст. 125 Основного Закону визначає: вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди. Вищі судові органи пропонується утворити, але самих спеціалізованих судів немає. Ані кримінальних, ані цивільних. Є загальні суди [53, с. 7]. У зв'язку з цим варто визнати справедливою позицію Т. Є. Абової, котра визначає, що для визнання судів спеціалізованими характерно встановлення в законі точно визначеної категорії справ, що належить до підвідомчості спеціалізованих судів [1, с. 5-10].

Вказані вище теоретичні положення про нелогічність (а в низці випадків — неконституційність) існування вищих спеціалізованих судів як судів касаційної інстанції та Верховного Суду України як суду найвищої інстанції можна було б визнати сприйнятливими без врахування позиції Конституційного Суду

України, викладеної в Рішенні № 8-рп/2010 по справі про офіційне тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», що містяться у статтях 125, 129 Конституції України [454].

На думку дисертанта, в сучасних умовах з урахуванням прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та вищевказаного Рішення Конституційного Суду України, створення вищих спеціалізованих судів в якості судів касаційної інстанції уявляється необхідним та обґрунтованим виходячи з наступного.

Вивчення динаміки розгляду цивільних справ в касаційному порядку Верховним Судом України свідчило про постійне збільшення кількості скарг, що подавались до Верховного Суду України як до суду касаційної інстанції. Виходячи з наведеної вище думки В.В.Комарова про те, що реалізація наданих законом повноважень Верховним Судом України є неефективною з-за перевантаженості. Як наслідок, вказаний судовий орган не може протягом розумного строку розглянути велику кількість справ. Тому вважаємо, що функціонування вищих спеціалізованих судів в якості судів касаційної інстанції буде сприяти посиленню оперативності цивільного процесу з позиції об'єктивного скорочення строків перегляду судових рішень вищим спеціалізованим судом як судом касаційної інстанції.

Уявляється справедливим, що переглядом цивільної справи в апеляційному порядку в принципі повинен закінчуватись розгляд справи, оскільки апеляційний суд переглядає рішення суду першої інстанції з позиції законності та обґрунтованості останнього. Касаційний же перегляд рішень, що набрали законної сили, є виключним видом перегляду, оскільки його об'єктом є перевірка актів правосуддя лише з позиції належного дотримання законності. Однак таке «дроблення» касаційних судів за юрисдикційними критеріями породжує проблему єдності судової практики, оскільки різними касаційними судами по-різному можуть застосовуватись норми матеріального або процесуального права.

Непоодинокість позицій щодо закріпленого в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» статусу суду касаційної інстанції та, як наслідок, відносно зміни процесуально-правового становища Верховного Суду України в механізмі перегляду судових рішень підкріплюється висновком міжнародної Венеціанської комісії. Такі зміни, на думку секретаря комісії Томаса Маркерта, віднімає практично всі повноваження у Верховного Суду та знижує статус останнього до такого рівня, що він вже не може функціонувати нормально, як має функціонувати Верховний Суд. І до такого положення національного законодавства Венеціанська комісія відноситься дуже критично [576]. Проте, не хestуючи думкою європейських експертів, її не слід сприймати як догму. Існують і інші експертні оцінки закону про судоустрій, наприклад, фахівців США, котрі ґрунтуються на стандартах ООН. Робота по дослідженню закону була ініційована агентством США по міжнародному розвитку (USAID) в рамках проекту «Україна: верховенство права» [239, с. 6-7].

Недосконалість процесуального законодавства з питань перегляду в касаційному порядку судових рішень у цивільних справах призвела свого часу до накопичення великої кількості нерозглянутих справ і матеріалів за попередні роки. Станом на кінець 2009 року залишилися нерозглянутими 1,5 тис. касаційних скарг, або 4,4 % від кількості тих, що перебували на розгляді [12], на розгляд яких при існуючому необмеженому праві касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах потрібні роки, що є порушенням розумних строків розгляду справи. Поряд з цим галузеве процесуальне законодавство, що регулюється Кодексом адміністративного судочинства (КАС), Господарським процесуальним (ГПК) та Цивільним процесуальним (ЦПК) кодексами, містить різні моделі касації, оскільки передбачає різні процедури перегляду.

При дослідженні моделей касації важливе значення мають кількісні показники діяльності суду касаційної інстанції. У 2006 р. Судовою палатою в цивільних справах Верховного Суду України розглянуто 1,9 тис. справ; із них у 1,4 тис. касаційні скарги задоволено [514, с. 39].

Упродовж 2007 р. Судовою палатою в цивільних справах Верховного Суду України розглянуто 2,7 тис. цивільних справ; із них у 2,3 тис. касаційні скарги задоволено. На кінець року залишилися нерозглянутими 3,1 тис. касаційних скарг, справ, заяв, скарг.

У зв'язку зі зміною в законодавстві щодо забезпечення касаційного розгляду цивільних справ апеляційні суди в касаційному порядку скасували з урахуванням попереднього розгляду касаційних скарг 3,4 тис. судових рішень, ухвалених судами за попередні роки. Усього в касаційному порядку (Верховним Судом України й апеляційними судами) було скасовано 3,8 тис. рішень, змінено — 120. За результатами розгляду касаційних скарг скасовано рішення місцевих та апеляційних судів та ухвалено 706 нових рішень. Скасовано і змінено 99 ухвал з вирішенням питання по суті [516].

У провадженні Верховного Суду України в 2008 р. у касаційному порядку скасовано і змінено, з урахуванням попереднього розгляду касаційних скарг, 2,1 тис. судових рішень у цивільних справах. У тому числі в касаційному порядку скасовано і змінено в 2,3 рази більше рішень у цивільних справах, або 0,4 % від ухвалених місцевими судами. Колегіями у складі п'яти суддів Верховного Суду України скасовано та змінено 1,6 тис. рішень. У касаційному порядку апеляційними судами скасовано і змінено 1,7 тис. судових рішень, ухвалених судами за попередні роки [8].

Впродовж 2009 р. Верховний Суд України у касаційному порядку скасував і змінив 3,8 тис. судових рішень, або 4,6 % від кількості тих, що розглядалися в апеляційному порядку в 2009 р. У касаційному порядку скасовано 2,5 тис. судових рішень із передачею цивільних справ на новий розгляд. У тому числі колегіями в складі п'яти суддів Верховного Суду України скасовано із передачею на новий апеляційний розгляд 1,1 тис. судових рішень; із залишенням в силі судових рішень місцевих судів скасовано 355 судових рішень апеляційної інстанції — 327 рішень і 28 ухвал. У касаційному порядку ухвалено 670 нових рішень [12].

За перше півріччя 2010 р. Верховний Суд України у касаційному порядку скасував і змінив, з урахуванням попереднього розгляду касаційних скарг, майже 2 тис. судових рішень у цивільних справах, або 2,7 % від кількості тих, що розглядалися в апеляційному порядку. Колегіями у складі 3 та 5 суддів Верховного Суду України скасовано та змінено 1,5 тис. рішень, або 2,5 % від тих, що розглядалися в апеляційному порядку. У тому числі касаційною інстанцією скасовано 213 судових рішень апеляційних судів із залишенням в силі судових рішень місцевих судів, або 14,9 % від скасованих у касаційному порядку; із поверненням цивільних справ на новий апеляційний розгляд — 346, або 24,2 %. У касаційному порядку ухвалено 174 нових рішень, або 12,2 % [7].

Таким чином, вивчення динаміки розгляду цивільних справ у касаційному порядку свідчить про постійне зростання кількості скарг, що подаються до касаційного суду.

Визначення касаційного суду і касаційної процедури природно пов'язане з інстанційністю судової системи, яка, у свою чергу, залежить від державного територіального устрою. Виходячи з цього, і зокрема з того, що Україна є унітарною, а не федеративною державою, касаційні функції має виконувати третя ланка судової системи, якими є вищі спеціалізовані суди. За правилами ЦПК Російської Федерації поряд із апеляційною та касаційною інстанцією існує суд наглядової інстанції, невдалість збереження якого справедливо зазначається Т. Є. Абовою [1, с. 12-13]. В. В. Блажеев у цілому не заперечує проти існування наглядового провадження в цивільному судочинстві Російської Федерації, але виступає проти надання права оскарження Голові Верховного Суду Російської Федерації або його заступнику [49, с. 22-30]. У російській правовій літературі зустрічаються й інші пропозиції щодо вдосконалення наглядового провадження [533, с. 41-43].

Функціонування наглядової інстанції в системі судоустрою також підлягає критиці з боку Європейського суду з прав людини. Проте в літературі необхідність існування в російському судоустрої наглядової інстанції над

касаційною обґрунтовується тим, що організаційна структура касаційних судів, яка складається з багатьох федеральних округів, не дозволяє формувати загальнодержавну політику одноманітного застосування та тлумачення законодавства [367, с. 206]. Іншої точки зору дотримується О. М. Губін, який, навпаки, підкреслює підвищену роль касаційних судів у процесі розроблення єдиної судової практики. Свою позицію автор аргументує насамперед тим, що підставою для зміни чи скасування судових актів, які оскаржуються в наглядовому порядку, є порушення єдності у тлумаченні та застосуванні судами чинного законодавства. Наглядову скаргу тепер слід обґрунтовувати не стільки посиланнями на порушення (неправильне застосування) законів та інших нормативних актів, скільки вказівкою на порушення того тлумачення норм, котре опрацьовано судами. Касаційний суд перший з вищестоящих судів стикається з необхідністю розроблення єдиних підходів тлумачення норм права та їх застосування в умовах постійного оновлення чинного законодавства [158, с. 112-133].

В унітарних країнах Європи, як і в Україні, існує трирівнева система судоустрою. Поряд з цим, однак, важко погодитися з думкою К. Ткаченко про те, що Верховний Суд України не є більше «повноцінною» касаційною інстанцією, а здійснює лише вузькі наглядові функції, котрих недостатньо для захисту прав та інтересів громадян [556, с. 1, 16-17].

Неврахування цього може призвести до порушення інституційних та процесуальних засад функціонування правосуддя, дисбалансу в забезпеченні судового захисту прав, єдності судової практики через відповідні процедури судочинства.

Відповідно до п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції в Україні гарантується забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом. Ця норма потребує відповідних інтерпретацій у національному процесуальному законодавстві виходячи з конституційних вимог обов'язковості судового рішення, що набрало законної сили, його

остаточності, принципу правової визначеності, що впливає з Європейської конвенції з прав людини та рішень Європейського суду з прав людини.

Вирішуючи зазначене питання, слід виходити з того, що касаційний перегляд є екстраординарним і може бути використаний: 1) за умов додержання принципу інстанційності розглядати цивільну справу з винесенням остаточного рішення; 2) щодо особливих підстав перегляду, які визначають доступність касаційної скарги, а також наявність обставин для перегляду, безпосередньо пов'язаних з функцією касаційного суду щодо забезпечення захисту публічних чи приватних інтересів. Такий методологічний підхід, який ґрунтується на міжнародних та конституційних нормах, передбачає законодавче регулювання підстав захисту інтересів заінтересованих осіб. Зазначені підходи природно вимагають визнання остаточних мотивів допустимості касаційної скарги з точки зору компетенційних повноважень суду касаційної інстанції, а також відповідних підстав для прийняття рішення по справі.

Під час розгляду цивільної справи в касаційному порядку суд перевіряє в межах касаційної скарги правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права і не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими. Іншими словами, касаційний спосіб оскарження, на думку Ю. А. Тимофєєва, істотно обмежує можливість касаційного суду перевіряти обґрунтовність рішення, що оскаржується [549, с. 338].

Касаційний суд перевіряє законність судових рішень лише в межах позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції. Суд не обмежений доводами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення.

Межі касаційного перегляду визначають зміст перевірконої діяльності суду. Г. В. Чурпіта поділяє їх на матеріально-правові та процесуальні. Матеріально-правові межі розгляду справи в касаційному порядку обмежені змістом позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції. Процесуальні межі обумовлюються обсягом перевірки рішення суду першої або апеляційної інстанції [637, с. 658].

Частина 1 ст. 335 ЦПК закріплює обов'язок суду касаційної інстанції перевіряти законність оскаржуваних судових актів у тому обсязі, як вимагає цього особа, що подала скаргу. Однією з особливостей перегляду судового рішення касаційним судом є те, що суд зазначеного рівня не встановлює нових фактичних обставин та не може ті чи інші обставини вважати доведеними чи недоведеними. Він сприймає їх такими, якими їх визнали дві попередні інстанції. Узагалі, як свідчить зміст ст. 335 ЦПК, при розгляді справи судом касаційної інстанції не повинна досліджуватись обґрунтованість судового рішення чи ухвали. Крім вказаного, суд касаційної інстанції не вправі вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими. Це прерогатива тільки суду апеляційної інстанції. Особливість касаційного перегляду полягає передусім у тому, що останній здійснюється з метою дослідження дотримання судами першої та (або) апеляційної інстанції вимог законності, тобто відповідності судового акта, що оскаржується, нормам матеріального та процесуального права. Так, І. звернувся до суду зі скаргою на дії державного виконавця відділу державної виконавчої служби Орджонікідзевського районного управління юстиції м. Запоріжжя (далі – відділ ДВС). Вважаючи, що постанови державного виконавця не відповідають вимогам Закону України «Про виконавче провадження», І. просив визнати дії суб'єкта оскарження незаконними, а винесені рішення скасувати.

Орджонікідзевський районний суд м. Запоріжжя рішенням від 27 червня 2003 р. у задоволенні скарги І. відмовив. Апеляційний суд Запорізької області

ухвалою від 28 жовтня 2003 р. апеляційну скаргу заявника відхилив, а рішення суду першої інстанції залишив без змін.

У касаційній скарзі заявник, посилаючись на порушення норм процесуального права та неправильне застосування норм матеріального права, просив скасувати рішення суду першої інстанції й ухвалу апеляційного суду та постановити нове рішення — про задоволення його вимог. Судова палата в цивільних справах дійшла висновку, що касаційна скарга задоволенню не підлягає з таких підстав. Верховний Суд України в касаційному порядку перевіряє правильність застосування судом першої чи апеляційної інстанції норм матеріального або процесуального права і не вправі встановлювати або вважати доведеними обставини (факти), що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими. Суд касаційної інстанції перевіряє законність судових рішень лише в межах вимог, заявлених у суді першої інстанції. Судова палата в цивільних справах Верховного Суду України при розгляді справи не виявила підстав для скасування винесених рішень. Суди першої та апеляційної інстанції при розгляді справи дотримувались норм матеріального та процесуального права [609, с. 21-22].

Виходячи із зазначеного можна зробити висновок про неможливість надання до касаційного суду нових доказів, які не були предметом оцінки судами першої та апеляційної інстанцій. А робити переоцінку наданих раніше доказів касаційний суд не вправі відповідно до вимог ч. 1 ст. 335 ЦПК. Однак законодавство не забороняє в той же час надавати до касаційного суду нові письмові матеріали (п. 7 ч. 1 ст. 326 ЦПК). Тому виникає питання: у чому різниця між доказами та новими матеріалами, які особа може додавати до касаційної скарги і котрі суд може врахувати при визначенні юридичної долі рішення чи ухвали, що оскаржується? На нашу думку, доказами є фактичні дані, про які мова йде у ст. 57 ЦПК. А нові матеріали, про які йдеться у п. 7 ч. 1 ст. 326 ЦПК, по-перше, мають бути тільки письмовими. По-друге, вони не повинні

містити ознак доказів, тобто відомості про фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Перевірка законності оскаржуваного рішення касаційним судом обумовлюється межами позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції. Це означає, що під час касаційного розгляду справи особа не вправі заявляти позовні вимоги, які не були предметом розгляду суду першої інстанції. У суді касаційної інстанції відповідач також не вправі заявляти зустрічні позовні вимоги, котрі не були предметом розгляду суду першої інстанції.

Частина 3 ст. 335 ЦПК передбачає можливість виходу суду за межі касаційної скарги, якщо під час розгляду касаційної скарги буде виявлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є підставою для скасування рішення. Можливість виходу касаційним судом за межі скарги передбачена й у кримінальному процесуальному законодавстві [320, с. 527, 528]. У цивільному процесі Російської Федерації наглядова судова інстанція також має право в інтересах законності виходити за межі доводів наглядової скарги чи подання прокурора [206, с. 23].

На нашу думку, можливість виходу суду за межі скарги суперечить вимогам ч. 1 ст. 335 ЦПК про перевірку справи в межах касаційної скарги. Навряд чи можна стверджувати і про прояв принципу законності в касаційному провадженні в тому, що він зумовлює перевірку оскаржуваного рішення незалежно від доводів касаційної скарги за умови неправильного застосування норм матеріального права, про які не зазначається в касаційній скарзі.

Порушення норм процесуального права, котрі залишені поза увагою касаційної скарги, мають бути підставою виходу за межі доводів останньої в тому випадку, якщо справу розглянуто за відсутності будь-кого з осіб, які беруть участь у справі, належним чином не повідомлених про час і місце

судового засідання або в тому випадку, коли суд вирішив питання про права та обов'язки осіб, які не брали участь у справі. При допущенні судами під час розгляду справи інших порушень норм процесуального права касаційний суд не повинен виходити за межі доводів касаційної скарги.

Такі висновки ґрунтуються на тому, що рішення має підлягати скасуванню з мотивів, не вказаних у касаційній скарзі, лише з приводу порушення при розгляді справи прав та інтересів осіб, що не брали участі при ухваленні судового рішення. В інших випадках вихід за межі касаційної скарги при порушенні судами норм процесуального права суперечить принципу змагальності цивільного процесуального права, відповідно до якого кожна особа самотійно повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог та заперечень [625, с. 862]. Крім того, основними аспектами реалізації принципу правової визначеності, за логікою В. В. Комарова, є встановлення законодавцем чітких меж судового перегляду, при яких сторони не вправі добиватися перегляду остаточного рішення [432, с. 597].

У процесуальній літературі справедливо зазначається, що при виході за межі касаційної скарги суд самотійно визначає межі перевірки рішення, що не узгоджується з принципами законності й обґрунтованості. Реалізація в суді касаційної інстанції принципу диспозитивності вимагає, щоб межі розгляду справи були пов'язані не лише з доводами скарги, але й з вимогами особи, яка звернулась із скаргою [550, с. 22]. Протилежну позицію займає В. Шерстюк, який виступає за те, щоб касаційний суд не обмежувався межами касаційної скарги. Він вважає, що касаційна інстанція при розгляді справи не повинна залишати поза увагою порушення закону, які вчиняли нижчестоящі суди незалежно від того, вказані ці порушення у скарзі чи ні. Установивши, що судовий акт ухвалено з порушенням закону, суд касаційної інстанції повинен скасувати його і в тих випадках, коли про такі порушення не зазначається в касаційній скарзі [659, с. 27-28]. Аналогічної думки дотримуються О. Жогіна та Б. Львов [183; 311].

Ураховуючи викладені точки зору з цього питання, вбачається справедливою позиція Д. Д. Луспеника та М. І. Балюка, котрі визначають, що суд касаційної інстанції не вправі перевіряти законність судових рішень відносно осіб, які не подали скаргу. У даному випадку судові рішення щодо цих осіб може бути й незаконним, проте в силу змагальності та диспозитивності процесу ці особи самі визначають свою процесуальну поведінку: оскаржити рішення чи ні. Якщо вони рішення не оскаржили, отже, погодилися з ним і зобов'язані його виконати (а можливо, вже й виконали) [34, с. 544].

Практика національних європейських законодавств демонструє різні підходи до вирішення питання про фільтри доступу до касації. Як правило, таким фільтром може бути обмеження ціни позову. Підставами допуску скарги до виключного (ревізійного) перегляду за правилами § 543 ЦПК Німеччини є: 1) спір повинен мати принципове значення або 2) рішення ревізійного суду необхідно для вдосконалення права чи забезпечення єдиного застосування законодавчих норм на відправлення правосуддя. У випадку, якщо апеляційний суд відмовив у допуску ревізії, то така відмова може бути оскаржена до ревізійного суду. Якщо скарга на відмову в допуску ревізії задовольняється, то процес продовжується як ревізійний. У цьому випадку подання скарги на відмову апеляційного суду в допуску ревізії вважається подачею ревізійної скарги (§ 544 ЦПК).

Згідно із § 502 ЦПК Австрії ревізія допустима лише в тому випадку, коли рішення суду залежить від з'ясування юридичного питання стосовно матеріального чи процесуального права, що має важливе значення для зберігання правової єдності, правової безпеки та правового розвитку. Відповідно до практики Верховного суду Австрії юридичне питання має «важливе значення» і тоді, коли мова йде про конкретизацію невизначеного правового поняття або коли предметом спору є основні положення процесуального права.

У Франції з метою підвищення ефективності діяльності Касаційного суду були прийняті різні заходи, серед яких при кожній палаті законом від 3 січня 1979 р. були створені спеціальні судові склади в кількості не менш трьох суддів. До їх обов'язків входить повернення заявникам «вочевидь неприйнятні та необґрунтовані» скарги. З 1981 р. ці склади також наділені повноваженнями виносити касаційні постанови поряд з нормальним (звичайним) складом касаційного суду.

Указані процесуальні «фільтри» можуть бути доцільними з точки зору ефективності законодавства, але все ж таки можливість касаційного перегляду, виходячи із статусу суду касаційної інстанції, не завжди достатня для обмеження касації. При допуску до касації можуть бути враховані дискреційні повноваження Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ з точки зору значущості даної справи для забезпечення єдності судової практики крізь призму судової процедури. Остання проблема є найскладнішою з точки зору доктринальних пропозицій і застосування дискреційних повноважень касаційного суду. На наш погляд, вирішення цього питання може ґрунтуватися на практиці Європейського суду з прав людини. У той же час, як вважаємо, ЦПК України має закріпити також систему «фільтрів» та допуску скарги до провадження. Основна причина такої пропозиції полягає в тому, що кількість цивільних справ, що надходить на розгляд касаційного суду, постійно зростає. Вище автором наводилась відповідна статистична динаміка постійного зростання кількості справ, що надходила на розгляд Верховного Суду України як суду касаційної інстанції. Питання обмеження можливості касаційного оскарження виходячи із процесуальних «фільтрів» досліджуються також фахівцями інших галузей процесуального права та судоустрою [51; 492].

Важко, однак, погодитися з можливістю обмеження касаційного оскарження виходячи з ціни позову, як це пропонують Д. Луспеник, Н. Сакара, В. Сердюк [309, с. 103; 488, с. 5; 486, с. 193] та багато інших авторів. На нашу

думку, реалізація у національному законодавстві України такого положення сприятиме позбавленню заінтересованих осіб права оскарження судових актів, що суперечить ст. 13 ЦПК, статтям 55, 124, п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України. Поряд з цим оскарження рішень по так званих «малих позовах» може зовсім не стосуватись ціни позову, оскільки предметом оскарження може бути і мотивувальна частина судового рішення. Інакше кажучи, оскарження судового рішення з приводу неузгодження особи, що подала скаргу, із встановленими в судовому рішенні обставинами, які можуть стати в подальшому фактами, що не підлягають доказуванню по іншій цивільній справі, має бути гарантовано та не обмежуватись ціною позову. У підтвердження цієї тези слід зазначити, що на відміну від правил ЦПК 1963 р. ч. 3 ст. 61 ЦПК 2004 р. закріплює правило про те, що до підстав звільнення від доказування належать обставини, встановлені судовим рішенням по цивільній, господарській чи адміністративній справі, в якій брали участь ті самі особи або особа, по відношенню до якої встановлені ці обставини. Однак можливість обмеження оскарження судового рішення виходячи із ціни позову передбачена, наприклад, у ЦПК Німеччини [486, с. 191].

Однак вказане не означає недоцільність закріплення на законодавчому рівні «фільтрів» доступу до касації. Не погоджуючись із можливістю обмеження касаційного оскарження виходячи із ціни позову на підставі викладених аргументів, автор вважає доцільним вдосконалення таких «фільтрів» доступу до касації, про які вказує В. В. Комаров. Це стосується обмеження підстав, за якими судові рішення може бути оскаржено; необхідності попереднього оскарження судового рішення в апеляційному порядку; попереднього розгляду касаційної скарги колегією суддів [432, с. 600].

3.3. Проблеми модернізації процесуальної форми касаційного провадження

Перегляд рішень у касаційному порядку потребує уваги щодо необхідності вивчення можливих шляхів модернізації касаційного провадження як процесуальної форми перегляду судових рішень, що набрали законної сили. С. Ю. Кац вірно зазначав, що остання забезпечує не тільки ухвалення законних і обґрунтованих рішень, а й підвищення авторитету судового органу [215, с. 73].

Дослідження проблем процесуальної форми сучасного касаційного перегляду неможливо без характеристики об'єктів та підстав оскарження, суб'єктів права касаційного оскарження, порядку реалізації такого права та модернізації процедур перегляду рішення в касаційному порядку. Українці важливі та істотні також цілі касаційного провадження, до яких належить не лише захист інтересів сторін (індивідуального інтересу). Перед ним існують також інші, не менш важливі цілі, якими є: розвиток права, забезпечення єдності правосуддя, єдність у застосуванні законів у масштабі всієї держави [631, с. 1].

Особливість касаційного провадження полягає перш за все, у специфічних об'єктах оскарження [377, с. 94]. Законодавець у ч. 1 ст. 324 ЦПК як об'єкти касаційного оскарження закріпив:

- 1) рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку;
- 2) ухвали суду першої інстанції, вказані у пп. 1, 3, 4, 13–18, 20, 24–29 ч. 1 ст. 293 ЦПК України, після їх перегляду в апеляційному порядку;
- 3) рішення апеляційного суду, винесені за результатами апеляційного розгляду;
- 4) ухвали апеляційного суду, ухвалені за результатами апеляційного суду;
- 5) ухвали суду апеляційної інстанції, які перешкоджають подальшому провадженню у справі [633, с. 335-336].

Таке нормативне закріплення об'єктів касаційного оскарження відбулося з причини законодавчого встановлення процесуальних «фільтрів» доступу до касації, про які йшла мова вище. Слід вказати і на те, що процесуальне законодавство обмежує реалізацію касаційного оскарження судових рішень. Це обумовлюється тим, що ст. 324 ЦПК передбачає можливість оскарження ухвал та рішень суду першої інстанції лише за умови, якщо останні переглядалися апеляційним судом. Однак судова практика судів апеляційної інстанції формується, нажаль, іншим чином. Так, переглядаючи рішення місцевого суду, Апеляційний суд Донецької області зазначив в ухвалі про відхилення апеляційної скарги та залишення рішення суду першої інстанції без змін про те, що ухвала апеляційного суду є остаточною і касаційному оскарженню не підлягає [21].

Положення цивільного процесуального законодавства щодо необхідності попереднього перегляду судового рішення в апеляційному порядку є певним фільтром доступу до касації та обмежує можливість для заінтересованої особи добиватися перегляду незаконного, на її погляд, судового рішення тими судовими установами, до компетенції яких таке повноваження віднесено законодавством. Дане положення цивільного процесуального законодавства підтримується в юридичній літературі та пропонувались до доповнення у норми Господарського процесуального кодексу України [46, с. 5]. За змістом ГПК України, на погляд О.Лариної, право на касаційне оскарження рішення суду першої інстанції не ставиться в залежність від апеляційного оскарження такого рішення. Єдиною умовою є набрання рішенням суду першої інстанції законної сили [290, с. 21]. Іншої думки дотримується О. В. Шутенко, яка пропонує віднести судові рішення, що не переглядалися апеляційним судом, до об'єктів касаційного оскарження [671, с. 11]. Слід визнати, що існування даного процесуального фільтра виправдовується функціональною компетенцією суду касаційної інстанції та його процесуально-правовим становищем. Виходячи з цього ми не підтримуємо точки зору, відповідно до якої вважається, що

вітчизняне законодавство не обмежує за жодним принципом доступ судових рішень до касаційного їх оскарження [237, с. 88].

Аналогічним чином об'єкти касаційного оскарження передбачені в нормах КАС та ГПК України.

І. І. Ємельянова у зв'язку з цим пропонує передбачити в процесуальному законодавстві можливість оскарження в касаційному порядку бездіяльність суду апеляційної інстанції, якщо він відповідно до закону зобов'язаний вчинити певну дію [178, с. 41]. Убачається, що реалізація такого підходу сприятиме посиленню вимог законності в діяльності судів апеляційної інстанції за умови визначення таких об'єктів касаційного оскарження у процесуальному законодавстві.

Об'єктом касаційного оскарження може бути й додаткове рішення суду. Так, Б. звернулася до суду з позовом до державного підприємства «Харківський метрополітен» (далі — ДП), третя особа Ф. — про поновлення на роботі та стягнення заробітної плати. Позивачка зазначила, що з 21 лютого 1995 р. працювала енергодиспетчером служби електропостачання ДП. Наказом від 31 січня 2003 р. № 2/к її звільнено з роботи на підставі п. 2 ч. 1 ст. 40 КЗпП за станом здоров'я; наказом від 17 лютого 2003 р. № 9/к змінено дату звільнення з 31 січня на 3 лютого 2003 р. Оскільки в день звільнення вона була у відпустці (з 2 по 31 січня 2003 р.), а з 1 до 7 лютого 2003 р. перебувала на лікарняному, вважає звільнення таким, що не відповідає вимогам законодавства про працю.

Ленінський районний суд м. Харкова рішенням від 26 листопада 2003 р. у задоволенні позову про поновлення на роботі Б. відмовив і зобов'язав управління ДП змінити дату її звільнення на 8 лютого 2003 р., внести до наказу про звільнення і до трудової книжки відповідні зміни та провести оплату листка непрацездатності.

Апеляційний суд Харківської області рішенням від 19 травня 2004 р. зазначене рішення суду скасував і ухвалив нове, яким поновив Б. на роботі з 3

лютого 2003 р. і постановив стягнути з ДП на її користь 14 959 грн заробітної плати за час вимушеного прогулу.

Додатковим рішенням цього ж суду від 16 червня 2004 р. зменшено розмір заробітної плати за час вимушеного прогулу з 14 959 грн до 9 922 грн.

У касаційній скарзі Б. та ДП прохали скасувати додаткове рішення апеляційного суду через порушення судом норм матеріального та процесуального права. Судова палата в цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційні скарги підлягають задоволенню з таких підстав.

Суд, що постановив рішення, може за заявою осіб, які беруть участь у справі, чи з власної ініціативи постановити додаткове рішення після розгляду питання в судовому засіданні з викликом сторін. Додаткове рішення може бути постановлено судом за наявності обставин, визначених у чотирьох пунктах ч. 1 ст. 220 ЦПК.

Як вбачається зі змісту заяви, відповідач просив виправити допущені судом помилки в частині розрахунку заробітної плати за час вимушеного прогулу, тобто фактично оспорив рішення апеляційного суду в частині правильності визначення середньомісячного заробітку Б. Крім того, суд розглянув заяву відповідача за відсутності позивачки, яку належним чином не повідомили про день розгляду справи.

Оскільки порушення процесуального права призвели до неправильного вирішення справи, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу Б. та ДП задовольнила: додаткове рішення апеляційного суду від 16 червня 2004 р. скасувала і направила справу на новий розгляд до цього ж суду [610, с. 8-9].

Стосовно можливості оскарження ухвал суду першої інстанції п. 2 ч. 1 ст. 324 ЦПК містить положення, згідно з яким ухвали можуть бути оскаржені до касаційного суду після їх перегляду в апеляційному порядку. Крім того, зазначена норма обмежує коло ухвал суду першої інстанції, які можуть бути

об'єктом касаційного оскарження (лише ті, що вказані у пунктах 1, 3, 4, 13–18, 20, 24–29 ч. 1 ст. 293 ЦПК після їх перегляду в апеляційному порядку). У зв'язку з цим слід зазначити, що в юридичній літературі часом зустрічаються пропозиції щодо відмови від можливості касаційного оскарження вказаних ухвал [488, с. 1, 5]. Уявляється, що законодавча реалізація вказаної пропозиції може послужити підставою для необґрунтованого обмеження кола актів правосуддя щодо їх перевірки на предмет законності. У той же час не можна погодитися з думкою С. Я. Фурси, що будь-які ухвали суду першої та апеляційної інстанцій мають переглядатися судом вищої інстанції, якщо сторона доведе, що з їх винесенням порушуються її права [624, с. 35].

Можливість подачі касаційної скарги на ухвалу суду першої інстанції, що є об'єктом касаційного оскарження, обумовлюється можливістю порушення судами першої та апеляційної інстанцій норм процесуального права. Так, Ухвалою судді Жовтневого районного суду м. Одеси від 1 лютого 2001 р. відмовлено ТОВ «Блек-Сі-Сервіс» (далі — ТОВ) у прийнятті позову про захист честі і гідності, відшкодування моральної шкоди. У касаційній скарзі ТОВ порушується питання про скасування ухвали як такої, що не відповідає вимогам ЦПК 1963 р.

Судова палата з цивільних справ Верховного Суду України вважає, що касаційна скарга підлягає задоволенню, а ухвала судді — скасуванню з тих підстав, що, відмовляючи у прийнятті позову, суддя виходив із того, що такий спір слід вирішувати в господарських судах.

З таким висновком судді Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України не погодилась, оскільки відповідно до роз'яснень, викладених у п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 28 вересня 1990 р. № 7 «Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організації», у випадках поширення відомостей, що принижують репутацію організації, остання, якщо вона є юридичною особою, має право звернутися до суду з вимогами про їх спростування

незалежно від того, якою особою (фізичною чи юридичною) поширено ці відомості.

Оскільки суддя постановив ухвалу, яка суперечить вимогам чинного ЦПК і роз'ясненням Пленуму Верховного Суду України з питань про захист честі, гідності та ділової репутації, ухвала підлягає скасуванню з направленням матеріалів до суду першої інстанції для вирішення питання про прийняття позовної заяви виходячи з вимог цивільного процесуального законодавства.

Судова палата з цивільних справ Верховного Суду України ухвалу судді Жовтневого районного суду м. Одеси від 1 лютого 2001 р. скасувала, а матеріали справи повернула в суд першої інстанції для вирішення питання про прийняття позовної заяви [597, с. 21].

Об'єктом касаційного оскарження можуть бути ухвали апеляційного суду, які перешкоджають подальшому провадженню у справі. С. Ю. Кац характеризував ухвали як такі, що мають поперетинаючий та запобіжний зміст [210, с. 21].

Вищевказані об'єкти касаційного оскарження можуть бути оскаржені з мотивів незаконності судового акта. Підставами касаційного оскарження, на відміну від підстав апеляційного оскарження, є тільки незаконність оскаржуваного судового акта. Касаційна скарга може бути предметом розгляду тільки за тієї умови, якщо наведені в ній доводи свідчать про неправильне застосування судами першої чи апеляційної інстанції норм матеріального права чи про порушення норм процесуального права. При розгляді касаційної скарги суд не вправі робити висновки щодо обґрунтованості судового рішення чи ухвали. Це є прерогативою судів першої та апеляційної інстанцій. Суд касаційної інстанції перевіряє тільки правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права і не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над

іншими (ч. 1 ст. 335 ЦПК). Це обумовлює, крім іншого, виключність касаційного провадження та недопустимість дублювання касаційним судом правила перегляду справи судом апеляційної інстанції. З огляду на викладене уявляється спірною існуюча в юридичній літературі позиція, згідно з якою центральною ідеєю в обґрунтування тези про розширення прерогатив касаційного суду є посилення про те, що неможливо піддати дослідженню лише правильність застосування норм права, відокремивши їх від доказів, з якими вони безпосередньо пов'язані. Така постановка проблеми заснована на здоровому глузді [319, с. 13].

Неправильне застосування судом норм матеріального права може бути підставою касаційного оскарження у випадку застосування матеріального закону, який не поширюється на спірні правовідносини, або у випадку незастосування закону, який підлягав застосуванню [219, с. 169-174]. Випадки порушення норм процесуального права, які є підставою касаційного оскарження, передбачені частинами 1–3 ст. 338 ЦПК та будуть детально досліджуватись на подальших сторінках дисертаційного дослідження.

Характеризуючи проблеми модернізації касаційного провадження, необхідно дослідити суб'єктне коло права касаційного оскарження. До нього належать сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також ті особи, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права й обов'язки. Вважаємо, що цивільне процесуальне законодавство справедливо відмовилось від можливості надання права оскаржувати судові рішення широкому колу працівників суду та прокуратури, що передбачалось за часів існування наглядового провадження [213, с. 22]. С. Ю. Кац та Л. Я. Носко свого часу вірно зазначали, що точне визначення складу суб'єктів оскарження важливо при деталізації процедури оскарження та вдосконалення процесуальної форми [350, с. 93-94].

У цілому позиція дисертанта щодо кола суб'єктів касаційного оскарження та характеристики правового положення кожного з них під час реалізації

оскарження збігається з положенням щодо визначення та правового становища суб'єктів апеляційного провадження. Це стосується й доцільності наділення таким правом осіб, які не брали участь у справі за умови, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки. Подібні випадки знаходять відображення в юридичній літературі [202; 531].

До основних проблем суб'єктного складу касаційного оскарження слід віднести дискусійні питання оскарження судового рішення прокурором та особами, які не брали участі в розгляді справи за умови вирішення судом у рішенні питання про їх права й обов'язки.

У доповнення до вказаного вважаємо за доцільне додатково обґрунтувати необхідність обмеження касаційного оскарження судових рішень з боку прокурора у випадку оскарження судових актів по тих справах, де він не брав участь як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин у судах першої та апеляційної інстанцій. Аналіз статистичних даних Генеральної прокуратури України свідчить про те, що впродовж 2008 р. посадовими особами прокуратури України було подано 165 касаційних скарг по справах, де прокурор не брав участь, і лише 116 скарги було подано посадовими особами органів прокуратури по цивільних справах, котрі розглядалися з їх участю. У 2009 р. 253 касаційні скарги прокурором було подано по справам, що відкриті не за позовами прокурора і 125 касаційних скарг по тим справам, що відкриті за позовами прокурора. Такі дані свідчать про те, що в більшості випадків оскарження прокурором судового рішення по цивільних справах відбувається по тих справах, де вказана посадова особа не брала участі в судах попередніх інстанцій як суб'єкт цивільного процесуального права, що є порушенням принципу диспозитивності цивільного процесуального права. Водночас слід зазначити, що така «активна» роль прокурора в касаційному провадженні є рудиментом наглядової функції прокуратури, яка існувала за радянських часів [214, с. 48-51].

Протилежну позицію займають М. М. Бородін та М. В. Руденко, які не вважають дану форму участі прокурора в цивільному судочинстві порушенням принципу диспозитивності цивільного процесуального права [75, с. 57; 463, с. 229-258]. За необхідність суттєвого розширення можливості втручання прокурора у будь-яку стадію процесу виступає і Р. Гапєєв [105, с. 108].

На сторінках юридичної літератури вказується на непоодинокі випадки оскарження прокурором судових рішень в апеляційному та касаційному порядкух без належних на те підстав. При касаційному оскарженні посадові особи прокуратури концентрують свою увагу насамперед на Законі України «Про прокуратуру» без урахування того, що судовий процес (у тому числі правовий статус та права учасників процесу, а також можливість стати такими) регламентується відповідними процесуальними кодексами [56, с. 11].

Стосовно касаційного оскарження судового рішення особами, які не брали участь у справі, але суд вирішив питання про їх права й обов'язки, слід зазначити, що при реалізації права касаційного оскарження вказаними особами цивільне процесуальне законодавство слід доповнити положенням про те, що при подачі ними скарги останні повинні обґрунтувати в касаційній скарзі наявність у них права касаційного оскарження та довести, яким чином суд у рішенні вирішив питання про їх права та обов'язки за їх відсутності та неповідомленні про час та місце судового розгляду. У юридичній літературі справедливо вказується на те, що будь-якій особі, яка вважає своє право порушеним ухваленим судовим рішенням, гарантується право його оскарження в касаційному порядку безпосередньо на підставі ст. 8 Конституції України, яка має найвищу юридичну силу [176, с. 12]. У зв'язку з цим ми не погоджуємося з думкою К. М. Біди про існування обмеженості кола осіб, що мають право на касаційне оскарження [46, с. 4].

Аналогічні правила містяться й у ст. 107 ГПК, яка надає право касаційного оскарження особам, яких не було залучено до участі у справі, а суд прийняв рішення чи постанову, що стосується їх прав та обов'язків. Так, ПП

«Мрія» звернулося до Господарського суду Харківської області із позовом до Харківської міської ради про визнання права власності на майно, що є власністю ВАТ «Діпрозаводтранс». Суд першої інстанції вказаний позов задовольнив у повному обсязі без залучення безпосереднього власника майна. Оскільки ця справа розглядалась без участі та повідомлення ВАТ «Діпрозаводтранс», а зазначеним судовим рішенням прямим чином зачіплені права та обов'язки останнього, то ВАТ «Діпрозаводтранс» подало касаційну скаргу на рішення по цій справі до Вищого господарського суду України. Підставою касаційного оскарження стало порушення судом першої інстанції норм процесуального права та те, що господарський суд Харківської області прийняв рішення про права й обов'язки особи, яка не була залучена до участі у справі [29, с. 42].

З модернізацією процесуальної форми касаційного провадження пов'язаний порядок касаційного оскарження судового рішення. Касаційна скарга подається безпосередньо до суду касаційної інстанції. Наявність у її змісті ім'я (найменування) особи, яка подає скаргу, та її місця проживання або місцезнаходження, а також ім'я (найменування) осіб, які беруть участь у справі, їх місця проживання або місцезнаходження обумовлюється визначенням належного суб'єкта оскарження та кола осіб, які беруть участь у справі. Посилання у скарзі на рішення (ухвалу), що оскаржується, необхідне для правильного з'ясування об'єкта оскарження. Неправильність застосування судом норм матеріального права обумовлюється незастосуванням або неналежним застосуванням норм матеріального права, а порушення норм процесуального права — незастосуванням процесуальних норм, що стало причиною винесення незаконного рішення. Д. Д. Луспеник та Н. Ю. Сакара обґрунтовано пропонують внести зміни до ст. 326 ЦПК щодо змісту касаційної скарги, оскільки у вказаному документі особа зобов'язана не лише зазначити, в чому полягає суттєве порушення або неправильне застосування норм матеріального чи процесуального права, а й обґрунтувати з наведенням

відповідних матеріалів (статистична інформація, рішення судів, з яких вбачається неоднакове застосування відповідного закону, та інше), що касаційна скарга має бути допущена до розгляду судом касаційної інстанції [309, с. 105].

У клопотанні, передбаченому п. 6 ч. 2 ст. 326 ЦПК, особа, яка подає касаційну скаргу, вимагає вирішити питання про скасування судового рішення (ухвали) з направленням справи на новий розгляд, з ухваленням нового рішення тощо. Разом з цим особа може заявити клопотання про поновлення строку на касаційне оскарження та про зупинення виконання рішення (ухвали), що оскаржується. У касаційній скарзі також зазначається перелік письмових матеріалів, що додається до скарги.

У випадку подачі скарги представником особи, що незадоволена судовим рішенням, до касаційної скарги має бути додана довіреність або інший документ, що посвідчує повноваження представника. Зміст ч. 4 ст. 326 ЦПК дозволяє зробити висновок про те, що вказані документи мають додаватись до скарги незалежно від того, чи містяться вони в матеріалах цивільної справи, яка є предметом розгляду суду касаційної інстанції. Таке положення правової норми обґрунтовується тим, що при надходженні касаційної скарги суддя-доповідач не має можливості здійснити висновок про те, чи належна особа її підписала, оскільки касаційна скарга отримується судом касаційної інстанції без матеріалів цивільної справи. Остання, відповідно до ст. 328 ЦПК, витребується суддею-доповідачем при оформленні касаційної скарги відповідно до вимог ст. 326 ЦПК.

Частина 5 ст. 326 ЦПК як вимогу до змісту містить обов'язкове подання касаційної скарги з копіями відповідно до кількості осіб, які беруть участь у справі. Аналогічна вимога встановлена цією нормою стосовно копій матеріалів, що додані до касаційної скарги, а також відносно копій оскаржуваних рішень (ухвал) судів першої та апеляційної інстанцій.

Виходячи із змісту тільки касаційної скарги неможливо зробити висновок про наявність порушень судом при винесенні оскаржуваних рішень (ухвал)

норм матеріального чи процесуального права. Тому при надходженні справи суддя-доповідач перевіряє відповідність скарги виключно вимогам ст. 326 ЦПК. Одночасно із вирішенням питання про прийняття касаційної скарги до розгляду суддя-доповідач у разі задоволення заявленого особою клопотання зупиняє виконання рішення (ухвали), що оскаржується. У разі позитивного вирішення останнього виконання судового акта зупиняється на час розгляду справи судом касаційної інстанції, а при наступному скасуванні рішення (ухвали) і направленні цивільної справи на новий розгляд — до вирішення справи по суті.

Обов'язковою передумовою подачі касаційної скарги є сплата особою, яка подає скаргу, необхідної суми судового збору та витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи. Невиконання цих умов тягне за собою винесення суддею-доповідачем ухвали про залишення позовної заяви без руху із наданням терміну для сплати вказаних платежів. При своєчасній сплаті останніх касаційна скарга вважається поданою в день первісної її подачі. При їх несплаті скарга повертається особі судовою ухвалою, однак повернення касаційної скарги не перешкоджає повторному зверненню до касаційного суду за умови дотримання передбачених процесуальним законом строків на касаційне оскарження або поновлення цих строків судом касаційної інстанції. Якщо відповідно до законодавства особу звільнено від сплати судових витрат, до скарги необхідно додавати також документи, якими це підтверджується [488, с. 5].

Визначені у процесуальному законодавстві вимоги щодо форми і змісту касаційної скарги мають юридичне значення. У правовій літературі справедливо вказується на те, що в цивільному процесі, який ґрунтується на засадах змагальності та диспозитивності, набуває особливого значення зміст касаційної скарги, оскільки саме в межах зазначеного документа суд касаційної інстанції перевірятиме правильність застосування судом першої чи апеляційної інстанції норм матеріального або процесуального права [657, с. 28]. Їх недодержання

тягне настання процесуальних наслідків, передбачених ст. 121 ЦПК, які є обмеженими та розширеному тлумаченню не підлягають. Наприклад, особу не можна обмежити в реалізації права на касаційне оскарження з підстав, визначених у ст. 121 ЦПК, з приводу подання касаційної скарги російською мовою. Це суперечить ст. 10 Конституції України, відповідно до ч. 3 якої в нашій країні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Крім того, у нормах ЦПК забезпечено право осіб, що беруть участь у справі й не володіють мовою, якою провадиться судочинство, робити заяви, давати пояснення і показання, виступати в суді та заявляти клопотання рідною мовою, а також користуватися послугами перекладача [168, с. 14].

Як бачимо, вимоги процесуального законодавства щодо юридичного значення форми та змісту касаційної скарги потребують значної майстерності юристів при підготовці таких документів. З огляду на це потребує підтримки точка зору М. Сірого, котрий з метою забезпечення кваліфікованої підготовки обґрунтувань касаційного оскарження пропонує користуватися поширеною у світовій практиці моделлю, згідно з якою можливість виступати в касаційному суді й готувати обґрунтування касаційного оскарження надається виключно висококваліфікованим адвокатам, у тому числі тим, що мають наукові звання й ступені та працюють у сфері юридичної науки [501, с. 117].

Ухвали суду касаційної інстанції, якими скарга залишається без руху або повертається особі, набирають законної сили негайно після їх винесення та оскарженню не підлягають.

Частина 2 ст. 327 містить вказівки щодо застосування суддею-доповідачем залишення скарги без руху та повернення скарги у випадку оформлення її всупереч вимогам ст. 326 ЦПК та при несплаті суми судового збору чи неоплаті витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи. Застосовуючи ст. 121 ЦПК, суддя-доповідач постановляє ухвалу, яка не

підлягає оскарженню. Аналогічні правила існують і в господарському судочинстві [490, с. 22-32].

Касаційна скарга може бути подана протягом двадцяти днів з дня набрання законної сили рішенням (ухвалою) апеляційного суду. Законної сили зазначені акти органів судової влади набирають одразу після їх проголошення. При обчисленні строку на касаційне оскарження та при його поновленні слід керуватися як загальними нормами цивільного процесуального законодавства щодо процесуальних строків (Глава 6 Розділу 1 ЦПК), так і відповідними положеннями Глави 2 Розділу 5 ЦПК. На нашу думку, законодавством встановлений вкрай обмежений строк для оскарження судового рішення в касаційному порядку виходячи із складності підготовки касаційної скарги, про що йшла мова вище. Вважаємо, що оптимальним є двомісячний термін касаційного оскарження, який був закріплений у ст. 325 ЦПК до внесення змін у цивільне процесуальне законодавство Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Надання більш тривалого терміну оскарження може призвести до безпідставного й необґрунтованого затягування перегляду рішення й, як наслідок, вирішення питання про законність рішення, що оскаржується. Виходячи з цього ми не можемо погодитися з пропозицією В. Макарова про необхідність збільшення до трьох років строку касаційного оскарження рішень, що набрали законної сили [313, с. 5]. Разом з цим заслуговує підтримки точка зору щодо доцільності уніфікації строків оскарження у всіх формах судочинства [238, с. 15], що було прийнято до уваги законодавцем в подальшому.

У разі подання касаційної скарги після закінчення вказаного строку питання про його поновлення вирішує суддя-доповідач [187, с. 97-98]. Поважність причин пропуску цього строку повинна доводити сама особа, що подає касаційну скаргу, у відповідній заяві, яка надається поряд із касаційною скаргою окремим документом або може міститись у тексті самої скарги. До заяви можуть додаватися відповідні матеріали, які свідчать про поважність причин пропуску.

На розгляд судді-доповідача суду касаційної інстанції законодавець відніс повноваження щодо визнання причин пропуску такого строку поважними. Визнання поважними причин пропуску строку на касаційне оскарження тягне за собою поновлення цього строку, про що суддя-доповідач виносить відповідну ухвалу, яка не підлягає оскарженню. У разі недоведення поважності причин пропуску строку або при відсутності порушеного питання про поновлення цього строку з боку заінтересованої особи суддя-доповідач відмовляє в поновленні строку та повертає касаційну скаргу, про що виносить ухвалу, яка також не підлягає оскарженню.

Поновлення строку на касаційне оскарження можливе виключно за заявою заінтересованої особи, яка подає касаційну скаргу. Чинне законодавство, на відміну від редакції норми, що існувала до внесення змін до ст. 325 ЦПК Законом України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо касаційного провадження» № 3570-IV від 16.03.2006 р. [420, ст. 1070], не обмежує граничного терміну поновлення строку на касаційне оскарження. До внесення змін до ЦПК вищевказаним Законом порушувати питання про поновлення такого строку можливо було в межах одного року з дня виникнення права на касаційне оскарження. При цьому питання про поновлення вирішувалося судом без виклику заінтересованих осіб та без проведення судового засідання. На сьогодні, як і за правилами поновлення строку на апеляційне оскарження судового рішення, питання про поновлення строку на касаційне оскарження можливо в будь-який час за умови наявності поважних причин пропуску зазначеного строку. У разі поновлення строку на касаційне оскарження початок його перебігу починається з дня винесення ухвали про поновлення строку. Такий висновок можна зробити з аналізу статей 69 та 73 ЦПК.

Як свідчить практика Верховного Суду України, поважними причинами пропуску строку на касаційне оскарження визнаються лише такі обставини, які є об'єктивно непереборними та пов'язані з дійсними істотними труднощами для своєчасного здійснення процесуальних дій. Процесуальне законодавство не

пов'язує право суду поновити пропущений процесуальний строк лише з певним колом обставин, котрі стали причиною пропуску строку. Як наслідок, у кожному випадку суд повинен з урахуванням конкретних обставин пропуску строку оцінити підстави, що стали обґрунтуванням клопотання про його поновлення, та зробити мотивований висновок відносно поважності або неповажності причин пропуску строку. Поважною причиною пропуску строку на касаційне оскарження може бути те, що на адресу особи, що подала касаційну скаргу, не поступало судові рішення та про існування вказаного процесуального документа особі стало відомо після спливу певного проміжку часу з дня проголошення рішення. Доказом цього може бути те, що в матеріалах справи відсутні докази, які б підтверджували відправлення копії рішення, що оскаржується, на адресу відповідної заінтересованої особи [450, с. 16-17].

Якщо касаційна скарга подається після закінчення двадцятиденного терміну з дня набрання законної сили рішенням (ухвалою) апеляційного суду, а особа не ставить питання про поновлення строку на оскарження, то в цьому випадку касаційна скарга повертається суддею-доповідачем особі, яка її подала, про що виноситься ухвала. Такі самі наслідки передбачені у випадку, коли в поновленні строку відмовлено.

Цивільне процесуальне законодавство передбачало можливість поновлення строку на касаційне оскарження протягом одного року після виникнення права на оскарження [668, с. 504]. На сьогодні, як вказувалось вище, ст. 325 ЦПК не закріплює граничного терміну, впродовж якого можна ставити питання про поновлення строку на касаційне оскарження, що критикується Д. Луспеником та Н. Сакарою [309, с. 101]. Такі зміни до законодавства потребують уточнення з огляду на таке. Відсутність законодавчо встановленого терміну, впродовж якого особа має право ставити питання про поновлення строку на подання касаційної скарги, порушує правило остаточності судового рішення. М. А. Філатова вірно зазначає, що у випадках надання правовою системою повноваження судові виносити остаточне рішення, але потім

дозволяє скасовувати це рішення протягом відповідної процедури, то від цього страждає не тільки правова визначеність. Тут саме існування суду піддається сумніву, оскільки, по суті, у нього повністю відсутні повноваження по остаточному вирішенню правових питань [616, с. 315]. У процесуальному законодавстві Російської Федерації, наприклад, обмежені можливості для заінтересованих осіб на звернення із скаргою до суду вищої інстанції, по-перше, шляхом зменшення строку на оскарження; по-друге, шляхом обмеження можливостей поновлення строку на оскарження і, по-третє, встановленням додаткових умов для звернення до суду вищої інстанції [325, с. 381].

З іншого боку, обмеження строку оскарження може призвести до порушення права на оскарження для тих осіб, які не брали участь у справі, а судовим рішенням зачіплено їх права й обов'язки. Про вдосконалення права на оскарження судових рішень вказаних осіб зазначав і М. М. Бородін [79, с. 4-5]. Тому з метою недопущення перепон для оскарження в касаційному порядку судового рішення вищезазначеними особами для останніх доцільно не встановлювати обмеження в поновленні строку на касаційне оскарження судового рішення. Обумовлюється такий підхід можливістю обізнаності про ухвалене рішення такими особами у строк поза межами встановленого процесуальним законодавством строку на касаційне оскарження та строку, впродовж якого можливе його поновлення.

Дослідження модернізації процесуальної форми касаційного провадження природно пов'язане із визначенням належної судової процедури розгляду касаційної скарги. Її визначення дозволить оптимізувати розгляд касаційної скарги з метою оперативного її вирішення. Її розгляд не повинен нагадувати «такого собі дуже великого, але слабкого динозавра» [247, с. 30].

Вище розглядалися актуальні проблеми, пов'язані з об'єктами касаційного перегляду, його суб'єктами та порядком реалізації права касаційного оскарження. Відповідно до вимог ст. 328 ЦПК суд касаційної інстанції зобов'язаний у трьохденний строк з дня отримання касаційної скарги

вирішити питання про відкриття касаційного провадження, про повернення касаційної скарги або про відмову у відкритті касаційного провадження. При відкритті касаційного провадження суддя-доповідач витребує цивільну справу, про що постановляє відповідну ухвалу та встановлює строк, протягом якого можуть бути подані заперечення на касаційну скаргу. Водночас суддя-доповідач за наявності підстав вирішує питання про зупинення виконання судового рішення. Процедура вирішення питання про обґрунтованість касаційної скарги та відкриття касаційного провадження одноособово суддею-доповідачем у правовій літературі піддається справедливій критиці. Так, Ю. Колтонюк зазначає, що суддя-доповідач лише зі змісту касаційної скарги без витребування справи не може зробити неупереджений висновок про те, що касаційна скарга є необґрунтованою та викладені в ній положення не викликають необхідності перевірки матеріалів справи. Питання про обґрунтованість касаційної скарги або, навпаки, про її необґрунтованість має вирішуватися колегіально [236, с. 10].

На відміну від апеляційного провадження, перегляд у касаційному порядку містить підстави для відмови у відкритті касаційного провадження. В окремих національних законодавствах європейських держав існують різні підходи до регламентації підстав відмови у прийнятті касаційної скарги. Не існує норм, які передбачають відмову у прийнятті касаційної скарги, і в арбітражному процесі Російської Федерації. У зв'язку з відсутністю таких підстав В. Шерстюк зазначає, що введене законодавством правило про заборону особам, що беруть участь у справі, посилатись на необґрунтованість судового рішення чи постанови арбітражного суду має декларативний характер. Його порушення за чинним АПК РФ не тягне жодних юридичних наслідків. Урешті-решт, порушення цього правила не є підставою навіть для повернення касаційної скарги. Згаданий автор наголошує на відсутності норм АПК, які б передбачали відмову у прийнятті касаційної скарги. Разом з цим він вважає необхідним закріпити такі випадки обов'язкової відмови у прийнятті касаційної

скарги: 1) при подачі скарги особою, яка не має право на її подачу; 2) якщо скарга подана на рішення, ухвалу чи постанову, котрі за законом не підлягають оскарженню в касаційному порядку [659, с. 24].

На нашу думку, наявність законодавчо закріплених підстав для відмови у прийнятті касаційної скарги є цілком обґрунтованою, оскільки передбачає можливість для поширення наслідків запровадження «процесуальних фільтрів» та неприйняття необґрунтованих касаційних скарг.

Пункт 1 ч. 3 ст. 328 ЦПК України передбачає, що у відкритті касаційного провадження може бути відмовлено з приводу того, що справа не підлягає касаційному розгляду в порядку цивільного судочинства. У судовій практиці ставлення до вказаної норми неоднозначне. По-перше, п. 1 ч. 3 ст. 328 ЦПК застосовується у випадках оскарження судових рішень, які не підлягають касаційному оскарженню [596].

По-друге, при застосуванні вказаної норми мова йде про обмеженість у можливості реалізації права касаційного провадження виходячи з критеріїв цивільної юрисдикції. Так, рішенням Приморського районного суду м. Одеси від 8 липня 2005 р. зазначений вище позов О. В. Веселова задоволений. 7 березня 2008 р. головне управління Пенсійного фонду України в Одеській області звернулося до апеляційного суду Одеської області з апеляційною скаргою на дане рішення місцевого суду. Ухвалою судді апеляційного суду від 21 квітня 2008 р. зазначена апеляційна скарга передана для розгляду до Одеського апеляційного адміністративного суду відповідно до п. 5 Прикінцевих та перехідних положень КАС України, оскільки зі справи вбачався публічно-правовий спір.

У касаційній скарзі головного управління Пенсійного фонду України в Одеській області ставиться питання про скасування ухвали суду апеляційної інстанції з підстав порушення судом норм процесуального права та зобов'язання суду розглянути подану апеляційну скаргу на рішення районного суду.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 324 ЦПК України учасники процесу мають право оскаржити в касаційному порядку ухвали апеляційного суду, якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі.

Суддя апеляційного суду, передаючи справу з апеляційною скаргою головного управління Пенсійного фонду України в Одеській області на розгляд до Одеського апеляційного адміністративного суду, вірно керувався п. 5 Прикінцевих та перехідних положень КАС України, і в даному випадку зазначена ухвала суду не перешкоджає подальшому провадженню в тій же справі, оскільки за тими же Прикінцевими та перехідними положеннями КАС України апеляційний адміністративний суд зобов'язаний буде продовжити розгляд тієї самої справи, але вже в апеляційному порядку.

У зв'язку з наведеним, відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 328 ЦПК України, у відкритті касаційного провадження було відмовлено [596].

Вважаємо, що реалізація п. 1 ч. 3 ст. 328 ЦПК позитивно сприяє обмеженню реалізації права касаційного оскарження завдяки запровадженню додаткового «процесуального фільтра», визначеного у вказаній нормі.

Стаття 324 ЦПК як передумову касаційного оскарження закріплює перегляд оскаржуваного рішення в апеляційному порядку. Тому за відсутності такої передумови суддя-доповідач відмовляє у відкритті касаційного провадження відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 328 ЦПК. Вважаємо, що такий підхід законодавця є також обґрунтованим з точки зору обмеження прав на оскарження з позиції «процесуальних фільтрів» касаційного провадження.

Відмова у відкритті касаційного провадження можлива також при існуванні обставин, визначених у пп. 3 та 4 ч. 3 ст. 328 ЦПК. Мова йде про існування ухвал суду касаційної інстанції про закриття касаційного провадження у зв'язку з відмовою особи цієї особи від касаційної скарги, а також про відхилення касаційної скарги або про відмову у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою на це саме рішення чи ухвалу.

Застосування п. 5 ч. 2 ст. 328 ЦПК можливе за умови необґрунтованості касаційної скарги і тому, що викладені в ній доводи не викликають необхідності перевірки матеріалів справи. Так, рішенням Апеляційного суду Донецької області від 14 лютого 2006 р. рішення районного суду в частині стягнення з Т. 108 209,6 грн скасовано і в цій частині постановлено нове, яким стягнуто солідарно з Т., М., З. на користь Д. 108 209,6 грн боргу, 6 696,3 грн процентів і 700 грн витрат по сплаті судового збору, а всього 110 251,42 грн. У решті — рішення залишено без змін.

У касаційних скаргах М. та З. просять скасувати рішення апеляційного суду, посилаючись на неправильне застосування судами норм матеріального та порушення норм процесуального права, і залишити в силі рішення суду першої інстанції.

Суддя-доповідач дійшов висновку про відмову у відкритті касаційного провадження з тієї підстави, якщо касаційна скарга є необґрунтованою і викладені в ній доводи не викликають необхідності перевірки матеріалів справи. Із оскаржуваного рішення апеляційного суду, доданих до нього матеріалів вбачається, що скарга є необґрунтованою і викладені в ній доводи не дають підстав для висновків щодо незаконності зазначеного рішення [583].

Законодавство не визначає вимог до обґрунтованості касаційної скарги. Зміст ч. 4 ст. 328 ЦПК, виходячи з положення про перевірку судом касаційної інстанції лише вимог законності судового рішення, дозволяє під обґрунтованістю касаційної скарги розуміти доведеність у змісті останньої порушень судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального і процесуального права, які є підставою для скасування судового рішення. Проте якщо суд касаційної інстанції дійде висновку про неправильне застосування норм матеріального чи порушення норм процесуального права при розгляді цивільної справи, то в цьому випадку касаційне провадження відкриватиметься незалежно від того, чи є обґрунтованою касаційна скарга.

Стаття 328 ЦПК не містить процесуальних наслідків відмови у відкритті касаційного провадження. Зміст ч. 3 ст. 328 ЦПК наводить на думку про можливість повторного звернення до суду касаційної інстанції при відмові у відкритті з підстав, визначених у п.п. 2 та 5 ч. 3 ст. 328 ЦПК. Відсутність певних передумов, про які йде мова у зазначених пунктах ч. 3 ст. 328 ЦПК, не може одразу ж потягти недопустимість касаційної скарги. У цьому випадку касаційний суд повинен надати особі час на виправлення недоліку [631, с. 3]. Усунення особою підстав для відмови у відкритті касаційного провадження, що регламентовані вказаними пунктами, можливе. Важливо, що можливість повторного подання касаційної скарги підтримується з боку Вищого господарського суду України та в правовій літературі [46, с. 5]. Тому у вищезазначених випадках повторне звернення до касаційного суду можливе за наявності двох умов: 1) усунення особою підстав відмови у відкритті касаційного провадження, закріплених у п.п. 2 та 5 ч. 3 ст. 328 ЦПК; 2) подання разом із скаргою заяви про поновлення строку на касаційне оскарження за умови пропуску особою такого строку, що стало наслідком усунення підстав, зазначених у вищевказаній умові.

При відмові у відкритті касаційного провадження або при поверненні касаційної скарги ухвала касаційного суду разом з доданими до скарги матеріалами направляються особі, яка подавала скаргу, а сама скарга залишається в суді касаційної інстанції.

Касаційне оскарження підлягає відкриттю незалежно від обґрунтованості касаційної скарги при неправильному застосуванні судом норм матеріального чи порушенні норм процесуального права. Проте таке положення ч. 4 ст. 328 ЦПК не узгоджується з вимогами цивільного процесуального законодавства про обов'язковість вказівки в тексті касаційної скарги суті зазначених порушень. За таких умов нівелюється обов'язковість обґрунтування касаційної скарги. Звідси виникає проблема у відмові у відкритті касаційного провадження на підставі п. 5 ч. 3 ст. 328 ЦПК. Тому положення ч. 4 ст. 328 ЦПК суперечать законодавчим

приписам щодо обов'язковості обґрунтування в касаційній скарзі порушень норм матеріального та (чи) процесуального права та змушує суд касаційної інстанції знаходити самостійно порушення судами норм процесуального права та неправильне застосування норм матеріального права. Оскільки такі висновки суд повинен зробити на етапі вирішення питання про відкриття касаційного провадження у справі без аналізу матеріалів справи та рішення, що оскаржується, то вбачається, що це є додатковим аргументом недоцільності застосування ч. 4 ст. 328 ЦПК.

Диспозитивні засади цивільного судочинства передбачають можливість заінтересованих осіб приєднатись до касаційної скарги. Таке право належить особам, які брали участь у справі за умови подання скарги особою, на стороні якої вони виступали. Можливість приєднатись до касаційної скарги законодавець надав також особам, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права і обов'язки. Такі особи не були суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин у судах попередніх інстанцій, але суд у рішенні прямо чи посередньо вирішує питання про їх права й обов'язки по відношенню до інших суб'єктів. Процесуальним засобом приєднання до касаційної скарги є заява заінтересованої в цьому особи. Строк її подання складає три дні з дня одержання копії касаційної скарги.

Цивільне процесуальне законодавство не передбачає форми та змісту вказаної заяви. У зв'язку з цим можна зробити висновок про те, що заяву про приєднання до касаційної скарги слід подавати до суду касаційної інстанції в письмовій формі. Сам факт приєднання до касаційної скарги свідчить про згоду заінтересованої особи із змістом та вимогами касаційної скарги. Тому, на нашу думку, заява необов'язково має містити її правове обґрунтування. У той же час зазначена заява повною мірою має свідчити про згоду заінтересованої особи із вимогами касаційної скарги та не повинна містити будь-яких додаткових клопотань, вимог чи правових обґрунтувань касаційної скарги. Заява про приєднання до касаційної скарги, таким чином, має містити тільки

відомості щодо згоди відповідної особи з вимогами касаційної скарги та приєднання до них.

Слід також зазначити, що цивільне процесуальне законодавство не передбачає механізму приєднання до касаційної скарги осіб, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права й обов'язки. Обумовлюється це тим, що коло таких осіб неможливо встановити при надісланні копій касаційної скарги. За таких обставин реалізація зазначеними особами права касаційного оскарження можлива при застосуванні положень ст. 348 ЦПК.

Частина 3 ст. 329 ЦПК звільняє особу від сплати судового збору при поданні нею заяви про приєднання касаційної скарги. Вважаємо, що таке положення законодавства відповідає принципу гуманізму цивільного судочинства. Звільнення від сплати судового збору в даному випадку доцільно ще й тому, що особа, яка подає зазначену заяву, не порушує питання про відкриття касаційного провадження, а лише приєднується до вимог касаційної скарги, не доповнюючи її будь-якими власними клопотаннями.

Відповідно до ст. 330 ЦПК реалізація заінтересованою особою зазначених у вказаній нормі диспозитивних прав має певні особливості та деякі обмеження. Так, право доповнити чи змінити касаційну скаргу особа вправі не на будь-якому етапі касаційного провадження, а виключно у строк, наданий законодавством для касаційного оскарження судового рішення [658, с. 16].

Зазначена норма закріплює право особи відкликати касаційну скаргу чи відмовитись від неї. Різниця між зазначеними діями заінтересованої особи виявляється у таких положеннях: 1) відкликати касаційну скаргу особа вправі до початку розгляду справи в суді касаційної інстанції, а відмовитись від скарги — на будь-якому етапі касаційного провадження аж до його закінчення; 2) при відкликанні касаційної скарги суддя виносить ухвалу про її повернення (що не перешкоджає звернутись із касаційною скаргою вдруге за умови дотримання строків касаційного оскарження або поновлення цих строків), а при відмові від касаційної скарги суддя, який готує справу до розгляду,

виносить ухвалу про закриття касаційного провадження (що виключає повторне оскарження рішень (ухвал) особою, яка відмовилась від касаційної скарги).

Цивільне процесуальне законодавство не містить відповіді на те, які процесуальні дії повинні виконувати особи, що приєдналися до касаційної скарги, у разі відкликання особою касаційної скарги чи в разі відмови від неї. Аналіз частин 4 та 5 ст. 330 ЦПК дає підстави стверджувати, що при вчиненні особою, що подала касаційну скаргу, зазначених дій позиція осіб, що приєдналися до касаційної скарги, не має значення. Законодавство чітко передбачає, що при відкликанні касаційної скарги остання повертається, а при відмові від неї касаційне провадження закривається. При цьому, як зазначалось, воля на продовження розгляду справи з боку осіб, що приєдналися до касаційної скарги, для суду не має значення. У зв'язку з цим доцільно доповнити ЦПК положенням, яке б гарантувало вищевказаним особам реалізацію права на касаційне оскарження повною мірою незалежно від того, що сама особа, яка подала касаційну скаргу, відкликала її чи відмовилася від неї.

Ураховуючи форми касаційного провадження, вивчення цивільної справи після її витребування та підготовка доповіді суддею-доповідачем є одним із важливих елементів касаційного провадження. Належна і в установлені законом строки підготовка цивільної справи для розгляду в касаційному суді має важливе значення для якісного її вирішення з метою охорони прав і законних інтересів суб'єктів цивільного процесуального права. Підготовка справи до касаційного розгляду — обов'язкова передумова розгляду справи по суті та винесення рішення. Завданням підготовки справи до касаційного розгляду є забезпечення правильного і своєчасного перегляду судових рішень [179, с. 19-23].

У межах підготовки справи до касаційного розгляду суддя-доповідач готує письмову доповідь, де в розгорнутому вигляді викладає обставини,

необхідні для ухвалення рішення суду касаційної інстанції, та з'ясовує питання про склад осіб, які беруть участь у справі.

Оскільки питання про відповідність касаційної скарги вимогам ст. 326 ЦПК вирішується суддею-доповідачем за правилами статей 327 та 328 ЦПК, то при підготовці справи до розгляду суддею досліджуються матеріали справи та готується доповідь, у якій викладаються обставини, необхідні для ухвалення рішення суду касаційної інстанції, та з'ясовуються питання про склад осіб, які беруть участь у справі. Сам факт підготовки справи до розгляду свідчить про те, що оскаржуване рішення (ухвала) переглядатиметься судом касаційної інстанції по суті. У доповіді суддя-доповідач викладає, які обставини справи слід з'ясувати для прийняття відповідного рішення судом касаційної інстанції. Вирішуючи питання про склад осіб, які братимуть участь у розгляді справи касаційним судом, суддя-доповідач повинен виходити із визначених меж оскарження та з доцільності участі у справі зазначених суб'єктів.

При характеристиці ролі судді-доповідача вбачаються логічними твердження Л. Ф. Лесницької про те, що існуючий порядок у ряді випадків приводить до підміни колегіального розгляду скарги на рішення, що набрало законної сили. Мова йде про одноособове вирішення суддею-доповідачем питання про наявність чи відсутність підстав для скасування чи зміни судового рішення [295, с. 362-363].

Разом з тим у ст. 332 ЦПК містяться певні юридично-технічні неточності та невідповідності. Згідно із ч. 1 ст. 332 ЦПК попередній розгляд справи має бути проведений у нарадчій кімнаті, а ч. 2 ст. 332 ЦПК передбачає проведення попереднього розгляду у формі судового засідання.

Судове засідання є процесуальною формою судового розгляду, а нарадча кімната та прийняття рішення в нарадчій кімнаті — частина судового засідання. Тому, на наш погляд, вимоги частин 1 та 2 ст. 332 ЦПК є очевидною неузгодженістю щодо умов та процедур проведення попереднього розгляду справи касаційним судом.

Попередній розгляд справи як окрема процедура касаційного провадження спрямований на з'ясування всіх необхідних обставин для правильного висновку про законність оскаржуваного рішення. Попередній розгляд справи проводиться у формі судового засідання без участі заінтересованих осіб колегією у складі трьох суддів. На особливість попереднього розгляду справи як окремої процедури, яка притаманна лише касаційному провадженню, вказує В. І. Тертишніков [547, с. 214].

Проведення судового засідання у нарадчій кімнаті само по собі викликає певні заперечення, оскільки функціональне призначення нарадчої кімнати зводиться до ухвалення рішення (ухвали) судом. Стаття 195 ЦПК закріплює правило про те, що нарадчою кімнатою має бути спеціально обладнане для прийняття судових рішень приміщення, а не для проведення судових засідань.

Відповідно до ч. 3 ст. 332 ЦПК, у попередньому розгляді касаційний суд відхиляє касаційну скаргу та залишає оскаржуване рішення без змін за відсутності підстав для скасування судового рішення чи скасовує судові рішення за наявності підстав для обов'язкового скасування судового рішення незалежно від доводів касаційної скарги без проведення розгляду справи. Висновок щодо визначення підстав для задоволення касаційної скарги чи залишення в силі судового рішення ґрунтується на доповіді судді-доповідача після вивчення ним цивільної справи. Зазначена норма, як і цивільне процесуальне законодавство в цілому, не визначає перелік підстав, які тягнуть за собою обов'язкове скасування судового рішення. На наш погляд, виходячи із змісту ч. 3 ст. 335 ЦПК, такими підставами є порушення судами норм права в тих випадках, коли касаційний суд може зробити висновок без урахування пояснень учасників спірних процесуальних правовідносин та розгляду справи в порядку ст. 333 ЦПК.

Частина 5 ст. 332 ЦПК передбачає випадки призначення справи до судового розгляду. Справа призначається до розгляду і в тому випадку, якщо хоч один суддя із складу суду дійшов такого висновку.

У касаційному порядку справа розглядається колегією у складі п'яти суддів без повідомлення осіб, які беруть участь у справі. У зв'язку з цим необхідно зазначити, що у раніше діючому цивільному процесуальному законодавстві закріплювалось правило, що розгляд справи судом касаційної інстанції відбувався колегією у складі 2/3 палати. На нашу думку, таке положення законодавства піддавалось справедливій критиці в юридичній літературі [200, с. 4], оскільки розгляд справи в касаційному порядку меншим складом суду сприятиме більш оперативному розгляду справи судом касаційної інстанції.

У разі необхідності особи, які брали участь у справі, можуть бути викликані для надання пояснень у справі. У цілому порядок судового розгляду в касаційному суді суттєво відрізняється від розгляду справи в судах першої та апеляційної інстанцій, де заінтересована особа попереджається про час та місце розгляду справи. Розгляд справи в судах першої чи апеляційної інстанцій за відсутності таких осіб, яких не було повідомлено про час та місце розгляду справи, є безумовною підставою для скасування судового рішення та направлення справи на новий розгляд.

У суді касаційної інстанції справа розглядається, за загальним правилом, без повідомлення осіб, які беруть участь у справі. Частина 1 ст. 333 ЦПК передбачає, що зазначені особи можуть бути викликані в судове засідання касаційного суду для надання пояснень у справі в разі необхідності. Проте цивільне процесуальне законодавство не визначає переліку таких випадків. На наш погляд, обмеження для осіб, що беруть участь у справі, за участі у розгляді справи касаційним судом мають обґрунтований характер. Виходячи з цього не можна погодитися з думкою окремих науковців про необхідність закріплення на законодавчому рівні положення, згідно з яким кожний етап перевірки законності судового рішення, що набрало законної сили, має здійснюватись у судовому засіданні із заслуховуванням позицій осіб, що беруть участь у справі [295, с. 362; 558, с. 210].

Обмеження щодо участі в суді касаційної інстанції осіб, які брали участь у справі, можуть бути предметом критики з точки зору обмеження доступу до суду або полеміки щодо доцільності змін у ч. 1 ст. 333 ЦПК. На відміну від точки зору Я. Зейкана [200, с. 4], дисертант вважає, що існуючі правила щодо участі у касаційному провадженні осіб, що брали участь у справі, не можна визнати обмеженням доступу до суду. При цьому ми виходимо з вимог Конвенції про захист прав людини і основних свобод та практики Європейського суду з прав людини. Так, у справах «Монелля проти Швеції» (рішення від 22 лютого 1984 р.) та «Моріс проти Швеції» (рішення від 2 березня 1987 р.) перед судом стало питання про можливість відступу від принципу відкритого розгляду справи, на якому особа може бути присутньою і відстоювати свої позиції, з урахуванням особливості національного процесуального права.

Суд постановив, що якщо розгляд у суді першої інстанції був гласним, відсутність участі особи в судах вищих інстанцій може бути виправдана особливостями процедури. Якщо скарга зачіпає виключно питання права, а не факту, то, на думку Суду, вимоги гласного розгляду є дотриманими і тоді, коли заявнику не була надана можливість особисто бути заслуханим у касаційному суді [267, с. 648-649].

З огляду на викладене автор не погоджується з позицією Т. О. Дунаса та М. В. Руденка про те, що для підтримання касаційної скарги прокурор обов'язково має брати участь у судовому засіданні касаційної інстанції, про день і час якого повинен бути повідомленим завчасно [171, с. 197].

Прийняття касаційним судом рішення без усного розгляду існує і в окремих країнах СНД. Наприклад, згідно з практикою Касаційної палати Верховного суду Грузії касаційний суд застосовує це право й у випадках порушення матеріальних та процесуальних норм чи винесення рішення без порушення цих норм. Це має бути настільки очевидно, що відсутня необхідність у розгляді цього питання з участі сторін. Необхідно відмітити і ту обставину, що

рішення без усного розгляду справи ухвалюється не одноособово суддею касаційного суду, а повним складом касаційної палати з трьох суддів [631, с. 22].

Після відкриття судового засідання головуючим суддя-доповідач доповідає зміст оскаржуваного рішення та доводи касаційної скарги. У випадку, коли в судовому засіданні присутні особи, які беруть участь у справі, вони дають пояснення в порядку, визначеному ч. 4 ст. 333 ЦПК. Зазначена норма не передбачає можливості дачі пояснень особами, відносно яких суд вирішив питання про їх права й обов'язки та котрі не належать до кола осіб, які беруть участь у справі. Вважаємо, що останні повинні мати право дачі пояснень у засіданні суду касаційної інстанції як суб'єкти права на касаційне оскарження. Проте особливість касаційного провадження в частині обмеження участі при розгляді справи осіб, що беруть участь у справі, є однією з відмінних рис вітчизняної касації. Тому, як зазначалося, така обставина не є порушенням принципу, згідно із змістом якого учасники процесу мають право не лише бути вислуханими, а й бути почутими судом [302, с. 331-337].

Можливість для осіб, які беруть участь у справі, наведення в суді касаційної інстанції тільки тих доводів у своїх поясненнях, які стосуються підстав касаційного розгляду справи, обумовлюється межами та підставами касаційного оскарження. Якщо особа бажає доповнити по суті чи змінити вимоги касаційної скарги, то вона вправі виконати такі дії протягом строку на касаційне оскарження відповідно до ст. 330 ЦПК. На етапі розгляду справи судом касаційної інстанції особа не наділена можливостями вчиняти дії, визначені у ст. 330 ЦПК. При дачі своїх пояснень у судовому засіданні під час розгляду справи особа вправі давати пояснення з обмеженнями, визначеними у ч. 5 ст. 333 ЦПК.

За необхідності суд може оголосити перерву в розгляді справи або відкласти її розгляд. Зазначені процесуальні дії проводяться судом за правилами їх вчинення в суді першої інстанції. Оскільки норми, що регулюють касаційне провадження, не передбачають наслідків неявки до судового засідання

заінтересованих осіб, викликаних у порядку ч. 1 ст. 333 ЦПК, то суд касаційної інстанції вправі відкласти розгляд справи. У випадку повторної неявки таких осіб у судове засідання касаційний суд вправі розглянути справу за наявними матеріалами або, за наявності підстав, скасувати оскаржуване рішення та залишити заяву без розгляду (ст. 340 ЦПК) на підставі того, що належним чином повідомлений позивач повторно не з'явився в судове засідання без поважних причин або повторно не повідомив про причини неявки, якщо від нього не надійшла заява про розгляд справи за його відсутності.

Особливість прояву цивільного процесуального права в касаційному провадженні відбивається у тому, що право розпорядження правами щодо ліквідації спору належить сторонам незалежно від того, хто з них є ініціатором звернення до касаційного суду. Порядок та наслідки вчинення сторонами вказаних дій регламентуються відповідними нормами провадження по справі у суді першої інстанції (статті 174, 175, 205 ЦПК). У разі задоволення судом заяв про відмову від позову та про затвердження мирової угоди слід враховувати те, що затвердження судом мирової угоди як форма вирішення спору є спрощеною процесуальною процедурою, в якій не передбачено обов'язку доказування та оцінки доказів. Відповідно до статей 31 та 175 ЦПК сторони мають право на укладання мирової угоди на будь-якій стадії процесу. Заява про укладення мирової угоди між сторонами долучається до справи. До затвердження мирової угоди між сторонами суд роз'яснює їм наслідки відповідних процесуальних дій [252, с. 38]. Про затвердження мирової угоди суд постановляє ухвалу, якою одночасно закриває провадження у справі. Суд при закритті провадження у справі за вказаними підставами лише має перевірити, чи не порушує норм законодавства реалізація сторонами вказаних диспозитивних прав та чи не зачіпає їх реалізація прав та обов'язків осіб, які не були залучені до розгляду справи [208, с. 68-69].

Стаття 334 ЦПК не закріплює право відповідача при перегляді рішення (ухвали) судом касаційної інстанції визнати позов. Це обумовлюється тим, що

касаційний суд не розглядає спір по суті, а переглядає винесені за результатами розгляду справи рішення чи ухвали.

У юридичній літературі пропонується обмежити позивача в реалізації окремих процесуальних прав на стадії нового розгляду справи після скасування рішення судом касаційної інстанції (надавати докази, змінювати предмет чи підстави позову) [382, с. 21]. Вважаємо, що реалізація в цивільному процесуальному законодавстві такої пропозиції не повинна бути безмежною, а можлива з урахуванням висновків і мотивів суду касаційної інстанції, з яких скасоване рішення.

Діяльність касаційного суду спрямована на забезпечення законності рішень суду першої та апеляційної інстанцій, на виправлення судових помилок, які вплинули на правосудність судової постанови. Законність судового рішення полягає як у дотриманні судом при винесенні рішення або ухвали норм матеріального та процесуального права, так і в належному тлумаченні норм права.

3.4. Проблеми застосування функціональних повноважень суду касаційної інстанції

У системі повноважень суду касаційної інстанції вирішальне значення мають функціональні повноваження, які застосовуються Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ за результатами розгляду касаційної скарги і відбивають не лише його компетенцію, але й природу самої діяльності касаційного суду. Вони закріплені у ст. 336 ЦПК. Повноваження суду касаційної інстанції, які не належать до цієї групи, мають інше призначення й організаційний та роз'яснювальний характер [18, с. 8-9; 164, с. 148; 265, с. 347-348].

Реалізуючи свої повноваження, суд касаційної інстанції здійснює перевірку судових рішень щодо дотримання вимог законності при розгляді справи в суді першої чи апеляційної інстанції. Тому саме в належній реалізації

повноважень касаційним судом проявляється соціальне призначення касаційного провадження, метою якого є усунення судової помилки [181, с. 134]. Крім того, в житті існують такі явища, як нечесність, непорядність, несумлінність та непрофесіоналізм, властиві інколи і представникам юстиції. Як результат — або судова помилка, або навмисне порушення порядку провадження й вирішення справи [501, с. 112].

Виходячи з того, що об'єктом перевірки в касаційному порядку є рішення й ухвали місцевих та апеляційних судів, ці повноваження застосовують відповідно до об'єктів касаційного перегляду. Перелік зазначених у ст. 336 ЦПК повноважень є вичерпним та розширеному тлумаченню не підлягає, а їх коло обмежується переглядом судових актів лише в аспекті відповідності їх законодавству без права виявлення ступеня їх обґрунтованості [46, с. 4].

Як свідчить європейська практика, у законодавстві країн Європи система функціональних повноважень касаційних (ревізійних) судів визначається, виходячи з моделей перегляду рішень, що набрали законної сили. Так, за цивільним процесуальним законодавством Німеччини, наприклад, ревізійний суд (Федеральний Верховний суд або Верховний суд Баварії) вправі скасувати рішення, що оскаржується, та ухвалити нове рішення або скасувати рішення та передати справу на новий розгляд до суду апеляційної інстанції чи відмовити у задоволенні ревізії [143, с. 174-175]. Аналогічні повноваження має Касаційний суд Франції [434, с. 344-345].

Стаття 474 ЦПК Латвійської Республіки та статті 398-14 — 398-19 Кодексу цивільного судочинства Республіки Польща передбачають за судом касаційної інстанції право поряд із повноваженнями щодо залишення рішення, що оскаржується, в силі та направлення справи на новий апеляційний розгляд скасувати судові рішення та направити справу на новий розгляд у суд першої інстанції. Аналогічні повноваження закріплюються за судами касаційної чи наглядової інстанцій у процесуальних законодавствах багатьох пострадянських країн [434, с. 230, 298, 312, 313].

Таким чином, ключовим моментом у системі функціональних повноважень суду касаційної інстанції є перевірка судового акта, що оскаржується, на предмет законності. З огляду на це Д. Луспеник та Н. Сакара правильно вказують, що повноваження судів вищої ланки відносно перегляду рішення мають використовуватися для виправлення судових помилок, помилок у здійсненні правосуддя, а не для заміни рішень [309, с. 100].

На відміну від такої постановки питання В. Палій виступає за надання суду касаційної інстанції повноваження щодо витребування з будь-якого суду касаційної інстанції будь-якої справи, котру вважає складною або особливо складною, та розгляду її як судом касаційної інстанції [113, с. 7]. Такий підхід у нинішній час розвитку процесуального законодавства та судоустрою вважаємо неприйнятним, оскільки правова природа та повноваження касаційного суду визначені як законодавством про судоустрій, так і процесуальними кодексами. Більш того, прийняття пропозиції В. Палій слугуватиме поверненню до наглядових функцій, до порушення диспозитивних засад і, як наслідок, до руйнування існуючої системи функціональних повноважень касаційного суду. Такий крок був би доцільним при існуванні наглядового провадження. У минулому, до запровадження нової за змістом касації та за часів існування наглядової форми перегляду судових актів, кодифікація цивільного процесуального законодавства мала соціалістичний за духом характер та в структуру цивільного процесу були органічно вбудовані основи принципу соціалістичного цивільного процесуального права [240, с. 85].

Існуюча законодавча модель касації відбиває специфічний механізм, сферу компетенції повноважень Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Власне, в цілому система функціональних повноважень включає можливість касаційного суду ухвалювати власні рішення відповідно до функцій касації в аспекті формування єдності судової практики. Ця проблема є найбільш актуальною з точки зору

вирішення проблем модернізації касації і пов'язується з принципом *res judicia* [240, с. 85]. Отже, функціональні повноваження суду касаційної інстанції відбивають його місце в інституційній системі судочинства відповідно до конституційних приписів (ст. 129 Конституції України), які визначають суд касаційної інстанції як вищий судовий орган і мають концептуальне значення у визначенні конкретизації суті і моделі касації.

Частина 1 ст. 337 ЦПК передбачає право касаційного суду відхилити скаргу при визнанні, що рішення ухвалено з додержанням норм матеріального і процесуального права. Таке повноваження застосовується за умови, якщо рішення, що оскаржується, не містить порушень вимог законодавства, які тягнуть скасування судового рішення [612, с. 16]. За даними судової статистики, динаміка застосування даного повноваження постійно збільшується, що визначає позитивну тенденцію підвищення кількості ухвалення законних рішень з боку місцевих та апеляційних судів. Протягом 2008 р. вказане повноваження реалізовано Верховним Судом України у 4,3 тис. справах [9], а у 2009 р. відхилено касаційні скарги із залишенням рішення без зміни в у 4,8 тис. справах [12]. Упродовж першого півріччя 2010 р. відхилено касаційні скарги із залишенням рішення без зміни в 2,3 тис. справах [7].

Фундаментальною ознакою можливості залишення в силі рішення, що оскаржується, є заборона скасування правильного по суті і справедливого рішення з одних лише формальних міркувань. У зв'язку з цим теоретичне та практичне значення має дослідження поняття та змісту формальних міркувань, за наявності яких закон пов'язує неможливість скасування правильного по суті і справедливого судового рішення. На нашу думку, під формальними міркуваннями слід розуміти не закріплені як підстави для скасування чи зміни судового рішення порушення норм матеріального чи процесуального права, крім статей 338–342 ЦПК. Наприклад, рішення не підлягає скасуванню з посиланням лише на те, що справа розглянута з порушенням правил підсудності (крім виключної), але по суті справу розглянуто з дотриманням

норм матеріального права та тих норм процесуального права, застосування яких не призвело б до неправильного вирішення справи. До формальних міркувань, з якими закон пов'язує неможливість скасування судового акта, також належать порушення строків розгляду цивільної справи й інші випадки порушення законодавства, які не призвели та не могли призвести до винесення неправосудного рішення по справі. Висновок дисертанта про зміст формальних міркувань, за наявності яких рішення не підлягає скасуванню, підтверджується матеріалами судової практики. Так, 13 лютого 2007 р. у задоволенні скарги було відмовлено, оскільки наведені у скарзі порушення норм процесуального права не є такими, що призвели до неправильного вирішення справи, а тому не можуть бути підставою для скасування або зміни рішення. Згідно з ч. 2 ст. 337 ЦПК України не може бути скасоване правильне по суті і справедливе рішення суду з одних лише формальних міркувань. Тому колегія суддів дійшла справедливого висновку про те, що рішення ухвалено з додержанням норм матеріального та процесуального права [580].

Намагання законодавця наблизити вітчизняне право до вимог зазначеної Конвенції породжує питання визначення змісту правильного по суті судового рішення, про що мова також іде у ч. 2 ст. 337 ЦПК. В. І. Тертишніков у 2001 р. визначав, що поняття «правильне рішення» закон застосовує тільки в тому разі, коли рішення є обґрунтованим, а порушення норм матеріального права, якщо і були при його винесенні, не вплинули на кінцевий висновок суду [638, с. 692]. На нашу думку, у теперішній час при наближенні процесуального законодавства до європейських стандартів правильним по суті є рішення, яке ухвалено з додержанням норм матеріального права. Додержання норм процесуального права, яким виступає належна судова процедура розгляду справи, є елементом змісту справедливості судового рішення.

Особливої уваги заслуговує також питання тлумачення рішення як справедливого, оскільки від правильного його визначення також залежить заборона скасування судового рішення. Цивільне процесуальне законодавство

не розкриває змісту процесуальної справедливості, а лише передбачає заборону скасування правильного по суті і справедливого судового рішення. Справедливість судового рішення, визначена у ч. 2 ст. 337 ЦПК, є вимогою Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод. Справедливість судового рішення в контексті зазначеної норми, на наш погляд, передбачає обов'язковість дотримання всіх процесуальних гарантій судового розгляду, тобто додержання вимог процесуального права. У зв'язку з цим В. В. Комаров та Н. Ю. Сакара зазначають, що у ст. 1 ЦПК України закріплений як завдання судочинства справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ [244, с. 4]. Поряд з цим у контексті зазначеної Конвенції вимога справедливості рішення суду ґрунтується на праві особи на справедливий судовий розгляд у відповідності до певних процесуальних вимог та стандартів здійснення правосуддя, а не до звуження ролі суду в цивільному процесі, як це пропонується В. О. Аболоніним [2].

Зміст справедливості судового рішення має безпосередній зв'язок з верховенством права та розкривається передусім крізь призму належної судової процедури та публічного розгляду справи. У цьому контексті мається на увазі розгляд справ незалежним та безстороннім судом, утвореним на підставі закону, у розумний строк та в умовах гласного відправлення правосуддя. Обмеження гласності можуть бути викликані розумінням моралі, громадського порядку, національної безпеки, інтересами неповнолітніх, захистом приватного життя, а при окремих обставинах — інтересів правосуддя [626, с. 54]. У рішенні у справі «Посохов проти Росії» Європейський суд з прав людини зазначив, що вираз «створений на підставі закону» стосується не лише регламентації самого існування суду в силу закону, а й законності складу суду. З наведеного положення випливає, що право на справедливий судовий розгляд забезпечується лише у випадку, якщо розгляд справи відбувається «належним» судом, тобто судом, який має на це компетенцію, й законним складом суду, тобто складом суду, призначеним з додержанням вимог закону.

На підставі викладеного можна зробити висновок про те, що справедливість судового рішення поєднує в собі вимоги щодо розгляду цивільної справи справедливим судом із застосуванням належної процедури, яка створена на підставі національного закону та відповідає міжнародним зобов'язанням держави. Так, у серпні 2008 р. ОСОБА_1 звернувся до суду із позовом до ОСОБА_2 про стягнення збитків. Рішенням Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 29 грудня 2008 р. у задоволенні позову відмовлено.

Рішенням апеляційного суду Дніпропетровської області від 2 березня 2009 р. рішення Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 29 грудня 2008 р. скасовано й ухвалено нове рішення, яким позов ОСОБА_1 задоволено. У касаційній скарзі ОСОБА_2 просить скасувати рішення апеляційного суду та залишити в силі рішення суду першої інстанції, посилаючись на порушення судом норм процесуального права та неправильне застосування норм матеріального права.

Колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга не підлягає задоволенню з таких підстав. Згідно з ч. 2 ст. 337 ЦПК не може бути скасоване правильне по суті і справедливе рішення з одних лише формальних міркувань. Відповідно до вимог ст. 335 ЦПК, суд касаційної інстанції перевіряє в межах касаційної скарги правильність застосування судом першої та апеляційної інстанції норм матеріального та процесуального права і не може встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні суду чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими.

Встановлено, і це вбачається з матеріалів справи, що судові рішення ухвалено з додержанням судом норм матеріального та процесуального права і доводи скарги їх висновків не спростовують. Тому колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України ухвалила касаційну скаргу

ОСОБА_2 відхилити, а рішення апеляційного суду Дніпропетровської області від 2 березня 2009 р. залишити без змін [593].

У юридичній літературі поряд з цим М. С. Єременко підкреслює, що «справедливість» судового розгляду необов'язково визначається правильністю ухваленого рішення. Розглядаючи скарги на порушення права на справедливе правосуддя, європейські контрольні органи не перевіряють, чи допущена національним судом помилка при вирішенні питань факту чи права, а оцінюють виключно справедливість процедури розгляду спору. Важлива вимога справедливого судового розгляду полягає також у тому, щоб суд забезпечив належний розгляд та дослідження всіх наданих учасниками процесу клопотань, аргументів та доказів, безпристрасно ставлячись до оцінки їх належності та значення для сутності справи. Перевіряючи виконання вказаної вимоги, Європейський суд з прав людини більшою мірою оцінює загальну справедливість розгляду, ніж технічні порушення окремих норм ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Він зазначав, що держави — учасниці Конвенції мають широкий ступінь розсуду стосовно вибору засобів та інструментів, які покликані забезпечити відповідність їх правових систем вимогам ч. 1 ст. 6 Конвенції [173, с. 608-609].

Виходячи з проблематики співвідношення визначення правильності та справедливості рішення касаційним судом має деякі особливості. Висновок про наявність вказаних ознак касаційний суд має зробити на підставі аналізу матеріалів справи без дослідження доказів, що не були предметом розгляду судами першої та апеляційної інстанцій, оскільки їх дослідження не входить до компетенції суду касаційної інстанції, про що вказується в Ухвалі колегії суддів у цивільних справах Верховного Суду України від 16 вересня 2008 р. [594]. Протилежної позиції дотримується В. Манукян, яка пише про те, що касаційний суд може вирішити питання про правильність та справедливість судового рішення без дослідження доказів [319, с. 12]. Важко погодитися з позицією вказаного автора, оскільки при визначенні правильного по суті та

справедливого судового рішення суд касаційної інстанції досліджує матеріали справи та відповідність рішення суду тим нормам матеріального та процесуального права, які є підставами для скасування чи зміни рішення судів першої та апеляційної інстанції.

Принциповою новелою для цивільного процесуального законодавства є ст. 338 ЦПК в редакції Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Дана норма передбачає випадки для скасування судового рішення і передачі справи на новий розгляд. Складнощі у застосуванні ст. 338 ЦПК у новій редакції полягають у відсутності чітко визначених та законодавчо «окреслених» підстав для скасування судом касаційної інстанції рішення суду першої чи апеляційної інстанції та передачі справи на новий розгляд.

Підставою для скасування ухвал судів першої та (або) апеляційної інстанцій і направлення справи для продовження розгляду є порушення норм матеріального чи процесуального права, що призвели до постановлення незаконної ухвали, що перешкоджає подальшому провадженню у справі.

Частина 2 ст. 338 ЦПК закріплює, що підставою для скасування судових рішень судів першої та (або) апеляційної інстанцій і направлення справи на новий судовий розгляд є порушення норм процесуального права, що унеможливили встановлення фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи. Законодавство, таким чином, передбачає загальну норму, яка дозволяє кваліфікувати ті чи інші випадки порушення норм процесуального права як підставу для скасування рішення і передачі цивільної справи на новий розгляд. Наприклад, рішення підлягає скасуванню з направленням справи на новий розгляд у випадку порушення судом при розгляді справи норм процесуального права щодо оцінки доказів за умови впливання на законність та обґрунтованість судового рішення. За логікою І. А. Ястржембського, застосування зазначеного повноваження сприяє не лише дотриманню законності судового рішення, але й формуванню єдності судової практики [678, с. 177-186]. Проте реалізація визначеного у ч. 2 ст. 338 ЦПК

повноваження не порушує позиції Ради Європи щодо меж розгляду цивільної справи касаційною інстанцією, що викладена у Рекомендації № R (95) щодо введення в дію і покращення функціональних систем і процедур оскарження по цивільних і торгових справах, що прийнята Комітетом міністрів держав — членів Ради Європи 07.02.1995 р., з чим не погоджується Н. Заяць [196, с. 138].

М. М. Бородін підкреслює, що ст. 338 ЦПК не містить вичерпного переліку процесуальних порушень, які тягнуть безумовне скасування постановлених рішень з направленням справи на новий розгляд. У ч. 2 вказаної статті йдеться про інші випадки порушення або неправильне застосування норм процесуального права, які можуть бути підставою для скасування рішення суду [80, с. 73]. Застосування ч.2 ст. 338 ЦПК можливо за умови, якщо порушення судами норм процесуального права унеможливило встановлення судом касаційної інстанції фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи. При цьому важливо, щоб виявлені порушення впливали на результат розгляду справи та без їх усунення неможливе поновлення та захист порушених прав, свобод і законних інтересів [206, с. 23].

До порушень норм процесуального права, про які йде мова у ч. 2 ст. 338 ЦПК, можуть належати також випадки провадження в цивільних справах за процесуальним законом України, який не є чинним на час розгляду справи [47, с. 134]. Судова практика Верховного Суду України містила такий приклад. У квітні 1998 р. С. звернулася до суду із позовом до Б. про розірвання договору довічного утримання, посилаючись на те, що відповідачка не тільки не виконує взятих на себе зобов'язань, а й створює неможливі умови для проживання.

Рішенням Київського районного суду м. Сімферополя від 8 травня 2001 р. в задоволенні позову відмовлено. Судова колегія в цивільних справах Верховного суду Автономної Республіки Крим 22 серпня 2001 р. зазначене рішення скасувала і постановила нове — про задоволення позовних вимог С.

У касаційній скарзі представник Б. просив скасувати рішення судової колегії в цивільних справах Верховного суду Автономної Республіки Крим

і направити справу на новий апеляційний розгляд, посилаючись на неправильне застосування судом норм процесуального права. Судова палата з цивільних справ Верховного Суду України визнала, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

21 червня 2001 р. Верховна Рада України прийняла Закон № 2540-III «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України», який набрав чинності 29 червня 2001 р., але не був узятий до уваги судом.

Відповідно до змін, одночасно внесених до Закону від 5 червня 1981 р. № 2022-XI «Про судоустрій України», Верховний суд Автономної Республіки Крим набув статусу апеляційного суду і за новою процедурою з 10 липня 2001 р. повинен був переглядати судові рішення згідно із гл. 40 ЦПК 1963 р., якою передбачено порядок розгляду справ судом апеляційної інстанції. Проте Верховний суд Автономної Республіки Крим, розглядаючи 22 серпня 2001 р. скаргу С. на рішення Київського районного суду м. Сімферополя, змін до ЦПК не врахував і нового процесуального закону не застосував.

Справа була направлена судом касаційної інстанції на новий апеляційний розгляд на тій підставі, що суд апеляційної інстанції не взяв до уваги факт набрання чинності та, як наслідок, обов'язковості застосування Закону України від 21 червня 2001 р. № 2540-III «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України» [600, с. 14].

Суд касаційної інстанції перевіряє за матеріалами справи правильність застосування законодавства та не досліджує докази по справі. У зв'язку з цим слід погодитися з позицією О. О. Борисової про те, що дотримання судом норм процесуального права впливає на обґрунтованість судового рішення. Такі порушення, як неправильне визначення судом предмета доказування, дослідження доказів з порушенням правил, встановлених законом, можна віднести не до обґрунтованості рішення, а до його незаконності. Тому, оскаржуючи рішення суду з такого роду порушеннями, особа, яка подає скаргу, не порушуючи положень закону про те, що суд вказаної ланки не вивчає

фактичну сторону справи, у своїй скарзі зазначає не на неправильне визначення судом обставин, що мають значення для справи, а посилається на допущене порушення процесуального закону [70, с. 224-225].

Як наведено вище, зміст порушень норм процесуального права має обумовлений характер і не повинен відповідати вимозі законності судового рішення.

У зв'язку з цим у правовій літературі існує точка зору про те, що справа підлягає направленню на новий розгляд за наявності таких порушень, котрі не можуть бути усунені самою касаційною інстанцією без порушення прав і законних інтересів заінтересованих осіб, меж розгляду справи у вказаній інстанції та правил судочинства [375, с. 334]. Скасування судового рішення касаційною інстанцією з направленням справи на новий розгляд відбувається і при порушенні змагальних засад судочинства [446, с. 165-173]. Мова йде про фактичну заборону переоцінки доказів касаційним судом, але скасування судового рішення відбувається за наявності порушень правил оцінки доказів та принципу змагальності в цілому відповідно до статей 10, 177 та 179 ЦПК. Поряд з цим рішення суду підлягає скасуванню з направленням справи на новий розгляд при незаконному незадоволенні заяви про відвід судді, що розглядає справу, про що відмічає Л. Н. Бардін [37, с. 87]. Справа в тому, що за правилами ч. 2 ст. 24 ЦПК заява про відвід вирішується в нарадчій кімнаті ухвалою суду, що розглядає справу. Зазначене свідчить про фактичну відсутність у сторін у цивільному процесі будь-якого права на відвід необ'єктивного й упередженого судді, що вбачається несумісним з вимогами ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Якщо при розгляді справи в апеляційному порядку суд допустився порушень норм права, передбачених у ч.ч. 1 та 2 ст. 338 ЦПК, то касаційний суд за наявності цих порушень скасовує рішення (ухвалу) апеляційного суду та направляє справу для продовження розгляду на новий апеляційний розгляд (ч. 3 ст. 338 ЦПК) [477, с. 23-25]. Випадки реалізації вказаного повноваження

відбуваються за умови порушення вимог закону, зазначених у ч.ч. 1 і 2 ст. 338 ЦПК, які були допущені судом першої інстанції та не були усунені апеляційним судом або допущені місцевим та апеляційними судами.

Важливим з позиції застосування функціональних повноважень касаційного суду є з'ясування правової природи та наслідків висновків суду касаційної інстанції та мотивів, якими він керувався при скасуванні судового рішення. Частина 4 ст. 338 ЦПК закріплює, що вони є обов'язковими для суду першої чи апеляційної інстанції при повторному розгляді справи. Проте таке положення законодавства потребує критичної оцінки.

Під висновками з приводу спірних правовідносин слід розуміти результати розгляду касаційної скарги, які мають значення для формування та направлення судової практики. Мотиви скасування судового рішення — правові підстави рішення суду апеляційної інстанції.

Однак висновки і мотиви скасування судового рішення не у всіх випадках можуть бути правомірними й обов'язковими для виконання місцевим судом. В. М. Худяков має рацію, що вони можуть торкатись будь-яких питань, крім випадків, коли вони: 1) передвирішують питання про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу; 2) передвирішують питання про переваги одних доказів перед іншими, оскільки жодні докази не мають для суду заздальгідь встановленої сили; 3) передвирішують питання про те, яке рішення має бути прийнято судом першої інстанції при новому розгляді справи, оскільки незалежність судді при розгляді справи гарантована Конституцією держави та цивільним процесуальним законодавством [256, с. 796].

Аналогічні або схожі положення містяться у процесуальних законодавствах Російської Федерації [328, с. 135-138], Франції [349, с. 255], Федеративної Республіки Німеччини [143, с. 167-168].

Стаття 319 ЦПК 1963 р. закріплювала обов'язковість вказівок суду вищестоящої інстанції для суду, який розглядає заново дану справу. В той же час суд, що розглядав справу в касаційному порядку, не вправі був

встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним [218, с. 61-69]. Суд касаційної інстанції не мав повноваження вирішувати наперед питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, а також про те, яка має бути застосована норма матеріального права і яке рішення має бути постановлене при новому розгляді справи.

Л. Ф. Лесницька зазначала, що судові рішення, на відміну від норм права, не має такого загального характеру, не утворює типових правил поведінки, а вирішує конкретний спір та має обов'язкову силу лише по відношенню до конкретної справи. Виходячи з цього й слід розглядати питання про обов'язковість висновків і мотивів суду касаційної інстанції. Їх обов'язковість має певні межі. Передусім вони мають обов'язкову силу лише по відношенню до конкретної справи, по якій вони винесені. Крім того, й по відношенню до конкретної справи, по якій вони надані, вони мають обов'язкову силу також у певних межах, які встановлені з урахуванням принципу незалежності суддів та підкорення їх тільки закону, а також свободи внутрішнього суддівського переконання при оцінці доказів [296, с. 151].

При застосуванні ч. 4 ст. 338 ЦПК необхідно враховувати, що законодавство не містить наслідків її невиконання. У зв'язку з цим обов'язковість висновків і мотивів суду касаційної інстанції не слід сприймати як обов'язкову властивість рішення касаційного суду, хоча вони і є його складовими. Поряд з цим законодавець зазначив їх обов'язковість, у той час коли обов'язковість судового рішення визначається ст. 129 Конституції. Обов'язковість висновків і мотивів не слід сприймати як обов'язкові вказівки касаційного суду. У зв'язку з цим, на наш погляд, ч. 4 ст. 338 ЦПК не має самостійного навантаження, а сам процесуальний закон не передбачає жодних наслідків, пов'язаних з обов'язковістю для суду першої чи апеляційної інстанції висновків і мотивів касаційного суду.

Розглядаючи правову природу висновків і мотивів касаційного суду, заслуговує на увагу позиція Д. Д. Луспеника та М. І. Балюка, що касаційна інстанція, скасовуючи рішення нижчестоящего суду, не повинна обмежуватися посиланням на їх невиконання, оскільки невиконання вказівок не тягне за собою автоматичного скасування рішення, а повинна навести мотиви того, що невиконання таких вказівок призвело до ухвалення незаконного чи необґрунтованого рішення [34, с. 552].

Розглядаючи судові рішення на предмет законності, суд касаційної інстанції при реалізації повноважень управі скасувати судові рішення й ухвалити нове рішення або змінити рішення, не передаючи при цьому справу на новий розгляд за умови незастосування при розгляді справи місцевим чи апеляційним судом закону, що підлягав застосуванню, чи застосування того закону, який не поширюється на спірні правовідносини [394]. Не завжди розглядаються ці питання і в сучасній юридичній літературі [276; 377; 492]. Відповідно до ст. 341 ЦПК касаційний суд, відповідно до ст. 380 ЦПК, вирішує питання про поворот виконання. Якщо ж питання про поворот виконання не було вирішене касаційним судом при розгляді справи, то за заявою відповідача питання про поворот виконання розглядає суд, у якому перебуває справа [297, с. 131].

Л. Є. Гузь у зв'язку з цим зазначає, що істотний практичний інтерес має розмежування понять зміни й ухвалення нового рішення. Йдеться про те, що закон такого розмежування не передбачає. На нашу думку, встановивши, що помилка в застосуванні судом першої чи апеляційної інстанції норми матеріального права призвела до неправильного вирішення справи по суті, касаційна інстанція має скасувати рішення суду й ухвалити нове. Це може статися тоді, коли виправлення судової помилки потребує зміни висновків суду щодо задоволення чи відмови в позові. Якщо ж помилка в застосуванні норми матеріального права вплинула лише на обсяг задоволення позовних вимог або стосувалась додаткових вимог, рішення суду може бути змінено [160, с. 587].

На думку дисертанта, нове рішення суд касаційної інстанції вправі винести в тому випадку, коли судами обставини справи встановлені повно й правильно, але при кваліфікації спірних правовідносин допущена помилка в застосуванні норм матеріального чи процесуального права, крім тих порушень, про які мова йде у ст. 338 ЦПК.

Реалізація закріпленого у ст. 341 ЦПК повноваження застосовується у разі незастосування або неправильного застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального права. У випадку порушення та незастосування норм процесуального права, які впливають на законність рішення, суд касаційної інстанції скасовує рішення суду і передає справу на новий розгляд. У разі встановлення судом першої інстанції повно і правильно обставин справи, але при порушенні норм матеріального права суд касаційної інстанції повинен постановити нове рішення, не передаючи справу на новий розгляд. При встановленні порушень норм процесуального права, котрі не впливають на законність рішення, що оскаржується, та мають формальний характер, суд касаційної інстанції не вправі скасувати чи змінити судове рішення. Аналогічні правила закріплені й у ЦПК Литви та Естонії [434, с. 209].

Винести нове рішення суд касаційної інстанції повинен і в тому разі, коли судами першої та апеляційної інстанцій застосовано закон, який не підлягає застосуванню до спірних правовідносин. У такому випадку, як зазначалося, суд скасовує попередні судові рішення та ухвалює нове.

Суд касаційної інстанції може змінити оскаржуване рішення. У правовій літературі зазначалося, що зміну рішення може бути здійснено на підставі тільки таких мотивів, які впливають з матеріалів справи та перевірені судом першої інстанції. Змінюючи рішення, касаційний суд докладно обґрунтовує свої висновки та чітко викладає сутність зміни, наприклад вказує змінену суму, що підлягає стягненню; новий порядок розподілення судових витрат і т. ін. [255, с. 74-75] Відповідно до сучасного процесуального законодавства суд касаційної інстанції має право змінити судове рішення, якщо у справі немає необхідності

досліджувати нові докази або встановлювати обставини, а судові рішення, яке змінюється, є помилковим тільки частково. Суд касаційної інстанції не вправі змінити рішення чи винести нове на підставі додаткових матеріалів, які не розглядалися судами попередніх інстанцій, а подані вже як додатки до касаційної скарги.

Важливим з погляду дотримання вимог законності в актах правосуддя є аналіз повноважень касаційного суду, що застосовуються ним за результатами розгляду касаційних скарг на ухвали суду першої або апеляційної інстанції. Крім рішення судів першої або апеляційної інстанції, об'єктом касаційного оскарження виступають ухвали, визначені у п. 2 ч. 1 ст. 324 ЦПК. Цивільне процесуальне законодавство (ст. 342 ЦПК) містить коло повноважень суду касаційної інстанції, які він реалізовує при перегляді ухвали суду першої чи апеляційної інстанції. Перш за все касаційний суд вправі залишити в силі винесену ухвалу та відхилити касаційну скаргу, якщо при її винесенні було дотримано норми процесуального права. Так, у березні 1999 р. Б. С. А. звернувся до суду із позовом до Ф., Б. С. О. про відшкодування шкоди, посилаючись на те, що 18 вересня 1997 р. автомашиною, за кермом якої був Ф. і яка належить Б. С. О., на нього, позивача, було вчинено наїзд, у результаті якого він був тяжко травмований та визнаний інвалідом 2-ї групи. Відповідачі ухиляються від добровільного відшкодування заподіяної йому матеріальної та моральної шкоди, у зв'язку з чим він був змушений подати даний позов.

Ухвалою Антрацитівського районного суду Луганської області від 9 лютого 2000 р. між Б. С. А. та Ф. було затверджено мирову угоду, згідно з якою останній до 1 червня 2000 р. мав виплатити позивачеві 8400 грн. Цією ж ухвалою провадження у справі було закрито.

У касаційній скарзі Б. С. А. просив скасувати зазначену ухвалу, посилаючись на те, що її постановлено з порушенням норм процесуального права. Крім того, мирова угода, на його думку, суперечить чинному законодавству, порушує його права й інтереси. Судова палата з цивільних справ

Верховного Суду України визнала, що касаційна скарга не підлягає задоволенню з таких підстав.

Використовуючи надане законом право на укладання мирової угоди, сторони у даній справі скористалися передбаченою законодавством можливістю вирішити спір шляхом укладання мирової угоди, за умовами якої відповідач протягом визначеного періоду часу зобов'язаний вчинити певні дії для відшкодування заподіяної ним шкоди. Реалізація сторонами передбаченого законом права самостійно розпоряджатися своїми правами в судовому процесі з огляду на дію в цивільному процесуальному законодавстві принципу диспозитивності, а також з урахуванням конкретних умов мирової угоди не позбавляє позивача права вирішити у встановленому законом порядку інші вимоги, які не були предметом мирової угоди, або шляхом пред'явлення нового позову вимагати зміни розміру та строків платежів. З таких підстав касаційна скарга не підлягає задоволенню, оскільки наведені в ній доводи з урахуванням зазначеного не належать до тих підстав, з якими процесуальне законодавство пов'язує можливість прийняття рішення щодо скасування або зміни оскаржуваної ухвали [601, с. 50-51].

При порушенні процесуального порядку розгляду питання, щодо якого винесено ухвалу, касаційний суд скасовує ухвалу та передає питання на розгляд суду першої або апеляційної інстанції. Наприклад, при задоволенні заяви про забезпечення позову та винесенні ухвали відносно цього суд повинен враховувати, що забезпечення позову можливе лише в разі достатньо обґрунтованого припущення про те, що невжиття заходів забезпечення може у майбутньому утруднити чи зробити неможливим виконання рішення суду. Проте в будь-якому випадку забезпечення позову щодо юридичної особи неможливе, коли воно припиняє її господарську діяльність. У разі недотримання таких умов судом першої (апеляційної) інстанції ухвалу про забезпечення позову суд касаційної інстанції вважає такою, що винесена з порушенням процесуального порядку, встановленого законодавством. Тому

ухвала в подібних випадках підлягає скасуванню з направленням питання на новий розгляд до суду першої інстанції з вказівкою вирішити питання про доцільність вжиття заходів до забезпечення позову [602, с. 5].

Цивільне процесуальне законодавство не визначає, який склад суду першої чи апеляційної інстанцій буде розглядати процесуальні питання після направлення справи на новий розгляд. Це означає, що після скасування ухвали відповідні питання можуть вирішуватись як попереднім, так і іншим складом суду. На нашу думку, на законодавчому рівні доцільно передбачити розгляд питання, по якому винесено ухвалу, яку скасовано, в іншому складі суду.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 342 ЦПК, суд касаційної інстанції при розгляді скарги на судову ухвалу вправі також змінити її або скасувати і вирішити питання по суті, не передаючи його на розгляд того суду, ухвалу котрого оскаржено. Зміст зазначеної норми є новелою для цивільного процесуального законодавства. Аналогічного правила не містилось у ЦПК 1963 р. Так, п. 5 ч. 1 ст. 337 ЦПК 1963 р. передбачав, що суд вправі був змінити ухвалу, не передаючи справу на новий розгляд, якщо по справі не вимагалось збирання або додаткової перевірки доказів. Стаття 374 ЦПК Російської Федерації закріплює право касаційного суду скасувати ухвалу суду першої інстанції повністю або частково та вирішити питання по суті. При цьому ст. 374 ЦПК РФ не містить будь-яких умов, завдяки яким суд касаційної інстанції реалізує вказане повноваження.

Вважаємо, що правова регламентація п. 3 ч. 1 ст. 342 ЦПК суперечить правовій природі судових ухвал, оскільки вони виносяться лише при вирішенні питань процесуального характеру. Виходячи з цього не можна однакові повноваження касаційного суду реалізовувати при перегляді в касаційному порядку судових рішень та ухвал. Повноваження, що містяться у п. 3 ч. 1 ст. 342 ЦПК, доцільно застосовувати при перегляді рішення, котрим цивільна справа вирішується по суті позовних вимог. Крім того, таке повноваження при перегляді судової ухвали не передбачено у ч. 2 ст. 336 ЦПК, яка закріплює

перелік повноважень суду касаційної інстанції при розгляді ним скарги на судову ухвалу.

Висновки до Розділу 3

Враховуючи існування різних форм перегляду судових рішень у світовій практиці, еволюція вітчизняного процесуального законодавства свідчить про постійне реформування перегляду судових рішень, що набрали законної сили. Історично касаційне провадження як форма перегляду судових рішень, що набрали законної сили, функціонувала як виключний вид провадження, на відміну від апеляційного. Формування вказаного виду перегляду аналізується автором виходячи із історії законодавства тих країн, до складу яких в ті чи інші часи входила певна частина сучасної України. Окрему увагу приділено законодавству радянських часів та науці цивільного процесуального права того часу. Враховуючи історико-правовий аспект вказаної тематиці, дисертантом у порівняльно-правовому аспекті проаналізовано різні форми перегляду судових рішень, що набрали законної сили (касація, ревізія, нагляд).

Позитивним чином характеризуючи запровадження нової за змістом касації, введеної Законом України від 21.06.01 р. «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України», автор наводить витoki реформування касаційного провадження у 2010 р. введенням в дію Закону України «Про судоустрій і статус суддів». У зв'язку з цим моделі касації досліджуються у порівнянні з законодавством інших європейських країн та виходячи з кількісних показників діяльності суду касаційної інстанції. Разом з тим дається неоднозначна оцінка утворенню Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ як суду касаційної інстанції по цивільним справам та висновкам Венеціанської комісії з приводу нової системи судоустрою України та принципово нового процесуального становища Верховного Суду України.

В розділі знаходять відображення погляди та міркування дисертанта з приводу «фільтрів доступу» до касації та їх доцільності. Пропонується розширення об'єктів касаційного перегляду та необґрунтованість законодавчих приписів щодо неможливості касаційного оскарження судових рішень суду апеляційної інстанції по окремих категоріям цивільних справ.

Третій підрозділ присвячений аналізу проблем, пов'язаних з модернізацією касаційного провадження. Ними є суб'єктний склад касаційного оскарження, межі розгляду справи судом касаційної інстанції, процесуально-правовий статус судді-доповідача, процедура розгляду скарги касаційним судом, повноваження суду касаційної інстанції та остаточність судового рішення. На основі статистичних даних Генеральної прокуратури України зроблено висновки про необхідність суттєвого обмеження повноважень прокурора, пов'язаних із оскарженням судових рішень в касаційному порядку. Вносяться та додатково обґрунтовуються пропозиції щодо обмежень повноважень судді-доповідача касаційного суду та правових наслідків відмови у відкритті касаційного провадження, насамперед з приводу необґрунтованості касаційної скарги.

Дослідження процесуально-правової природи попереднього розгляду справи касаційним судом та можливості ухвалення судового рішення касаційним судом за відсутності заінтересованих осіб із врахуванням правових позицій Європейського суду з прав людини. Наслідки висновків суду касаційної інстанції та мотивів, якими він керувався при скасуванні судового рішення, не розглядаються як такі, що обов'язкові до виконання. Робиться висновок про відсутність належного правового ефекту та відсутність процесуальних наслідків, пов'язаних з обов'язковістю вимог висновків та мотивів касаційного суду.

Реалізація функціональних повноважень суду касаційної інстанції по цивільним справам визначається виходячи з моделей перегляду рішень, що набрали законної сили. Здійснено тлумачення правильного по суті і

справедливого судового рішення, яке забороняється скасовувати виходячи з одних лише формальних міркувань. Висновок про їх наявність Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ має робити враховуючи матеріали справи без дослідження доказів, які не були предметом розгляду судами першої та апеляційної інстанцій

При характеристиці повноважень касаційного суду пропонується вдосконалити зміст ст. 338 ЦПК з причини відсутності чітко визначених підстав для скасування судового рішення та передачі справи на новий розгляд. Порядок з цим вважається недосконалою редакція ч.4 ст.338 ЦПК з причини відсутності наслідків невиконання судами висновків і мотивів суду касаційної інстанції, з приводу яких скасовано судові рішення.

Порядок із пропозиціями по вдосконаленню окремих повноважень касаційного суду при розгляді ним скарг на судові рішення, в роботі обґрунтовується необхідність реформування окремих повноважень суду касаційної інстанції при перегляді судових ухвал, що набрали законної сили.

РОЗДІЛ 4

ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ ВЕРХОВНИМ СУДОМ УКРАЇНИ

4.1. Верховний Суд України в системі інстанційності цивільних судів

Відповідно до ст. 125 Конституції України, Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції. До цієї системи входять загальні та спеціалізовані суди. Отже, за Конституцією України Верховний Суд України є найвищим судовим органом по відношенню до усіх інших судів загальної юрисдикції (у тому числі вищих) і повноважний переглядати рішення цих судів, змінювати чи скасовувати їх у разі наявності для цього підстав. Позбавлення таких повноважень може зробити неможливим здійснення Верховним Судом України правосуддя як органом судової влади [197, с. 8]. Вдосконалення процесуально-правового становища Верховного Суду України здійснено у Рішенні Конституційного Суду України за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», які містяться у ст. 125 Конституції, термінами «касаційне оскарження», що міститься у ст. 129 Конституції [314, с. 85], про що вже йшла мова на сторінках дисертаційного дослідження.

Інтенсивний пошук оптимальних форм перегляду судових рішень, які б гарантували ефективність правосуддя та захист прав людини, триває у процесуальному законодавстві та в юридичній літературі з кінця ХХ сторіччя [444, с. 89]. Виходячи з цього існувала нестабільна система судів, до компетенції якої належала перевірка законності та обґрунтованості судових рішень, зокрема відносно перегляду актів органів судової влади, що набрали законної сили.

У цивільному процесі роль Верховного Суду України в інстанційній системі судів цивільної юрисдикції почала досліджуватись з часів надання вказаному судовому органу функцій суду касаційної інстанції та повноважень

по перегляду рішень в порядку повторної касації (у зв'язку з винятковими обставинами). Інтерес до його дослідження посилюється з наближенням процесуального законодавства до європейських стандартів здійснення правосуддя та необхідністю формування єдності судової практики. В юридичній літературі підчас вважалося не логічним існування подвійної касації, в якій, за думкою деяких авторів, закладено суттєве юридичне протиріччя, оскільки касація – це одноразова процесуальна дія. М.Сірим пропонується побудова судової системи України без існування вказаного провадження, яке має складатись із таких трьох основних форм, як апеляція, касація та відновлення справи у зв'язку з нововиявленими обставинами [237, с. 88; 501, с. 117]. З такими висновками погодитись неможна виходячи із змісту процесуальних функцій Верховного Суду України в системі судів цивільної юрисдикції, котрі обумовлені його метою та відображаються у підставах перегляду рішень найвищим судовим органом держави.

Питання єдності судової практики було предметом закріплення у законодавстві з часів прийняття Статуту цивільного судочинства Російської Імперії 1864 р. В.М.Грибовський свого часу відмічав про те, що у випадку ухвалення Сенатом як касаційною інстанцією по аналогічним справам два протилежних рішення, - то виконання по ним не проводилось, а негайно доповідалось про це Сенату та верхівній владі, котрій Сенат повинен був пояснити таке непорозуміння [146, с. 189-190]. Рішення суду касаційної інстанції – Сенату могли бути переглянуті при неоднаковому застосуванні законодавства касаційною інстанцією [579, с. 450-451]. При такому перегляді остаточні правові позиції суду касаційної інстанції опубліковувались [74, с. 961-1116].

За часів існування СРСР у цивільному процесуальному законодавстві не існувало такої форми перегляду, як провадження у зв'язку з винятковими обставинами (мовою сучасного процесуального законодавства – перегляд судових рішень Верховним Судом України). Це обумовлювалось існуванням

наглядного провадження, особливість якого зводилась до можливості практично безмежного перегляду рішення, що набрало законної сили, в будь-який час. Відносно дослідження правового положення найвищих судових органів закордонних країн вагомий внесок був зроблений В.В.Сердюком [482, с. 23; 480, с. 6-7; 485, с. 109].

Цивільне процесуальне законодавство України вперше передбачило повноваження Верховного Суду України при перегляді рішень судів цивільної юрисдикції, в тому числі касаційних, при провадженні у зв'язку з винятковими обставинами у ЦПК 1963 р. в редакції Закону України від 21.06.01 р. №2540-14 „Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України”. Підставами для перегляду справи за винятковими обставинами на час прийняття вказаного Закону визначалися: виявлене після касаційного розгляду справи неоднозначне застосування судами загальної юрисдикції одного і того ж положення закону або при його застосуванні всупереч нормам Конституції України, а також якщо у зв'язку з цими рішеннями міжнародна судова установа, юрисдикція якої визнана Україною, встановила факт порушення Україною міжнародних зобов'язань.

Стаття 10 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» передбачає, що з метою забезпечення відновлення порушених прав особи застосовуються додаткові заходи індивідуального характеру, якими є:

- а) відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, в якому перебувала особа до порушення Конвенції (*restitutio in integrum*);
- б) заходи, що передбачені рішенням Суду про дружнє врегулювання.

Відновлення попереднього стану особи відбувається, зокрема, шляхом повторного розгляду справи судом, включаючи поновлення провадження по справі [417, ст. 260].

В законодавстві України передбачений механізм перегляду судового рішення у зв'язку з винятковими обставинами для досягнення *restitutio in integrum* [427]. Однак в законодавстві не всіх держав СНД є аналог вітчизняному провадженню у зв'язку з винятковими обставинами [91, с. 325-405].

Судом, що здійснює перегляд судових рішень касаційних судів у цивільному судочинстві, є Верховний Суд України. Відповідно до ст.38 Закону України „Про судоустрій і статус суддів”, Верховний Суд України є найвищим судовим органом в системі судів цивільної юрисдикції, здійснює правосуддя, забезпечує однакове застосування законодавства усіма судами загальної юрисдикції. З цією метою Верховний Суд України: 1) переглядає справи з підстав неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції однієї і тієї ж норми матеріального права у подібних правовідносинах у порядку, передбаченому процесуальним законом; 2) переглядає справи у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом; 3) надає висновок про наявність чи відсутності у діяннях, в яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; вносить за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я; 3) звертається до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо тлумачення Конституції та законів України.

Саме вказані повноваження обумовлюють процесуальне становище Верховного Суду України в інстанційній системі цивільних судів. Під інстанційністю судового процесу в процесуальній науці розуміють організацію судів, яка має на меті забезпечити право заінтересованої особи на перегляд судового рішення судом вищого рівня. Тобто, це поняття ґрунтується не тільки на нормах процесуального законодавства, але є взаємопов'язаною

консистенцією норм законодавства про судоустрій, статус суддів, адвокатуру та норм матеріального права [484, с. 39].

Перші з двох вищевказаних повноважень закріплені во всіх вітчизняних процесуальних кодексах. Приймаючи до уваги зазначені вказані законодавчі приписи, не можна погодитись із О.Ларіною про те, що на відміну від КАС, ЦПК не передбачає права на касаційне оскарження рішень суду касаційної інстанції до Верховного Суду України [290, с. 17].

Аналіз зазначених повноважень Верховного Суду України, котрі характеризують даний судовий орган як найвищий в судовій системі України передбачає, перш за все, забезпечення дотримання однаковості (одностайності, єдності) в застосування норм права і не має за пріоритет інтереси захисту охоронюваних законом прав та інтересів окремо взятих осіб [487, с. 89]. Реалізація вищевказаних повноважень дає змогу зробити висновок про наявність у рішеннях Верховного Суду України, ухвалених за результатами перегляду актів правосуддя, властивостей правових прецедентів, які є обов'язковими для застосування всіма судами загальної юрисдикції. Наділення Верховного Суду України повноваженнями творення судового прецеденту є необхідним і прогресивним кроком, який відповідає європейській інтегративній тенденції, але потребує детальної регламентації у процесуальних нормах і позитивного закріплення в обов'язках службових осіб та державних органів для забезпечення ефективності юридичної реалізації. Зміцнення авторитету судових рішень Верховного Суду України та їх прецедентного значення сприяло б закріплення такого їх статусу в законодавстві. В той же час таке значення повинні мати не всі рішення, а лише ті, які визнані Пленумом Верховного Суду України загальнообов'язковими для судів при розгляді аналогічних правових ситуацій [388, с. 5].

З іншого боку, Верховний Суд України має бути за змістом діяльності верховним, повноважним, владним та авторитетним представником

Європейського Суду з прав людини та верховенства права [662, с. 205-206]. Це пов'язано передусім з прийняттям закону про приєднання України до Статуту Ради Європи у жовтні 1995 р. Наша держава взяла на себе зобов'язання привести своє національне законодавство у відповідність із загальновизнаними нормами міжнародного права – правилами поведінки, що визнані міжнародною спільнотою як юридично обов'язкові [483, с. 79].

Визначена у цивільному процесуальному законодавстві та в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» правосуб'єктність Верховного Суду України як найвищого судового органу держави дає підстави дослідити механізм відправлення правосуддя по цивільним справам зазначеним органом судової влади. Процедура реалізації правосуддя по цивільним справам з боку найвищого органу судової влади держави розглядатиметься дисертантом на подальших сторінках даного дослідження.

4.2. Судова процедура перегляду судових рішень Верховним Судом України

Цивільний процесуальний кодекс України 2004 р. у Главі 3 Розділу 5 ЦПК в редакції Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачив можливість перегляду судових рішень Верховним Судом України з підстав і в порядку, встановленим ЦПК України. Аналогічним чином перегляд судових рішень Верховним Судом України регламентується у КАС та ГПК України. Однак, на відміну від цивільного судочинства, Законом України № 2359-III від 21 червня 2001 р. ГПК України був доповнений Розділом XII-2 „Перегляд рішень Вищого господарського суду України Верховним Судом України”. Стаття 111-15 ГПК в редакції Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає право сторін по справі та Генерального прокурора України подати заяву про перегляд судових рішень господарських судів після їх перегляду в касаційному порядку до Верховного Суду України [129, с. 128-132]. Таким

чином, господарське судочинство також закріплює аналогічну процедуру перегляду рішень касаційного суду господарської юрисдикції Верховним Судом України, що заперечується Б.Львовим [311, с. 211]. Приймаючи до уваги зазначені вказані законодавці приписи, не можна погодитись із О.Ларіною про те, що на відміну від КАС, ЦПК не передбачає права на перегляд рішень суду касаційної інстанції до Верховного Суду України [290, с. 17].

Не зважаючи на правову позицію Конституційного Суду України щодо визнання неконституційним положень ГПК та КАС відносно можливості перегляду в порядку так званої повторної касації рішень Вищого Господарського та Вищого Адміністративного судів України Верховним Судом України [454] дисертант вважає, що у вітчизняній судовій системі вкрай необхідно залишити механізм перегляду Верховним Судом України рішень вищих спеціалізованих судів. Обумовлюється це необхідністю формування єдиної судової практики та єдиного розуміння змісту тієї чи іншої правової норми всіма ланками судової системи. Поряд з цим вказане Рішення Конституційного Суду України не передбачає відмову від провадження у зв'язку з винятковими обставинами у цивільному судочинстві, оскільки у вказаному документі мова іде про неконституційність касаційних функцій Верховного Суду України стосовно рішень вищих спеціалізованих судів. Поряд з цим, враховуючи правові позиції Європейського Суду з прав людини, побудова судової системи європейськими державами має відбуватись за засадах демократичності, доступності судової процедури розгляду справи по суті та перегляду судових рішень.

Метою даного виду провадження у цивільному судочинстві є дотримання Україною вимог єдності судової практики та міжнародних зобов'язань держави. Виходячи з цього вважаємо не обґрунтованим висновок І.Тоцького про те, що норма ЦПК про можливість так званого оскарження рішення суду касаційної інстанції до Верховного Суду України суперечить Конституції України, оскільки

фактично узаконює всі рішення, які виносяться судом касаційної інстанції [559, с. 123].

Не зважаючи на нормативне закріплення механізму формування єдності та стабільності судової практики у різних формах судочинства, можна погодитись із сучасною доцільністю забезпечення однакового застосування законів судами шляхом уніфікації процедури виняткового провадження у вітчизняному законодавстві, що неодноразово пропонувалось в юридичній літературі [663, с. 2; 117, с. 13]. В.Сердюк у зв'язку з цим правий, що завдання забезпечення єдності судової практики безперечно має включатися у сферу пріоритетів Верховного Суду України. Однак це лише один з напрямків його багатогранної діяльності, яка до того ж передбачає спрямування ним практики вирішення спорів у єдиному, загальному для всіх судових юрисдикцій руслі. Для цього Верховному Суду України необхідні повноваження щодо корекції судової практики вищих спеціалізованих судів, якщо вони допускають непослідовність (неоднаковість) при застосуванні законодавства в аналогічних випадках або роблять взаємовиключні висновки на підставі одних і тих самих норм матеріального і процесуального права [491, с. 7].

В проекті Закону №2667 „Судовий лад України” визнавалось, що Пленуму Верховного Суду України надається право виключного перегляду рішень колегій суддів палат Верховного Суду України, а також надання обов'язкових (зараз – рекомендаційних) роз'яснень законодавства. За іншим варіантом побудови судоустрою, у Верховному Суді України пропонувалось створити чотири судові палати для виключного перегляду рішень вищих спеціалізованих судів по цивільним, господарським, адміністративним та кримінальним справам [40, с. 7].

В якості властивості перегляду рішень Верховним Судом України у цивільному судочинстві необхідно відмітити і те, що при перегляді справи вказаний судовий орган не перевіряє дотримання вимог законності та

обґрунтованості судового рішення, оскільки це є компетенцією судів апеляційної та касаційної інстанцій. Аналіз ст.355 ЦПК України не дає змоги повністю погодитись з думкою Р.М. Тучак та М.М. Фролова про те, що розгляд справ Верховним Судом України є одним із способів усунення судової помилки та захист прав та законних інтересів громадян. При цій процедурі, на їх думку, перевіряється рішення саме в частині його обґрунтованості та відповідності діючому законодавству України [572, с. 107-108]. Зміст зазначеної норми визначає вичерпні мотиви оскарження судового рішення у зв'язку з винятковими обставинами, серед яких не закріплено можливості оскарження з приводу незаконності чи необґрунтованості рішення, як це має місце у ч.1 ст.303 ЦПК та ч.2 ст.324 ЦПК.

У кримінальному судочинстві перегляд рішень Верховним Судом України, за думкою окремих науковців, відіграє важливу роль у забезпеченні законності, обґрунтованості та справедливості судових рішень, які набрали законної сили та успішному виконанні інших завдань кримінального судочинства (ст.2 КПК України) [229; 52; 621]. В окремих дослідженнях предметом перегляду рішень Верховним Судом України у кримінальному судочинстві визначається законність, обґрунтованість та справедливість судових рішень, що набрали законної сили [50, с. 98].

У адміністративному судочинстві, на погляд В.Стефанюка, метою правовідносин стадії, що розглядається, є перевірка законності судових рішень, які розглядалися Вищим адміністративним судом України [524, с. 62-63].

Аналізуючи розділ XII-2 ГПК, А.Сивак пише, що Верховний Суд переглядає постанови Вищого господарського суду України з точки зору їх відповідності Конституції, міжнародному законодавству, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, забезпечуючи однаковий підхід до застосування норм матеріального права [496, с. 10]. У зв'язку з цим варто вказати про підтримку в юридичній літературі

законодавчого положення про необхідність здійснення «виключного» провадження у господарському судочинстві саме Верховним Судом України [379, с. 88]. З цим, однак, не погоджується В.В.Сердюк [481, с. 41].

Слід зазначити про те, що з метою відповідності зазначеного розділу ГПК нормам адміністративного та цивільного процесуального права, у Верховній Раді України народними депутатами С.Ківаловим, А.Портновим та Д.Притикою був зареєстрований законопроект, метою якого було реформування так званої повторної касації рішень Вищого господарського суду України Верховним Судом України у перегляд судових рішень у зв'язку з виключними обставинами. В якості підстав оскарження пропонувалось закріпити ті підстави, що закріплені у ст. 354 ЦПК України [122, с. 3]. Насьогодні у всіх без винятку процесуальних кодексах провадження по перегляду судових рішень Верховним Судом України уніфіковано та визначено єдині підстави для перегляду.

Але Верховний Суд України не підміняє собою апеляційну чи касаційну інстанції. Тому учасники процесу мають докладати максимум зусиль до забезпечення законності і справедливості судового рішення в судах першої, апеляційної та касаційної інстанцій і не покладати остаточне вирішення питання на останню інстанцію, яка здійснює перегляд цивільних справ в порядку виключного провадження [315, с. 20].

До суб'єктів права на звернення про перегляд судових рішень законодавець відносить сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. Разом з тим заяву про перегляд судових рішень з підстави встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення нею міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом, – вправі подати також особою, на користь якої постановлено рішення міжнародною судовою установою, коли стало відомо про набуття цим рішенням статусу остаточного. Однак право на звернення про перегляд судових рішень Верховним Судом України не надано особам, які не брали участь у справі, але суд вирішив

питання про їх права та обов'язки. Враховуючи виключний характер провадження, що розглядається, вважаємо справедливим положення цивільного процесуального законодавства про відсутність у зазначених осіб права на звернення до Верховного Суду України, оскільки перегляд судових рішень найвищим судовим органом держави не є різновидом касаційного провадження. На нашу думку, законодавець також цілком справедливо не закріпив в якості суб'єктів оскарження у даному провадженні посадових осіб органів судової влади, оскільки це суперечить, як відмічалось, європейським стандартам здійснення правосуддя та практиці Європейського суду з прав людини. Однак в юридичній літературі існує і протилежна думка, прибічники котрої виступають за надання можливості Голові Верховного Суду України та іншим посадовим особам судової влади ініціювати процедуру перегляду рішень Верховним Судом України [115, с. 4].

З урахуванням того, що метою вказаного перегляду у цивільному процесі є формування єдності судової практики та дотримання Україною її міжнародних зобов'язань, - можна зробити висновок про існування публічних засад в провадженні у зв'язку з винятковими обставинами, оскільки останнє є механізмом відновлення *restitutio in integrum*. А це є обов'язком держави перед громадянами, суспільством та міжнародною спільнотою.

Виходячи з цього вважаємо за доцільне запропонувати надання права на звернення про перегляд судових рішень до Верховного Суду України Генеральному прокурору України чи його заступнику незалежно від їх участі у справі. Така думка обґрунтовується тим, що при повторній касації мова не іде про розв'язання звичайних приватно-правових спорів, а відбувається виконання державою публічних обов'язків, про які йшла мова вище. Саме при даному провадженні існує, за вірним визначенням Д.О.Фурсова та І.В.Харламової, пріоритет публічної функції судового контролю [627, с. 506].

Прикладом можуть служити норми ГПК, в якому стадія перегляду судових постанов Вищого господарського суду Верховним Судом України може порушуватись за заявою Генерального прокурора України [464, с. 143]. В той же час ми не відмовляємось від необхідності істотного обмеження реалізації права апеляційного та касаційного оскарження судових рішень прокурором, який не приймав участі у розгляді справи, про що велась мова на попередніх сторінках дисертаційного дослідження.

На етапі провадження по перегляду судових рішень Верховним Судом України рух цивільних процесуальних правовідносин розпочинається завдяки реалізації заінтересованими особами права на звернення про такий перегляд. Принцип диспозитивності цивільного судочинства не дозволяє погодитись з позицією про доцільність наділення Верховного Суду України контрольними функціями, котрі зводяться до права найвищого судового органу витребувати справу з будь-якого суду (будь-якої юрисдикції), розглянути її за правилами апеляційного чи касаційного провадження, прийнявши при цьому остаточне рішення. Такі його повноваження, за думкою В.Сердюка, органічно впливають із положень статей 124, 125 Конституції України, виходячи з того, що Верховний Суд України є вершиною судової піраміди у державі. Разом з тим, з урахуванням вимог європейської інтеграції та необхідності гармонізації законодавства, зазначене право має бути обмежене певним терміном [491, с. 7].

Об'єктом перегляду судових актів є судові рішення у цивільних справах після їх перегляду у касаційному порядку. До об'єкту перегляду у даному провадженні відносяться також рішення (ухвали) касаційного суду. ЦПК України закріплює вичерпний перелік судових рішень, що можуть бути переглянуті Верховним Судом України. Поряд з цим, об'єктом оскарження у вказаному провадженні виступають ухвали Верховного Суду України про відмову у відкритті касаційного провадження [357, с. 16]. Об'єктом перегляду не може бути ухвала суду касаційної інстанції, яка не перешкоджає

провадженню по справі. Заперечення проти такої ухвали може бути включено до заяви про перегляд судового рішення, ухваленого за результатами касаційного провадження.

На нашу думку, об'єктами перегляду можуть бути також рішення Верховного Суду України, постановлені в минулому в порядку судового нагляду, та рішення, винесені Верховним Судом України як судом першої інстанції [315, с. 20]. Такий висновок обґрунтовується тим, що цивільне процесуальне законодавство, визначаючи строк, з якого слід рахувати відкриття місячного терміну на подачу заяви, не передбачає неможливість поновлення строку та подачу заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом України. Можливо, що суд (суди) касаційної інстанції згодом змінює практику розгляду окремих категорій цивільних справ, а суд наглядової інстанції у минулому по-іншому застосовував положення закону. Крім того, на роки може затягнутись розгляд справи міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною. Виходячи з цього після розгляду справи зазначеною установою спір може бути переглянутий національним судом за правилами процесуального закону, що діє під час перегляду навіть в тому випадку, коли при первісному розгляді справи судом касаційної чи наглядової інстанції ЦПК не передбачав можливості перегляду судового рішення Верховним Судом України з підстав, визначених ст. 355 ЦПК.

Зазначена норма закріплює підстави перегляду судових рішень за правилами, встановленими Главою 3 Розділу 5 ЦПК. Ці підстави розширеному тлумаченню не підлягають. Відповідність заяви визначеним у нормі мотивам та вимогам вирішує судова колегія Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ за правилами ст.ст. 359 та 360 ЦПК. На думку дисертанта, механізм перевірки відповідності заяви вимогам ЦПК судом касаційної інстанції та допуск цим судом справи до провадження порушує функціональну компетенцію суду касаційної інстанції та Верховного

Суду України. Питання втручання у діяльність Верховного Суду України з боку суду касаційної інстанції шляхом, наприклад, вирішення питання про допуск справи до провадження Верховного Суду України викликає заперечення також з позиції прямого чи непрямого інтересу у залишенні в силі попередньо ухваленого рішення касаційним судом.

Підстави оскарження у зв'язку з винятковими обставинами не слід змішувати з нововиявленими обставинами. В останньому випадку можливість перегляду раніше прийняте рішення надається тому ж суду, який прийняв рішення. Поряд з цим виняткові та нововиявлені обставинами є різними за своєю правовою природою.

Цивільне процесуальне законодавство не визначає коло справ, рішення по яким переглядаються найвищим судовим органом, а передбачає підстави, за наявності яких справу може бути допущено до перегляду. Тому не можна погодитись з існуючою в літературі думкою про можливість закріплення у процесуальному законодавстві кола справ, розгляд яких було б віднесено до повноважень Верховного Суду України. В.Стефанюком та П.Шевчуком пропонується також до підстав оскарження віднести застосування судом нормативно-правового акту, який не відповідає нормам Конституції; неправильне застосування норм чинних міжнародних договорів України [524, с. 63; 656, с. 50]. Уявляється, що у цивільному процесуальному законодавстві такі пропозиції сприйнятливі частково виходячи з наступного.

Пунктом 4 ч.2 ст.361 ЦПК в якості підстави для перегляду справи у зв'язку з нововиявленими обставинами передбачено встановлення Конституційним Судом України неконституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи, якщо рішення не виконане. Таким чином, законодавство допускає перегляд рішення лише за умови, якщо не відбулось виконання цього рішення. Вважаємо, що ухвалення судового рішення на підставі правового акту, визнаного в

подальшому неконституційним, повинно відноситись до підстав оскарження незалежно від того, виконане таке рішення чи ні. За процесуальним законодавством Російської Федерації, перегляд судових рішень з приводу визнання норми неконституційною можливий, зокрема, як в порядку судового нагляду, так і за нововиявленими обставинами [63, с. 22-30].

Пропозиція В.Стефанюка та П.Шевчука щодо віднесення до підстав оскарження неправильне застосування норм чинних міжнародних договорів України, - уявляється несприйнятливою у цивільному судочинстві, оскільки неправильне застосування зазначених договорів повинно встановлюватись міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною. А саме така підстава оскарження закріплена у п.2 ч.1 ст.355 ЦПК.

Пункт 1 ч.1 ст.355 ЦПК як одну з підстав оскарження визначає неоднаковість застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах. Так, у травні 2000 р. позивачка звернулася в суд із позовом до ВАТ “Дніпротрансбуд” про визнання недійсною відмови в приватизації квартири № 55 у будинку № 30 по вулиці Боброва в місті Дніпропетровську, зобов’язавши відповідача видати необхідні документи на її приватизацію. Під час розгляду справи уточнила свої позовні вимоги та просила виключити з переліку нерухомого майна, переданого у власність ВАТ “Дніпротрансбуд”, об’єкт нерухомості – будинок № 30 по вулиці Боброва в місті Дніпропетровську.

Рішенням Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 22 березня 2002 р., залишеним без зміни ухвалою апеляційного суду Дніпропетровської області від 4 лютого 2003 р., у задоволенні позову відмовлено.

Ухвалою колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 березня 2004 р. в задоволенні касаційної скарги Х. на судові рішення відмовлено.

У заяві про перегляд у зв'язку з винятковими обставинами Х. просить ухвалу колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 березня 2004 р. скасувати та передати справу на касаційний розгляд, посилаючись на неоднакове застосування судом касаційної інстанції одного й того самого положення закону.

Судова палата вважає, що заява підлягає задоволенню з таких підстав.

Відмовляючи Х. у перегляді в касаційному порядку рішення Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 22 березня 2002 р., залишеного без зміни ухвалою апеляційного суду Дніпропетровської області від 4 лютого 2003 р., про відмову в позові до ВАТ «Дніпротрансбуд» про визнання незаконною відмови в приватизації квартири № 55 у будинку № 30 по вулиці Боброва в місті Дніпропетровську та в позові до ВАТ «Дніпротрансбуд», Дніпропетровського регіонального відділення Фонду державного майна України про виключення будинку з переліку нерухомого майна, переданого у власність ВАТ «Дніпротрансбуд», колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України виходила з того, що доводи касаційної скарги не дають підстав для висновку про неправильне застосування судом норм матеріального чи процесуального права, яке призвело або могло призвести до неправильного вирішення справи.

Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України, розглянувши 28 січня 2004 р. справу за позовом С. за тотожними позовами до тих же відповідачів щодо приватизації квартири № 50 у тому ж будинку, скасувала судові рішення про відмову в позові та передала справу на новий розгляд у суд першої інстанції.

При цьому Судова палата виходила з того, що суди, не врахувавши вимоги ч. 2 ст. 127 ЖК України, не з'ясували, чи зареєстровано спірний будинок як гуртожиток у виконавчому комітеті відповідної ради чи в державній адміністрації, і не перевірили доводи позивачки про те, що включення до статутного фонду ВАТ «Дніпротрансбуд» спірного будинку суперечить

вимогам п. 2 ст. 3 Закону України «Про приватизацію державного майна», п. 9 ст. 8 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду», ч. 1 ст. 7 Закону України «Про внесення змін до деяких Законів України щодо передачі об'єктів права державної власності у комунальну власність». Такі ж доводи Х. при розгляді справи в касаційному порядку 22 березня 2004 р. не знайшли оцінки в суді касаційної інстанції, яким безпідставно залишені без зміни рішення, постановлені без належного з'ясування питання законності визначення спірного будинку як гуртожитку та включення його до статутного фонду підприємства без дослідження доказів й оцінки доказів.

За таких обставин судові рішення по справі підлягають скасуванню з направленням справи на новий розгляд у суд першої інстанції. Тому Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України ухвалила заяву Х. задовольнити. Рішення Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 22 березня 2002 р., ухвалу апеляційного суду Дніпропетровської області від 4 лютого 2003 р. та ухвалу колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 березня 2004 р. скасувати, а справу направити на новий розгляд у суд першої інстанції [603].

Однак п.1 ч.1 ст. 355 ЦПК потребує, на наш погляд, певного доповнення. Закріплюючи в якості однієї з підстав перегляду неоднакове застосування судом (судами) касаційної інстанції норм матеріального права в подібних правовідносинах, законодавець не вказав про неоднакове застосування норм процесуального права в аналогічних випадках як підставу для перегляду рішення суду касаційної інстанції. Тому уявляється доцільним висловити пропозицію про внесення доповнення до п.1 ч.2 ст.38 Закону «Про судоустрій і статус суддів» та до п.1 ч.1 ст.355 ЦПК в новій редакції відносно нормативного закріплення можливості перегляду рішення суду (судів) касаційної інстанції Верховним Судом України у випадку неоднакового застосування судами норм процесуального права.

Іншою підставою перегляду процесуальне законодавство передбачає встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення державою міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом. Така підстава закріплена і в інших процесуальних кодексах України. Так, постановою ЦВК „Про відмову в реєстрації кандидатів у народні депутати України в багатомандатному виборчому обсязі, включених до виборчого списку кандидатів у народні депутати України від Соціалістичної партії України у виборах народних депутатів України у виборах народних депутатів України 31 березня 2002 р.” від 26 січня 2002 р. №94, зокрема п.2, було відмовлено в реєстрації кандидата у народні депутати України в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі М., включеного до виборчого списку кандидатів у народні депутати від Соціалістичної партії України у виборах народних депутатів України 31 березня 2002 р. №15, на тих підставах, що в поданих до ЦВК документах було виявлено недостовірні відомості щодо адреси місця проживання та зазначення часу проживання в Україні протягом останніх п'яти років.

30 січня 2002 р. Соціалістична партія України звернулась до Верховного Суду України зі скаргою на п.2 постанови ЦВК 394.

Рішенням Верховного Суду України від 8 лютого 2002 р. скарга Соціалістичної партії України на п.2 постанови ЦВК №94 залишена без задоволення.

23 квітня 2002 р. громадянин України М. подав до Європейського Суду з прав людини заяву проти України про порушення його права на вільні вибори, гарантованого ст.3 Протоколу №1 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини.

Рішенням Європейського суду з прав людини від 19 жовтня 2004 р. у справі „М. проти України” шістьма голосами проти одного встановлено, що мало місце порушення ст.3 Протоколу №1 до Конвенції про захист прав і

основних свобод людини, та зобов'язано Україну протягом трьох місяців від дати набуття рішенням статусу остаточного виплатити заявникові у доларах США за курсом на день винесення цього рішення 5 тис. євро як компенсацію моральної шкоди та будь-який податок, який може підлягати сплаті із зазначеної суми.

13 жовтня 2005 р. Верховним Судом України призначено до розгляду справу за заявою ЦВК про перегляд за винятковими обставинами рішення Верховного Суду України від 8 лютого 2002 р. у справі за скаргою Соціалістичної партії України на постанову ЦВУ №94 у частині відмови в реєстрації кандидата в народні депутати України в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі М.

Розглянувши скаргу ЦВК про перегляд за винятковими обставинами рішення Верховного Суду України, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла до висновку про обґрунтованість скарги виходячи з положень ч.3 ст.243 КАС України [404, с. 18-20].

Частина 1 ст.356 ЦПК визначає строк, впродовж якого особми, зазначеними у ст.354 ЦПК, може бути використане право подати заяву про перегляд судового рішення. Подати заяву про перегляд рішення Верховним Судом України уповноважені суб'єкти можуть на протязі одного місяці з дня ухвалення судового рішення, щодо якого подано заяву про перегляд, або з дня ухвалення судового рішення, на яке здійснюється посилання, на підтвердження підстав, установлених п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК, якщо воно ухвалено пізніше, але не пізніше одного року з дня ухвалення судового рішення, про перегляд якого подається заява.

Заява про перегляд судових рішень з підстав, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 355 ЦПК, може бути подана не пізніше одного місяця з дня, коли особі, на користь якої постановлено рішення міжнародною судовою установою,

юрисдикція якої визнана Україною, стало відомо про набуття цим рішенням статусу остаточного.

Встановлений процесуальний порядок є значно скороченим порівняно із відповідною нормою ЦПК 1963 р., згідно з яким він спливав після трьох місяців з дня відкриття виняткових обставин [327, с. 10].

Сучасне цивільне процесуальне законодавство закріплює правило, яке визначає початок перебігу строку на подачу заяви про перегляд. Стаття 347-3 ЦПК 1963 р. не розв'язував цього питання. На нашу думку, початок строку на подачу заяви має ставитись в залежність від обізнаності суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин про наявність підстав для подання заяви про перегляд у суб'єктів права такого оскарження. Але початок одномісячного строку для оскарження повинен починатись не з дня ухвалення рішення судом касаційної інстанції, а з того дня, коли про існування цього акту правосуддя стало відомо заінтересованій особі, тобто з дня встановлення особою підстав для перегляду судових рішень Верховним Судом України.

Такий висновок обумовлений і тим, що на час ухвалення рішення судом касаційної інстанції останнє може бути першим правозастосовчим документом, завдяки якому розв'язано вирішення певної правової колізії чи певного кола спірних правовідносин. А в подальшому через, можливо, тривалий проміжок часу, суд касаційної інстанції по іншій справі ухвалить протилежне рішення. Постає питання: чи виникає у особи, що була суб'єктом розгляду первісної справи, права на оскарження рішення касаційного суду по другій справі аналогічного характеру за правилами Глави 3 Розділу 5 ЦПК? На нашу думку, таке право у особи виникає. Але дізнатись про ухвалене протилежне рішення по аналогічній справі особа може значно після спливу місячного строку з дня ухвалення рішення судом касаційної інстанції. Обґрунтовується це тим, що інтерес особи до результату розгляду справи закінчується ухваленням остаточного рішення по справі. Після цього суб'єкт спірних матеріальних

правовідносин вправі втратити інтерес до дослідження практики судів касаційної інстанції по розгляду певної категорії справ, а дізнатись про наявність протилежної практики касаційного суду може через сплив тривалого часу.

У зв'язку з цим автором пропонується законодавче положення про відсутність граничного терміну для постановки питання про поновлення строку звернення до Верховного Суду України із заявою про перегляд судових рішень та заперечується пропозиція П.І.Шевчука щодо можливості поновлення строку на оскарження не пізніше ніж протягом року з дня виникнення права на оскарження [656, с. 50]. В.Стефанюк стосовно адміністративного судочинства також вважає за доцільне встановлення одномісячного терміну для оскарження в порядку провадження за винятковими обставинами [524, с. 63].

Саме по собі надходження заяви не порушує автоматично відповідного провадження. П.І.Шевчук відмічав, що здійснення права на оскарження можливе за таких умов: 1) дотримання встановленого строку для подання скарги; 2) подання її належною особою. В іншому випадку скарга підлягає поверненню. Необхідно також, щоб форма і зміст цього акту відповідали передбаченим законодавством вимогам [656, с. 51].

Правила подачі заяв про перегляд рішення Верховним Судом України визначаються відповідними нормами ЦПК, які регулюють порядок подачі таких заяв. Виходячи з цього ми не підтримуємо позиції І.В.Озерського, яка зводиться до того, що законом не закріплено вимог до форми і змісту такої скарги [352, с. 30].

Заява про перегляд судового рішення, яка надійшла до Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, реєструється у день її надходження та не пізніше наступного дня передається судді-доповідачу, визначеному автоматизованою системою документообігу суду. Суддя-доповідач протягом трьох днів здійснює перевірку відповідності

заяви вимогам ЦПК. У разі встановлення, що заяву подано без додержання вимог статей 357 та 358 ЦПК, заявник письмово повідомляється про недоліки заяви та строк, протягом якого він зобов'язаний їх усунути.

Якщо заявник усунув недоліки заяви в установлений строк, вона вважається поданою у день первинного її подання до Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Заява повертається заявнику, якщо:

- 1) заявник не усунув недоліки протягом встановленого строку;
- 2) заяву подано особою, яка не має права на подання такої заяви;
- 3) заяву підписано від імені особи, яка не має повноважень на ведення справи;
- 4) є ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ про відмову у допуску справи до провадження за наслідками її розгляду, прийнята з аналогічних підстав.

Повернення заяви з підстав, зазначених у ч. 4 ст. 359 ЦПК, не перешкоджає повторному зверненню у випадку належного оформлення заяви або з інших підстав ніж ті, що були предметом розгляду.

Вирішення питання про допуск справи до провадження здійснюється колегією у складі п'яти суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, яка формується у порядку, встановленому ч. 3 ст. 11-1 ЦПК, без участі суддів, що прийняли рішення, яке оскаржується. Про допуск справи до провадження або відмову в такому допуску Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ протягом п'ятнадцяти днів з дня надходження заяви постановляє ухвалу. Ухвала постановляється без виклику осіб, які беруть участь у справі. Ухвала про допуск справи до провадження або про відмову в такому допуску повинна бути обґрунтованою. Ухвала про допуск справи до провадження разом із заявою про перегляд судового рішення та доданими до неї документами надсилається до Верховного Суду України протягом п'яти днів з дня її постановлення. Копія

ухвали про допуск справи надсилається разом із копією заяви особам, які беруть участь у справі, а в разі відмови у допуску - особі, яка подала заяву.

З огляду на сучасні дослідження так званого «допускового провадження» [201] вважаємо за необхідне запропонувати доповнити цивільне процесуальне законодавство положенням про те, що у випадку оскарження судового рішення на підставі визнання судового рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, таким, що порушує міжнародні зобов'язання України, скарга обов'язково допускається до розгляду незалежно від дотримання вимог ст.357 ЦПК.

Стаття 360-1 ЦПК регламентує підготовку справи до розгляду у Верховному Суді України. Суддя-доповідач протягом трьох днів з дня отримання цивільної справи постановляє ухвалу про відкриття провадження у справі та надсилає її копії особам, які беруть участь у справі.

Суддя-доповідач протягом п'ятнадцяти днів з дня відкриття провадження здійснює підготовку справи до розгляду Верховним Судом України:

- 1) виносить ухвалу про витребування матеріалів справи та направляє її до відповідного суду;
- 2) вирішує питання про зупинення виконання відповідних судових рішень;
- 3) доручає відповідним фахівцям науково-консультативної ради при Верховному Суді України підготувати науковий висновок щодо норми матеріального права, яка неоднаково застосована судом (судами) касаційної інстанції у подібних правовідносинах;
- 4) визначає органи державної влади, представники яких можуть дати пояснення в суді щодо суті правового регулювання цією нормою закону та дає розпорядження про їх виклик до суду;
- 5) здійснює інші заходи, необхідні для вирішення питання про усунення розбіжностей у застосуванні норми матеріального права.

На цій підставі вважаємо необґрунтованою точку зору В.Опришка про те, що кожен член Верховного Суду України має право, ознайомившись з конкретною справою і переконавшись у неправильному застосуванні норм права, вимагати в письмовій формі порушити провадження у зв'язку з винятковими обставинами [361, с. 8].

Верховний Суд України при розгляді цивільної справи має певне коло повноважень. Характер і обсяг цих повноважень відповідає функціям, що виконує Верховний Суд України при здійсненні ним провадження по перегляду судових рішень.

В.Стефанюк визначає повноваження Верховного Суду України як сукупність його прав на вчинення установлених законом процесуальних дій щодо судових актів, які були предметом розгляду суду касаційної інстанції. Підставою для перегляду зазначених актів може бути заява, подана належним суб'єктом. У здійсненні таких повноважень Верховний Суд України обмежений доказами, що містяться у заяві, та вимогами, заявленими у суді першої інстанції. Він не вправі встановлювати або вважати доведеними обставини (факти), що не були встановлені в рішенні чи відхилені ним, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими [524, с. 65-66].

Законодавством (ст. 360-3 ЦПК) детально регламентуються повноваження Верховного Суду, який розглядає справу. Це дає йому можливість повністю здійснити покладені на нього функції. Окремі повноваження тісно пов'язані з характером порушень, які були допущені судами при розгляді цивільної справи.

Перелік закріплених у ст.360-3 ЦПК повноважень Верховного Суду України при розгляді справи є вичерпним та розширеному тлумаченню не підлягає. Проте, на думку В.В.Сердюка, повноваження Верховного Суду України при перегляді справи підчас дублюються з повноваженнями суду, що

здійснює перегляд в касаційному порядку. Ця обставина викривлює суть касації [481, с. 39-42].

Згідно із п.1 ч. 1 ст.360-3 ЦПК, суд має право прийняти постанову про повне або часткове задоволення заяви. Таке повноваження застосовується в тих випадках, коли суди при розгляді справи неоднаково застосували норми права, що перешкоджає належному розглядові справи по суті. При застосуванні даного повноваження та скасуванні судових рішень суд зобов'язаний викласти мотиви скасування, зазначити, які саме положення законодавство слід було б належним чином застосувати. Цивільне процесуальне законодавство містить наслідки реалізації закріплених у вищевказаній нормі повноважень. Так, якщо Верховний Суд України установить, що судові рішення по справі, яка переглядається, є незаконним, він скасовує його повністю або частково і направляє справу на новий розгляд до суду касаційної інстанції. Якщо судові рішення по справі переглядається з підстави, визначеної п.2 ч. 1 ст.355 ЦПК, Верховний Суд України скасовує оскаржуване рішення повністю або частково і направляє справу на новий розгляд до суду, який виніс оскаржуване рішення. Вважаємо, що при повному або частковому задоволенні заяви про перегляд рішення Верховний Суд України має ухвалювати нове рішення або змінювати його. В разі направлення справи на новий розгляд заново ухвалене рішення судом касаційної інстанції знову може бути предметом перегляду Верховним Судом України, що нівелює інститут остаточності судового рішення.

Відповідно до п.2 ч.1 ст.360-3 ЦПК, Верховний Суд України має право ухвалити постанову про відмову в задоволенні заяви. Таке повноваження суд застосовує за умови, якщо суд при винесенні оскаржуємих рішень ухвалив законне рішення. При цьому Верховний Суд України зобов'язаний мотивувати та обґрунтовувати, з яких підстав він відмовив у задоволенні заяви.

У практиці господарського судочинства при перегляді рішень Вищого господарського суду України Верховним Судом України останній був

обмежений статтею 111-18 ГПК колом повноважень, однак Верховний Суд України виходив за межі закріплених процесуальним законодавством повноважень. При цьому Верховний Суд України зазначав, що, виходячи з положень статей 6, 8 Конституції України, Судова палата з господарських справ Верховного Суду України не вважає за необхідне дотримуватись закріпленого господарським процесуальним законодавством кола повноважень, оскільки це протирічило б положенням статей 125, 129 Конституції України, статтям 2, 39 Закону України „Про судоустрій України” стосовно визначення статусу Верховного Суду України та забезпечення ним законності у здійсненні правосуддя. У зв'язку з цим наведений у ст.111-18 ГПК перелік наслідків розгляду касаційної скарги (касаційного подання прокурора) на постанову Вищого господарського суду України не вважався правовою перепорою для виходу за межі визначених господарським процесуальним законодавством України повноважень Верховного Суду України при перегляді рішень Вищого господарського суду України [408, с. 20; 407, с. 23].

Одне з таких рішень стало предметом розгляду у Європейському Суді з прав людини. Так, 20 липня 2006 р. Європейський Суд з прав людини розглянув справу „Сокурєнко та Стригун проти України” (заява № 29458/04 та 29465/04), в рішенні по якій відмітив, що відповідно до ст.111-18 ГПК, Верховний Суд, скасовуючи постанову Вищого господарського суду України, міг або повернути справу на новий розгляд до нижчестоящого суду, або ж зупинити провадження по справі... Замість цього він залишив в силі постанову апеляційного суду, а такі дії не були передбачені ГПК. Це було також підтверджено урядом у його запереченнях.

Європейський Суд з прав людини (далі – Суд) також наголосив, що не було жодної правової норми, яка б надавала право Верховному Судові України ухвалювати подібного роду рішення. Врешті решт, Суд вважав, що загальні положення Конституції України, на які посилався уряд... не могли служити

достатньою правовою підставою для такої специфічної компетенції, котра не надавалась відповідним законодавством.

Суд наголошував, що в окремих випадках він визнавав про можливість вищим судовим органом, уповноваженим на тлумачення закону, ухвалювати рішення, яке не було чітко визначено законом. Таке застосування закону мало виключний характер, а вказаний суд надав чіткі та достовірні підстави для такого виключного відступу від застосування власних певних повноважень (див. рішення по справі „Хуліо Воу Жиберт та Ель Хогар й ля Мода проти Іспанії” № 14929/02 від 13 травня 2003 р.). Однак в даній справі Верховний Суд України не надав жодного аргументу щодо прийняття такої постанови, виходячи за межі власних повноважень шляхом умісного порушення ГПК та винесення подібного роду рішень, що, як зазначалось урядом, є звичайною практикою Верховного Суду України. На думку Суду, вийшовши за межі своїх повноважень, чітко викладених у ГПК, Верховний Суд України не може вважатись „судом, встановленим законом” в розумінні п.1 ст.6 Конвенції відносно даного провадження. Відповідно, було порушення п.1 ст.6 Конвенції.

Не зважаючи на викладене, Верховний Суд України не припинив вищевказану негативну практику по виходу за межі наданих господарським процесуальним законодавством повноважень при розгляді справ в порядку повторної касації [19, с. 12].

Особливість постанови Верховного Суду України при розгляді ним цивільної справи за правилами Глави 3 Розділу 5 ЦПК проявляється в тому, що зазначені судові акти набирають законної сили з моменту їх проголошення та не підлягають оскарженню. Рішення Верховного Суду України, прийняте за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, є обов'язковим

для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначену норму права, та для всіх судів України. Суди зобов'язані привести свою судову практику у відповідність із рішенням Верховного Суду України. Невиконання судових рішень тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Такими законодавчими приписами обумовлено теоретичні положення [511] про велику значущість судових актів найвищої судової інстанції.

Висновки до Розділу 4

У новій правовій історії єдність судової практики як мета остаточності судового рішення доповнилась дотриманням Україною взятих міжнародних зобов'язань, що контролюється міжнародними судовими інституціями, насамперед Європейським судом з прав людини. На сучасному етапі обумовлення процесуального становища Верховного Суду України в інстанційній системі цивільних судів визначається його найвищим правовим становищем серед інших загальних судів. В той же час рішення Верховного Суду України за наявності певних умов можна визнати правовим прецедентом з застосування певних норм матеріального і процесуального права з огляду на існуючу так звану дворівневість перевірки судових рішень в інстанційному порядку.

Метою перевірки судових рішень Верховним Судом України є дотримання єдності судової практики (п.1 ч.1 ст.355 ЦПК) та дотримання Україною міжнародних зобов'язань (п.2 ч.1 ст.355 ЦПК). Така специфічна процесуальна мета характеризує даний вид перегляду судових рішень як ретроактивний.

Судова процедура перегляду судових рішень Верховним Судом України потребує вдосконалення шляхом закріплення, крім іншого, такої підстави для перегляду, як неоднакове застосування судом (судами) касаційної інстанції

аналогічних норм процесуального права. Поряд з цим, враховуючи публічні засади діяльності Верховного Суду України по перегляду рішень загальних судів та необхідність формування єдності судової практики, пропонується наділити правом на звернення до Верховного Суду України з заявою про перегляд судового рішення Генерального прокурора України чи його заступника навіть у випадку неприйняття участі в розгляді справи судом вказаних посадових осіб.

Дисертантом пропонується нормативне закріплення збільшення об'єктів перегляду. Поряд з цим обґрунтовується необхідність встановлення законодавчого положення щодо відсутності граничного терміну для постановки питання про поновлення строку звернення до Верховного Суду України із заявою про перегляд судового рішення.

З позицій доступу до правосуддя піддається критиці механізм допуску до звернення із заявою у Верховний Суд України з боку суду касаційної інстанції. Така процедура виявляється такою, що порушує функціональну компетенцію суду касаційної інстанції.

ВИСНОВКИ

Дисертація є кваліфікаційною науковою працею, містить наукові положення та науково обґрунтовані результати у галузі науки цивільного процесуального права, що розв'язує важливу наукову проблему інстанційності перегляду судових рішень у цивільному судочинстві. За результатами дослідження сформульовані такі висновки.

1. Правосуддя по цивільним справам отримало нову інтерпретацію у зв'язку з прийняттям Конституції України 1996 р. З того часу викликає потребу вдосконалення реалізації правосуддя в цивільному судочинстві, враховуючи сучасні його функції та зміст. Конституційні засади судочинства запровадили нову процедуру перевірки судових рішень в інстанційному порядку. Була впроваджена новітня форма перегляду – апеляційне провадження, та нова за змістом касація. Оскільки правосуддя не розглядається в роботі як діяльність лише судів першої інстанції по вирішенню цивільно-правових справ, то до його змісту слід відносити і діяльність зазначених судів контролюючих інстанцій по перевірці законності та обґрунтованості судових рішень, а також при формуванні єдності судової практики та дотриманні Україною міжнародно-правових зобов'язань.

2. Функції правосуддя розглядаються як основні напрямки його діяльності. Враховуючи конституційні засади розподілу влад, відзначається, що в кожній процесуальній галузі права (цивільному процесуальному, господарському процесуальному, кримінальному процесуальному та адміністративному процесуальному) існують певні особливості змісту вказаної функції. Це обумовлює галузеву особливість тієї чи іншої функції правосуддя в кожній галузі права.

3. Належна реалізація правосуддя по цивільним справам забезпечується функціонуванням контрольної функції правосуддя в цивільному судочинстві. Доводиться її існування у двох видах. До першого відноситься діяльність місцевих судів по контролю за актами, діями чи бездіяльністю несудових

органів цивільної юрисдикції. До другого – діяльність судів контролюючих інстанцій по інстанційному контролю за судовими рішеннями та ухвалами з метою забезпечення в державі реалізації принципу верховенства права та законності.

4. Сучасні процедури перегляду судових рішень мають відповідати певним міжнародним стандартам здійснення правосуддя. Чинне національне процесуальне законодавство має бути гармонізоване з позицій міжнародних зобов'язань України. Вплив міжнародно-правових стандартів здійснення правосуддя у зв'язку з переглядом судових рішень обумовлюється активною імплементацією Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Протоколів до неї та рішень Європейського суду з прав людини у національне законодавство, насамперед у процесуальне. З цих позицій досліджено проблемні питання реалізації зазначених вище стандартів у цивільне судочинство. Дисертантом не тільки обґрунтовується необхідність втілення всіх вказаних стандартів, але в деяких випадках висловлюється і критичне ставлення до окремих рекомендацій європейської юридичної спільноти.

5. Робиться висновок про існування в цивільному судочинстві двоінстанційності як мінімального стандарту контролю законності і обґрунтованості судових рішень. Перегляд судових рішень Верховним Судом України не є формою контролю над законністю актів правосуддя. Метою його діяльності є формування єдності судової практики та дотримання Україною міжнародних зобов'язань з огляду на правові позиції міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною.

6. Існуюча модель апеляційного провадження побудована на історичних особливостях розвитку даного виду перегляду судових рішень. Робиться висновок про необхідність вдосконалення моделі апеляції з приводу відсутності диспозитивних засад у виході за межі апеляційної скарги при розгляді останньої. Пропонуються шляхи щодо вдосконалення доказової діяльності в

суді апеляційної інстанції враховуючи національні особливості цивільного судочинства.

7. Вносяться пропозиції щодо вдосконалення реалізації права на апеляційне оскарження, його строків та суб'єктного кола даного виду оскарження з позицій належної ефективності апеляційного розгляду справи та практики Європейського суду з прав людини.

8. Результатом діяльності апеляційного суду є, передусім, владні висновки про дотримання місцевим судом вимог законності та обґрунтованості судового рішення чи ухвали. На цій підставі доводиться необхідність вдосконалення функціональних повноважень суду апеляційної інстанції, що реалізуються ним при ухваленні власного рішення чи постановлення ухвали.

9. Враховуючи історичний генезис касаційного провадження, в дисертації досліджуються елементи сучасного правового статусу суду касаційної інстанції. З урахуванням міжнародно-правових стандартів здійснення правосуддя аналізується система судоустрою України з позицій визначення місця вищих судових органів як судів касаційної інстанції України. У зв'язку з цим піддається критиці позиція необхідності запровадження «процесуальних фільтрів», пов'язаних з обмеженням реалізації права касаційного оскарження по окремим категоріям цивільних справ.

10. Запропоновано вдосконалення процедури касаційного розгляду цивільної справи, виходячи з її значущості та виключності. З огляду на це ставляться під сумнів процесуально-правові властивості висновків касаційного суду і мотиви скасування судового рішення, оскільки процесуальне законодавство не визначає наслідків невиконання вказаних вимог суду касаційної інстанції.

11. Враховуючи процесуально-правовий статус Верховного Суду України та його унікальність в інстанційній побудові судів цивільної юрисдикції, робиться висновок про необхідність розширення повноважень вказаного судового органу з метою вдосконалення механізмів дотримання єдності судової

практики. Пропонуються кроки щодо вдосконалення процедури перегляду судових рішень Верховним Судом України, підстав такого перегляду та суб'єктів звернення з відповідною заявою. Піддаються критиці існуючі законодавчі обмеження в реалізації права на звернення до Верховного Суду України, пов'язані з допуском заяви до провадження Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абова, Т. Е. Арбитражный суд в судебной системе России [Текст] / Т. Е. Абова // Государство и право. – 2000. – № 9. – С. 5–10.
2. Аболонин, В. О. «Справедливый» гражданский процесс: иллюзия или реальность? О роли морали и нравственности при разрешении гражданских дел [Текст] / В. О. Аболонин // Арбитр. и гражд. процесс. – 2008. – № 2. – С. 17–21.
3. Авдеенко, Н. И. Толкование гражданско-процессуальных норм в теории и практике [Текст] / Н. И. Авдеенко // Актуальные проблемы теории и практики гражданского процесса. – Л., 1979. – С. 71–99.
4. Административно-процессуальное право Германии = Verwaltungsrechtsschutz in Deutschland: Закон об административном производстве; Закон об административно-судебном процессе; Законодательство об исполнении административных решений [Текст] : пер. с нем. / введ., сост., предисл. В. Бергманна. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 228 с. – (Серия “Германские и европейские законы”).
5. Азаревичь, Д. Судоустройство и судопроизводство по гражданским дѣламъ [Текст] / Д. Азаревичь. – Т. 3. – Варшава : Тип. Варшав. Учебн. Округа, 1900. – 295 с.
6. Александров, А. С. Субъекты апелляционного обжалования приговора: пределы процессуальных прав и полномочий [Текст] / А. С. Александров, Н. Н. Ковтун // Журн. рос. права. – 2000. – № 5. – С. 109–110.
7. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у I півріччі 2010 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс] // Верховний Суд України : інформ. сервер. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/DB726E471C0C7D96C22577CB0043223F?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=DB726E471C0C7D96C22577CB0043223F&Count=500&>. – Заголовок з екрану.

8. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у I півріччі 2008 року (за даними судової статистики) [Електронний ресурс] // Верховний Суд України : інформ. сервер. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/8751F9D3F3F52C90C2257524004AEF84?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=8751F9D3F3F52C90C2257524004AEF84&Count=500&> . – Заголовок з екрану.
9. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2008 р. [Електронний ресурс] // Верховний Суд України : інформ. сервер. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/9DDE825F47D1FAF3C225766A0041BF8D?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=9DDE825F47D1FAF3C225766A0041BF8D&Count=500&>. – Заголовок з екрану.
10. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2005 р. (за даними судової статистики) [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2006. – № 6. – С. 42.
11. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2008 р. [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 5. – С. 27.
12. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2009 р. (за даними судової статистики) [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2010. – № 5. – С. 29.
13. Андреев, М. Н. Производство в порядке надзора по уголовным делам [Текст] / М. Н. Андреев. – М. : Моск. юрид. ин-т, 1947. – 31 с.
14. Андрійко, О. Ф. Основні напрямки контролю в умовах розвитку державності України [Текст] / О. Ф. Андрійко // Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку : короткі тези доп. і наук. повідомл. республік. наук.-практ. конф., 9–11 листоп. 1995 р. – Х., 1995. – С. 133–134.
15. Андрійко, О. Ф. Сучасний контроль в ідеології державотворення [Текст] / О. Ф. Андрійко // Ідеологія державотворення в Україні: історія і сучасність : матеріали наук.-практ. конф., 22–23 листоп. 1996 р. – К., 1997. – С. 207–208.

16. Анисимов, А. Возрождение госконтроля в Российской Федерации [Текст] / А. Анисимов, Г. Крылов // Хоз-во и право. – 1995. – № 5. – С. 59–69.
17. Арбитражный процессуальный кодекс Российской Федерации [Текст]. – М. : Эксмо, 2002. – 192 с.
18. Арсенов, И. Г. Полномочия суда кассационной инстанции в арбитражном процессе [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 / И. Г. Арсенов. – Екатеринбург : Урал. гос. юрид. акад., 2001. – 23.
19. Артемов, А. Является ли Верховный Суд Украины судом, установленным законом? [Текст] / А. Артемов // Юрид. практика. – 2008. – 8 янв. (№ 1/2). – С. 12.
20. Архів Апеляційного суду Дніпропетровської області, спр. 22-ц-6578/2008 р. [Текст], арк. 15–16.
21. Архів Апеляційного суду Донецької області, спр. 22ц-12477/2010 р. [Текст].
22. Архів Апеляційного суду Харківської області, спр. 22-а-258/2005 р. [Текст], арк. 134.
23. Архів Апеляційного суду Харківської області, спр. 22-а-4485/2005 р. [Текст].
24. Архів Апеляційного суду Харківської області, спр. 22-а-716 2004 р. [Текст].
25. Архів Апеляційного суду Харківської області, спр. 22-ас-713/2006 р. [Текст], арк. 76.
26. Архів Апеляційного суду Харківської області, спр. 22-ц – 1885/2007 р. [Текст], арк. 67–69.
27. Архів Апеляційного суду Харківської області, спр. № 22-а-258/2005 р. [Текст].
28. Архів Апеляційного суду Харківської області, спр. № 22-а-34518/2005 р. [Текст].
29. Архів Господарського суду Харківської області, спр. 29/122-06 [Текст], арк. 42.

30. Архів Калінінського районного суду м. Горлівки Донецької області, спр. 2-5136/10 р. [Текст].
31. Архів місцевого суду Боровського району Харківської області, спр. 22-а-244/2002 р. [Текст].
32. Архів місцевого суду Орджонікідзевського району м. Харкова, спр. 1560 [Текст], арк. 113–114.
33. Афанасьев, В. Т. Программно-целевое планирование и управление [Текст] / В. Т. Афанасьев. – М. : Знание, 1980. – 64 с.
34. Балюк, М. І. Практика застосування Цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції [Текст] / М. І. Балюк, Д. Д. Луспенник. – Х. : Харків юрид., 2008. – 708 с. – (Сер. «Судова практика»).
35. Банченко-Любимова, К. С. Пересмотр судебных решений вошедших в законную силу, в порядке надзора [Текст] / К. С. Банченко-Любимова. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1959. – 103 с.
36. Барабаш, Ю. Г. Парламентський контроль в Україні: проблеми теорії та практики [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ю. Г. Барабаш. – Х., 2004. – 20 с.
37. Бардин, Л. Н. Нарушения Европейской конвенции по правам человека при рассмотрении судами гражданских дел [Текст] / Л. Н. Бардин // Гражданское судопроизводство в изменяющейся России : междунар. науч.-практ. конф., 14–15 сент. 2007 г. – Саратов, 2007. – С. 85–90.
38. Басаев, Д. Чему не быть в новом ХПК? [Текст] / Д. Басаев // Юрид. практика. – 2006. – 17 янв. (№ 3). – С. 1, 16.
39. Бахолдина, М. «Дамоклов меч» ВСЮ над Печерским судом [Текст] / М. Бахолдина // Юрид. практика. – 2007. – 12 июня (№ 24). – С. 1, 3.
40. Бахолдина, М. Как обустроить судебную систему [Текст] / М. Бахолдина // Юрид. практика. – 2006. – 26 дек. (№ 52). – С. 7.

41. Бачун, О. Повертаючись до питання компетенції адміністративних судів першої інстанції [Текст] / О. Бачун, О. Головань // Юрид. вісн. України. – 2007. – 9–15 черв.(№ 23). – С. 12.
42. Бенедик, И. В. К вопросу о структуре процессуальной формы [Текст] / И. В. Бенедик // Проблемы социалистической законности : респ. междуведомств. науч. сб. – Харьков, 1982. – Вып. 10. – С. 20–26.
43. Берестнев, Ю. Меры общего характера. Влияние практики Европейского Суда на реформирование национальных правовых систем [Текст] / Ю. Берестнев // Рос. юстиция. – 2001. – № 12. – С. 65.
44. Бернадская, В. М. Пересмотр судебных решений и контроль за ними [Текст] / В. М. Бернадская // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 18–19 квіт. 2002 р., м. Харків. – К. ; Х., 2002. – С. 243–244.
45. Биркович, О. І. Судова система української держави (Гетьманщини) 1648–1657 рр. [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О. І. Биркович ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2004. – 19 с.
46. Біда, К. М. Касаційне провадження в господарському судочинстві України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / К. М. Біда ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 20 с.
47. Біда, К. М. Повноваження суду касаційної інстанції [Текст] / К. М. Біда // Вісн. госп. судочинства. – 2006. – № 5. – С. 134.
48. Білецька, Л. М. Проблеми вдосконалення доказування в суді апеляційної інстанції [Текст] / Л. М. Білецька // Вдосконалення судоустрою та господарського судочинства: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 12–13 квіт. 2006 р. – Донецьк, 2006. – С. 256-261.
49. Блажеев, В. В. О принципе правовой определенности в гражданском процессуальном праве России [Текст] / В. В. Блажеев // Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України : тези доп. та наук. повідомл. учасн. міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 січ. 2007 р. – Х., 2007. – С. 22–30.

50. Бобечко, Н. Заборона “повороту на гірше” при перегляді судових рішень у порядку виключного провадження [Текст] / Н. Бобечко // Право України. – 2003. – № 12. – С. 97–100.
51. Бобечко, Н. Особливості касаційного оскарження судових рішень у кримінальному судочинстві України [Текст] / Н. Бобечко // Бюл. М-ва юстиції України. – 2008. – № 2. – С. 75–78.
52. Бобечко, Н. Р. Про завдання стадії перегляду судових рішень в порядку виняткового провадження [Текст] / Н. Р. Бобечко // Нове законодавство України та питання його застосування : тези доп. та наук. повідомл. учасн. наук. конф. молодих учених та здобувачів, м. Харків, 26–27 груд. 2003 р. – Х., 2004. – С. 152–155.
53. Богаченко-Мишевский, А. Как обеспечить право на кассацию? [Текст] / А. Богаченко-Мишевский // Юрид. практика. – 2006. – 17 янв. (№ 3). – С. 7.
54. Богомаз, Е. В. Принцип диспозитивности и его реализация в ГПК Республики Беларусь [Текст] / Е. В. Богомаз // Право и демократия : сб. науч. тр. – Минск, 2007. – С. 171–182.
55. Богословська, Л. О. Апеляційне провадження: історія виникнення в Україні [Текст] / Л. О. Богословська // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 18–19 квіт. 2002 р. – К. ; Х., 2002. – С. 206–209.
56. Бойко, Н. Специфика прокурорского «надзора» [Текст] / Н. Бойко // Юрид. практика. – 2006. – 14 нояб. (№ 46). – С. 11.
57. Большая советская энциклопедия [Текст] / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – Т. 16 : Мезия-Моршанск. – М. : Сов. энцикл., 1974. – 615 с.
58. Бондаренко, М. Антирейдерство во ВСЮ [Текст] / М. Бондаренко // Юрид. практика. – 2007. – 27 февр. (№ 9). – С. 3.
59. Бондаренко, М. Дисциплина судей в фокусе ВСЮ [Текст] / М. Бондаренко // Юрид. практика. – 2007. – 27 марта (№ 13). – С. 3.
60. Бондаренко, М. Удивляем мировое сообщество [Текст] / М. Бондаренко // Юрид. практика. – 2007. – 13 марта (№ 11). – С. 5.

61. Бондаренко-Зелінська, Н. Л. Підготовка цивільних справ до судового розгляду як стадія цивільного процесу [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. Л. Бондаренко-Зелінська ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 20 с.
62. Боннер, А. Т. Избранные труды по гражданскому процессу [Текст] / А. Т. Боннер. – СПб. : Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та, Изд-во юрид. фак. С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. – 991 с.
63. Боннер, А. Т. Пересмотр судебных постановлений судов общей юрисдикции, противоречащих постановлению Конституционного Суда РФ или решению Европейского Суда по правам человека / А. Т. Боннер // Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального Кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України : тези доп. та наук. повідомл. учасн. міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 січ. 2007 р. – Х., 2007. – С. 22–30.
64. Боннер, А. Т. Применение нормативных актов в гражданском процессе [Текст] / А. Т. Боннер. – М. : Юрид. лит., 1980. – 160 с.
65. Боннер, А. Т. Судебный контроль в области государственного управления [Текст] / А. Т. Боннер, В. Т. Квиткин. – М. : Изд-во МГУ, 1973. – С. 26–39;
66. Борисенко, В. О повышении эффективности частных определений [Текст] / В. Борисенко, А. Сенчин, А. Старов // Социалист. законность. – 1984. – № 2. – С. 48–49.
67. Борисова, Е. А. Апелляция в гражданском (арбитражном) процессе [Текст] / Е. А. Борисова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Городец, 2008. – 224 с.
68. Борисова, Е. А. Апелляция в гражданском и арбитражном процессе [Текст] / Е. А. Борисова // РЖ. Государство и право. – 1998. – № 3. – С. 176–180.
69. Борисова, Е. А. Правило о запрете поворота к худшему в гражданском процессе [Текст] / Е. А. Борисова // Рос. юстиция. – 2007. – № 1. – С. 42–44.
70. Борисова, Е. А. Проверка судебных актов по гражданским делам [Текст] / Е. А. Борисова. – М. : Городец, 2005. – 304 с.

71. Борисова, Е. А. Проверка судебных актов по гражданским делам [Текст] / Е. А. Борисова. – М. : Городец, 2006. – 304 с.
72. Борисова, Е. А. Проверка судебных постановлений в гражданском процессе: изменения в ГПК РФ [Текст] / Е. А. Борисова // Закон. – 2009. – № 12. – С. 169-178.
73. Борисова, Е. Апелляционное производство [Текст] / Е. Борисова // Рос. юстиция. – 1994. – № 5. – С. 44–47.
74. Боровиковській, А. Уставъ гражданского судопроизводства съ объяснениями по рѣшеніям Гражданского кассационного департамента Правительственнаго сената [Текст] / А. Боровиковській. – СПб. : Изд-е кн. магазина «Новое время», 1886. – Вып. 5. – 1772 с.
75. Бородин, М. Апелляционное и кассационное обжалование по ГПК Украины [Текст] / М. Бородин // Рос. юстиция. – 2004. – № 1. – С. 55–57.
76. Бородин, І. Л. Адміністративний контроль як різновид юридичного процесу [Текст] / І. Л. Бородин // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності / Донец. ін-т внутр. справ при Донец. держ. ун-ті. – Донецьк, 2002. – № 2. – С. 102–107.
77. Бородин, І. Судова влада у теорії поділу влад [Текст] / І. Бородин // Право України. – 2002. – № 10. – С. 11–14.
78. Бородин, М. М. Апеляційне оскарження судових рішень у цивільних справах [Текст] / М. М. Бородин, Н. М. Бородіна // Зб. наук. пр. Харк. держ. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Сер. “Право”. – 2003. – Вип. 3. – С. 32–39.
79. Бородин, М. Непродумані зміни: апеляційне і касаційне оскарження судових рішень в цивільних справах у світлі нового законодавства [Текст] / М. Бородин // Закон і бізнес. – 2003. – 23 серп. (№ 34). – С. 4–5.
80. Бородин, М. Перегляд судових рішень в касаційному порядку [Текст] / М. Бородин // Право України. – 2006. – № 7. – С. 72–76.
81. Бородин, М. Перегляд цивільних справ у порядку апеляції [Текст] / М. Бородин // Право України. – 2004. – № 8. – С. 71–75.

82. Бородин, М. Теоретичні та практичні аспекти застосування інституту апеляції у цивільному процесі України [Текст] / М. Бородин // Право України. – 2008. – № 8. – С. 87–91.
83. Бортник, Ю. М. Історичний розвиток апеляційного провадження [Текст] / Ю. М. Бортник // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. – К., 2006. – Вип. 31. – С. 328–334.
84. Бортнік, О. Г. Мирова угода у цивільному судочинстві [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. Г. Бортнік. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ МВС України, 2007. – 19 с.
85. Брынцев, В. Д. Судебная власть (правосудие). Пути реформирования в Украине [Текст] / В. Д. Брынцев. – Харьков : Ксилон, 1998. – 182 с.
86. Брынцев, В. Д. Судебный контроль: теория и практика [Текст] / В. Д. Брынцев, В. Г. Чернухин. – Харьков : Ксилон, 2001. – 204 с.
87. Бульба, О. Ю. Конституційно-правові аспекти реалізації принципу поділу влади в Україні: національна традиція та сучасність [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. Ю. Бульба. – К. : Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2008. – 20 с.
88. Бутнев, В. В. Сущность и порядок реализации гражданской процессуальной ответственности [Текст] : текст лекций / В. В. Бутнев. – Ярославль : Изд-во Яросл. ун-та, 1989. – 46 с.
89. Валанчус, В. Деякі зауваження щодо дисциплінарної відповідальності суддів [Текст] / В. Валанчус // Вісн. Акад. прокуратури України. – 2007. – № 4. – С. 102–107.
90. Василюк, С. Ф. Дисциплінарна відповідальність суддів: проблеми її вдосконалення [Текст] / С. Ф. Василюк // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2006. – № 2. – С. 96–101.
91. Васильев, С. В. Гражданское судопроизводство государств – участников СНГ [Текст] / С. В. Васильев. – Харьков : Харьков юрид., 2008. – С. 325–405.

92. Васильев, С. В. Полномочия судьи арбитражного суда [Текст] / С. В. Васильев // Всеукраїнський науково-практичний семінар «Судово-правова реформа» : тези доп. та наук. повідомл., 23 трав. 1995 р. – Х., 1995. – С. 24–25.
93. Васильев, С. В. Хозяйственное судопроизводство Украины [Текст] : учеб. пособие / С. В. Васильев. – Харьков : Эспада, 2002. – 368 с.
94. Васьковскій, Е. В. Учебникъ гражданского процесса [Текст] / Е. В. Васьковскій. – Изд. 2-е, перераб. – М. : Изд. Бр. Башмаковыхъ, 1917. – 429 с.
95. Вдосконалення судоустрою та господарського судочинства: проблеми і перспективи [Текст] : матеріали наук.-практ. конф., 12–13 квіт. 2006 р. – Донецьк : Лана-ЛТД, 2006. – 541 с.
96. Великий тлумачний словник сучасної української мови. 250 000 слів [Текст] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.
97. Виноградова, Л. Є. Дисциплінарне провадження щодо судді [Текст] / Л. Є. Виноградова // Актуальні проблеми держави і права. – О., 2003. – Вип. 19. – С. 289–294.
98. Вісник Конституційного Суду України. – 1999. – № 2. – С. 39.
99. Віхров, В. В. Види апеляції у кримінальному процесі України [Текст] / В. В. Віхров // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. – К., 2002. – Вип. 15. – С. 471–476.
100. Власов, А. А. Проблемы эффективности и доступности правосудия в России [Текст] / А. А. Власов // Государство и право. – 2004. – № 2. – С. 13–20.
101. Власов, А. Ответственность судей по-европейски [Текст] / А. Власов // Юрид. практика. – 2007. – 9 окт. (№ 41). – С. 5.
102. Власов, А. Процессуальные новшества [Текст] / А. Власов // Юрид. практика. – 2007. – 12 июня (№ 24). – С. 5.

103. Власов, Ю. Л. Дослідження способів тлумачення норм права [Текст] / Ю. Л. Власов // Правова держава : щоріч. наук. пр. / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 1998. – Вип. 9. – С. 324–329.
104. Гапеев, В. Н. Правосудие и арбитраж [Текст] / В. Н. Гапеев. – Ростов : Изд-во Рост. ун-та, 1983. – 116 с.
105. Гапеев, Р. Підстави апеляційного скасування рішень господарських судів, у тому числі за втручанням прокурора [Текст] / Р. Гапеев // Підприємництво, госп-во і право. – 2004. – № 12. – С. 108–110.
106. Гаращук, В. М. Деякі пропозиції щодо реформування судової системи та форм контролю за законністю [Текст] / В. М. Гаращук // Проблеми законності : республік. міжвідом. наук. зб. – Х., 2002. – Вип. 52. – С. 93–95.
107. Гаращук, В. М. Ще раз про сутність контролю та його загальне розуміння [Текст] / В. М. Гаращук // Проблеми законності : Республік. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2002. – Вип. 54. – С. 83–90;
108. Гаращук, В. М. Контроль за додержанням прав людини в сфері державного управління [Текст] / В. М. Гаращук // Права людини і правова держава (до 50-ї річниці Загальної декларації прав людини) : тези доп. та наук. повідомл. наук. конф. проф.-викл. складу, 10–11 груд. 1998 р. – Х., 1998. – С. 77–79.
109. Гаращук, В. М. Контроль та нагляд у державному управлінні [Текст] : монографія / В. М. Гаращук. – Х. : Фоліо, 2002. – 176 с.
110. Гаращук, В. М. Принципи контролю та їх сутність [Текст] / В. М. Гаращук // Проблеми законності : республік. міжвідом. наук. зб. – Х., 2001. – Вип. 46. – С. 114–118.
111. Гвоздецкий, А. ВККС открыла дисциплинарное производство [Текст] / А. Гвоздецкий, А. Насадюк // Юрид. практика. – 2007. – 10 апр. (№ 15). – С. 7.
112. Гвоздецкий, А. Обещания и техника их исполнения [Текст] / А. Гвоздецкий // Юрид. практика. – 2006. – 24 окт. (№ 43). – С. 7.

113. Гвоздецкий, А. Судебной специализации быть! Или нет? [Текст] / А. Гвоздецкий // Юрид. практика. – 2009. – 7 апр. (№ 14). – С. 7.
114. Гвоздик, П. О. Апеляційне провадження у цивільних справах [Текст] : практ. посіб. / П. О. Гвоздик, В. А. Мазурок, П. І. Проскурницький. – К. : Пульсари, 2006. – 68 с.
115. Гера, Р. Забезпечення однакового застосування законів судами [Текст] / Р. Гера, Р. Куйбіда, Т. Лесюк // Вісн. Центру комерц. права. – 2006. – № 21. – С. 3–5.
116. Гетманцев, О. В. Цивільна процесуальна форма і система принципів цивільного процесуального права [Текст] / О. В. Гетманцев // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. – 2003. – Вип. 172 : Правознавство. – С. 24–28.
117. Гнатенко, А. В. Повноваження апеляційного суду при перегляді рішення суду: теоретичні та практичні спірні питання [Текст] / А. В. Гнатенко, Д. Д. Луспеник // Вісн. Верхов. Суду України. – 2008. – № 12. – С. 38–45.
118. Гольдштейн, М. Л. Движение уголовного процесса [Текст] : практические примѣры / М. Л. Гольдштейн. – СПб. : Тип. СПб. Т-ва „Трудь”, 1907. – 366 с.
119. Гончар, И. «Частник» на счастье: о случаях, при которых постановление частного определения в отношении адвокатов неуместно [Текст] / И. Гончар // Юрид. практика. – 2009. – 20 янв. (№ 3). – С. 9.
120. Гончар, И. Альтернатива Концепции есть! Совет судей Украины представил свое видение дальнейшего реформирования судоустройства [Текст] / И. Гончар // Юрид. практика. – 2006. – 20 июня (№ 25). – С. 7.
121. Гончар, И. Выше ВХСУ только звезды и звезды? [Текст] / И. Гончар // Юрид. практика. – 2009. – 20 янв. (№ 3). – С. 13.
122. Гончар, И. Двойную кассацию упразднят? [Текст] / И. Гончар // Юрид. практика. – 2006. – 28 нояб. (№ 48). – С. 3.
123. Гончар, И. Казнить нельзя помиловать [Текст] / И. Гончар // Юрид. практика. – 2007. – 10 апр. (№ 15). – С. 4.

124. Городовенко, В. В. Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні [Текст] / В. В. Городовенко. – К. : Фенікс, 2007. – 224 с.
125. Городовенко, В. В. Спеціалізація суддів як гарантія забезпечення належної якості та ефективності правосуддя [Текст] / В. В. Городовенко // Вісн. Верхов. Суду України. – 2008. – № 1. – С. 12–15.
126. Городовенко, В. Про становище незалежної судової влади [Текст] / В. В. Городовенко // Право України. – 2002. – № 9. – С. 120–123.
127. Горшенев, В. М. Контроль как вид государственной деятельности [Текст] / В. М. Горшенев, И. Б. Шахов. – М. : Юрид. лит., 1987. – С. 5–155.
128. Горшенев, В. М. Контроль как правовая форма деятельности [Текст] / В. М. Горшенев, И. Б. Шахов. – М. : Юрид. лит., 1987. – 176 с.
129. Господарське процесуальне право України [Текст] : навч. посіб. / В. Л. Костюк, К. М. Біда, В. В. Бонтлаб [та ін.] ; за заг. ред. В. Л. Костюка. – К. : Ін Юре, 2009. – 223 с.
130. Господарський процесуальний кодекс України [Текст] : наук.-практ. комент. – 2-е вид., допов. та переробл. / Д. М. Притика, М. І. Тітов, В. М. Гайворонський [та ін.] ; наук. ред. К. К. Гулий. – Х. : Консум, 2002. – 320 с.
131. Готтвальд, П. Гражданский процесс в Германии после реформы 2001 г. [Текст] / П. Готтвальд // Рос. ежегодник гражд. и арбитраж. процесса. – 2005. – № 4. – С. 378–379.
132. Гражданский процесс [Текст] : учеб. для юрид. вузов / под ред. М. К. Треушникова. – М. : Новый юрист, 1998. – 512 с.
133. Гражданский процесс [Текст] : учебник / под общ. ред. К. С. Юдельсона. – М. : Юрид. лит., 1972. – 440 с.
134. Гражданский процесс [Текст] : учебник / под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. – Изд. 2-е перераб. и доп. – М. : Проспект, 1998. – 472 с.
135. Гражданский процесс [Текст] : учебник / под ред. В. В. Комарова. – Харьков : Одиссей, 2001. – 704 с.

136. Гражданский процесс [Текст] : учебник / под ред. М. К. Треушникова. – М. : Городец, 2003. – 720 с.
137. Гражданский процессуальный кодекс [Текст] : текст и практ. comment. – Харьков : НКЮ УССР, 1925. – 399 с.
138. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации [Текст] : Федер. Закон Рос. Федерации от 14.11.2002 г. № 138-ФЗ // Собр. законодательства Рос. Федерации. – 2002. – № 46. – Ст. 4532.
139. Гражданский процессуальный кодекс РСФСР (с постатейными материалами) [Текст]. – М. : Юрид. лит., 1987. – 432 с.
140. Гражданский процессуальный кодекс Украинской ССР [Текст] : науч.-практ. comment. – Киев : Политиздат Украины, 1979. – 608 с.
141. Гражданский процессуальный кодекс советских республик [Текст] : текст и практ. comment. / под ред. А. Малицкого. – Киев : Госиздат Украины, 1926. – 454 с.
142. Гражданское процессуальное право Украинской ССР [Текст] / М. И. Штефан, Е. Г. Дрижчаная, Л. К. Радзиевская [и др.]. – Киев : Выща шк., Изд-во при КГУ, 1989. – 320 с.
143. Гражданское процессуальное уложение Германии [Текст] : пер. с нем. / [введ., сост. В. Бергман]. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 472 с.
144. Гражданско-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики [Текст]. – Баку : Qanun, 2004. – 188 с.
145. Графский, М. Вопросы обжалования судебного акта [Текст] / М. Графский // Юрид. практика. – 2006. – 15 авг. (№ 33). – С. 19.
146. Грибовскій, В. М. Высшій судъ и надзоръ въ Россіи в первую половину царствованія Императрицы Екатерины Второй [Текст] : ист.-юрид. исслед. / В. М. Грибовскій. – СПб. : Тип. СПб. Т-ва «Трудъ», 1901. – 349 с.
147. Грибовскій, В. М. Государственное устройство и управление Россійской имперіи [Текст] / В. М. Грибовскій. – Одесса : Тип. „Техникъ”, 1912. – 258 с.

148. Григор'єва, Л. І. Принцип незалежності судової влади та гарантії судового захисту прав і свобод людини і громадянина [Текст] / Л. І. Григор'єва // Вісн. Верхов. Суду України. – 1999. – № 4. – С. 5–9.
149. Гришина, И. И. Гражданский процесс: схемы и комментарии [Текст] : учеб. пособие / И. И. Гришина, И. П. Гришин, Н. М. Коршунов ; под ред. М. К. Треушникова. – М. : Городец, 2003. – 192 с.
150. Гришина, Я. С. Особенности судопроизводства по неисковым делам, возникающим из земельных правоотношений [Текст] : учеб. пособие / Я. С. Гришина ; под ред. О. В. Исаенковой. – Саратов : Изд-во ГОУ ВПО «Сарат. гос. акад. права», 2008. – 164 с.
151. Гробовенко, Я. В. Пересмотр приговоров, вступивших в законную силу, в советском уголовном процессе [Текст] : лекция / Я. В. Гробовенко. – М. : Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, 1956. – 49 с.
152. Грошевий, Ю. М. Органи судової влади в Україні [Текст] / Ю. М. Грошевий, І. Є. Марочкін. – К. : Ін Юре, 1997. – 19 с.
153. Грошевий, Ю. М. Реалізація принципу доступності правосуддя у побудові судової системи України [Текст] / Ю. М. Грошевий // Питання удосконалення судової системи України : матеріали наук.-практ. конф. – Х., 2007. – С. 33–35.
154. Грошевой, Ю. М. К вопросу о месте хозяйственных судов в судебной системе [Текст] / Ю. М. Грошевой, В. М. Хотенец // Всеукраїнський науково-практичний семінар "Судово-правова реформа: Проблеми господарського судочинства". – Х., 1995. – С. 9.
155. Грошевой, Ю. М. Моральность правосудия [Текст] / Ю. М. Грошевой // Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, 30–31 берез. 2005 р. – Х., 2006. – С. 11–20.
156. Грошевой, Ю. М. Судебная реформа в Украине: современное состояние и перспективы развития [Текст] / Ю. М. Грошевой // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 18–19 квіт. 2002 р. – К., 2002. – С. 9–12.

157. Грошевой, Ю. М. Теоретические проблемы прокурорского надзора и ведомственного (вневедомственного) контроля (в системе АПК) [Текст] / Ю. М. Грошевой, Д. И. Пышнев. – Киев : УМК ВО, 1992. – С. 1–10.
158. Губин, А. М. Кассация в судебно-арбитражном процессе: основные направления реформирования [Текст] / А. М. Губин. – М. : Городец, 2005. – 144 с.
159. Гузь, Л. Е. Апелляционное и кассационное производство. Теория, проблемы и практика применения судами первой, апелляционной и кассационной инстанций [Текст] / Л. Е. Гузь. – Харьков : Харьков юрид., 2003. – 248 с.
160. Гузь, Л. Є. Підстави для скасування судових рішень (ухвал) та способи запобігання їх виникнення при розгляді цивільних справ в судах (теорія і судова практика) [Текст] / Л. Є. Гузь. – Випр. і допов. вид. за станом на 1 січ. 2009 р. – Х. : Поліграфіст, 2009. – 454 с.
161. Гуценко, К. Ф. Правоохранительные органы [Текст] : учеб. для юрид. вузов и фак. / К. Ф. Гуценко, М. А. Ковалев. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Зерцало, 1997. – 368 с.
162. Дашковская, Е. Р. Теоретические аспекты разделения властей в Украине [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Е. Р. Дашковская ; науч.рук. М. В. Цвик. – Харьков : Нац. юрид. акад. Украины, 1997. – 177 с.
163. Дегтярев, С. Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве (теоретико-прикладные проблемы) [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.15 / С. Л. Дегтярев. – Екатеринбург : Урал. гос. юрид. акад., 2008. – 51 с.
164. Дегтярев, С. Л. Содержание деятельности судебной власти [Текст] / С. Л. Дегтярев // Рос. ежегодник гражд. и арбитраж. процесса. – 2005. – № 4. – С. 144–174.
165. Дем'янова, О. В. Підстави застосування повноважень апеляційного суду при перегляді ухвал [Текст] / О. В. Дем'янова // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. – К, 2006. – Вип. 32. – С. 321–326.

166. Демський, Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України [Текст] : навч. посіб. / Е. В. Демський. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.
167. Добровольская, Т. Н. Областной (краевой) суд [Текст] / Т. Н. Добровольская. – М. : Юрид. лит., 1958. – 136 с.
168. Домбругова, А. Касаційне провадження у цивільному процесі [Текст] / А. Домбругова // Юрид. вісн. України. – 2005. – 22–28 січ. (№ 3). – С. 14.
169. Достдар, Р. Н. Апелляция как способ защиты прав и свобод: возникновение и развитие института [Текст] / Р. Н. Достдар // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – О., 2002. – Вип. 13/14. – С. 306–310.
170. Дружков, П. С. Судебная подведомственность споров о праве и иных правовых вопросов, рассматриваемых в порядке гражданского судопроизводства [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / П. С. Дружков. – Свердловск, 1966. – 22 с.
171. Дунас, Т. О. Прокурор у цивільному процесі України: сутність, завдання, повноваження [Текст] : навч. та наук.-практ. посіб. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / Т. О. Дунас, М. В. Руденко. – Х. : Харків юрид., 2006. – 340 с.
172. Елисеев, Н. Г. Гражданское процессуальное право зарубежных стран [Текст] : учебник / Н. Г. Елисеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби : Проспект, 2004. – 624 с.
173. Еременко, М. С. Право на справедливое судебное разбирательство в гражданском процессе: практика Европейского суда по правам человека [Текст] / М. С. Еременко // Рос. ежегод. гражд. и арбитраж. процесса. – 2004. – № 3. – С. 636–637.
174. Ершов, В. Признание нормативных правовых актов противоречащими Конституции РФ и федеральным законам: теория вопроса [Текст] / В. Ершов // Рос. юстиция. – 2003. – № 4. – С. 6–9.
175. Ершов, В. Судебное толкование трудовых норм [Текст] / В. Ершов // Совет. юстиция. – 1993. – № 20. – С. 19–21.
176. Ефименко, В. «Жалобные» процессуальные права [Текст] / В. Ефименко // Юрид. практика. – 2006. – 2 мая (№ 18). – С. 12–13.

177. Ємельянова, І. Апеляційний і касаційний перегляд судових рішень в цивільному судочинстві: теоретичні та практичні аспекти [Текст] / І. Ємельянова // Право України. – 2004. – № 2. – С. 16–21.
178. Ємельянова, І. І. Теоретичні та практичні аспекти апеляційного і касаційного перегляду судових рішень у цивільному судочинстві [Текст] / І. І. Ємельянова // Бюл. М-ва юстиції. – 2003. – № 11. – С. 34–41.
179. Железнова, Н. Подготовка гражданских дел к рассмотрению в суде кассационной инстанции [Текст] / Н. Железнова // Рос. юстиция. – 2004. – № 5. – С. 19–23.
180. Жилин, Г. А. Апелляция и кассация в гражданском процессе [Текст] / Г. А. Жилин // Современная доктрина гражданского, арбитражного процесса и исполнительного производства: теория и практика : сб. науч. ст. – Краснодар, 2004. – С. 130–147.
181. Жилин, Г. А. Апелляция и кассация в системе гражданского процесса [Текст] / Г. А. Жилин // Рос. ежегодник гражд. и арбитраж. процесса. – 2006. – № 4. – С. 124–134.
182. Жилин, Г. А. Подготовка гражданских дел к рассмотрению в суде кассационной инстанции [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Г. А. Жилин. – Екатеринбург : Свердл. юрид. ин-т, 1991. – 23 с.
183. Жогіна, О. Цивільний процесуальний кодекс України. Розд. 5 : Перегляд судових рішень. Гл. 2 : Касаційне провадження [Текст] / О. Жогіна // Закон і бізнес. – 2005. – 19–25 лют. (№ 8). – С. 12.
184. Жуйков, В. М. Судебная реформа: проблемы доступа к правосудию [Текст] / В. М. Жуйков. – М. : Статут, 2006. – 283 с.
185. Жук, Н. А. Стимування і противаги в системі поділу влади в Україні (загальнотеоретичні проблеми) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Н. А. Жук ; наук. кер. М. В. Цвік. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2006. – 221 с.

186. Жукова, О. В. Влияние соблюдения сроков кассационного обжалования на доступность правосудия [Текст] / О. В. Жукова // Концепция развития судебной системы и системы добровольного и принудительного исполнения решений Конституционного Суда РФ, судов общей юрисдикции, арбитражных, третейских судов и Европейского суда по правам человека : сб. науч. ст. – Краснодар ; СПб., 2007. – С. 389-395.
187. Жуковский, А. Г. Закон Украины «О судоустройстве Украины» [Текст] : коммент. / А. Г. Жуковский. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – Харьков : Одиссей, 2005. – 264 с.
188. Загайнова, С. К. Судебные акты в гражданском и арбитражном процессе: теоретические и прикладные проблемы [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.15 / С. К. Загайнова. – Екатеринбург : Урал. гос. юрид. акад., 2008. – 50 с.
189. Загайнова, С. К. Судебный контроль как форма реализации судебной власти в гражданском судопроизводстве [Текст] / С. К. Загайнова // Рос. ежегодник гражд. и арбитраж. процесса. – 2001. – № 1. – С. 296–304.
190. Загурский, Л. Н. Элементарный учебникъ Римскаго права. Общая часть [Текст] / Л. Н. Загурский. – Харьков : Тип. И. М. Варшавчика, 1898. – 626 с.
191. Зайцев, И. М. Гражданская процессуальная ответственность [Текст] / И. М. Зайцев // Государство и право. – 1999. – № 7. – С. 93–96.
192. Зайцев, И. М. Кассационные определения в советском гражданском процессуальном праве [Текст] : монография / И. М. Зайцев. – Саратов : Приволж. кн. изд-во, 1967. – 80 с.
193. Зайцев, И. М. Устранение судебных ошибок в гражданском процессе [Текст] / И. М. Зайцев. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1985. – 135 с.
194. Закон України “Про судоустрій України” [Текст] : офіц. вид. – К. : Ін Юре, 2002. – 88 с.
195. Законодательные акты Великого княжества литовского XV–XVII веков. [Текст]. – Л. : Гос. соц.-экон. изд-во, 1936. – 154 с.

196. Заяць, Н. Межі розгляду цивільної справи судом касаційної інстанції [Текст] / Н. Заяць // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. «Юрид.». – 2009. – Вип. 48. – С. 137–141.
197. Звернення суддів Верховного Суду України до Президента України [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2010. – № 5. – С. 8.
198. Звернення, позовні заяви та інші документи Уповноваженого з прав людини [Електронний ресурс] // Омбудсман України : веб-сайт Уповноваж. Верхов. Ради України з прав людини. – Режим доступу : http://www.ombudsman.kiev.ua/zver_frame.htm. – Заголовок з екрану.
199. Згама, А. О. Про строки апеляційного оскарження в господарському процесі [Текст] / А. О. Згама // Суд. апеляція. – 2007. – № 3. – С. 94–99.
200. Зейкан, Я. «Хвороби» цивільного процесу. Підстави і порядок перегляду справ в касаційному порядку [Текст] / Я. Зейкан // Закон і бізнес. – 2003. – 1 лют. (№ 4). – С. 4.
201. Зуєвич, Л. Л. Функція «intermezzo» - новий погляд на питання наділення касаційних інстанцій компетенцією здійснення «допускного провадження» [Текст] / Л. Л. Зуєвич, І. Й. Богдан // Вісн. госп. судочинства. – 2011. – № 1. – С. 6–13.
202. Иванова, О. В. Лица, не привлеченные к участию в деле, права которых нарушены решением суда [Текст] / О. В. Иванова. – М. : Городец, 2010. – 272 с.
203. Исчисление сроков апелляционного обжалования [Текст] // Юрид. практика. – 2009. – 12 мая (№ 19). – С. 6.
204. Калмацкий, В. С. Суд второй инстанции в советском гражданском процессе [Текст] : учеб. пособие / В. С. Калмацкий. – Уфа : Изд-во Башк. гос. ун-та, 1978. – 82 с.
205. Камишев, С. Від обласного суду до апеляційного [Текст] / С. Камишев // Юрист України. – 2003. – № 1. – С. 22.

206. Камынин, И. Пересмотр судебных постановлений по гражданским делам в порядке надзора [Текст] / И. Камынин // Законность. – 2008. – № 5. – С. 19–24.
207. Канашевский, В. А. Право на обращение в Европейский суд по правам человека и защита гражданских прав в Российской Федерации [Текст] / В. А. Канашевский // Рос. ежегодник гражд. и арбитраж. процесса. 2002–2003. – СПб., 2004. – № 2. – С. 282–288.
208. Кац, С. Деякі норми ЦПК УРСР потребують удосконалення [Текст] / С. Кац, Г. Ключко, Ю. Чуйков // Рад. право. – 1974. – № 6. – С. 65–69.
209. Кац, С. Поняття і значення цивільно-процесуальної форми [Текст] / С. Кац // Рад. право. – 1971. – № 5. – С. 70–74.
210. Кац, С. Ю. Возбуждение производства в порядке надзора по гражданским делам [Текст] / С. Ю. Кац. – М. : Юрид. лит., 1965. – 75 с.
211. Кац, С. Ю. Конституционное право граждан на судебную защиту [Текст] / С. Ю. Кац // Проблемы социалистической законности на современном этапе коммунистического строительства : краткие тез. докл. и науч. сообщ. респ. конф., 21–23 нояб. 1978 г. – Харьков, 1978. – С. 135–137.
212. Кац, С. Ю. Конституционное право граждан СССР на судебную защиту [Текст] / С. Ю. Кац // Проблемы социалистической законности : респ. межведомств. науч. сб. – Харьков, 1980. – Вып. 6. – С. 89–95.
213. Кац, С. Ю. Перегляд рішень порядком судового нагляду (поняття, суть та основні моменти розвитку інституту перегляду рішень порядком судового нагляду) [Текст] : конспект лекції / С. Ю. Кац. – Х. : Харк. юрид. ін-т, 1965. – 26 с.
214. Кац, С. Ю. Підстави та форми участі прокурора в радянському цивільному процесі [Текст] / С. Ю. Кац // Рад. право. – 1976. – № 2. – С. 48–52.
215. Кац, С. Ю. Поняття і значення цивільно-процесуальної форми [Текст] / С. Ю. Кац // Рад. право. – 1971. – № 5. – С. 70–74.

216. Кац, С. Ю. Проблемы пересмотра судебных постановлений по гражданским делам в порядке надзора [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / С. Ю. Кац. – Харьков : Харьк. юрид. ин-т им. Ф.Э.Дзержинского, 1970. – 755 с.
217. Кац, С. Ю. Развитие демократических начал советской кассации [Текст] / С. Ю. Кац // Вопросы государства и права : сб. ст. – М., 1974. – Вып. 2. – С. 61–69.
218. Кац, С. Ю. Развитие демократических начал советской кассации [Текст] / С. Ю. Кац // Вопросы государства и права. – М., 1974. – Вып. 2. – С. 61–69.
219. Кац, С. Ю. Судебный надзор в гражданском судопроизводстве [Текст] / С. Ю. Кац. – М. : Юрид. лит., 1980. – 208 с.
220. Кипнис, С. С. Постатейно-практический комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу РСФСР [Текст] / С. С. Кипнис, П. Я. Трубников. – М. : Юрид. лит., 1971. – 568 с.
221. Кистяковский, А. Ф. Права, по которымъ судится малороссійскій народъ [Текст] / А. Ф. Кистяковский. – К. : Унив. тип., 1879. – 1065 с.
222. Ківалов, С. Об'єднати зусилля в ім'я якісного проведення судових реформ [Текст] / С. Ківалов // Право України. – 2003. – № 3. – С. 26–30.
223. Кізіріді, І. М. Апеляція в кримінальному процесі України: історія, сучасність та перспективи розвитку [Текст] / І. М. Кізіріді // Права людини в Україні: реалізація та захист : тези доп. учасн. студент. наук. конф., 23–24 берез. 2001 р. – К., 2001. – С. 227–229.
224. Климко, М. И. Контроль в системе советского государственного управления [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / М. И. Климко. – М., 1985. – 20 с.
225. Книпер, Р. Толкование, аналогия и развитие права: проблемы разграничения судебной и законодательной власти [Текст] / Р. Книпер // Государство и право. – 2003. – № 8. – С. 5–9.
226. Коваль, В. Ініціювання апеляційного провадження [Текст] / В. Коваль // Вісн. прокуратури. – 2003. – № 12. – С. 97–101.

227. Коваль, В. М. Апеляційні суди в Україні: становлення і розвиток [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / В. М. Коваль. – О. : Одес. нац. юрид. акад., 2004. – 19 с.
228. Коваль, В. М. Розвиток системи апеляційних судів України [Текст] / В. М. Коваль // Актуальні проблеми держави і права. – О., 2003. – Вип. 21. – С. 194–198.
229. Ковбаса, Ю. П. До питання про недопустимість „повороту на гірше” в стадії перегляду судових рішень у порядку виключного провадження [Текст] / Ю. П. Ковбаса // Вісн. Луган. акад. внутр. справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – 2004. – Вип. 4. – С. 111–122.
230. Ковязина, Ю. Основы возникновения и существования надзорной власти в России [Текст] / Ю. Ковязина // Законность. – 2002. – № 1. – С. 2–8.
231. Кодекс адміністративного судочинства України [Текст] : наук.-практ. комент. / С. В. Ківалов, О. І. Харитоновна, О. М. Пасенюк, [та ін.] ; за ред. С. В. Ківалова, О. І. Харитоновної. – Х. : Одіссей, 2005. – 552 с.
232. Кожемякин, А. Ю. О правовой природе полномочий суда, рассматривающего гражданское дело в порядке надзора [Текст] / А. Ю. Кожемякин // Проблемы социалистической законности : респ. междуведомств. науч. сб. – Харьков, 1985. – Вып. 16. – С. 136–138.
233. Кожемякин, А. Ю. Проблема апелляционных начал в деятельности надзорного суда [Текст] / А. Ю. Кожемякин // Проблемы государства и права Украины : темат. сб. науч. тр. – К., 1992. – С. 18–20.
234. Козлов, А. Ф. Суд первой инстанции как субъект советского процессуального права [Текст] / А. Ф. Козлов. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1983. – 164 с.
235. Колісник, О. В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Колісник. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2008. – 224 с.
236. Колтонюк, Ю. Судья-докладчик «дає добро» [Текст] / Ю. Колтонюк // Юрид. практика. – 2008. – 15 янв. (№ 3). – С. 10.

237. Колтунова, О. О. Система перегляду судових рішень в Україні [Текст] / О. О. Колтунова // Державно-правова реформа в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку : тези доп. і наук. повідомл. студент. наук. конф. за підсумками наук.-досл. роботи 2004/2005 навч. р. – Х., 2005. – С. 88–89.
238. Колтунова, О. Переваги і недоліки системи перегляду судових рішень в Україні [Текст] / О. Колтунова // Юрид. вісн. України. – 2005. – 10–16 груд. (№ 49). – С. 15.
239. Колычев, В. Мнение Венецианской комиссии – не догма [Текст] / В. Колычев // 2000. – 2010. – 29 окт.–4 нояб. (№ 43). – С. 6–7.
240. Комаров, В. В. Актуальные проблемы реформы гражданского процессуального и арбитражного процессуального законодательства Украины [Текст] / В. В. Комаров // СНГ: реформа гражданского процессуального права : материалы междунар. конф. – М., 2002. – С. 74–106.
241. Комаров, В. В. Конституційні підстави цивільного судочинства [Текст] / В. В. Комаров // Теоретичні та практичні проблеми реалізації Конституції України : тези доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук.-практ. конф., 29–30 черв. 2006 р. – Х., 2006. – С. 191–196.
242. Комаров, В. В. Новелізація цивільного процесуального законодавства та засади нового Цивільного процесуального кодексу України [Текст] / В. В. Комаров // Вісник Академії правових наук України. – Х., 2003. – № 2/3. – С. 467–482.
243. Комаров, В. В. Нотаріат: перспективи унормування, законодавство, судова практика [Текст] / В. В. Комаров, В. В. Баранкова. – Х. : Право, 2008. – 536 с.
244. Комаров, В. В. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві [Текст] : навч. посіб. / В. В. Комаров, Н. Ю. Сакара. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2007. – 42 с.
245. Комаров, В. В. Право як арбітр нації [Текст] / В. В. Комаров // Юрид. вісн. України. – 2005. – 29 січ. – 4 лют. (№ 4). – С. 8.

246. Комаров, В. В. Предмет цивільного процесуального права [Текст] : текст лекцій / В. В. Комаров. – Х. : Укр. юрид. акад., 1992. – 45 с.
247. Комаров, В. В. Проблеми уніфікації та диференціації судових процедур [Текст] / В. В. Комаров // Питання удосконалення судової системи України : матеріали наук.-практ. конф. – Х., 2007. – С. 29–32.
248. Комаров, В. В. Проблемы развития гражданского процессуального законодательства Украины [Текст] / В. В. Комаров // Проблемы защиты прав и законных интересов граждан и организаций : материалы междунар. науч.-практ. конф., Краснодар-Сочи, 23–26 мая 2002 г. – Краснодар, 2002. – С. 201–208.
249. Комаров, В. В. Суб'єкти цивільного процесуального права [Текст] : текст лекцій / В. В. Комаров, П. І. Радченко. – Х. : Юрид. ін-т., 1990. – 52 с.
250. Комаров, В. В. Судова система України потребує реформування [Текст] / В. В. Комаров // Уряд. кур'єр. – 1994. – 1 верес. – С. 3.
251. Комаров, В. В. Формы защиты гражданских прав и концентрация судебной власти [Текст] / В. В. Комаров, А. И. Семенец // Проблеми держави і права України : темат. зб. наук. пр. – К., 1992. – С. 3–8.
252. Комаров, В. Важливі роз'яснення цивільного процесуального законодавства [Текст] / В. Комаров, С. Кац, В. Подкопаєв // Рад. право. – 1985. – № 2. – С. 36–40.
253. Комаров, В. Взірець втіленого правосуддя [Текст] : [Рішення Верхов. Суду України від 03.12.2004 р. у справі за скаргою довір. особи канд. на пост Президента України Ющенко В. А. - Катеринчука М. Д., на рішення дій та бездіяльність ЦВК по встановленню результатів повтор. голосування з виборів Президента України 21 листоп. 2004 р.] / В. Комаров // Юрид. вісн. України. – 2004. – 11–17 груд. (№ 50). – С. 8–9.
254. Коментар до закону "Про судоустрій України" [Текст] / за заг. ред. В. Т. Маляренка. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 306 с.
255. Комиссаров, К. И. Полномочия суда второй инстанции в гражданском процессе [Текст] / К. И. Комиссаров. – М. : Госюриздат, 1961. – 106 с.

256. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации [Текст] / под общ. ред. В. И. Нечаева ; [рук. авт. кол. и науч. ред. В. В. Ярков]. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2008. – 986 с.
257. Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини щодо рішення у справі «Гурепка проти України» [Текст] / рефер. пер. з англ. П. М. Рабіновича, М. Ю. Пришляка, Т. І. Дунаш // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 11. – С. 36.
258. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Текст] : учинено в Римі 4 листоп. 1950 р. : зі змін., внес. Протоколом № 11 : офіц. пер. // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 32. – Ст. 2371.
259. Кондратьєв, О. В. Завдання та форми судового контролю [Текст] / О. В. Кондратьєв // Пробл. правознав. та правоохорон. діяльн. – 2003. – № 3. – С. 189–193;
260. Кондратьєв, О. В. Організаційно-правові проблеми судового контролю [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / О. В. Кондратьєв. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2005. – 19 с.
261. Кондрашова, Т. В. О судебном и законодательном толковании норм уголовного права [Текст] / Т. В. Кондрашова // Рос. юрид. журн. – 2000. – № 2. – С. 5–7.
262. Коновалова, В. Е. Нравственная функция судебной власти [Текст] / В. Е. Коновалова // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 18–19 квіт. 2002 р. – К. ; Х., 2002. – С. 56–58.
263. Конституционные основы правосудия в СССР [Текст] / под ред. В. М. Савицкого. – М. : Наука, 1981. – 360 с.
264. Конституційне право України [Текст] / за ред. В. Ф. Погорілка. – К. : Наук. думка, 2000. – 734 с.
265. Конституційне право України [Текст] : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В. П. Колісника, Ю. Г. Барабаша. – Х. : Право, 2008. – 416 с.

266. Конституційні аспекти судової реформи [Текст] : матеріали наук.-практ. конф. (26–27 черв. 2008 р.). – Х. : Право, 2008. – 164 с.
267. Конституція України [Текст] : наук.-практ. комент. / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та [ін.] ; редкол. : В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой [та ін.]. – Х. : Право, 2003. – 808 с.
268. Конституція України [Текст] : прийнята на п'ятій сес. Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. : офіц. вид. – К. : Укр. Правн. Фундація, 1996. – 128 с.
269. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів [Текст] : затв. Указом Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006 // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 19. – Ст. 1376.
270. Корбут, В. Обжалование приказа об отчислении [Текст] / В. Корбут // Юрид. практика. – 2004. – 25 марта (№ 12). – С. 13.
271. Костюченко, О. Ю. Апеляційне оскарження судових рішень у кримінальному процесі України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. Ю. Костюченко. – К. : Акад. адвокатури України, 2005. – 18 с.
272. Косюта, М. Способи правового регулювання представницької функції прокуратури України [Текст] / М. Косюта // Вісн. прокуратури. – 2007. – № 4. – С. 8–13.
273. Крамаровский, Л. М. Ревизия и контроль [Текст] : учебник / Л. М. Крамаровский. – 2-е изд., перераб. – М. : Финансы, 1976. – 208 с.
274. Кривцун, І. С. Принципи апеляційного провадження в адміністративному судочинстві України [Текст] / І. С. Кривцун // Вісн. Харк. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2006. – Вип. 33. – С. 262–269.
275. Кройтор, В. А. Порівняльна характеристика принципів змагальності та диспозитивності за ЦПК і КАС України [Текст] / В. А. Кройтор // Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального Кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України : тези доп. та наук. повідомл. учасн. міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 січ. 2007 р. – Х., 2007. – С. 98–101.

276. Кройтор, В. А. Принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду [Текст] / В. А. Кройтор // Право і безпека. – 2009. – № 1. – С. 198–205.
277. Кройтор, В. А. Проблеми доступності цивільного судочинства в Україні у зв'язку з реальним забезпеченням принципу змагальності [Текст] / В. А. Кройтор // Право і безпека. – 2004. – № 3/1. – С. 98–101.
278. Кроль, С. В. Вопросы оставления апелляционной жалобы без движения и возвращение апелляционной жалобы в арбитражном процессе [Текст] / С. В. Кроль // Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов. – М., 2008. – С. 377–383.
279. Кряжевских, О. В. Некоторые дискуссионные вопросы деятельности судов второй инстанции [Текст] / О. В. Кряжевских // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11. Право. – 2005. – № 1. – С. 90–101.
280. Кудрявцев, В. В. Судово-правова реформа і прокуратура: деякі аспекти проблеми [Текст] / В. В. Кудрявцев // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 18–19 квіт. 2002 р. – К. ; Х., 2002. – С. 19–21.
281. Кузбагаров, А. Н. Рассмотрение требований органов внутренних дел в порядке приказного производства [Текст] / А. Н. Кузбагаров // Заметки о современном гражданском и арбитражном процессуальном праве. – М., 2004. – С. 278–279.
282. Куйбіда, Р. Визначення меж адміністративної юрисдикції [Текст] / Р. Куйбіда // Юрид. вісн. України. – 2005. – 24–30 груд. (№ 51). – С. 8–9.
283. Куйбіда, Р. І знову про компетенцію адміністративних судів [Текст] / Р. Куйбіда // Вісн. Вищ. адмін. суду України. – 2007. – № 3. – С. 88–90.
284. Куйбіда, Р. Оскарження бездіяльності суду як предмет адміністративного позову [Текст] / Р. Куйбіда // Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального Кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України : тези доп. та наук. повідомл. учасн. міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 січ. 2007 р. – Х., 2007. – С. 237–240.

285. Кулашев, Д. Если нельзя, но очень нужно, то можно [Текст] / Д. Кулашев // Юрид. практика. – 2007. – 27 февр. (№ 9). – С. 16.
286. Куракин, О. М. Окремі методологічні проблеми теорії контролю та контрольної діяльності [Текст] / О. М. Куракин // Вісн. Луган. ін-ту внутр. справ М-ва внутр. справ України ім. 10-річчя незалежності України. – 2001. – Вип. 4. – С. 36–41.
287. Куракин, О. М. Поняття контрольного процесу у структурі системи управління [Текст] / О. М. Куракин // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. – К., 2001. – Вип. 12. – С. 55–58.
288. Курс советского гражданского процессуального права [Текст] : в 2 т. / отв. ред. А. А. Мельников [и др.]. – М. : Наука, 1981. – Т. 2 : Судопроизводство по гражданским делам. – 510 с.
289. Лазарев, Б. М. Компетенция органов государственного управления [Текст] / Б. М. Лазарев. – М. : Юрид. лит., 1972. – 280 с.
290. Ларина, О. Отличия в кассационном обжаловании судебных решений по КАС и по ХПК [Текст] / О. Ларина // Юрид. радник. – 2006. – № 2. – С. 21–22.
291. Ларина, О. Отличия кассационного обжалования [Текст] / О. Ларина // Юрид. практика. – 2006. – 17 янв. (№ 3). – С. 17.
292. Лебедев, В. Прозрачность судебной власти [Текст] / В. Лебедев // Человек и закон. – 2000. – № 1. – С. 14–20.
293. Лебедев, М. Ю. Гражданский процесс [Текст] : краткий курс лекций / М. Ю. Лебедев, Д. Е. Чепцов, А. Ю. Францифоров. – М. : Юрайт-издат, 2003. – 247 с.
294. Леже, Р. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход [Текст] / Р. Леже. – 3-е изд., перераб. – М. : Волтерс Клувер, 2011. – 576 с.
295. Лесницкая, Л. Ф. Некоторые проблемы пересмотра судебных постановлений в суде общей юрисдикции [Текст] / Л. Ф. Лесницкая //

- Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов. – М., 2008. – С. 362–363.
296. Лесницкая, Л. Ф. Пересмотр решения суда в кассационном порядке [Текст] / Л. Ф. Лесницкая. – М. : Юрид. лит., 1974. – 192 с.
297. Ломоносова, О. Захист прав людини у касаційному провадженні за новим ЦПК України [Текст] / О. Ломоносова // Збірник наукових праць. Серія "Юридичні науки" / Львів. держ. ін-т новіт. технологій та упр. ім. В. Чорновола. – Л., 2008. – Вип. 3. – С. 125–132.
298. Лопатина, С. Н. Совершенствование государственной судебной власти в Российской Федерации [Текст] / С. Н. Лопатина, Ю. А. Рябцов // Изв. вузов. Правоведение. – 2001. – № 5. – С. 108–120.
299. Лорд Маккензи. Римское право сравнительно съ законами Франції, Англии и Шотландии [Текст] / Лорд Маккензи. – М. : Тип. Л. И. Степановой, 1864. – 422 с.
300. Лукіянчук, В. М. Проблеми розуміння ефективності правосуддя [Текст] / В. М. Лукіянчук // Економіка, фінанси, право. – 2008. – № 7. – С. 35–37.
301. Лунев, А. Е. Государственный контроль в СССР [Текст] / А. Е. Лунев. – М. : Госюриздат, 1951. – 80 с.
302. Луспеник, Д. Д. Застосування новел ЦК і ЦПК України в судовій практиці [Текст] / Д. Д. Луспеник. – Х. : Харків юрид., 2005. – 432 с.
303. Луспеник, Д. Д. Настільна книга професійного судді при розгляді цивільних справ (складання судових процесуальних документів за новим ЦПК України) [Текст] / Д. Д. Луспеник. – Х. : Харків юрид., 2005. – 640 с.
304. Луспеник, Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції [Текст] / Д. Д. Луспеник. – Х. : Харків юрид., 2006. – 480 с.
305. Луспеник, Д. Кому потрібна поспішна апеляція? [Текст] / Д. Луспеник // Юрид. вісн. України. – 2006. – 4–10 лют. (№ 5). – С. 7.
306. Луспеник, Д. Межі апеляційного перегляду цивільних справ [Текст] / Д. Луспеник, В. Яцина // Юрид. вісн. України. – 2006. – 15–21 квіт (№ 16). – С. 7.

307. Луспенник, Д. Наказне провадження: його цілі, процедура, проблеми та шляхи їх вирішення [Текст] / Д. Луспенник // Право України. – 2004. – № 7. – С. 89–94.
308. Луспенник, Д. Особливості підготовки цивільних справ до розгляду в суді апеляційної інстанції: спірні питання [Текст] / Д. Луспенник // Право України. – 2007. – № 6. – С. 69–74.
309. Луспенник, Д. Українська модель касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах: проблеми та перспективи удосконалення (спрощення) [Текст] / Д. Луспенник, Н. Сакара // Право України. – 2008. – № 7. – С. 99–107.
310. Лученко, Д. В. Контрольне провадження [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Д. В. Лученко. – Х., 2003. – 19 с.
311. Львов, Б. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку [Текст] / Б. Львов // Бізнес. Бухгалтерія : зб. систематиз. законодавства. – 2003. – Черв. (№ 6). – С. 202–211.
312. Мазур, Я. Верховная Контрольная палата Республики Польша (к истории вопроса) [Текст] / Я. Мазур // Государство и право. – 1995. – № 6. – С. 100–110.
313. Макаров, В. Зміни потребують уточнень (перегляд рішень і ухвал суду, що набрали чинності, в ЦПК України) [Текст] / В. Макаров // Юрид. вісн. України. – 2002. – 9–15 лют. (№ 6). – С. 5.
314. Максимов, В. Вважаю, що рішення щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган» та «касаційне оскарження» вже почало позитивно впливати на юридичну спільноту, і на судову систему України [Текст] / В. Максимов // Юрид. журн. – 2010. – № 4. – С. 85–86.
315. Маляренко, В. Т. Про перегляд судових рішень у кримінальних справах у порядку виключного провадження [Текст] / В. Т. Маляренко // Вісн. Верхов. Суду України. – 2001. – № 5. – С. 17–23.

316. Мамиконов, А. Т. Принятие решений и информации [Текст] / А. Т. Мамиконов. – М. : Наука, 1983. – 184 с.
317. Мамишев, А. Зміст і призначення контролю в механізмі управління [Текст] / А. Мамишев // Економіка, фінанси, право. – 2003. – № 3. – С. 5–10.
318. Манукян, В. И. Европейский суд по правам человека: право, прецеденты, комментарии [Текст] : науч.-практ. пособие / В. И. Манукян. – К. : Истина, 2006. – 368 с.
319. Манукян, В. Принцип Хьюарта: необходима ли нам процессуальная справедливость? [Текст] / В. Манукян // Юрид. практика. – 2007. – 30 янв. (№ 5). – С. 13.
320. Маринів, В. І. Здійснення правосуддя в апеляційній та касаційній інстанціях [Текст] / В. І. Маринів // Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. – Х., 2008. – Т. 5 : Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. – С. 519–529.
321. Марочкин, И. Е. Независимость судебной власти [Текст] / И. Е. Марочкин // Проблемы государства и права Украины : темат. сб. науч. тр. – Киев, 1992. – С. 21–24.
322. Марочкин, И. Е. Ценность судебной власти [Текст] / И. Е. Марочкин // Проблемы законности : республик. міжвідом. наук. зб. – Х., 2003. – Вип. 60. – С. 177–182.
323. Марочкін, І. Прокурорське представництво [Текст] / І. Марочкін, Г. Гаврюшенко // Вісн. прокуратури. – 2007. – № 4. – С. 14–19.
324. Марцеляк, О. В. Специфіка контрольно-наглядових органів у державному механізмі [Текст] / О. В. Марцеляк // Проблеми законності : республик. міжвідом. наук. зб. – Х., 1998. – Вип. 33. – С. 9–15.
325. Масаладжиу, Р. М. Право на обращение в суд надзорной инстанции в гражданском процессе в свете Федерального закона № 330-ФЗ [Текст] / Р. М. Масаладжиу // Развитие процессуального законодательства: к пятилетию действия АПК РФ, ГПК РФ и Федерального закона РФ «О третейских судах в Российской Федерации» : материалы междунар. науч.-

- практ. конф., посвящ. юбилею Заслуж. деят. науки РФ, д-ра юрид. наук, проф. Т. Е. Абовой, г. Воронеж, 15–16 февр. 2008 г. – Воронеж, 2008. – Вып. 4. – С. 381-391. – (Сер. «Юбилеи, конференции, форумы»).
326. Матвеева, Л. Г. Правозастосувальні акти та акти тлумачення права [Текст] / Л. Г. Матвеева // Вісн. Одес. ін-ту внутр. справ. – 2001. – № 1. – С. 126–129.
327. Матюшенко, М. Цивільний процесуальний кодекс України. Розд. V : Перегляд судових рішень. Гл. III : Провадження у зв'язку з винятковими обставинами [Текст] / М. Матюшенко // Закон і бізнес. – 2005. – 26 лют. – 4 берез. (№ 9). – С. 10.
328. Медведев, И. Р. Применение Гражданского процессуального кодекса РФ [Текст] / И. Р. Медведев. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – Т. 1 : Обжалование и пересмотр судебных постановлений в практике Верховного Суда РФ. – 400 с.
329. Мельник, Є. Ф. Касаційне оскарження судових рішень у цивільних справах [Текст] / Є. Ф. Мельник. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 153 с.
330. Мемгадзе, О. В. Организационно-правовое обеспечение информатизации в системе органов народного контроля [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / О. В. Мемгадзе. – М., 1984. – 23 с.
331. Мерцалов, В. До питання про участь у цивільному процесі органів та осіб, яким за законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб [Текст] / В. Мерцалов // Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф., 31 трав. 2008 р. – Х., 2008. – С. 317–319.
332. Михайлов, С. М. Оценка доказательств судом второй инстанции в гражданском судопроизводстве [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 / С. М. Михайлов. – М. : МГЮА, 2001. – 19 с.
333. Міжнародне право в документах [Текст] / за заг. ред. М. В. Буроменського. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 376 с.

334. Мірошников, І. Ю. Судове слідство в апеляційній інстанції [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / І. Ю. Мірошников ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2006. – 20 с.
335. Міхеєнко, М. Апеляційне провадження як резерв змагальності в судах другої інстанції [Текст] / М. Міхеєнко, В. Шишкін // Право України. – 1995. – № 1. – С. 20–24.
336. Молдован, В. Питання компетенції адміністративних судів першої інстанції [Текст] / В. Молдован // Юрид. вісн. України. – 2007. – 12–18 трав. (№ 19). – С. 12.
337. Морозова, С. Г. Диспозитивность сторон и активность суда – взаимоисключающие или составные части современного процесса? [Текст] / С. Г. Морозова // Рос. юстиция. – 2007. – № 3. – С. 38–40.
338. Москвич, Л. М. Статус судді: питання теорії та практики [Текст] : монографія / Л. М. Москвич, С. В. Подкопаєв, С. В. Прилуцький. – Х. : ІНЖЕК, 2004. – 360 с.
339. Насадюк, А. Вопросы судебного обжалования [Текст] / А. Насадюк // Юрид. практика. – 2006. – 26 дек. (№ 52). – С. 2.
340. Насадюк, А. ВСЮ проверит суды [Текст] / А. Насадюк // Юрид. практика. – 2007. – 17 апр. (№ 16). – С. 5.
341. Насадюк, А. Как оспорить «дисциплинарку» [Текст] / А. Насадюк // Юрид. практика. – 2007. – 19 июня (№ 25). – С. 5.
342. Насадюк, А. Омбудсмены за рубежом [Текст] / А. Насадюк // Юрид. практика. – 2007. – 13 марта (№ 11). – С. 22.
343. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України [Текст] : пер. з рос. / С. В. Ківалов, Ю. С. Червоний, Г. С. Волосатий [та ін.] ; за ред. Ю. С. Червоного. – К. ; О. : Юрінком Інтер, 2008. – 656 с.
344. Научно-практический комментарий к Основам гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик [Текст] / под ред. П. И. Бардина. – М. : Юрид. лит., 1962. – 228 с.

345. Нимченко, В. Закон «О судеустройстве». Каким ему быть? [Текст] / В. Нимченко // Закон и бизнес. – 1997. – № 7. – С. 3.
346. Ніколів, М. Деякі питання суб'єктного складу процесу доказування в суді апеляційної інстанції [Текст] / М. Ніколів // Підприємництво, госп-во і право. – 2008. – № 2. – С. 69–72.
347. Ніколів, М. Процесуально-правова природа української моделі апеляції [Текст] / М. Ніколов // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XIII регіон. наук.-практ. конф., 8–9 лют. 2007 р. – Л., 2007. – С. 322–325.
348. Нілов, А. О. Методи вивчення соціальної ефективності права [Текст] / А. О. Нілов // Розвиток української правової системи за роки незалежності : тези доп. і наук. повідомл. всеукр. студент. наук. конф. – Х., 2006. – С. 27.
349. Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции [Текст] / пер. с фр. В. Захватаева ; предисл. : А. Довгерт, В. Захватаев ; отв. ред. А. Довгерт. – Киев : Истина, 2004. – 544 с.
350. Носко, Л. Я. Конституционное право граждан СССР на судебную защиту [Текст] / Л. Я. Носко, С. Ю. Кац // Проблемы социалистической законности : респ. межведомств. науч. сб. – Харьков, 1980. – Вып. 6. – С. 89–95.
351. Овчаренко, О. М. Доступність правосуддя у контексті Європейської конвенції з прав людини [Текст] / О. М. Овчаренко // Право і безпека. – 2005. – № 4/5. – С. 35–40.
352. Озерський, І. В. Судове рішення та ініціювання його перегляду [Текст] / І. В. Озерський // Економіка, фінанси, право. – 2005. – № 7. – С. 27–30.
353. Омеляненко, Г. М. Проблеми формування органів судової системи за новою Конституцією України: історія і сучасність [Текст] / Г. М. Омеляненко // Ідеологія державотворення в Україні: історія і сучасність : матеріали наук.-практ. конф., 22–23 листоп. 1996 р. – К., 1996. – С. 222–223.

354. Оніщенко, Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи [Текст] : монографія / Н. М. Оніщенко ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К. : Юрид. думка, 2008. – 320 с.
355. Онопенко, В. Авторитет судової влади в Україні залежить від ефективності правосуддя [Текст] / В. Онопенко // Закон і бізнес. – 2006. – 16–22 груд. (№ 50). – С. 1.
356. Определение Апелляционного суда г. Киева [Текст] : от 02.07.2004 г. // Юрид. практика. – 2004. – № 40. – С. 23.
357. Определение Верховного Суда Украины [Текст] от 20.11.2008 г. // Юрид. практика. – 2009. – 3 февр. (№ 5). – С. 16.
358. Определение коллегии судей Судебной палаты по гражданским делам Верховного Суда Украины [Текст] : от 15.11.2006 г. по делу № 6-6812св05 // Юрид. практика. – 2007. – 21 авг. (№ 34). – С. 23.
359. Определение коллегии судей Судебной палаты по гражданским делам Верховного Суда Украины [Текст] : от 29.11.2006 г. по делу № 6-10239кс04 // Юрид. практика. – 2007. – 21 авг. (№ 34). – С. 23.
360. Определение коллегии судей Судебной палаты по гражданским делам Верховного Суда Украины [Текст] : от 18.04.2007 г. // Юрид. практика. – 2008. – 22 янв. (№ 4). – С. 20–21.
361. Опришко, В. Винятки, які можуть стати правилом [Текст] / В. Опришко // Голос України. – 2002. – 6 груд. (№ 231). – С. 8.
362. Оптимизация гражданского правосудия России [Текст] / С. Л. Дегтярев [и др.] ; предисл. В. Ф. Яковлева ; под ред. В. В. Яркова. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 192 с.
363. Організація судових та правоохоронних органів [Текст] : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / І. Є. Марочкін, Н. В. Сібільова, В. П. Тихий [та ін.] ; за ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової. – Х. : Одіссей, 2007. – 528 с.
364. Організація судової влади в Україні: перший аналіз нормативного змісту Закону України «Про судоустрій України» [Текст] / А. О. Селіванов (кер.

- авт. кол.), Є. В. Фесенко, Н. С. Рудюк [та ін.] ; за наук. ред. А. О. Селіванова. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 112 с.
365. Осетинський А. Формування касації в контексті розвитку господарської спеціалізації в судовій системі України [Текст] / А. Осетинський // Право України. – 2004. – № 3. – С. 8–13.
366. Осетинський, А. Й. Касаційний перегляд як спосіб забезпечення правильного застосування процесуального та матеріального законів у практиці господарських судів [Текст] / А. Й. Осетинський // Бюл. М-ва юстиції України. – 2003. – № 11. – С. 42–48.
367. Осетинський, А. Й. Порівняльна характеристика організаційно-правових засад діяльності арбітражного суду касаційної інстанції в Російській Федерації та господарського суду касаційної інстанції в Україні [Текст] / А. Й. Осетинський // Вісн. госп. судочинства. – 2004. – № 3. – С. 204–210.
368. Осетинський, А. Й. Судове тлумачення як змістовна основа касаційного перегляду господарських справ [Текст] / А. Й. Осетинський // Господарське судочинство: подальше його вдосконалення та проблемні питання розгляду спорів, пов'язаних із державним регулюванням економічних відносин : матеріали наук.-практ. конф., 20–21 жовт. 2004 р. – Х., 2004. – С. 25–28.
369. Осетинський, А. Порівняльно-правовий аналіз функцій касаційної інстанції в судових системах країн романо-германської системи права та перспективи розвитку касації в господарському судочинстві України [Текст] / А. Осетинський // Право України. – 2004. – № 5. – С. 23–28.
370. Осетинський, А. Реформування системи судів господарської юрисдикції в аспекті реалізації конституційного статусу касаційної інстанції [Текст] / А. Осетинський // Право України. – 2005. – № 6. – С. 3–9.
371. Осипова, Н. П. Соціальні фактори підвищення ефективності правосуддя [Текст] / Н. П. Осипова // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 18–19 квіт. 2002 р. – Х. ; К., 2002. – С. 136–139.

372. Осипова, Н. П. Соціологічна інтерпретація ефективності права [Текст] / Н. П. Осипова // Проблеми розвитку суспільства: системний підхід : матеріали міжвуз. наук. конф., м. Харків, 12–13 квіт. 2006 р. – Х., 2006. – С. 82–88.
373. Основи адміністративного судочинства в Україні [Текст] : навч. посіб. для юрид. вузів та юрид. клінік / за заг. ред. Н. В. Александрової, Р. О. Куйбіди. – К. : Конус, 2006. – 256 с.
374. Осокина, Г. Л. Гражданский процесс. Общая часть [Текст] : учеб. пособие / Г. Л. Осокина. – М. : Юристъ, 2003. – 669 с.
375. Павлова, Л. Н. Основания направления дела на новое рассмотрение судом кассационной инстанции в арбитражном процессе [Текст] / Л. Н. Павлова // Гражданское судопроизводство в изменяющейся России : междунар. науч.-практ. конф., 14–15 сент. 2007 г. – Саратов, 2007. – С. 328–336.
376. Павлова, Л. Н. Полномочие арбитражного суда кассационной инстанции по изменению судебных актов [Текст] / Л. Н. Павлова // Концепция развития судебной системы и системы добровольного и принудительного исполнения решений Конституционного Суда РФ, судов общей юрисдикции, арбитражных, третейских судов и Европейского суда по правам человека : сб. науч. ст. – Краснодар ; СПб., 2007. – С. 430-439.
377. Пасенюк, О. Апеляційне та касаційне оскарження в адміністративному процесі: стадії процесу чи суб'єктивні права [Текст] / О. Пасенюк, М. Сорока // Юрид. журн. – 2007. – № 9. – С. 92–94.
378. Пацация, М. Ш. Процессуальная деятельность проверочных инстанций арбитражного суда. Проблемы эффективности [Текст] / М. Ш. Пацация. – М. : ИПЦ Маска, 2008. – 695 с.
379. Перепелюк, В. Г. Касаційна функція у спеціалізованій судовій юрисдикції: шляхи вдосконалення [Текст] / В. Г. Перепелюк // Конституційні аспекти судової реформи : матеріали наук.-практ. конф., 20–27 черв. 2008 р. – Х., 2008. – С. 86–89.

380. Перунова, О. М. Процесуальні акти-документи з цивільних справ [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. М. Перунова. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2007. – 20 с.
381. Перунова, О. М. Форма і зміст апеляційної скарги [Текст] / О. М. Перунова // Право і безпека. – 2004. – № 3/3. – С. 129–133.
382. Песков, В. Пересмотру – «правовую определенность». О необходимости ограничения прав истца при новом рассмотрении дела в хозяйственном процессе [Текст] / В. Песков // Юрид. практика. – 2007. – 27 нояб. (№ 48). – С. 21.
383. Петрухин, И. Л. Запрет поворота к худшему в российском уголовном процессе [Текст] / И. Л. Петрухин // Государство и право. – 2006. – № 3. – С. 46–53.
384. Петрухин, И. Л. Понятие оптимальности и эффективности правосудия [Текст] / И. Л. Петрухин // Проблемы социалистической законности : респ. межведомств. науч. сб. – Харьков, 1980. – Вып. 6. – С. 126–134.
385. Петрухин, И. Л. Проблема судебной власти в современной России [Текст] / И. Л. Петрухин // Государство и право. – 2000. – № 7. – С. 15–21.
386. Петрухин, И. Л. Теоретические основы эффективности правосудия [Текст] / И. Л. Петрухин, Г. П. Батуров, Т. Г. Морщакова. – М. : Наука, 1979. – 391 с.
387. Пилипчук, П. П. Апеляційне провадження у кримінальних справах [Текст] / П. П. Пилипчук // Вісн. Верхов. Суду України. – 1997. – № 2. – С. 55–57.
388. Пилипчук, П. П. Верховний Суд України і забезпечення однакового застосування судами законодавства [Текст] / П. П. Пилипчук // Вісн. Верхов. Суду України. – 2004. – № 11. – С. 3–7.
389. Питання удосконалення судової системи України [Текст] : матеріали наук.-практ. конф. / ред. кол. : Ю. В. Баулін (голов. ред.) [та ін.]. – Х. : Кроссруд, 2007. – 148 с.

390. Півненко, В. Щодо завдань, функцій та незалежності органів судової влади [Текст] / В. Півненко // Вісн. прокуратури. – 2002. – № 2. – С. 17–21.
391. Плевако, В. І. Апеляція в господарському судочинстві [Текст] / В. І. Плевако // Проблеми вищої юридичної освіти : тези доп. та наук. повідомл. наук.-метод. конф., м. Харків, 18–19 груд. 2001 р. – Х., 2002. – С. 155–157.
392. Плевако, В. І. Суб'єкти права апеляційного оскарження рішень господарського суду [Текст] / В. І. Плевако // Вісн. госп. судочинства. – 2003. – № 3. – С. 201–205.
393. Плевако, В. І. Форми апеляції в господарському судочинстві та повноваження апеляційної інстанції [Текст] / В. І. Плевако // Судова реформа в Україні: проблеми та перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 18–19 квіт. 2002 р. – К., 2002. – С. 210–211.
394. Плевако, В. Неправильне застосування норм матеріального права як підстава апеляційного скасування рішень господарських судів [Текст] / В. Плевако // Вісн. прокуратури. – 2003. – № 6. – С. 70–74.
395. Плевако, В. Право на апеляційне оскарження рішень господарських судів: порядок реалізації [Текст] / В. Плевако // Вісн. прокуратури. – 2003. – № 10. – С. 67–74.
396. Победкин, А. В. Апелляционное производство в уголовном процессе России: проблемы становления [Текст] / А. В. Победкин // Государство и право. – 2001. – № 3. – С. 46–50.
397. Повышение роли гражданско-правовой ответственности в охране прав и интересов граждан и организаций [Текст] : монография / отв. ред. Я. Н. Шевченко, А. А. Собчак. – Киев : Наук. думка, 1998. – 262 с.
398. Погасий, И. Проблематичная кассация [Текст] / И. Погасий // Юрид. практика. – 2005. – 15 марта (№ 11). – С. 21.
399. Полінець, О. П. Контроль в державному управлінні: теоретико-організаційні питання [Текст] : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / О. П. Полінець. – К., 2003. – 20 с.

400. Полянський, А. Г. Правові аспекти взаємозв'язку принципу незалежності суду з реалізацією функції правосуддя [Текст] / А. Г. Полянський // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. – К., 2002. – Вип. 15. – С. 140–148.
401. Попова, Ю. А. Гражданско-процессуальная документация [Текст] : учеб. пособие / Ю. А. Попова. – Краснодар : Кубан. гос. аграр. ун-т, 1996. – 98 с.
402. Попова, Ю. А. Теоретические проблемы гражданской процессуальной (судопроизводственной) формы: современный аспект [Текст] / Ю. А. Попова // Тенденции развития гражданского процессуального права России : сб. науч. ст. – СПб., 2008. – С. 75–85.
403. Постанова Верховного Суду України [Текст] : від 15.04.2008 р. // Вісн. Верхов. Суду України. – 2008. – № 6. – С. 31–33.
404. Постанова Верховного Суду України [Текст] : від 15.11.2005 р. // Суд. практика. – 2006. – № 1. – С. 18–20.
405. Постанова колегії суддів Вищого адміністративного суду України [Електронний ресурс] : від 02.03.2006 р. // Законодавство України : офіц. сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0002760-06>. – Заголовок з екрана.
406. Постанова колегії суддів Вищого адміністративного суду України [Електронний ресурс] : від 10.05.2006 р. // Законодавство України : офіц. сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу : zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0011760-06. – Заголовок з екрана.
407. Постановление Верховного Суда Украины [Текст] : от 10.07.2007 г. по делу № 2/160-30/204-48/179 // Юрид. практика. – 2007. – 2 окт. (№ 40). – С. 23.
408. Постановление Верховного Суда Украины [Текст] : от 26.06.2007 г. по делу № 336/10-05 // Юрид. практика. – 2007. – 20 нояб. (№ 47). – С. 20.
409. Постановление по делу о проверке конституционности положений статей 16, 20, 112, 336, 376, 377, 380, 381, 382, 383, 387, 388 и 389 Гражданского процессуального кодекса Российской Федерации в связи с

- запросом Кабинета Министров Республики Татарстан, жалобами открытых акционерных обществ «Нижекамскнефтехим» и «Хакасэнерго», а также жалобами ряда граждан [Текст] : постановление Конституц. Суда Рос. Федерации от 05.02.2007 г. № 2-П // Собр. законодательства Рос. Федерации. – 2007. – № 7. – Ст. 932.
410. Правоохранительные органы Российской Федерации [Текст] : учебник. / ред. В. П. Божьев. – М. : Спарк, 1996. – 286 с.
411. Притика, Д. М. Правові питання організації та компетенції юрисдикційних органів по вирішенню господарських спорів (на матеріалах арбітражної практики) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук у формі доп., яка виконує функції автореф. / Д. М. Притика. – К., 1993. – 56 с.
412. Притика, Ю. Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Ю. Д. Притика ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 32 с.
413. Приходько, И. А. Доступность правосудия в арбитражном и гражданском процессе: основные проблемы [Текст] / И. А. Приходько. – СПб. : Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та : Изд-во юрид. фак. С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. – 672 с.
414. Приходько, И. А. Доступность правосудия в арбитражном и гражданском процессе: основные проблемы и пути их разрешения [Текст] / И. А. Приходько // Рос. ежегодник гражд. и арбитраж. процесса. – 2004. – № 3. – С. 22–23.
415. Про адвокатуру [Текст] : Закон України від 19.12.1992 р. № 2887-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 9. – Ст. 62.
416. Про Апеляційний суд України, Касаційний суд України та Вищий адміністративний суд України [Текст] : Указ Президента України від 01.10.2002 р. № 889/2002 // Офіц. вісн. України. – 2002. – № 40. – Ст. 1856.

417. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини [Текст] : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.
418. Про Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ : Указ Президента України від 12.08.2010 р. № 810/2010 // Офіц. вісн. України. – 2010. – № 62. – Ст. 2160.
419. Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» [Текст] : Закон України від 12.07.2001 р. № 2663-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 44. – Ст. 233.
420. Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо касаційного провадження : Закон України від 16.03.2006 р. № 3570-IV // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 15. – Ст. 1070.
421. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів [Текст] : Указ Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006 // Уряд. кур'єр. Орієнтир. – 2006. – 24 трав. (№ 95). – С. 5.
422. Про практику розгляду судами України цивільних справ у касаційному порядку [Текст] : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 11.10.1985 р. № 8 // Бюл. законодавства і юрид. практики України. – 1999. – № 5. – С. 58–59.
423. Про практику розгляду цивільних справ в порядку нагляду [Текст] : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 26.01.1990 р. № 2 : із змін., внесен. згідно з постановами Пленуму Верхов. Суду України від 25.12.1992 р. № 13 та від 25.05.1998 р. № 15 // Бюл. законодавства і юрид. практики України. – 1999. – № 5. – С. 84–90.
424. Про прокуратуру [Текст] : Закон України від 05.11.1991 р. № 1789-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.
425. Про розміщення апеляційних судів Дніпропетровської та Донецької областях [Текст] : Указ Президента України від 30.01.02 р. №80/2002 // Офіц. вісн. України. – 2002. – № 5. – Ст. 187

426. Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку [Текст] : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 24.12.2008 р. № 12 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2008. – № 11. – С. 7–15.
427. Про судоустрій і статус суддів [Текст] : Закон України : офіц. текст, прийн. Верхов. Радою України 7 лип. 2010 р. – К. : Ін Юре, 2010. – 211 с.
428. Про судоустрій і статус суддів [Текст] : Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI // Голос України. – 2010. – 3 серп. (№ 142). – С. 7–26.
429. Про судоустрій України [Текст] : Закон України від 07.02.2002 р. № 3018-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 27/28. – Ст. 180.
430. Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини [Текст] : Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.
431. Про утворення військових апеляційних та військових місцевих судів і затвердження їх мережі [Текст] : Указ Президента України від 30.08.2001 р. № 769/2001 // Офіц. вісн. України. – 2001. – № 36. – Ст. 1659.
432. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства [Текст] : монографія / кол. авт. : В. В. Комаров, В. І. Тertiшніков, В. В. Баранкова [та ін.] ; за заг. ред. В. В. Комарова. – Х. : Харків юрид., 2008. – 928 с.
433. Проблемы науки гражданского процессуального права [Текст] / кол. авт. : В. В. Комаров, В. А. Бигун, В. В. Баранкова [та ін.] ; под ред. В. В. Комарова. – Харьков : Право, 2002. – 439 с.
434. Проверка судебных постановлений в гражданском процессе стран ЕС и СНГ [Текст] / под ред. Е. А. Борисова. – М. : Норма, 2007. – 624 с.
435. Прокурорський нагляд в Україні [Текст] : навч. посіб. – Х. : Укр. держ. юрид. акад., 1994. – 119 с.
436. Процессуальное право [Текст] : энцикл. слов. / Т. Е. Абова, П. А. Лупинская, Т. Г. Морщакова [и др.]. – М. : Норма, 2003. – 608 с.
437. Пучинский, В. К. Кассационное производство в советском гражданском процессе [Текст] / В. К. Пучинский. – М. : Изд-во Ун-та дружбы народов им. П. Лумумбы, 1973. – 87 с.

438. Пясецкая, К. Третий не будет лишним! Законодатель все закрепил [Текст] / К. Пясецкая // Юрид. практика. – 2007. – 28 авг. (№ 35). – С. 10.
439. Рабцевич, О. И. Право на справедливое судебное разбирательство: международное и внутригосударственное правовое регулирование [Текст] / О. И. Рабцевич. – М. : Лекс-Книга, 2005. – 318 с.
440. Радзиевский, Ю. Право на обжалование: третий лишний? [Текст] / Ю. Радзиевский // Юрид. практика. – 2007. – 21 авг. (№ 34). – С. 17.
441. Радченко, В. Судебную власть – в центр правовой реформы [Текст] / В. Радченко // Рос. юстиция. – 1999. – № 10. – С. 2–4.
442. Разинкина, А. Н. Апелляция в уголовном судопроизводстве [Текст] / А. Н. Разинкина. – М. : Юрлитинформ, 2004. – 160 с.
443. Разинкина, А. Н. Апелляция в уголовном судопроизводстве [Текст] : монография / А. Н. Разинкина. – М. : Юрлитинформ, 2004. – 160 с.
444. Разинкина, А. Реформирование института пересмотра судебных решений по уголовным делам [Текст] / А. Разинкина, Л. Курочкина // Уголов. право. – 2005. – № 3. – С. 89–92.
445. Рекецкая, И. Р. Судебная власть в системе разделения властей [Текст] / И. Р. Рекецкая // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. – К., 2002. – Вип. 16. – С. 435–440.
446. Рекецкая, И. Р. Судебная власть и правосудие: уточнение понятий [Текст] / И. Р. Рекецкая // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. – К., 2002. – Вип. 15. – С. 556–561.
447. Рекомендация № R (2000) 2 по пересмотру дел и возобновлению производства по делу на внутригосударственном уровне в связи с решениями Европейского Суда по правам человека [Текст] : принята Ком. Министров Совета Европы 19 янв. 2000 г. на 694-м заседании представителей министров // Рос. юстиция. – 2001. – № 12. – С. 68–69.
448. Рекомендация № R (95) 5 Комитета министров государствам-членам относительно введения в действие и улучшение функционирования систем и процедур обжалования в гражданских и торговых делах [Текст] : принята

- Ком. министров 7 февр. 1995 г. на 528-м заседании зам. министров // Рос. юстиция. – 1997. – № 10. – С. 2-4.
449. Рекомендація № R (92) 12 Комітету міністрів державам-членам щодо незалежності, дієвості та ролі суддів [Текст] : ухвал. Ком. міністрів Ради Європи 13 жовт. 1994 р. на 518 засіданні заст. міністрів // Вісн. Верхов. Суду України. – 1997. – № 4. – С. 10–11.
450. Решение Верховного Суда Украины [Текст] : от 25.09.2007 г. // Юрид. практика. – 2007. – 27 нояб. (№ 48). – С. 16–17.
451. Решетникова, И. В. Основания для отмены судебных актов через призму состязательного судопроизводства [Текст] / И. В. Решетникова // Развитие процессуального законодательства: к пятилетию действия АПК РФ, ГПК РФ и Федерального закона «О третейских судах в Российской Федерации» : материалы междунар. науч.-практ. конф., посвящ. юбилею Заслуж. деят. науки РФ, д-ра юрид. наук, проф. Т. Е. Абовой, Воронеж, 15–16 февр. 2008 г. – Воронеж, 2008. – Вып. 4. – С. 165–173.
452. Рисін, О. О. Судовий контроль як особлива конституційна форма реалізації судової влади в Україні [Текст] / О. О. Рисін // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Х., 2003. – Вип. 22. – С. 233–239.
453. Рішення у справі «Праведная проти Росії» [Текст] : реф. пер. // Вісн. Верхов. Суду України. – 2006. – № 2. – С. 28–30.
454. Рішення у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів "найвищий судовий орган", "вищий судовий орган", "касаційне оскарження", які містяться у статтях 125, 129 Конституції України [Текст] : рішення Конституц. Суду України від 11.03.2010 р. №8-рп/2010 // Офіц. вісн. України. – 2010. – № 21. – Ст. 882. ; [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=102372>. – Заголовок з екрану.

455. Рішення у справі про забезпечення апеляційного оскарження ухвал суду [Текст] : рішення Конституц. Суду України від 28.04.2010 р. № 12-рп/2010 // Офіц. вісн. України. – 2010. – № 34. – Ст. 1199.
456. Рожнов, О. В. Деякі питання регламентації строків у цивільному судочинстві [Текст] / О. В. Рожнов // Проблеми законності : республік. міжвідом. наук. зб. – Х., 2004. – Вип. 67. – С. 55–61.
457. Рожнов, О. В. Принцип оперативності в цивільному процесуальному праві [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Рожнов. – Х., 2000. – 20 с.
458. Рожнов, О. В. Проблемы процессуальной формы в гражданском судопроизводстве [Текст] / О. В. Рожнов // Проблеми законності : республік. міжвідом. наук. зб. – Х., 1998. – Вип. 34. – С. 159–163.
459. Романец, Ю. В. Специализация в судебной деятельности как средство повышения эффективности правосудия [Текст] / Ю. В. Романец // Проблеми защиты прав и законных интересов граждан и организаций : материалы междунар. науч.-практ. конф., Краснодар – Сочи, 23–26 мая 2002 г. – Краснодар, 2002. – С. 5–13.
460. Руденко, М. В. Теоретичні проблеми представництва прокуратурою інтересів держави в арбітражних судах [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / М. В. Руденко. – Х., 2001. – 36 с.
461. Руденко, М. Нагляд за додержанням прав та свобод людини і громадянина [Текст] / М. Руденко // Вісн. прокуратури. – 2007. – № 2. – С. 46–51.
462. Руденко, М. Представництво прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді (теоретичний і практичний аспекти) [Текст] / М. Руденко, В. Глаговський // Право України. – 1997. – № 11. – С. 59–63.
463. Руденко, Н. В. Основы теории представительства прокуратурой интересов государства в арбитражном суде [Текст] : монография / Н. В. Руденко. – Алчевск : ДГМИ, Изд.-полиграф. центр «Ладос», 1999. – 572 с.

464. Руденко, Н. Роль прокурора в механизме апелляционного и кассационного пересмотра решений и постановлений хозяйственного суда [Текст] / Н. Руденко // Юрид. вестн. – 2001. – № 4. – С. 140–144.
465. Руднев, В. И. Обеспечение доступа к правосудию при осуществлении кассационного и надзорного производства [Текст] / В. И. Руднев // Материалы международной научно-практической конференции, посвященной применению нового Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации, 4–5 февр. 2002 г. – М., 2002. – С. 208–210.
466. Руднев, М. Л. Уголовный процесс в его движении [Текст] : пособие по изуч. угол. процесса для суд. работников / М. Л. Руднев, Г. Л. Кандель. – Одесса : Светоч, 1927. – 270 с.
467. Савельева, Т. А. Судебная власть в гражданском процессе [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. А. Савельева. – Саратов, 1996. – 20 с.
468. Садчиков, В. Действенность частного определения [Текст] / В. Садчиков // Совет. юстиция. – 1985. – № 7. – С. 28–29.
469. Сажнев, І. В. Удосконалення діяльності судових органів як суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави [Текст] / І. В. Сажнев // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 18–19 квіт. 2002 р. – К. ; Х., 2002. – С. 141–143.
470. Сакара, Н. Ю. «Право бідності» як елемент доступності правосуддя у цивільних справах [Текст] / Н. Ю. Сакара // Юрид. Україна. – 2005. – № 1. – С. 38–43.
471. Сакара, Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах [Текст] : монографія / Н. Ю. Сакара ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава мудрого. – Х. : Право, 2010. – 256 с.
472. Сакара, Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. Ю. Сакара. – Х., 2006. – 209 с.

473. Сакара, Н. Ю. Розумний строк судового розгляду як елемент доступності правосуддя у цивільних справах [Текст] / Н. Ю. Сакара // Актуальні проблеми правознавства : тези доп. та наук. повідомл. учасн. наук. конф. молодих учених та здобувачів. – Х., 2004. – С. 66–68.
474. Салищева, Н. Г. Исполнительная и судебная ветви власти: соотношение и взаимодействие [Текст] / Н. Г. Салищева, Н. Ю. Хаманева // Государство и право. – 2000. – № 1. – С. 5–11.
475. Светличная, Г. А. Право апелляционного обжалования судебных постановлений в гражданском процессе [Текст] / Г. А. Светличная // Нові Цивільний та Господарський кодекси України та проблеми їх застосування : матеріали наук.-практ. семінару, м. Харків, 23 квіт. 2003 р. – Х., 2004. – Ч. 1. – С. 115–117.
476. Селіванов, А. О. Вдосконалення механізму дисциплінарної відповідальності суддів та його науково-практичне осмислення [Текст] / А. О. Селіванов // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 4. – С. 44–47.
477. Сенін, Ю. Л. Порухення норм процесуального права як підстава для скасування судових рішень у касаційному порядку [Текст] / Ю. Л. Сенін // Вісн. Верхов. Суду України. – 2002. – № 6. – С. 23–25.
478. Сергеев, А. А. Административный контроль за законностью правовых актов органов местного самоуправления [Текст] / А. А. Сергеев, В. Г. Розенфельд // Государство и право. – 2002. – № 12. – С. 25–30.
479. Сердюк, В. В. Верховний Суд України: витоки, сучасність, перспективи [Текст] : монографія / В. В. Сердюк. – К. : Істина, 2008. – 304 с.
480. Сердюк, В. В. Верховний Суд України: окремі елементи правового статусу [Текст] / В. В. Сердюк // Адвокат. – 2006. – № 9. – С. 3–9.
481. Сердюк, В. В. Дублювання касаційних повноважень судів як викривлення суті касації [Текст] / В. В. Сердюк // Вісн. Верхов. Суду України. – 2008. – № 3. – С. 39–42.

482. Сердюк, В. В. Єдність судової влади: окремі концептуальні питання [Текст] / В. В. Сердюк // Вісн. Акад. адвокатури України. – 2007. – № 1. – С. 19–27.
483. Сердюк, В. В. Завдання Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції [Текст] / В. В. Сердюк // Вісн. Акад. адвокатури України. – 2006. – № 2. – С. 75–81.
484. Сердюк, В. В. Здійснення права на судовий захист у Верховному Суді України [Текст] / В. В. Сердюк // Вісн. Верхов. Суду України. – 2006. – № 8. – С. 37–41.
485. Сердюк, В. В. Здійснення функції правосуддя Верховним Судом України [Текст] / В. В. Сердюк // Вісн. прокуратури. – 2006. – № 12. – С. 106–113.
486. Сердюк, В. В. Оновлення інституту касації в контексті судово-правової реформи [Текст] / В. В. Сердюк // Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами V міжнар. наук.-практ. конф., м. Луцьк, 30–31 трав. 2008 р. – Луцьк, 2008. – С. 189–194.
487. Сердюк, В. В. Право на оскарження судового рішення в аспекті розгляду справ Верховним Судом України [Текст] / В. В. Сердюк // Юрид. Україна. – 2006. – № 8. – С. 84–90.
488. Сердюк, В. Верховний Суд України у цивільному судочинстві: окремі проблеми і перспективи [Текст] / В. Сердюк // Юрид. вісн. України. – 2008. – 23–29 лют. (№ 8). – С. 5.
489. Сердюк, В. Відновлення пропущеного строку на подання апеляційних скарг [Текст] / В. Сердюк // Юрид. вісн. України. – 2005. – 5–11 лют. (№ 5). – С. 12.
490. Сердюк, В. Деякі питання застосування положень ГПК України щодо повернення касаційних скарг [Текст] / В. Сердюк // Юрид. вісн. України. – 2005. – 8–14 жовт. (№ 40). – С. 22–32.
491. Сердюк, В. Єдність судової системи в контексті судово-правової реформи [Текст] / В. Сердюк // Юрид. вісн. України. – 2008. – 2–8 лют. (№ 5). – С. 7.

492. Сердюк, В. Касаційна функція судочинства як загальносоціальний феномен [Текст] / В. Сердюк // Право України. – 2008. – № 1. – С. 74–78.
493. Сердюк, В. Колегіальність та одноособовість розгляду справ у судах: окремі питання теорії [Текст] / В. Сердюк // Юрид. Україна. – 2006. – № 7. – С. 101–104.
494. Сибилев, Д. М. Участие третьих лиц в гражданском судопроизводстве [Текст] / Д. М. Сибилев. – Харьков : Легас, 2001. – 104 с.
495. Сибилева, Н. В. Проблемы обеспечения судебного контроля за ограничением конституционного права на тайну личной жизни : Конституція України – основа модернізації держави та суспільства [Текст] / Н. В. Сибилева // матеріали наук. конф. 21–22 черв. 2001 р. – Х. : Право, 2001. – С. 356–359;
496. Сивак, А. «Повторная кассация». Пересмотр постановлений ВХСУ [Текст] / А. Сивак // Юрид. практика. – 2002. – 5 нояб. (№ 45). – С. 10.
497. Сидоренко, М. Діяльність органів прокуратури з представництва інтересів громадян і держави в судах [Текст] / М. Сидоренко // Вісн. прокуратури. – 2007. – № 6. – С. 19–24.
498. Сидоров, І. Поняття функцій судів загальної юрисдикції [Текст] / І. Сидоров // Вісн. прокуратури. – 2003. – № 1. – С. 97–102.
499. Сібільов, Д. М. Мирова угода в господарському та цивільному процесі [Текст] / Д. М. Сібільов // Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна, 23 трав. 2009 р. – Х., 2009. – С. 310–312.
500. Сібільова, Н. В. Закон «Про судоустрій України» – правова підстава організації та функціонування судової влади [Текст] / Н. В. Сібільова // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 18–19 квіт. 2002 р. – К., 2002. – С. 108–111.
501. Сірий, М. Система перегляду судових рішень в Україні: погляд у майбутнє [Текст] / М. Сірий // Юрид. журн. – 2003. – № 3. – С. 112–120.

502. Скакун, О. Ф. Теория государства и права [Текст] : учебник / О. Ф. Скакун. – Харьков : Консум : Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.
503. Скитович, В. В. Судебный контроль за законностью действий должностных лиц [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. В. Скитович. – М., 1983. – 14 с.;
504. Складання процесуальних документів із цивільних справ [Текст] : навч. посіб. / за заг. ред. І. А. Войтюка, В. А. Кройтора. – К. : Пульсари, 2006. – 240 с.
505. Скомороха, В. Є. Конституційний Суд України в механізмі державної влади [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / В. Є. Скомороха. – Х., 2001. – 19 с.
506. Скомороха, В. Окремі питання поділу влади, визначення державної та судової влади, незалежності судової влади [Текст] / В. Скомороха // Вісн. Конституц. Суду України. – 2000. – № 1. – С. 52–67.
507. Скорченко, Ю. О. Деякі проблеми зміцнення судової гілки влади [Текст] / Ю. О. Скорченко // Вісн. Верхов. Суду України. – 2003. – № 2. – С. 33–35.
508. Скрипнюк, В. М. Методологічні аспекти структурно-функціонального аналізу судової влади [Текст] / В. М. Скрипнюк // Наукові записки. Серія «Право» / Остроз. акад. – Острог, 2002. – С. 75–77.
509. Сліпченко, В. І. Проблеми апеляційного оскарження обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту [Текст] / В. І. Сліпченко // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. – К., 2005. – Вип. 30. – С. 509–514.
510. Смородинський, В. Деякі питання судового тлумачення [Текст] / В. Смородинський // Вісник Академії правових наук України. – Х., 2000. – № 4. – С. 246–247.
511. Соколов, А. О. Чи є прецедентами рішення вищих судових інстанцій України [Текст] / А. О. Соколов // Наукові записки / Харк. екон.-прав. ун-т. – Х., 2005. – № 1 : Право, економіка, гуманітаристика. – С. 109–115.

512. Соловьевъ, М. А. Учебникъ законовѣднїя [Текст] / М. А. Соловьевъ. – 6-е изд. – Одесса : Книгоизд-ство М. С. Козмана, 1917. – 175 с.
513. Солодовников, А. Д. Законоведение = Учебник для коммерческих учебных заведений в одной книге : учеб. для высш. юрид. учеб. заведений [Текст] / А. Д. Солодовников. – Изд. 4-е удешевл., испр. и доп. – М. : Юрид. кн. магазин "Право" Ф. В. Бусыгина, 1911. – 388 с.
514. Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2006 р. (за даними судової статистики) [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2007. – № 6. – С. 37–39.
515. Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2007 р. [Електронний ресурс] // Верховний Суд України : інформ. сервер. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/4808955272299287C225748F0025395A?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=4808955272299287C225748F0025395A&Count=500&>. – Заголовок з екрану.
516. Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2007 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс] // Верховний Суд України : інформ. сервер. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/4808955272299287C225748F0025395A?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=4808955272299287C225748F0025395A&Count=500&>]. – Заголовок з екрану.
517. Становлення правової системи демократичної України та юридична наука [Текст] : короткі тези доп. та наук. повідомл. наук. конф. молодих учених та асп. / за заг. ред. М. І. Панова. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 1998. – 86 с.
518. Стариков, Ю. Н. Административная юстиция. Теория, история, перспективы [Текст] / Ю. Н. Стариков. – М. : Норма, 2001. – 304 с.
519. Старый Литовский статут 1529 г. [Текст]. – 106 с.
520. Статут Великого княжества Литовского с подведением в надлежащих местах ссылки на конституции, приличные содержанию онаго [Текст] : пер.

- с пол. – СПб. : Тип. Правител. Сената, 1811. – Ч. 2 : От седьмого раздела до конца : законодательство. – 750 с.).
521. Статутъ Великого Князьства Литовского 1566 года [Текст] – 175 с.
522. Сташис, В. В. Завдання нового етапу судової реформи [Текст] / В. В. Сташис // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 18–19 квіт. 2002 р. – К., 2002. – С. 5–8.
523. Степанова, Т. Сутність апеляційного оскарження та право на апеляцію [Текст] / Т. Степанова, О. Ломакіна // Підприємництво, госп-во і право. – 2008. – № 2. – С. 39–41.
524. Стефанюк, В. Перегляд адміністративних рішень Вищого адміністративного суду України Верховним Судом України в порядку повторної касації [Текст] / В. Стефанюк // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. – 2002. – Вип. 161 : Правознавство. – С. 62–66.
525. Стефанюк, В. Судова система України та судова реформа [Текст] : наук. вид. / В. Стефанюк. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 176 с.
526. Стеценко, О. Объять необъятное – целесообразно ли? [Текст] / О. Стеценко // Юрид. практика. – 2006. – 24 октяб. (№ 43). – С. 7.
527. Стецовский, Ю. И. Судебная власть [Текст] : учеб. пособие / Ю. И. Стецовский. – М. : Дело, 1999. – 400 с.
528. Студенкина, М. С. Государственный контроль в сфере управления [Текст] / М. С. Студенкина. – М. : Юрид. лит., 1974. – 159 с.
529. Судова практика Верховного Суду України у цивільних справах [Текст] : офіц. вид. / за заг. ред. А. Г. Яреми. – К. : Ін Юре, 2006. – 459 с.
530. Суліма, М. Цивільний процесуальний кодекс України. Розд. V : Перегляд судових рішень. Гл. I : Апеляційне провадження [Текст] / М. Суліма // Закон і бізнес. – 2005. – 15–21 січ. (№ 3). – С. 9.
531. Султанов, А. Р. О проблеме кассационного обжалования решения лицами, не участвующими в деле [Текст] / А. Р. Султанов // Проблемные

- вопросы гражданского и арбитражного процессов / под ред. Л. Ф. Лесницкой, М. А. Рожковой. – М., 2008. – С. 389–390.
532. Сушинський, О. Методи та форми здійснення контрольної влади [Текст] / О. Сушинський // Вісн. Укр. акад. держ. упр. при Президентіві України. – 2002. – № 2. – С. 54–61.
533. Тарабрин, Д. В. Проблемы пересмотра вступивших в законную силу судебных постановлений [Текст] / Д. В. Тарабрин // Рос. юстиция. – 2006. – № 10. – С. 41–43.
534. Тараненко, В. Научно-практический комментарий к Основам гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик / В. Тараненко, М. Шакарян // Сов. юстиция. – 1963. – № 14. – С. 28.
535. Тарасов, А. М. Государственный контроль: сущность, содержание, современное состояние [Текст] / А. М. Тарасов // Журн. рос. права. – 2002. – № 1. – С. 26–37.
536. Тарасов, А. Становление и развитие государственного контроля на Руси (дооктябрьский период) [Текст] / А. Тарасов // История государства и права. – 2002. – № 2. – С. 6–15.
537. Тацій, В. Я. Вибрані статті, виступи, інтерв'ю [Текст] / В. Я. Тацій ; упоряд. : О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, В. І. Борисов ; відп. за вип. О. В. Петришин. – Х. : Право, 2010. – 936 с.
538. Тацій, В. Я. Межі тлумачення Конституційним Судом Конституції і законів України [Текст] / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика // Вісн. Конституц. Суду України. – 2002. – № 2. – С. 60–63.
539. Твердохліб, А. М. Проблеми юридичних фактів у цивільному процесуальному праві [Текст] / А. М. Твердохліб // Конституція – основа державно-правового будівництва і соціального розвитку України : тези доп. та наук. повідомл. учасн. наук. конф. молодих учених, м. Харків, 30 черв. 2001 р. – Х., 2001. – С. 159–162.

540. Твердохліб, А. М. Рішення й ухвали суду як юридичні факти [Текст] / А. М. Твердохліб // Проблеми законності : республік. міжвідом. наук. зб. – Х., 2002. – Вип. 57. – С. 65–70.
541. Теорія та практика судової діяльності [Текст] : наук.-практ. посіб. – К. : Атіка, 2007. – 624 с.
542. Теремецький, В. І. Проблеми становлення інституту апеляції у кримінальному судочинстві України [Текст] / В. І. Теремецький // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Х., 2002. – Вип. 18. – С. 188–194.
543. Терехова, Л. А. Система пересмотра судебных актов в механизме судебной защиты [Текст] / Л. О. Терехова. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 320 с.
544. Тертишніков, В. І. Цивільний процес України [Текст] : (лекції) : навч. посіб. / В. І. Тертишніков. – Х. : СПД ФО Н. М. Вапнярчук, 2006. – 256 с.
545. Тертишніков, В. І. Цивільний процес України [Текст] : (лекції) : навч.-практ. посіб. / В. І. Тертишніков. – Х. : ФО-П Н. М. Вапнярчук, 2008. – 320 с.
546. Тертишніков, В. І. Що впливатиме на якість цивільного судочинства? [Текст] / В. І. Тертишніков // Юрид. газ. – 2003. – 18 лип. (№ 1). – С. 11.
547. Тертышников, В. И. Основы гражданского судопроизводства Украины [Текст] / В. И. Тертышников. – Харьков : СПД ФЛ Н. Н. Вапнярчук, 2006. – 256 с.
548. Тесленко, М. В. Судебный конституционный контроль в Украине [Текст] : монографія / М. В. Тесленко. – К. : Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, 2001. – 334 с.
549. Тимофеев, Ю. А. Апелляционный и кассационный способы пересмотра не вступивших в законную силу судебных постановлений суда первой инстанции в гражданском процессе: сравнительно-правовой анализ

- [Текст] / Ю. А. Тимофеев // Юридическая наука и образование. – М., 2008. – Вып. 1. – С. 328–349.
550. Тимофеев, Ю. А. Полномочия суда второй инстанции в гражданском процессе: современные проблемы [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 / Ю. А. Тимофеев. – Екатеринбург : Урал. гос. юрид. акад., 2008. – 22 с.
551. Тимошук, І. Зберігання автотранспортних засобів [Текст] / І. Тимошук // Юрид. вісн. України. – 2006. – № 17. – С. 19.
552. Тихиня, В. Г. Как обжаловать постановления суда по гражданским делам [Текст] / В. Г. Тихиня, В. В. Тихонович. – Минск : Изд-во БГУ им. В. И. Ленина, 1981. – 112 с.
553. Тихомиров, Ю. А. Административное право и процесс [Текст] : полный курс / Ю. А. Тихомиров. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : Изд-во М. Ю. Тихомирова, 2008. – 696 с.
554. Тихомиров, Ю. А. Теория компетенции [Текст] / Ю. А. Тихомиров. – М. : Юринформцентр, 2001. – 355 с.
555. Тітов, М. І. Деякі нотатки про судову владу [Текст] / М. І. Тітов // Право України. – 1997. – № 11. – С. 81–83.
556. Ткаченко, Е. ВСУ или европейская кассация [Текст] / Е. Ткаченко // Юрид. практика. – 2007. – 17 июля (№ 29). – С. 16–17.
557. Ткаченко, Е. Омбудсмен на страже прав человека? [Текст] / Е. Ткаченко // Юрид. практика. – 2006. – 7 нояб. (№ 45). – С. 16.
558. Томина, А. П. Некоторые аспекты реализации принципа состязательности в кассационной и надзорной инстанциях по ГПК РФ [Текст] / А. П. Томина // Актуальные проблемы российского права : сб. науч. тр. – М., 2005. – Вып. 1. – С. 203–210.
559. Тоцький І. До питання про неконституційність нового ЦПК у частині перегляду судових рішень [Текст] / І. Тоцький // Юрид. журн. – 2004. – № 8. – С. 123.

560. Трач, О. Апеляція – повторний розгляд справи чи перевірка рішень, ухвал суду першої інстанції? [Текст] / О. Трач // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали ІХ регіон. наук.-практ. конф., 13–14 лют. 2003 р. – Л., 2003. – С. 308–309.
561. Трач, О. Д. Пояснення в суді апеляційної інстанції [Текст] / О. Д. Трач // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Юрид. – 2004. – Вип. 40. – С. 280–281.
562. Трач, О. Д. Проголошення ухвал та рішень суду апеляційної інстанції [Текст] / О. Д. Трач // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали Х регіон. наук.-практ. конф., 5–6 лют. 2004 р. – Л., 2004. – С. 307–308.
563. Трач, О. Зміст ухвали суду апеляційної інстанції [Текст] / О. Трач // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Юрид. – 2004. – Вип. 39. – С. 334–340.
564. Трач, О. М. Прийняття нових доказів судом апеляційної інстанції [Текст] / О. М. Трач // Вісн. Запоріз. нац. ун-ту. Юрид. науки. – 2006. – № 1. – С. 134–139.
565. Тришина, Е. Г. Проблема судового контролю в гражданском судопроизводстве [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Е. Г. Тришина. – Саратов : Саратов. гос. акад. права, 2000. – 29 с.
566. Трофименко, В. М. Функція правосуддя в забезпеченні прав і свобод людини [Текст] / В. М. Трофименко // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 18–19 квіт. 2002 р. – К. ; Х., 2002. – С. 270–273.
567. Трубников, П. Я. Вопросы гражданского процесса в практике Верховного Суда СССР [Текст] / П. Я. Трубников. – М. : Юрид. лит., 1979. – 240 с.
568. Трубников, П. Я. Пересмотр решений в порядке судебного надзора [Текст] / П. Я. Трубников. – М. : Юрид. лит., 1974. – 240 с.
569. Трубников, П. Я. Строго соблюдать нормы гражданского процессуального права [Текст] / П. Я. Трубников // Социалист. законность. – 1987. – № 7. – С. 11–14.

570. Трушкин, А. Я. Государственный контроль как орудие обеспечения законности в советском государственном управлении [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / А. Я. Трушкин. – М., 1955. – 15 с.
571. Туманов, Д. А. Пробелы в гражданском процессуальном праве [Текст] / Д. А. Туманов. – М. : Норма, 2008. – 208 с.
572. Тучак, Р. М. Проблеми перегляду судових рішень у порядку повторної касації [Текст] / Р. М. Тучак, М. М. Фролов // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Х., 2004. – Вип. 26. – С. 106–109.
573. Удальцова, И. В. Проблема судебного признания гражданина ограниченно дееспособным или недееспособным [Текст] / И. В. Удальцова. – Харьков : Нац. юрид. акад. Украины, 1999. – 345 с.
574. Удальцова, І. В. Непозовні провадження цивільного судочинства: історико-правовий нарис [Текст] / І. В. Удальцова // Проблеми законності : республік. міжвідом. наук. зб. – Х., 1998. – Вип. 35. – С. 106–112.
575. Удальцова, І. В. Судовий наказ і наказне провадження [Текст] / І. В. Удальцова // Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального Кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України : тези доп. та наук. повідомл. учасн. міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 січ. 2007 р. – Х., 2007. – С. 179–183.
576. Украина слишком снизила роль Верховного Суда – Венецианская комиссия [Электронный ресурс] : [16 октяб. 2010 р., 18:11] // Подробности : по материалам УНИАН. – Режим доступа : <http://podrobnosti.ua/power/2010/10/16/723608.html>. – Загл. с экрана.
577. Українська радянська енциклопедія [Текст] / за ред. М. Бажана. – 2-е изд. – К.: Голов. ред. Укр. рад. енцикл., 1978. – 542 с.
578. Уставъ гражданского судопроизводства съ позднейшими узаконеніями, законодательными мотивами и разъясненіями. – СПб. : Изд. Юрид. кн. магазина Н. К. Мартынова, 1908. – 1010 с.
579. Уставъ гражданского судопроизводства съ позднейшими узаконеніями и съ объясненіями по рѣшеніям гражданского кассационного департамента

- правительствующаго сената по 1913 г. включительно. – Екатеринославъ : Тип. Исаака Когана, 1913. – 960 с.
580. Ухвала Апеляційного суду Вінницької області [Електронний ресурс] : від 13.02.2007 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/700327>. – Заголовок з екрану.
581. Ухвала Апеляційного суду Дніпропетровської області [Текст] : від 04.03.2009 р. – Арх. Апеляц. суду Дніпропетр. обл., спр. № 22-ц-1548, арк. 103.
582. Ухвала Апеляційного суду м. Києва [Текст] : від 08.02.2005 р. по справі № 22-569 // Юрид. практика. – 2005. – 22 берез. (№ 12). – С. 16.
583. Ухвала Верховного Суду України [Текст] : від 07.06.2006 р. – Архів місцевого суду Старобешенського району Донецької області, спр. № 6-8061ск06.
584. Ухвала Верховного Суду України [Текст] : від 27.10.2010 р. по справі № 6-19084св10 // Юрид. практика. Суд. вип. – 2010. – 25 листоп. (№ 11). – С. 29.
585. Ухвала Військової колегії Верховного Суду України [Текст] : від 20.02.2001 р. // Рішення Верхов. Суду України. – 2002. – С. 57–59.
586. Ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах Верховного Суду України [Текст] : від 26.03.2008 р. : (витяг) // Бюл. законодавства і юрид. практики України. – 2008. – № 7. – С. 313–314.
587. Ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах Верховного Суду України [Текст] : від 26.03.2008 р. : (витяг) // Бюл. законодавства і юрид. практики України. – 2008. – № 7. – С. 311–312.
588. Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України [Текст] : від 19.03.2008 р. // Цивіл. судочинство. Суд. практика у цивіл. справах. – 2008. – № 2. – С. 104–105.
589. Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України [Текст] : від 03.09.2008 р. // Цивіл. судочинство. Суд. практика у цивіл. справах. – 2008. – № 4. – С. 117–119.

590. Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України [Текст] : від 05.12.2007 р. // Цивіл. судочинство. Суд. практика у цивіл. справах. – 2008. – № 1. – С. 98–99.
591. Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України [Текст] : від 06.02.2008 р. // Суд. практика. – 2008. – № 8. – С. 27–28.
592. Ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах Верховного Суду України [Текст] : від 04.07.2007 р. : (витяг) // Бюл. законодавства і юрид. практики України. – 2008. – № 7. – С. 307–309.
593. Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України [Електронний ресурс] : від 17.11.2009 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/6848986>. – Заголовок з екрану.
594. Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України [Електронний ресурс] : від 16.09.2008 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2350845>. – Заголовок з екрану.
595. Ухвала судді Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України Д. Д. Луспеника [Текст] : від 24.07.2008 р. – Архів Верховного Суду України, спр. № 6-16201ск08.
596. Ухвала судді Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України Д. Д. Луспеника від 24 липня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2269232>. – Заголовок з екрану.
597. Ухвала Судової колегії з цивільних справ Верховного Суду України [Текст] : від 23.05.2002 р. // Вісн. Верхов. Суду України. – 2003. – № 3. – С. 21–22.
598. Ухвала Судової палати з цивільних справ Верховного Суду України [Текст] : від 14.11.2001 р. // Вісн. Верхов. Суду України. – 2002. – № 3. – С. 13.

599. Ухвала Судової палати з цивільних справ Верховного Суду України [Текст] : від 10.10.2001 р. // Рішення Верхов. Суду України. – 2002. – С. 52–53.
600. Ухвала Судової палати з цивільних справ Верховного Суду України [Текст] : від 21.03.2002 р. // Вісн. Верхов. Суду України. – 2003. – № 5. – С. 14.
601. Ухвала Судової палати з цивільних справ Верховного Суду України [Текст] : від 29.11.2001 р. // Рішення Верхов. Суду України. – 2002. – С. 50–51.
602. Ухвала Судової палати з цивільних справ Верховного Суду України [Текст] : від 10.09.2003 р. // Вісн. Верхов. Суду України. – 2004. – № 1. – С. 5.
603. Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України [Електронний ресурс] : від 25.01.2006 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf>. – Заголовок з екрану.
604. Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України [Текст] : від 11.12.2003 р. // Вісн. Верхов. Суду України. – 2004. – № 3. – С. 9–10.
605. Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного суду України [Текст] : від 20.10.2003 р. // Вісн. Верхов. Суду України. – 2004. – № 3. – С. 7–8.
606. Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України [Текст] : від 10.03.2004 р. // Вісн. Верхов. Суду України. – 2004. – № 8. – С. 15.
607. Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України [Текст] : від 19.08.2004 р. // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 1. – С. 17.

608. Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України [Текст] : від 31.03.2005 р. // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 9. – С. 6–7.
609. Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України [Текст] : від 18.11.2004 р. // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 4. – С. 21–22.
610. Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України [Текст] : від 14.04.2005 р. // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 9. – С. 8–9.
611. Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України [Текст] : від 23.05.2002 р. // Вісн. Верхов. Суду України. – 2003. – № 3. – С. 21.
612. Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України [Текст] : від 04.11.2002 р. // Вісн. Верхов. Суду України. – 2003. – № 5. – С. 16.
613. Фадєєнко, А. Ф. Імплементация Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. і практики Європейського суду з прав людини національними судами України [Текст] / А. Ф. Фадєєнко // Суд. апеляція. – 2008. – № 1. – С. 128–144.
614. Фазикош, Г. В. Судове рішення в цивільному судочинстві [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Г. В. Фазикош. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – 20 с.
615. Факас, І. Б. Конституційно-правова природа принципу забезпечення апеляційного оскарження рішення суду [Текст] / І. Б. Факас // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2005. – № 1. – С. 46–50.
616. Филатова, М. А. Пересмотр судебных актов в порядке надзора и принцип правовой определенности (комментарий к последним постановлениям Европейского Суда по правам человека и Конституционного Суда РФ) [Текст] / М. А. Филатова // Тенденции развития гражданского процессуального права России : сб. науч. ст. – СПб., 2008. – С. 300–319.

617. Филин, Д. В. Проблемы апелляции в современном уголовно-процессуальном законодательстве Украины [Текст] / Д. В. Филин // Государство и право. – 2005. – № 2. – С. 76–83.
618. Филин, Д. В. Система функций судебной власти [Текст] / Д. В. Филин // Право і безпека. – 2003. – № 2/3. – С. 38–40.
619. Филиппов, П. М. Судебная защита и правосудие в СССР [Текст] / П. М. Филиппов. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1987. – 183 с.
620. Філософський енциклопедичний словник [Текст] / голова редкол. В. І. Шинкарук. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
621. Фінько, В. Д. Виключне провадження в кримінальних справах за новим законодавством [Текст] / В. Д. Фінько // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 18–19 квіт. 2002 р. – К. ; Х., 2002. – С. 214–217.
622. Фоков, А. П. Судебная власть в системе разделения властей (научно-правовые, философские и исторические аспекты) [Текст] / А. П. Фоков // Государство и право. – 2000. – № 10. – С. 51–56.
623. Француз, Т. І. Роль і місце судової влади в процесі захисту прав людини і громадянина [Текст] / Т. І. Француз // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. – К., 2001. – Вип. 9. – С. 183–184.
624. Фурса, С. Я. Цивільний процес України. Проблеми і перспективи [Текст] : наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, С. В. Щербак, О. І. Євтушенко. – К. : Вид. С. Я. Фурса : КНТ, 2006. – 448 с.
625. Фурса, С. Я. Цивільний процесуальний кодекс України [Текст] : наук.-практ. комент. : у 2 т. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, С. В. Щербак ; за заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Вид. С. Я. Фурса : КНТ, 2006. – 912 с.
626. Фурсов, Д. А. Справедливость как фундаментальная ценность арбитражного и гражданского процесса [Текст] / Д. А. Фурсов // Рос. ежегодник гражд. и арбитраж. процесса. – 2006. – № 4. – С. 50–59.
627. Фурсов, Д. А. Теория правосудия в кратком трехтомном изложении по гражданским делам [Текст] / Д. А. Фурсов, И. В. Харламова. – М. : Статут,

2009. – Т. 2 : Гражданское судопроизводство как форма отправления правосудия. – 598 с.
628. Хаккар против Франции [Текст] // Рос. юстиция. – 2001. – № 12. – С. 65–67. – (Прецеденты Европейского суда)
629. Халиулин, А. От прокурорского надзора – к судебному контролю [Текст] / А. Халиулин, В. Назаренко // Законность. – 2004. – № 1. – С. 24–28.
630. Хорунжий, С. Н. Решение суда в теории юридических фактов как основание возникновения, изменения и прекращения гражданских прав и обязанностей [Текст] / С. Н. Хорунжий // Государство и право. – 2008. – № 7. – С. 39–47.
631. Хрусталь, В. Кассация в гражданском судопроизводстве [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / В. Хрусталь. – Тбилиси : Тбилис. гос. ун-т им. И. Джавахишвили, 2004. – 22 с.
632. Цвік, М. В. Про систему юридичних актів [Текст] / М. В. Цвік // Вісник Академії правових наук України. – Х., 2002. – № 4. – С. 14–24.
633. Цивільне процесуальне право України [Текст] : навч. посіб. / за заг. ред. С. С. Бичкової. – 2-е вид., допов. і переробл. – К. : Атіка, 2007. – 404 с.
634. Цивільне процесуальне право України [Текст] : підруч. для юрид. вузів і ф-тів / В. В. Комаров, В. А. Бігун, П. І. Радченко [та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Основа, 1992. – 416 с.
635. Цивільний процес України: Академічний курс [Текст] : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. ; за ред. С. Я. Фурси. – К. : Вид. С. Я. Фурса, 2009. – 848 с.
636. Цивільний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV // Законодавство України : офіц. сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1618-15&c=1#History/>. – Заголовок з екрану.

637. Цивільний процесуальний кодекс України [Текст] : наук.-практ. комент. / С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бірюков [та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. – К. : Атіка, 2008. – 840 с.
638. Цивільний процесуальний кодекс України [Текст] : наук.-практ. комент. / за ред. В. В. Комарова. – Х. : Одиссей, 2001. – 816 с.
639. Цивільний процесуальний кодекс Української РСР [Текст]. – К. : Держполітздат, 1963. – 179 с.
640. Цивільний процесуальний кодекс УРСР [Текст]. – К. : Наркомюст Союзу РСР, 1938. – 194 с.
641. Цихоцкий, А. В. Судебная власть в условиях действия новой Конституции Российской Федерации [Текст] / А. В. Цихоцкий, А. К. Черненко. – Новосибирск : ИФПр., 1995. – 152 с.
642. Черданцев, А. Ф. Толкование советского права [Текст] / А. Ф. Черданцев. – М. : Юрид. лит., 1979. – 168 с.
643. Чернушенко, А. В. Деякі питання, які виникли в судовій практиці при розгляді справ в апеляційному порядку [Текст] / А. В. Чернушенко, С. А. Чернушенко // Актуальні проблеми політики. – Вип. 13/14. – О., 2002. – С. 568–569.
644. Чернушенко, Є. А. Апеляційне оскарження в цивільному процесі України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Є. А. Чернушенко. – О. : Одес. нац. юрид. акад., 2004. – 22 с.
645. Чечот, Д. М. Постановления суда первой инстанции по гражданским делам [Текст] / Д. М. Чечот. – М. : Госюриздат, 1958. – 168 с.
646. Чуйков, Ю. Н. Предпосылки права на кассационную жалобу и условия его осуществления [Текст] / Ю. Н. Чуйков // Проблемы социалистической законности : респ. межведомств. науч. сб. – Харьков, 1978. – Вып. 3. – С. 58–66.
647. Чуйков, Ю. Н. Профилактическая работа суда [Текст] : учеб. пособие / Ю. Н. Чуйков. – Харьков : Харьк. юрид. ин-т им. Ф. Э. Дзержинского, 1977. – 64 с.

648. Чуйков, Ю. Н. Частное определение в гражданском судопроизводстве [Текст] / Ю. Н. Чуйков. – М. : Юрид. лит., 1974. – 120 с.
649. Чуркин, В. Е. Контрольная власть [Текст] / В. Е. Чуркин // Государство и право. – 1993. – № 4. – С. 10–18.
650. Шакарян, М. ГПК необходимо пересмотреть / М. Шакарян // Рос. юстиция. – 1994. – № 4. – С. 27–30.
651. Шалумов, М. С. Прокурорский надзор и государственный контроль за исполнением законов: разграничение компетенции и ответственности [Текст] / М. С. Шалумов // Государство и право. – 1999. – № 1. – С. 79–85;
652. Шевчук, П. І. Апеляційне і касаційне оскарження судових рішень [Текст] : комент. цивіл. процес. законодавства / П. І. Шевчук, В. В. Кривенко. – К. : Юрид. кн., 2003. – 80 с.
653. Шевчук, П. І. Апеляційне та касаційне оскарження судових рішень [Текст] : наук.-практ. комент. / П. І. Шевчук. – К. : МАУП, 2002. – 92 с.
654. Шевчук, П. І. До питання створення та дії апеляційних судів у судовій системі України [Текст] / П. І. Шевчук // Адвокат. – 1998. – № 2. – С. 5–11.
655. Шевчук, П. І. Інститут апеляції: досвід урегулювання в процесуальному законодавстві окремих пострадянських країн [Текст] / П. І. Шевчук // Вісн. Верхов. Суду України. – 2000. – № 4. – С. 50–55.
656. Шевчук, П. І. Інститут повторної касації в цивільному судочинстві / П. І. Шевчук // Вісн. Верхов. Суду України. – 2002. – № 5. – С. 50–52.
657. Шевчук, П. І. Касаційне провадження в цивільних справах [Текст] / П. І. Шевчук, В. В. Кривенко // Вісн. Верхов. Суду України. – 2002. – № 1. – С. 27–33.
658. Шевчук, П. Касаційне оскарження судових рішень у цивільних справах [Текст] / П. Шевчук // Уряд. кур'єр. – 2003. – 22 трав. (№ 92). – С. 16.
659. Шерстюк, В. Производство по пересмотру решений [Текст] / В. Шерстюк // Хоз-во и право. – 1996. – № 2. – С. 22–24.
660. Шило, О. Г. Проблеми підвищення ефективності судового контролю за обмеженням конституційних прав людини в кримінальному судочинстві

- [Текст] / О. Г. Шило, В. І. Маринів // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 18–19 квіт. 2002 р. – К. ; Х., 2002. – С. 229–232.
661. Шинкарчук, А. Обжалованию не подлежит, но все же... Анализ информписем ВСУ и ВХСУ об обжаловании определенных, не подлежащих обжалованию [Текст] / А. Шинкарчук // Юрид. практика. – 2009. – 27 янв. (№ 4). – С. 11–12.
662. Шицький, І. Компетенція Верховного Суду України в контексті захисту права [Текст] / І. Шицький // Право України. – 2010. – № 10. – С. 199–206.
663. Шицький, І. Як досягти стабільності та передбачуваності судової практики? [Текст] / І. Шицький // Вісн. Центру комерц. права. – 2006. – № 21. – С. 2.
664. Шишкін, В. Принцип диспозитивності у новому ЦПК [Текст] / В. Шишкін // Право України. – 2006. – № 3. – С. 78–81.
665. Шостя, Ф. Гражданский процессуальный кодекс [Текст] : текст и практ. комент. Практика ВС УССР и РСФСР и лит. по Гражд. процессу по 1 нояб. 1925 г. / Ф. Шостя. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Харьков, НКЮ УССР, 1925. – 364 с.
666. Шостя, Ф. Цивільний процесуальний кодекс УССР [Текст] : текст та практ. комент. / Ф. Шостя. – Х. : НКЮ УССР, 1930. – 316 с.
667. Штефан, М. Й. Концептуальні положення правового регулювання апеляційного і касаційного провадження в новому ЦПК України [Текст] / М. Й. Штефан // Вісник Академії правових наук України. – Х., 1994. – № 2. – С. 154–162.
668. Штефан, М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс [Текст] : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. Й. Штефан. – К. : Ін Юре, 2005. – 624 с.
669. Шуберт, Т. Э. Конституционный контроль в СССР [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Т. Э. Шуберт. – М., 1991. – 18 с.

670. Шумський, П. В. Прокуратура України [Текст] : навч. посіб. / П. В. Шумський. – К. : Вентурі, 1998. – 336 с.
671. Шутенко, О. В. Проблеми диспозитивності в цивільному судочинстві [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Шутенко. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2003. – 19 с.
672. Щедрина, Л. П. Судебный контроль за юрисдикционной деятельностью общественных организаций [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. П. Щедрина. – Свердловск, 1980. – 19 с.
673. Юрков, Б. Н. Проблемы судебного контроля и надзора в советском государственном управлении [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Б. Н. Юрков. – Харьков, 1988. – С. 1–17.
674. Яковлев, В. На очереди – обеспечение доступности и повышения качества правосудия [Текст] / В. Яковлев // Рос. юстиция. – 2001. – № 11. – С. 10–12.
675. Ялбулганов, А. А. Зарождение государственного контроля во второй половине XVII–XVIII вв. (историко-правовое исследование) [Текст] / А. А. Ялбулганов // Государство и право. – 2001. – № 10. – С. 89–97.
676. Ярема, А. Г. Перегляд судових рішень [Текст] / А. Г. Ярема, Г. І. Давиденко // Бюл. законодавства і юрид. практики. – 2008. – № 7. – С. 136–192.
677. Ясинюк, М. М. Принцип усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. М. Ясинюк. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 21 с.
678. Ястржембский, И. А. Принцип законности и единообразие судебной практики / И. А. Ястржембский // Актуальные проблемы российского права : сб. науч. тр. – М., 2005. – Вып. 1. – С. 177–186.

679. Kane, M. K. Civil procedure in nutshell [Text] / M. K. Kane. – Second edition. – St. Paul, Minn : West Publishing Co, 1985. – 340 p.